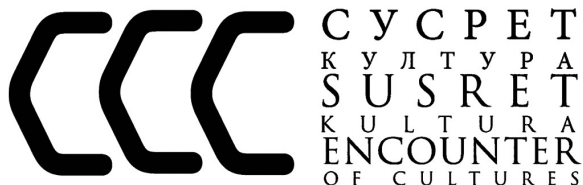

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum

SUSRET KULTURA

Zbornik radova

Novi Sad
2014

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Urednici

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš
Prof. dr Nebojša Majstorović

Lektori tekstova na stranim jezicima

Prof. dr Lanc Iren
Danijel Sorin Vintila
Mr Ksenija Segedi
Karol Bećanović
Prof. dr Ana Makišova
Ma Jasna Uhlarik
Doc. dr Christian Ecchert
Dr Ditmar Unterhofler
Karmen Darabuš
Paul Gruber
Mr Bojana Vujin
Doc. dr Mirna Radin Sabadoš

ISBN 978-86-6065-269-2

Ovaj Zbornik je izašao u sklopu obeležavanja jubileja 60 godina postojanja i rada Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Štampanje Zbornika finansijski je pomogao Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP VOJVODINE.

Programski odbor

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš	Univerzitet u Novom Sadu	Srbija
Prof. dr Franc Marušić	Univerzitet u Novoj Gorici	Slovenija
Prof. dr Marko Juvan	Univerzitet u Ljubljani	Slovenija
Prof. dr Lejla Turčilo	Univerzitet u Sarajevu	Bosna i Hercegovina
Prof. dr Sofija Vrcelj	Univerzitet u Rijeci	Hrvatska
Prof. dr Mihal Babiak	Univerzitet Komenski, Bratislava	Slovačka
Prof. dr Milorad Pupovac	Univerzitet u Zagrebu	Hrvatska
Prof. dr Éva Bús	Univerzitet Panonija, Vesprem	Mađarska

Organizacioni odbor

Filozofski fakultet u Novom Sadu

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš	Dekan
Prof. dr Nebojša Majstorović	Prodekan za nauku i međunarodnu saradnju
Prof. dr Olivera Knežević Florić	Prodekan za finansije
Prof. dr Biljana Šimunović Bešlin	Prodekan za nastavu
Prof. dr Vladislava Gordić Petković	Odsek za anglistiku
Doc. dr Nikolina Zobenica	Odsek za germanistiku
Prof. dr Bojana Stojanović-Pantović	Odsek za komparativnu književnost
Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković	Odsek za medijske studije
Prof. dr Svetlana Kostović	Odsek za pedagogiju
Prof. dr Snežana Gudurić	Odsek za romanistiku
Prof. dr Laura Spariosu	Odsek za rumunistiku
Prof. dr Marija Stefanović	Odsek za slavistiku
Prof. dr Jarmila Hodolić	Odsek za slovakistiku
Prof. dr Vladislava Ružić	Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Prof. dr Gorana Raičević	Odsek za srpsku književnost
Prof. dr Željko Kaluđerović	Odsek za filozofiju
Prof. dr Eržebet Čanji	Odsek za hungarologiju

Izvršni odbor
Filozofski fakultet u Novom Sadu

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš
Prof. dr Nebojša Majstorović
Ljiljana Siriški
Kristina Ivšić
Igor Lekić
Zoran Milošević
Mr Jelena Kleut
Mirjana Galonja
Snežana Riter

Recenzenti

1. Dr Adam Svetlik	Filozofski fakultet u Novom Sadu
2. Dr Aleksandra Blatešić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
3. Dr Ana Makišova	Filozofski fakultet u Novom Sadu
4. Dr Ana Vujović	Učiteljski fakultet u Beogradu
5. Dr Anne Marie Sorescu Marinković	Balkanološki institut u Beogradu
6. Dr Arijana Luburić Cvijanović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
7. Dr Branka Jakšić Provči	Filozofski fakultet u Novom Sadu
8. Dr Christian Eccher	Filozofski fakultet u Novom Sadu
9. Dr Damir Smiljanić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
10. Dr Dragan Prole	Filozofski fakultet u Novom Sadu
11. Dr Dubravka Valić Nedeljković	Filozofski fakultet u Novom Sadu
12. Dr Dušanka Zvekić Dušanović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
13. Dr Đura Hardi	Filozofski fakultet u Novom Sadu
14. Dr Edit Katona	Filozofski fakultet u Novom Sadu
15. Dr Erika Bence	Filozofski fakultet u Novom Sadu
16. Dr Eva Hoža	Filozofski fakultet u Novom Sadu
17. Dr Eva Toldi	Filozofski fakultet u Novom Sadu
18. Dr Goran Vasin	Filozofski fakultet u Novom Sadu
19. Dr Gorana Raičević	Filozofski fakultet u Novom Sadu

20. Dr Gordana Ristić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
21. Dr Gordana Štasni	Filozofski fakultet u Novom Sadu
22. Dr Janko Ramač	Filozofski fakultet u Novom Sadu
23. Dr Jarmila Hodolić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
24. Dr Jelena Filipović	Filološki fakultet u Beogradu
25. Dr Jelena Kostić Tomović	Filološki fakultet u Beogradu
26. Dr Laslo Molnar Čikoš	Filozofski fakultet u Novom Sadu
27. Dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
28. Dr Ljubinko Pušić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
29. Dr Maja Marković	Filozofski fakultet u Novom Sadu
30. Dr Mihajlo Fejsa	Filozofski fakultet u Novom Sadu
31. Dr Minerva Trailović Kondan	Filološki fakultet u Beogradu
32. Dr Miroslav Dudok	Filozofski fakultet u Novom Sadu
33. Dr Marko Škorić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
34. Dr Nermin Vučelj	Filozofski fakultet u Nišu
35. Dr Nikolina Zobenica	Filozofski fakultet u Novom Sadu
36. Dr Predrag Novakov	Filozofski fakultet u Novom Sadu
37. Dr Rade Veljanovski	Fakultet političkih nauka u Beogradu
38. Dr Radoslav Eraković	Filozofski fakultet u Novom Sadu
39. Dr Slobodan Pavlović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
40. Dr Snežana Gudurić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
41. Dr Sorin Daniel Vintila	Univerzitet „Tibiscus” u Temišvaru
42. Dr Srđan Šljukić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
43. Dr Stevan Konstantinović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
44. Dr Tamara Vlačić Bulić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
45. Dr Tatjana Šotra Katunarić	Filološki fakultet u Beogradu
46. Dr Tvrtko Prčić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
47. Dr Virđinija Popović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
48. Dr Vladislava Ružić	Filozofski fakultet u Novom Sadu
49. Dr Željko Kaluđerović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
50. Dr Željko Marković	Filozofski fakultet u Novom Sadu
51. Dr Željko Milanović	Filozofski fakultet u Novom Sadu
52. Dr Žolt Lazar	Filozofski fakultet u Novom Sadu

Volonteri

**Zorana Lazarević
Andela Rajković
Jelena Rakić
Jelena Lukić
Aleksandra Marković
Zorana Karolić
Aleksandra Aleksić
Jovana Stojmenović
Branka Matić
Bojana Mitrović
Dunja Šormaz
Tatjana Dedeić
Vesna Savić
Polina Kuzmina
Olivera Gilić
Teodora Stojšin
Milena Vilotijević
Katarina Rajević
Aleksandra Goman
Kristina Pantelić
Valentina Aleksić
Aleksandar Protić
Evgeny Smirnov
Silvija Pašti
Izabela Horvat
Sara Kaurin
Jelena Galović**

Svi radovi objavljeni u Zborniku radova sa Sedmog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma „Susret kultura” anonimno su recenzirani i dobili su po dve pozitivne recenzije.

ОГЛАСИ – СЛИКЕ ЖИВОТА У МАЛОМ ФОРМАТУ¹

Апстракт: Иако се рад бави већ у неколико наврата у србистици обрађиваном темом – малим огласима, овом приликом имамо намеру да ову дискурсну форму проверимо са аспекта подесности да идентификује идентитетска својства комуникатора, те могућности да транспонује одговарајуће културне кодове, актуелне у једном тренутку и у једној заједници.

Кључне речи: српски језик, анализа дискурса, мали огласи, идентитет, културни кодови.

1. Увод

Утврђивање дискурских обележја огласа, разуме се уз она језичка, даје нам илустративан и, што је још важније, поуздан увид у принципе међузависности између језика, с једне стране, те психолошких, социјалних, културних, економских и политичких фактора који регулишу услове и ток саме комуникације, с друге стране. Тако мали огласи, премда реферишу само о једном одсечку стварности (нпр. о промету некретнина и аутомобила, запослењу, личним контактима итд.), откривају понекад много више о идентитету комуникатора и околностима под којима се комуникација одвија него што то ограничења у погледу њихове дужине објективно допуштају, при чему управо питања идентитета комуникатора и психосоцијалне околности одвијања комуникације представљају централне теме рада.

Имајући у виду циљеве истраживања, као оптималан корпус се наметнуо новосадски *Грађански огласник*, и то његово штампано издање од 6. новембра 2013. године, у коме смо идентификовали преко 2000 малих огласа који су нам омогућили да утврдимо неке опште друштвене вредности, ставове, склоности, предрасуде итд.

Иако су у неколико наврата код нас, посебно на Филозофском факултету у Новом Саду, већ испитивана језичка и дискурсна обележја огласа и реклама (Vasić 1995; Felbabov/Savić 1996; Silaški 2005), како дискурсни феномени показују изразиту ди-

¹ milivoj.alanovic@sbb.rs – Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004, под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

намичност, не само да је могуће већ је и оправдано повремено им се враћати, тим пре ако желимо да установимо актуелне вредносне матрице у друштву.

Зато смо одлучили да наш корпус буду огласне рубрике у којима се обавештава о продаји некретнина (и то само станова (1399)) и аутомобила (624), понуди послова (190), те о потрази за партнерима или брачним друговима (57).

2. ИДЕНТИТЕТСКА СВОЈСТВА КОМУНИКАТОРА

Циљ оглашавања је информисање и промовисање, при чему се примаоци поруке мотивишу на куповину датог предмета промоције (Vlastelić/Stolac 2011: 248; Раденковић Шошкић 2012: 83) који се обично представља као потребан, пожељан и, углавном, лако доступан. Стога је у рекламном дискурсу апелативна функција језика доминантна, док је сврха малих огласа у првом реду да обавесте (Gjuran Coha/Pavlović 2009: 44), тако да се с правом може закључити да је реклама 'инвазивна' текстуална форма јер ствара код примаоца поруке неодрживу жељу за поседовањем (Vasić 1995: 18; Stolac 1999: 715; 2004: 114).

Језик реклама открива много о друштву и његовим припадницима (Radović Jovanović 2010: 397) јер се реклама служи нашим свесним и несвесним спознајама – митским, етичким, моралним, психичким, социјалним, комуникационим... (Gjuran Coha/Pavlović 2009: 42). Управо због тога је и сврсисходно у њима трагати за показатељима човековог колективног и индивидуалног идентитета чији су елементи, несумњиво је, језик и култура (Škiljan 1991; Bugarski 2005), при чему нам управо језик открива културу, као и идентитетска својства својих носилаца (Понорац 2010: 87), лични идентитети увезани су у онај колективни, док само друштво неретко настоји да наметне и конструише лични идентитет (Plavšić/Nišić 2012: 89).

Под идентитетом се у најопштијем значењу може сматрати осећај сопствене припадности некој друштвеној групи, при чему га управо разлике у једнакости конституишу (Коковић 2003: 119–120), а оне су ипак сводиве на фундаменталну и последичну истост (Brubejker/Kuper 2003: 416). Идентитетска својства представљају, дакле, скуп обележја по којима се једна скупина или заједница људи препознаје, а она се не тичу само језика, вере и традиционалних обичаја, већ и начина облачења, становања, исхране, затим ставова, погледа на свет итд. (Bataković 2001: 70; Bugarski 2005: 17) Иако третирају различите домene човековог живота – становање, превоз, посао и личне односе – ова четири типа огласа представљају поуздане илустраторе кључних когнитивно-вредносних схема, типичних за једну заједницу и

одређено време. Под когнитивно-вредносним схемама подразумевамо скуп значења и представа које предодређују понашање и тип мишљења у некој заједници. Ове вредности нам не саопштавају само о оном пожељном, већ и о хијерархији жеља. (Kuzmanović/Petrović 2008: 155–156) Неке од таквих схема, које су у посматраној грађи доминантне, јесу: (а) ново/младо/модерно је пожељно; (б) старо/класично је поуздано; (в) разум даје сигурност; (г) емоције су варљиве; (д) веће/ближе је боље од мањег/даљег; (ђ) више је боље од мало; (е) квалитет пре естетике; (ж) велико је комфорно/луксузно; (з) мало је практично/функционално; (и) ниже је боље од вишег; (ј) боље сад него касније итд.

Будући да је дужина малих огласа ограничена унапред задатим бројем речи, они нам тек заједно узев дају мноштво корисних података, јер због ограничења у простору оглашивачи нужно прибегавају селекцији података, где нам управо њихов избор омогућује да, са мање или више прецизности, утврдимо које су им когнитивно-вредносне схеме примарне а које нису, што је непосредан израз говорне стратегије да се истакне посебност предмета огласа, али и да се истакне вредност која неким примаоцима поруке стоји високо на лествици приоритетних квалитета.

2.1. КОГНИТИВНО-ВРЕДНОСНЕ СХЕМЕ У МАЛИМ ОГЛАСИМА

2.1.1. Међу доминантним схемама које се у нашем огласном материјалу истичу јесу ново/младо/модерно је пожељно и старо/класично је поуздано.

2.1.1.1. Податак који говори управо о старости објекта, односно о томе да је реч о посве новом или скоро новом објекту, одговара природној људској чежњи за новим, некоришћеним и још неупотребљеним. Та се тежња темељи на нагону човека да свему да свој печат, уклањајући трагове идентитета других људи.

Булевар, одлична гарсоњера, сређена,
нова, тераса, договор. Тел. xxx

Центар, 31 м², нов неусељен стан, 5. спрат.
Тел. xxx

С друге стране, огласи који обавештавају о продаји секундарних станова, или старе градње, не садрже податак о старости или години изградње али зато неретко садрже информације о функционалном стању некретнине, а оно се обично описује од *комплет реновиран*, преко *реновиран*, *сређен*, *без улагања* и све до *одржаван*, у *првобитном стању* или *потребно улагање*, што служи као својеврсна легитимација и потврда о односу власника према својој имовини, бризи о животном простору, себи самом и својој породици, начину живота или чак имовинском стању продавца,

али и као апел на разум потенцијалног купца да и оно старо може добити у руху новог, модерног, и то без улагања физичке снаге и много труда и мукотрпног рада, што и оно старо чини пожељним.

Лиман, Ул. Народног фронта, 27 м²,
укњижен, одржаван, 30.600 евра. Тел. ххх

Сателит, 33 м², једноособан стан, комплет
реновиран, договор. Тел. ххх

2.1.1.2. Информацију о старости аутомобила неретко прате и квалификатори *нов* или *као нов*, *беспрекоран*, *одличан*, *очуван*, *фабричко стање* итд., којим се даје вредносна оцена у погледу утицаја и трагова времена на његов изглед и функционална својства. Тако често долазимо у парадоксалну ситуацију да се аутомобили који су стари и целу једну деценију вреднују као још нови.

Мерцедес Е220 ЦДИ '05. год., фабричко
стање, увезен из Немачке, власник. Тел.
ххх

Фијат пунто 1.2 бензин, '00. год., странац,
као нов, тамносиви, 800 евра. Тел. ххх

2.1.1.3. И на примеру личних огласа уочавамо да се као један од важних критеријума поставља управо старосна граница или старосна разлика која треба да постоји међу потенцијалним брачним друговима или партнерима. Очито да је у нашем друштву, уз култ брака, опстала тежња да мушкарци барем по старости, а тиме и старешинству, задрже место главе породице. Истина, та разлика је флуидна, обично иде од пет или десет до петнаест и чак двадесет година у корист мушкарца.

Удовица, 65 година, тражи озбиљног
удовца од 70 до 80 година старости, ради
дружења и брака, из Новог Сада или
околине. Шифра: ЛАВИЦА.

Мушкарац, разведен ВСС, 175/55
година, стамбено и материјално обезбеђен
(директор фирме) упознао би женску
особу, ради брака, од 35 до 45 година.
Шифра: МАШИНСКИ ИНЖЕЊЕР.

2.1.1.4. Значај година и кроз њих стеченог искуства, али и улогу полова регулишу и огласи за посао, у којима можемо приметити да се једни обраћају девојкама, други радницама, а трећи женама. Тако се девојкама, као по правилу, нуди посао у кафићима и клубовима, радницама у продавницама, пекарама, пизеријама и сл., док се женама нуди прилика да раде по кућама, спремају, чувају децу, старе итд.

Потребне девојке за рад у шанку кафе
посластичарнице Моцарт. Тел. xxx

Потребна жена за помоћ и негу болесника,
бесплатно становање. Тел. xxx

Потребна радница за рад у маркету. Тел.
xxx

Видимо да оне најмлађе треба очито да задовоље неке физичке и естетске критеријуме послодавца с обзиром на то да делатност којом се бави мора клијентима да обезбеди ужитак, задовољство, опуштање итд. С друге стране, раднице треба да уложи сву своју снагу и издржљивост, докажу преданост и одговорност при извршавању радних задатака, док се од жена које улазе у приватне и породичне сфере послодавца очекује искуство, знање, вештина и, што је посебно важно, поверење.

2.1.2. Једна од базичних схема јесте РАЗУМ ДАЈЕ СИГУРНОСТ, из које неретко проистичу и друге схеме, посебно оне које регулишу практичност и корист.

2.1.2.1. Апел на разум или сигурност у данашњим огласима најбоље одражава, на пример, информација да ли је неки објекат укњижен, односно у којој је фази тај поступак, што се може барем двојако тумачити: прво, да нам је правна сигурност важна, и друго, да код нас нема правне сигурности. Иако овај податак треба да купца повеже са власником стана, он је више потврда о правном 'постојању' стана и могућности да се утврди идентитет власника, што је важно и кад оглас даје агенција.

Тежњу да се успостави поверење и непосредна веза између купца и продавца дају следећи подаци у огласима: *без посредника и агенције* или *власник*.

2.1.2.2. Будући да честа промена власника на аутомобилу оставља мање или веће трагове употребе, упућује на непажњу и немар, чак сумњу у погледу његове исправности, сасвим је јасно зашто је податак да је реч о првом власнику неиспустив.

Сумње у погледу немарног односа према аутомобилу могу да отклоне сервисне књижице као службена потврда искрености власника/продавца и његове преданости у одржавању свога четвороточкаша, али и поузданости аутомобила, те веродостојности података. Исти циљ има и информација о гаражирању аутомобила.

Мерцедес 190 Е 1.8 бензин-гас, '93.
год., купљено у Србији, 20 година један
власник. Тел. xxx

2.1.2.3. Материјална сигурност је важна тема чак и у личним огласима, ваљда због тога што је у нашој земљи она веома неизвесна, а углавном се темељи на власништву над некретнинама. У појединим огласима врца користољубље, практична и материјална корист од ступања у брак.

Ситуиран пензионер упознао би слободну млађу жену, може и са малим дететом, остављам кућу и пензију. Шифра: СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ.

2.1.3. Когнитивно-вредносна схема РАЗУМ ДАЈЕ СИГУРНОСТ налази се у основи схема НИЖЕ ЈЕ БОЉЕ ОД ВИШЕГ, БЛИЖЕ ЈЕ БОЉЕ ОД ДАЉЕГ И КВАЛИТЕТ ПРЕ ЕСТЕТИКЕ, где уз апел на разум имамо истовремено и апел на корист.

2.1.3.1. Информација о спратности некретнине у неким огласима заузима важно место, док је у другим сасвим изостављена, што је очито регулисано следећим правилом: што је спратност нижа, то је значај овог податка већи. Наиме, може се стећи сасвим оправдан утисак да се некретнине од првог до четвртог, евентуално петог спрата сматрају пожељним или пожељнијим од оних других. Ово се намеће као закључак јер се подаци о спратности некретнина који се не уклапају у овај пожељни распон, углавном изостављају, премда се сасвим спорадично могу појавити.

2.1.3.2. Нису, међутим, занемарљиви ни огласи у којима се уз нека својства стана наводи и релативна позиција, тј. близина зграде у односу на неке важне градске комуникације, излетишта или шеталишта, али и друге јавне објекте – школе, позоришта, пијаци, домове здравља итд. Сасвим је очито да се овим типом огласа апелује на тренутне или и иначе важне потребе, склоности или обичаје оних који ће у том стану живети.

Кеј, 80 м², укњижен на 1. спрату, са погледом на Дунав за 69.010 евра. Тел. ххх

Лиман 3, 68 м², укњижен код школе и вртића, 54.600 евра. Тел. ххх

2.1.3.3. Ако, међутим, сам стан не располаже неким специфичним аутономним својствима, онда се то може постићи компензаторно, преко својстава типичних за све станове у згради, односно саму зграду, а то је постојање лифта, подрума, шупе или гараже, док се неретко истиче и материјал од ког је грађен објекат, при чему посебан статус ужива фасадна цигла, која, уз обавезну али ипак релативну естетску функцију, асоцира на трајност, квалитет и, што је посебно важно, изолациона својства стана.

Детелинара, 82 м², укњижен дуплекс, лифт, тераса, остава, паркинг, сунчана страна, Х. Рувимова. Тел. ххх

Лиман, 85 м², Фрушкогорска, фасадна цигла, одличан распоред. Тел. ххх

2.1.4. Неке се вредносне схеме заснивају на величини, сложености и структури предмета огласа, а можемо их формулисати као веће је боље од мањег или више је боље од мало, при чему велико нуди комфор/луксуз али мало нуди практичност / функционалност.

2.1.4.1. Како би се истакла величина и структура, наводе се функционална својства некретнине – обично терасе, једна или више њих, број купатила, оставе, прозори у кухињи, распоред просторија итд.

Тако, на пример, постојање терасе или оставе, посебно у саставу мањих станова, нпр. гарсоњера или једнособних станова, важна је информација јер, барем, наизглед, преко већег броја просторија повећава њихову практичност и употребљивост кроз привидно увећање корисног простора. С друге стране, постојање прозора у кухињи говори о атмосфери радног простора, у нашем друштву још увек типичног за жене. Иако је култ домаћице код нас, посебно у граду, уступио место култу запослене, пословне жене, поменути прозор у кухињи оживљава успомене на атмосферу у патријархалној породици у којој је огњиште заменио шпорет као 'радно место' жене и домаћице.

Сателит, Ул. С. Момчиловића, 33 м²,
укњижен, класичан распоред, 22.660 евра.
Тел. xxx

Центар, одличан, кухиња са прозором,
43.800 евра. Тел. xxx

На конфликту између старог и новог, али не и увек савременог или модерног, темељи се конкуренција између старе и нове градње. Овај се конфликт не заснива на негирању престижа новог као израза прогреса, већ на смањењу величине корисног животног простора, брисању граница између приватног и заједничког, што није стигло са трендовима у начину становања, већ са економском кризом која је наметнула потребу да мало или мање мора да служи као оно велико или веће. Зато се једним бројем огласа истиче класичност распореда просторија, одвојеност кухиње и постојање ходника као комуникационих коридора у стану. Из истог разлога су, ваљда, гарсоњере и једнособни станови редовно оцењени као одлични, јер одговарају примарним људским нагонима, али не и увек свим њиховим потребама, док се трособни и четворособни станови неретко вреднују као комфорни, чак луксузни.

Нови Сад, четворособан стан, 2. спрат, све
одвојено. 55.000 евра. Тел. xxx

Центар, 107 м², четворособан комфоран
салонски стан у Гајевој улици. Тел. xxx

2.1.5. Вредносна схема која изражава могућност тренутног задовољења потреба може се формулисати као БОЉЕ ОДМАХ НЕГО КАСНИЈЕ.

Да је однос према некретнинама као важном материјалном добру човека битно промењен показују управо примери где се истиче тренутна доступност стана, што у данашњем потрошачком друштву покреће лаке и брзе одлуке о куповини, јер је стан роба као свака друга, неретко јефтинији и од аутомобила. Наше друштво је постало место где се све потребе и жеље морају испунити одмах. Понекад подстицај на куповину јесте и хитност њене продаје, што потенцијалном купцу даје почетну предност у односу на продавца.

Булевар, гарсоњера са пуно светлости,
нова, одмах усељива. Тел. xxx

Грбавица, укњижен, одличан, светао,
хитно, 27.300 евра. Тел. xxx

2.1.6. Вредносна схема емоције су варљиве у нашој грађи је углавном у другом плану, што не значи да је неки од анализираних огласа не укључују.

2.1.6.1. Иако се од огласа за продају станова или аутомобила не очекује да пренесу емоционални однос оглашивача према стану или аутомобилу, ипак и у њима постоје имплицитни показатељи субјективне оцене стања предмета огласа, а садржани су у квалификаторима типа *одличан, идеалан, перфектан, леп распоред, леп поглед* итд.

2.1.6.2. Ни огласи за посао не обрађују ову вредносну схему непосредно, али је она укључена у информацијама о старости, својствима и способностима потенцијалних запослених: *способан и вредан продавац, атрактивна конобарица, уредна и комуникативна конобарица, педантна и сиромашна жена* итд., при чему је ова схема подређена схемама РАЗУМ ДАЈЕ СИГУРНОСТ ИЛИ КВАЛИТЕТ ПРЕ ЕСТЕТИКЕ. Ово долази отуда што сам оглас служи оглашивачу да задовољи своје потребе, да стекне какву корист, при чему су емоције или естетика само средства за постизање таквих циљева.

Ипак су лични огласи најприродније место где се емоционалне потребе, жеље и склоности могу задовољити и оне, у крајњем случају, покрећу и мотивишу људе на деловање. Али ни ту емоције нису често надређене разуму, потребама или користољубљу, а то долази отуда што ова рубрика обично служи старијим људима, људима са већим животним искуством да остваре емоционалне контакте. Ипак, неки огласи садрже елементе који указују да емоције оплеменењују живот, чине га смисленијим, повезују људе којима *недостаје љубав*, који *воле све удвоје*, *поштују се и воле* и, што је најважније, *спремни су да пруже љубав* итд.

Црика, шармантна, пријатног изгледа, 50-их година, упознала би финог господина, добре нарави, друштвеног, који воли све удвоје. Шифра: СРЕМИЦА.

3. ЗАКЉУЧАК

Мали огласи нам нуде много драгоцених података чије тумачење је високо условљено типом културе на коју се односе иако се, на први мах, то ид њих не очекује. Премда се нисмо бавили статистиком, која би вероватно и била непотпуна, чак погрешна, она би нам ипак оквирно показала каква је структура станова у нашем граду, који су послови расположиви, који су аутомобили најпопуларнији и шта очекујемо од нашег партнера када прође период прве младости и љубавног заноса, што су у основи психосоцијална и економска питања.

Међутим, много нам је драгоценије било да установимо неке ставове оглашивача, њихове предрасуде, свесне и несвесне склоности и жеље, мале и велике потребе које на неки начин, барем овлаш, скицирају неке универзалне ликове наше садашњости у које се и сами можемо уживети, или их барем разумети.

Литература

Коковић, Драган (2003). „Културни и етнички идентитет”. *Социолошки годишњак*. 3: 119–130.

Понорац, Татјана (2010). „Језик и култура”. *Дефендологија*. 29–30: 87–90.

Раденковић Шошкић, Бојана (2012). „Реторичке фигуре у језику рекламних порука”. *Гласник етнографског института САНУ*. LX/2: 73–88.

*

Bataković, Dušan (2001). „Etnički i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini (XIX–XX vek). Jezik, vera, identitet”. *Dijalog povjesničara-istoričara*. Vol. 3: 67–84. Zagreb.

Brubejker, Rodžers i Frederik Kuper (2003). „S onu stranu identiteta”. *Reč*. 69/15: 405–451.

Bugarski, Ranko (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Felbabov, Vladislava i Svenka Savić (1996). „Uporedna analiza diskursa malih oglasa: srpskohrvatski i engleski”. U: R. Šević (ur.). *V kontrastivna jezička istraživanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Gjuran Coha, Anamarija i Ljiljana Pavlović (2009). „Elementi reklamne retorike u hrvatskim reklamnim porukama”. *Fluminensia*. 21/1: 41–54.

Kuzmanović, Bora i Nebojša Petrović (2008). „Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova mnenja mladih”. *Sociologija*. L/2: 153–174.

Plavšić, Divna i Vanja Nišić (2012). „Stigma i identitet”. *Sociološki diskurs*. 2/4: 85–90.

- Radović Jovanović, Jelena (2011). „Diskurs televizijskih reklama”. *Komunikacija i kultura online*. 2/2: 392–400.
- Silaški, Nadežda (2005). *Diskurs reklamnih oglasa u časopisima za žene na srpskom i engleskom jeziku – analiza žanra*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Stolac, Diana (1999). „Dekodiranje reklamnih poruka”. U: L. Badurina i dr. (ur.). *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 715–720.
- Stolac, Diana (2004). „Jezični elementi u funkciji (kvazi)znanstvenosti reklama”. U: V. Patraš (ur.). *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach: Zborník materiálov z 5. medzinárodnej konferencie o komunikácii*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied. 114–120.
- Škiljan, Dubravko (1991). „Jezik, kulturni identitet i prevođenje”. U: M. Andrijašević i Y. Vrhovac (ur.). *Prožimanje kultura i jezika*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 151–157.
- Vasić, Vera (1995). *Novinski reklamni oglas – Studija iz kontekstualne lingvistike*. Veternik: LDI.
- Vlastelić, Anastazija i Diana Stolac (2011). „Talijanizmi u reklamnom diskursu”. *Tabula*. 9: 248–257.

Milivoj Alanović

ADS – PICTURES OF LIFE IN A SMALL FORMAT

Summary

The determination of discourse features of ads gives us an illustrative and reliable insight into the principles of interaction between language, on the one hand, and psychological, social, cultural, economic and political factors that regulate the conditions and the course of the communication, on the other, by virtue of which they can be considered as a representative indicator of some more general social trends and tendencies. The ads sometimes reveal more about the identity of the communicator and the circumstances in which the communication takes place than the limits on their length objectively allow.

A FEJ VEZÉRSZAVÚ FRAZEOLÓGIAI EGYSÉGEK A MAGYARBAN ÉS SZERB EKVIVALENSEIK¹

Absztrakt: A dolgozatban a magyar *fej* és a szerb *glava* vezérszóval alkotott frazeológiai egységek kontrasztív elemzésével foglalkozom. Célom megvizsgálni, hogy a mindkét nyelvben poliszém szavak mely jelentései járultak hozzá a szólások kialakulásához, s hogy a lexémák konceptualizációja milyen szerepet játszott a geneológiailag és tipológiailag is más nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek esetében, továbbá, hogy milyen mértékben lehet azonos lexémájú és szerkezetű frazémákról beszélni, és vannak-e olyan szólások, közmondások, amelyekre nem találunk ekvivalens megoldást a másik nyelvben.

Kulcsszavak: frazeológia, ekvivalencia, magyar nyelv, szerb nyelv

1. Bevezetés

Egy-egy szó kapcsán a nyelvésznek sok minden eszébe juthat, sok mindenre asszociál, s ezek nyomán egész sor kutatási lehetőség merül fel benne, még egyetlen nyelven belül is, s fokozottan érvényes ez a kontrasztív nyelvészeti kutatások viszonylatában. Amikor egy lexéma jelentését kezdjük vizsgálni, s azt kutatjuk, hogy – mondjuk –, egy többjelentésű szavunk melyik jelentéséből képeztünk tovább újabb szavakat, s hogy hányszoros derivációkat hozhatunk létre, egész sor más jellegű problémafelvetés is jelentkezik, s ez gyakran teljesen más irányba tereli vizsgálódásunk menetét. Amikor a *fej* vezérszavú frazeológiai egységek magyar–szerb kontrasztív elemzését tűztem ki célul, s azt kezdtem vizsgálni, hogy mely jelentésből, milyen nyelvi képből, konceptualizációból fejlődhettek ki a frazémák a magyar és a szerb nyelvben, s mennyiben állapítható meg szemantikai és formai ekvivalencia a két nyelv szólásaiban, közmondásaiban, sok egyéb kérdésre is keresni kezdtem a választ. Például arra, hogy milyen derivátumok alakultak ki az említett szótövekből a vizsgálódás tárgyát képező nyelvekben. Ez azonban egy további dolgozatunk tárgyát fogja képezni.

1 dricka@sbb.rs – A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178017 számú projektuma keretében készült.

A dolgozatban szereplő példákat a magyar és a szerb nyelv frazeológiai szótáraiból jegeztem ki, a magyar szólások korpuszát kiegészítettem a Bańcerowski Janusz dolgozatában feltüntetett frazémákkal (BAŃCZEROWSKI 2007).

2. A FEJ/GLAVA LEXÉMÁK JELENTÉSEI

Először azt kell megállapítanunk, hogy milyen jelentésekkel rendelkezik a *fej*, illetve a *glava* szó. Ennek megvizsgálásához a két nyelv értelmező szótárait hívtam segítségül. A prototipikus fogalmi mechanizmus, amely a *fej* említése során mindkét nyelvben aktiválódik, elsősorban annak az ember és az állat testén elfoglalt helyére, a fej külső jellemzésére, annak funkciójára és konceptualizációjára vonatkozik. Ebből az elsődleges jelentésből, az alapjelentésből fejlődtek ki később a szó egyéb másodlagos, a metaforán és metonimián alapuló jelentésátviteli. Mindkét nyelv értelmező szótára 10–10 pontban foglalja össze az érintett szavak szemantikáját. Ezek a jelentések nagyrészt megfeleltethetők egymással, de kisebb eltérések is vannak a két nyelvben, amelyekre ezúttal nem térhetünk ki. Nem mindegyik jelentés szolgált azonban alapul a frazeológiai egységek kialakulásához.

3. A FEJ LEXÉMÁT TARTALMAZÓ EGYSÉGEK JELENTÉSVONATKOZÁSAI

3.1. Az alapvető jelentések mindkét nyelvben a legfelső emberi, illetve az elülső állati testrész, amely a szájnylást és a legfőbb érzékszerveket foglalja magába, s teljesen logikus, hogy éppen ez a jelentés szolgáltatta a legtöbb fejjel kapcsolatos frazéma alapját.

3.1.1. A kifejezések egy része a fej *kinezikus mozgására* vonatkozik. A fej lehet tárgya, de eszköze is a cselekvésnek, pontosabban a mozgatásának, s ez mindkét nyelvre vonatkozik. A fejjel végzett mozdulatok különféle jelentésben realizálódnak:

– helyeslés, igenlés: *bólint a fejével* – *klimnuti glavom*, *klimati glavom*²; *fejével igent/helyeslőleg int* – *glavom potvrdno klimnuti*;

– tagadás vagy egyet nem értés, érdekes, hogy ezeknél a példáknál a szerbben az instrumentálisban levő főnév dominál továbbra is, a magyarban viszont tárgyas szerkezetek fordulnak elő: *csóválja a fejét* – *mahati / odmahivati glavom*; *rázza a fejét* – *tresti glavom*;

2 Amennyiben a szerb megfelelők dőlt betűkkel vannak feltüntetve, ez azt jelenti, hogy azok megtalálhatók a szerb nyelv frazeológiai szótáraiban, illetve a Szerb Akadémia nagyszótárában. A „normál betűs” szerb ekvivalensek nincsenek meg a szótárakban, tehát nem frazémákról van szó, de a mindennapi beszélt nyelvben tapasztaltuk használatukat. Ha azonban idézőjelben szerepel a szerb ekvivalens, akkor a szerbben nincs azonos formai és szemantikai megfelelő, ezért a szó szerinti fordításhoz folyamodtunk.

– tisztelet kinyilvánítása, megalkuvás, beletörődés: *fejet hajt vki előtt – pognuti/sagnuti/saviti glavu pred kim; lehajtja a fejét – oboriti glavu;*

– belső emocionális feszültség jeleként, pozitív vagy negatív érzelmi állapotok során, indulatok hevében gyakran fejezzük ki ezeket az érzéseket fej- és kézmozdulatokkal. Meg kell jegyezni, hogy a magyar példákban a *fej* szinte kivétel nélkül tárgyesetben van, a szerb ekvivalens szólásokban viszont többször fordul elő a lokativusi eset vagy a helyviszonyt jelölő accusativus: *fejéhez kap – uhvatiti/hvatati se za glavu; a fejét fogja – držati se za glavu; felkapja/felüti a fejét – dići glavu; búnak ereszti a fejét – pokunjene glave; a fejét vakarja – počešati se po glavi; lógatja a fejét – obesiti glavu.* A szerbben még nagy bú kifejezésére azt is mondják *nositi mrtvu glavu* („holt fejet visel”), amely a magyarban. talán a *lógatja a fejét* frazémával feleltethető meg leginkább.

3.1.2. A ’fej’ a kognitív nyelvészeti kategóriák értelmében *tartályként* is értelmezhető, amelynek van tartalma, vagy képes befogadni, illetve kibocsátani magából bizonyos tartalmakat. A behatoló közeg szilárd vagy cseppfolyós halmazállapotától függően a fejbe valamit verni, röpíteni, vésni, tömni, tölteni vagy csepegtetni lehet. A fejnek lehet aktívan magába foglaló, de ugyanakkor passzív befogadó szerepe is. A fejbe mint tartályba behatoló tartalom lehet konkrét, de elvont jelentésű főnév is. A szerkezet leginkább illativusi belső helyviszonyt jelölő határozós, de előfordul tárgyas is (szerbben az *’u+accusativus’* alak felel meg neki): *a fejébe vesz vmit – uvrteni/utuviti sebi u glavu; fejébe száll a di-csőség – udarila kome slava u glavu; fejébe száll az ital – piće mu je udarilo u glavu; golyót röpít a fejébe – prosvirati nekom metak kroz glavu; vkinek a fejébe ver vmit – utuviti što nekom u glavu; fejébe ment a borszesz – vino mu je udarilo u glavu; tölcserrel tölt vmit a fejébe – sipati kome šta levkom u glavu; vkinek a fejébe csepegtet vmit – „ukapati kome šta u glavu”; nem fér a fejembe – ne ići kome šta u glavu; telebeszéli vkinek a fejét vmivel – napuniti kome glavu pričom; a fejébe vés vmit – utuviti kome što u glavu; tömi a fejét – puniti kome glavu, kljukati glavu.*

A befogadott tartalmat a *fej* magában tartja, örzi (*-ban/ben – ’u+locativus’*): *tele van a feje – puna je kome glava; fejben tart – držati u glavi; nem marad meg a fejében – „ne ostajati u glavi”;* de valamiből kifolyólag a tartalom ahogyan behatolt, úgy el is hagyhatja a tartályt (*-ból/ből – ’iz+koga/čega’*): *kiment a fejéből – izaći iz glave/iz pameti; kiver/kitöröl vmit a fejéből – isterati koga/šta iz glave, izbiti/izbrisati kome šta iz glave; vmi kiröppen/kirepül/elszáll a fejéből – „izleteti kome iz pameti”.*

3.1.3. Az ember fejében, illetve az agyában különböző szándékos cselekvéseket, műveleteket végezhet: *fejben számol – računati iz glave/napameti; keres vmit a fejében – preturati/prebirati po glavi/pameti; gondolatot forgat a fejében – premetati po glavi.*

3.1.4. De nem szándékos cselekvés magától is lejátszódhat benne: *vmi forog a fejében* – *vrsti se/vrzmati se po glavi*; *motszkal/mozog a fejében* – *motati se po glavi*; *meg sem fordult a fejében* – *ne biti kome ni na kraj pameti*; *átvillan a fején* – *prolaziti/projuriti/proleteti glavom/kroz glavu, puhnuti u glavu, sevne/sine kome nešto u/kroz glavu/u glavi*;

3.1.5. A fej **külső helyviszonyt** is jelölhet, éspedig valamit a fejre lehet helyezni szándékosan, de mediális cselekvés folytán is kerülhet valami valaki fejére: *hamut hint/szór a fejére* – *posuti glavu pepelom*; *fejére zúdul a szerencsétlenség* – *sručila mu se nesreća na glavu*; *vér/sérelem/bűn száll a fejére* – „*krv/uvreda/greh mu je sletela na glavu*”; *vkinek fát lehet vágni a fején* – *tesati kome kolce na glavi*, *tucati kome luk na glavi*, *na glavi trnje vršljati nekome*, *seći kome duvan na glavi*; *vkinek a fején táncol* – *igrati kome po glavi*; *fejére húzza a takarót* – „*navući pokrivač na glavu*”; *barackot nyom a fejére* – *udariti kome čveger*; *vkinek bekötik a fejét* – *vezati glavu, zaviti glavu nekom*; *vmi lecsap vkinek a fejére* – *sručiti se/svaliti se na čiju glavu*; *fejére tapint vkinek* – *pogoditi što u glavu*; *a feje tetején áll* – *postaviti se na glavu, postaviti što na glavu*; *mit mással cselekszel, azt várjad fejedre* – „*što drugome činiš očekuj za sebe/na svoju glavu*”; *szégyent / bajt hoz a fejére* – *obrukati nekoga*, *navući nesreću na čiju glavu*. A fejen mint külső helyviszonyon létezhet valami, nyugalmi állapotban tartózkodhat valami rajta: *vaj van a fején* – *imati putera na glavi*.

3.1.6. A fej **külső hatás**oknak is ki lehet téve. Höhatás következtében a *fej*, illetve annak tartalma főhet, füstölöghet, forrhat, gőzölöghet, és néha ennek az állapotnak a kiváltó oka is expliciten meg van nevezve (bor, munka) adessivusi viszonyraggal ellátott főnév segítségével: *füstölög/füstöt vet a feje* – „*dimi mu se glava*”; *párológ/gőzöl/gőzölög a feje* – *puši se kome glava*, *puši se kome u glavi*; *fő a feje a sok munkától* – *puši mu se glava od posla*; *forr a feje a bortól* – *kipi mu glava od vina*; *vmi forral a fejében* – *prekuvavati što po glavi*. Ilyen termikus hatásnak kitéve válik a *fej* forróvá: *forrófejű* – *usijana glava*, *upaljena glava*, *ugrejana glava*. A *fej* belső nyomást előidéző hatásoknak lehet kitéve, ami egyben annak megsemmisítését okozhatja: *majd szétmegy a fejem* – *raspašće mi se glava*; *majd szétreped/széthasad a feje* – *puca kome glava*; *szétrobban/szétduzzan a feje* – *eksploziraće kome glava*.

A fejet formálisan fizikai külső hatások is érhetik, amelyek azonban sokszor belső folyamatokat, átvitt értelemben vett cselekvéseket jelölnek: *a fejéhez vág* – *obiti nekom o glavu*; *töri a fejét* – *lupati glavu*, *razbijati glavu*; *a fejére olvas* – *očitati kome bukvicu*.

A legmesszemenőbb következményekkel járó külső hatások a test és a fej szétválását idézik elő, amit mindkét nyelvben hasonlóképpen fejezhetjük ki: *lefejezi/leüti*

vkinek a fejét – skinuti kome glavu, lišiti koga glave, odrubiti/odseći glavu; fejét szegi – rastaviti koga glavom.

3.1.7. A *fej* sokszor **tárgyként** jelentkezik. Olyan tárgyat képviselhet, amelyet bizonyos belső lelkiállapotok tükrözésekként, valamilyen magatartás kifejezésére, valamilyen módon hordani szoktunk, de ugyanakkor olyasmit is jelenthet, ami számunkra felbecsülhetetlen értékű, amelynek szó szerint vagy átvitt értelemben való elvesztése esetén nem tudunk többé létezni, megfelelő módon funkcionálni: *valaki fej nélkül jár – hodati kao muva bez glave; nem veszi el a fejét – ne izgubiti glavu* ('sačuvati pribranost'); *egyszer majd a fejed hagyod el – jednom ćeš glavu izgubiti; fejét keresi a dolognak – tražiti bit stvari; azt sem tudom, hol/hol áll a fejem – ne znati ni gde je kome glava.*

A magyar nyelvben épület, létesítmény, helyiség formájában is előfordulhat. A *fejnek* ugyanis, mint valamilyen létesítménynek, van tetője, azaz teteje, beázhat, ki lehet szellőztetni, de huzatos is lehet: *a feje tetején – na vrh glave* (szerbben a *vrh* nem a *krov*ból jött létre mint a magyarban); *tetőtől talpig végigmér vkit – nekoga osmoriti od glave do pete; vkinek a feje tetején ugrál – skakati po glavi; kiszellőztetem a fejem – izvetriti glavu, prozračiti glavu; beázik a feje – „prokišnjava kome glava”; huzatos a feje – imati promaju u glavi.*

A *fejnek* mint tárgynak súlya is lehet, elnehezedhet vagy pedig könnyebbé válhat: *nehéz a feje a gondoktól – glava je kome teška* (od briga); *könnyű a feje – laka glava, biti lake pameti; megkönnyebbül a feje – olakšati glavu.*

3.2. A *fej* második jelentése az értelmező szótárak szerint a mentonímián alapszik. Mindkét nyelvben második helyen az **agy**, **ész**, **értelem** áll. Az elme megnyilvánulásainak és képességeinek képletes helye.

3.2.1. Az ebben az értelemben használatos fejjel alkotott frazémák az ember szellemi kapacitására utalnak. A jó szellemi kapacitás kifejezésére használatos szerkezetek: *jó fej/ jó feje van valamihez – imati dobru glavu* (za nešto); *erős fej – jak u glavi; értelmes fej – razumna glava; nyílt fej/agy – biti otvorenog uma; okos fej – pametna glava; nem dísznak van a feje – „glava kome ne služi kao ukras”; ép ész – zdrava pamet; óriási fej – ljudina. A gyöngye szellemi kapacitást kifejező szólások: gyöngyfejú – biti lake/slabe pameti; üres a feje, mint a tők – imati praznu/šuplju glavu, biti plitke pameti.*

Amennyiben a fejben oda nem illő tartalmat tapasztalunk, az is negatív szellemi kapacitásra vall. Így pl. a magyarban káposztalé, mosogatólé, víz, csiriz, szecska, korpa, fűrészpör stb. lehet agy helyett valakinek a fejében. A szerbben egyetlen ilyen példát találunk *imati slamu u glavi – szalma van a fejében.*

A szerb szólás *imati malo više u glavi* kétértelmű. Jelentheti azt is, hogy valaki átlagon felüli intelligenciával rendelkezik, de azt is, hogy szeszes italt fogyasztott. A szerbben a 'só' jelenléte is pozitív konnotációval bír, mivel annak hiánya az ételek íztelen voltát, sőt még egészségügyi gondokat is előidézhet: *imati soli u glavi, ne biti bez soli u glavi* azt jelenti, hogy valaki okos, józan gondolkodású. Azonban a *soliti pamet* kifejezésben a 'só' negatív előjellel rendelkezik. Ebben az értelemben nálunk Vajdaságban is terjedni kezd a tükörfodítással alkotott szólás: *sózza az agyamat*.

3.2.2. Amennyiben az agy, a központi idegrendszer rosszul működik, az az ember viselkedésén mély nyomot hagy: nem tud racionálisan gondolkodni, elveszíti józan viselkedési képességét. Erre utalnak az alábbi szókapcsoltok: *megzavarodott fej – luda glava; falba veri a fejét – udarati glavom o zid; fejvesztve összevissza szaladgál – trčkara kao bez glave*.

A szerbben van még két idevágó szólás: *izgoreti po glavi; ozepsti po glavi* amelyeket bolondos személyre vonatkoztatnak.

3.2.3. Az elhamarkodott, gyakran ésszerűtlen cselekvésre a szerbben van néhány szólás, amelyben az állatok elülső és hátulsó testrészének neve kapcsolódik össze: *nemati ni glave ni repa; ni za glavu, ni za rep; ni glave ni repa ne moći uhvatiti; bez glave i repa; ni s repa ni s glave*. A magyarban egyetlen hasonlót találunk, amelyben a *fej* helyett a *fül* szerepel: *se füle, se farka*.

3.3. A fejet metonimikus értelemben, az egész **ember, a személy** jelképeként is használjuk, bár ez nem olyan gyakori jelenség, és inkább a magyar nyelvre jellemző: *most ő a menő fej* – on je sad glavna faca; *beszél a fejével* a) megfeddi, b) igyekszik jobb belátásra bírni jelentésben.

3.4. Az egyén **életének** jelképeként is sokszor használjuk a *fej* vezérszót. Ugyanis ha valaki hajlandó a fejét, azaz az életét kockáztatni valami miatt, akkor feltétlenül biztos annak igaz voltában vagy kedvező kimenetelében, ezért a kezeskedés mellett a fejjel való jótállás is gyakori: *fejét teszi rá – dati glavu; a fejembe fogadok – kladiti se u glavu; fejével felel – odgovarati svojom glavom; fejével jótáll/kezeskedik – jamčiti/garantovati glavom; sínre tenném a fejem, hogy ez igaz – staviti glavu na panj; fejvesztés terhe alatt – pod pretnjom smrću, pod zakletvom*. Tehát a fejet mint a legfontosabb emberi értéket nem kockáztathatjuk, nem játszadózhatunk vele, nem viselkedhetünk felelőtlenül, mert annak messzesemenő következményei lehetnek. Erre intenek a következő frazémák: *a fejével játszik – igrati se/našaliti se glavom, glava igra; a feje van téten – glava je kome na kocki, kockati se glavom*.

Bañcerowski felhívja a figyelmünket néhány olyan magyar szólásra, amelyek a fejesztés veszélyére utalnak, egyben tanácsolva, mit kell tenni annak elkerülése érdekében: *a nyelvnek nincs csontja, mégis sok embernek betörte a fejét; ki az igazat hangosan hegedüli, hamar vonóval a fejére ütnek; hallgatás senkinek nem töri be s fejét; égre követ ne dobj mert fejedre fordul; a felesnek hamar nyakát szegik; szólj / mondj igazat, betörik a fejed; ki magasról néz le, hamar szédül a feje.* A fenti magyar szólásokra nem találtunk hasonló formai ekvivalens frazémát a szerbben. A veszély ecsetelésére azonban találtunk egyéb, teljesen vagy részben egybevágó szólásokat: *összezsapnak vkinek a feje fölött a hullámok – oblaci su se kome nadvili nad glavom; Damoklész kardja ott lebegett a feje felett – nekome nad glavom visi (Demoklov) mač.*

A fejnek mint az emberi élet metaforájának elvesztése annak ellentétéhez vezet, a **halál** beálltához. Az élet és a halál közötti antonim viszony egyben annak logikus kimenetelét is képezi: *halott fej – mrtva glava; fejesztésre ítélt – osuditi na smrt; fejét örök nyugalomra hajtja – položiti glavu na večni počinak; lába elé hullott a feje – padaju glave; egy fejjel megrövidíteni valakit – skratiti koga za glavu.* A szerbben még gyakori szólásnak számít: *ode glava s ramena* ('elmegy a fej a vállról'), *posejati glavu* ('elveti/elszórja a fejét') vagy az *ode glava Bogu na istinu!* ('elmegy a fej az Isten színe elé'). De említsük még meg az olyan expresszív frazémákat is, mint amilyenek *kad lopata zazvoni nad glavom* ('amikor a lapát koppan a fej fölött'), *kad pukne budak više glave* ('amikor a csákány koppan a fej fölött'), amelyek temetkezési hangeffektusokat idéznek fel bennünk.

3.5. A magyar értelmező kéziszótár a *fej* jeletései közül hatodikként valamely közösség vezetőjét, irányítóját tünteti fel. A birtokos jelzős szerkezeteket, amelyekben a *fej* is szerepel posessumként, nem tekinthetjük frazeológiai egységeknek, annál is inkább, mivel azok nagy része összetételek formájában lexikalizálódott: *az állam feje* = államfő; *a család feje* = családfő.

3.6. A *fej* főnév némely **növény termésére** vagy fogyasztásra szolgáló gömbölyded részére is vonatkoztatható, ilyen jelentésben azonban nem született szólás sem a szerbben, sem a magyarban. Bizonyos **tárgyak**, eszközök kidomborodó, kiszélesedő elülső vagy felső **részét** is *fejnek* nevezzük a magyarban: *minden botnak végén a feje; fején találta a szöveget.*

3.7. A *fej* mint **ellenérték, fizetési eszköz** jelentésben fordul elő a következő magyar és szerb szólásokban: *a fejével fizet érte – platiti glavom; a fejébe kerül valakinek valami – doći kome glave, koštati glave.*

4. A FRAZOLÓGIAI EGYSÉGEK SZERKEZETE

Amint láttuk, különböző szintagmák formájában realizálódnak a *fej* vezérszavú frazémák. Elsősorban az állandósult szókapcsolatokat kell megemlítenünk, a jelzős szerkezeteket (minőség- és birtokos jelzőseket), a tárgyas és a határozós (eszköz- vagy helyhatározós) szintagmákat.

Gyakran megtörténik, hogy többnyire azonos jelentésű szavakból áll a frazéma, de a szerkezetük különbözik: *fejéhez kap – hvatati se za glavu, fejét vakarja – počešati se po glavi, gondolatot forgat a fejében – premetati po glavi* stb. A fenti magyar tárgyas szerkezetek helyett a szerbben helyhatározós struktúrákat találunk. Ezeknek okát az igék vonzatstruktúrájában kell keresnünk. Előfordul az is, hogy a mélyszerkezeti struktúra a felszínen másként realizálódik a két nyelvben, elemi transzformok kövekeztében: *hamut hint/szór a fejére – posuti glavu pepelom*. Ez tipikus példája az eszközhatározó és az objektum transzformjának (= hamuval hinti a fejét). A *telebeszéli a fejét valakinek valamivel – napuniti kome glavu pričom* példa is igen érdekes ilyen szempontból, mert a magyar nyelv strukturális jellegzetességének köszönve az igekötő sajátos, a szerbtől eltérő szerkezetet enged meg, inkorporálva az eszközhatározó jelentését. A szerb megfelelő fordítása ez lenne: megtölti a fejét beszéddel.

A szóláshasonlatok igen gyakoriak a magyarban, a szerbben viszont nem találkoztam hasonló szerkezetekkel: *olyan a feje, mint a véka; akkora a feje, mint a sajtár; feje mint a hordó/dézsza; olyan a feje, mint a szakajtó; olyan a feje, mint a tekegolyó; olyan vkinek a feje, mint a szopott gombóc; olyan vörös vkinek a feje, mint a cékla; lotyog a feje mint a záptojás*.

A frazelógiai egységek kontrasztív vizsgálata során azt szokás vizsgálni, hogy azok megvannak-e a vizsgálat tárgyát képező mindkét nyelvben, s hogy szerkezetük, valamint jelentésük milyen mértékű azonosságot mutat:

I. mindkét nyelvben előforduló frazéma: azonos szerkezet, azonos, vagy legalábbis hasonló jelentés. Ezek vagy kölcsönvett szólásokról tanúskodnak, vagy pedig a hosszú egymás mellett élés, közös tapasztalati alap nyújtotta azonosság eredménye a két nyelvet beszélő nép hagyományában. Íme, néhány példa: *A fejétől büzlik a hal – s (od) glave riba smrdi; Akinek a fejében nincs, legyen a lábában – Ko nema u glavi, ima u nogama.; Nem esik le a korona valakinek a fejéről – Neće kome kruna pasti sa glave.; Fején találja a szöget – pogoditi u glavu; Megmossa a fejét valakinek – izribati glavu kome*. Az utóbbi etimológiája abban rejlik, hogy régen ritkán mostak fejet, de akkor lúgos vízzel tették ezt, és jól megsikálták a fejbőrt, a nyakat a tetvesedés ellen. Ez nyilván nemzettől függetlenül

így volt, ebből a közös tapasztalatból ered, hogy társították a fejmosást a szidás jelentésével.

Vannak olyan magyar szólások, amelyeknek több jelentését ismerjük. Ilyenkor óvatosságnak kell lenni az ekvivalens szerb megfelelő felkutatásában. A *meghajtja a fejét vki/vmi előtt* a következő jelentésekben fordul elő: 1. tiszteletét fejezi ki; 2. elismerését fejezi ki és 3. elismeri valakinek az igazát. A szerbben a *saviti glavu* azonos szerkezet csak a harmadik jelentésre vonatkoztatható.

A *fejbe vág vkit vki/vmi* használatos szó szerinti értelemben, de jelentheti azt is, hogy a szeszes ital elbódít, megrészesít (ezt a szerbben úgy modjuk, hogy *šutnuti u glavu*), végül jelentheti hogy 'lesújt, elszomorít vkit vmi', amit szerbre a *pogoditi koga nešto* kifejezéssel fordítunk le, s nem feltétlenül szükséges, hogy a találat a fejét érje.

II. Vannak olyan frazémák is, amelyek *csak a magyar nyelvre jellemzőek*: *Fejére szól, ki szót emel*³ Arany János Walesi bárdok című balladájából származik. Egyéb példák: *Búsuljon a ló, elég nagy a feje*; *rövid torkosság, hosszú fejfájás*; *ne szólj szám, nem fáj fejem*; *ki magasról néz le, hamar szédül a feje*. Említsük még meg az olyan tréfás, gúnyos szólásokat, mint a *Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon!*; *Vigyázz, mert elsül a fejed!*; *Nincs többé kopasz fej, csak seggig érő homlok*. Ezek fordítása során körülírással vagy pedig kompenzációval kell élnie a fordítónak.

III. Van fordított esetre is példa, amikor a *szerb szólások* magyar megfelelőjében nem fordul elő a *fej* szó, pontosabban vagy elmarad a *fej* említése, vagy pedig helyette valamilyen más testrész jelentkezik: *diže se kosa na glavi – égnek áll a haja*; *glava visi kome o koncu – egy hajszálon múlik*; *jurne kome krv u glavu – vér szökött az arcába*; *čuvati, paziti koga kao oči u glavi – vigyáz rá, mint a szeme fényére/világára*; *bit zaljubljen preko glave – fülig szerelmes*; *imati hladnu glavu – hideg vérű*; *ni dlaku s glave ne izgubiti – a hajszála sem görbült*; *nositi glavu na pazar – vásárra viszi a bőrét*.

A következő szerb szólásokra a magyarban nincs megfelelő szerkezetű frazéma: *ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se lupaju*; *mnogo je mačku goveda glava*; *mrtvoj glavi leka nema*; *udarila/o koga vedrica/Vinko Lozić u glavu*; *ubila koga čutura u glavu*; *rakija popila pamet nekom*.

5. ÖSSZEGZÉS

Leszögezhetjük, hogy a *fej* vezérszavú frazeológiai egységek igen gyakoriak mindkét nyelvben, s azt is, hogy a lexéma elsődleges jelentésében fordul elő leginkább a szóláso-

3 Jelentése: Jobb, ha csendben maradsz.

kban, közmondásokban. A *fej* tartályként való conceptualizációja is nagy szerepet játszik a frazémák kialakulása, használata során, ezen kívül a metonimikus és metaforikus jelentéskapcsolódások vonulata is következetesen kimutatható. A szólások, közmondások szerkezetét vizsgálva megállapítottuk, hogy szép számban fordulnak elő a lexikailag azonos, hasonló megkövesedett szókapcsolatok, de helyenként a régens vonzatstruktúrája szerkezetváltozást idéz elő. Az azonos szerkezetű és jelentésű szólások, közmondások kölcsönzéssel kerültek be a másik nyelvbe, vagy pedig közös tapasztalati alap váltotta ki őket, teljesen függetlenül egymástól. Akadnak azonban frazémák mindkét nyelvben, amelyeknek nincs hasonló lexikájú–morfológiájú–szintaktikájú megfelelőjük, s ilyenkor a fordítónak kompenzálnia kell a hiányt.

Irodalom

Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Otašević, Đorđe (2007). *Mali srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Alma.

Rečnik srpskoga jezika (2007). Redigovao i uredio: Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1965). Knjiga III Beograd: SANU.

*

Magyar értelmező kéziszótár (2003). Főszerk: Pusztai Ferenc, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bañcerowski Janusz (2007). A fej nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 2007/4., Budapest 385–402.

Bárdosi Vilmos (2012). *Magyar szólások, közmondások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó,

Forgács Tamás (2003). *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Andrić Edit

PROVERBS CREATED WITH THE KEY WORD “HEAD” (FEJ) AND THEIR
SERBIAN EQUIVALENTS

Summary

Comparing phraseology of two languages always proves to be an exciting task, even if it involves closely related languages. Nevertheless it makes it especially interesting to contrast languages belonging to genealogically and typologically different groups. To what extent does the conceptualization of the linguistic signs play a role in the tradition of different peoples? How is it reflected in their linguistic world, based on similar experiences but being realized totally independently? In my paper I am looking for a specific answer – to what extent are the Serbian phrases with identical lexical construction equal to the Hungarian phraseological units with the key word fej (head)? Which are the proverbs that do not have a formal equivalent, but simultaneously are used to express the suitable meaning with other proverbs. I go into detail about the morphological analysis of the phraseological units, but I also examine the significance of the compounds and derivatives formed with our word fej.

УРЕДНИЧКИ РАД ЈОВАНА ХРАНИЛОВИЋА У НОВОСАДСКОМ ЛИСТУ *ЈЕДИНСТВО*¹

Апстракт: У раду се анализира уреднички рад свештеника Јована Храниловића, који је у јавности познат као песник, књижевни и позоришни критичар. Аутори анализирају текстове које као уредник и новинар Храниловић објављује у листу *Јединство* почетком 20-их година прошлог века. Анализира се новинарски стил, жанровска структура и етички аспект Храниловићевих текстова објављених у том политичком информативном листу који је излазио у Новом Саду.

Кључне речи: Јован Храниловић, новинарство, етика, стил, уредник, штампа.

Увод

Ако се посматра из угла књижевне критике, поезије и новинарства, Јован Храниловић је незаслужено у нашој стручној и научној јавности запостављена личност, јер о његовом деловању на том подручју духовног стваралаштва нема довољно радова. Иако је био више него вредан и предан послу писања, његовој личности у нашој науци није се придавала већа важност.

Јован Храниловић је имао изузетно занимљив живот проткан патњама, успонима и падовима, свештеничким радом, поезијом, новинарством, књижевном критиком, сукобима, губљењем службе. Његов животни опус сигурно би био недоречен ако би се изоставила једна маркантна црта његовог карактера, а то је љубав према новинарству, којем се Храниловић посветио. Он је у новинарским круговима остао упамћен као човек коме је етика била главно начело и као уредник који је увек стављао личну и новинарску част високо изнад тиража, као журналиста који не избегава сукобе на ступцима новина из страха од неуспеха у полемици, већ настоји да новине буду огледало уљудности, а не полигон за изливе најнижих страсти. Сматрао је да су медији, пре свега штампа, место где се учи култури, савести, моралу и осталим вредностима у које је веровао, а чини се да је један од ретких новинара

1 barovic@neobee.net

који је до краја живота гледао да кад год може писањем своје новине не унизи, већ, напротив, да их дигне на пиједестал врлина за које је живео. На основу истраживања које смо спровели, може се утврдити да је Храниловић новинарску, професионалну етику високо ценио.

По много чему структурална и занимљива личност, Јован Храниловић је завредио пажњу свега неколицине одабраних аутора који су његов рад обрадили у светлу књижевне критике и песничког стваралаштва, али о његовом ангажовању на пољу новинарства нема истраживања. Спорадично се у појединим радовима могао наћи шутири податак да се бавио новинарским послом, и то у време материјалне оскудице, и то је све што се може наћи о његовом журналистичком прегнућу. Та чињеница је подстакла ово истраживање, које је фокусирано на Храниловићев уреднички и новинарски рад у новосадском дневном листу *Јединство*, чије се програмско начело ишчитава из самог назива, а усмерено је на зближавање и повезивање јужнословенских народа у новој држави. Анализирани су бројеви тог дневног листа од априла 1921. године, када је Храниловић постао главни уредник, до фебруара 1924. године, када је оболео и престао да обавља ту дужност.

Животопис

Јован Храниловић је рођен у Кричкама на Петровом Пољу 18. 12. 1855. године у породици гркокатоличког свештеника Николе. (Гуровић 1931: 137) Јованов отац био је присталица Илирског покрета и поборник јужнословенске идеје, а као надарен песник објављивао је поезију у Гајевој *Даници* и *Бачкој Вили* Петра Јовановића. Никола Храниловић пише на славеноруском језику, а и сам псеудоним Љубомир Славјанчић сугерише његове идејне ставове. Јовану отац умире 1864. године, мајка сели породицу у Крижевце где будући новинар завршава основну школу и, следећи породичну традицију, 1867. године одлази у Загреб на гркокатоличко семениште, где је постао председник читаонице. Ту је дошло до првих озбиљнијих сукоба у његовом животу, где је због неслагања са другим полазницима, управа одлучила да сама преузме вођење читаонице, иако је то традиционално била ученичка обавеза. (Шимрак 1931: 107)

Након завршетка семеништа у Загребу уписује теологију да би након прве године наставио школовање у Бечу у гркокатоличком семеништу Свете Барбаре, што је идејно утицало на младог Храниловића: „[...] два супротна национално-политичка смјера утичу сада на Јована. Хрватски ђаци на свеучилишту бечком биаху одреда

праваши, а у заводу св. Барбаре окупљали су се ђаци различитих славенских народа. Први су предобили Храниловића за своје идеје, други га, већ самим својим присуством у заводу, упућују у живот, обичаје и културни рад различитих славенских народа.” (Ујевић 1933: 2)

Крајем 1878. године постављен је за секретара бискупа Ђуре Смичикласа, након чега је убрзо послан за пароха у Жумберку. „На дужности тајника остаје врло кратко вријеме. Већ 1879. обавља свећеничку дужност у Жумберку, у жупи Кашт, на извору свог пјесничког надахнућа, и ту остаје до 1882. године кад је премјештен у жупу Радатовићи замјенивши Таду Маговца.” (Гуровић 1931: 137)

У том периоду постављења на нову дужност у Радатовићима започиње најплоднији рад и стваралаштво песника Храниловића, који је имао богат социјални живот и честа дружења са угледним људима, док његов приватни живот није био крунисан породицом. Бискуп Илија Храниловић, који је био рођак Јовану, дошао је са њим у отворени сукоб 1886. године, када га смењује са места пароха у Сошицама, што је Храниловић одбио да прихвати. (Лопашевић 1894) Храниловић је одређено време био ван службе, али је већ 1887. године постављен за свештеника у бачком селу Куцури, да би од 1889. године до смрти био парох у Новом Саду и то равно 34 године. У парохији Цркве Св. апостола Петра и Павла имао је уобичајене послове, дружио се радо са виђенијим и угледним људима ондашњег Новог Сада, међу којима се издвајају чувени српски песници и новинари Лаза Костић и Јован Јовановић Змај.

Долази поново у сукоб са бискупом Јулијем Дрохобецким 1898. године, који му одузима парохију: „Јован се не мири с бискуповом казном. Жали се у Рим и успијева. На успјеху му честитају бискуп Штросмајер, барски надбискуп Милиновић, загребачки надбискуп Посиловић и Тадија Смичиклас, који му је главни савјетник у том спору. Бискуп добија наређење да Јована врати на жупу у Нови Сад и да му намири приходе који су му били ускраћени за вријеме суспензије. Бискуп то и изврши.” (Гуровић 1931: 138) Већ почетком деведесетих година 19. века песник *Жумберачких елегја* је био присталица Штросмајерових идеја, што су ондашње власти знале али му нису правиле веће сметње, осим што је био оптужен за време Првог светског рата да држи голубове писмоноше ради обавештајног рада у корист српске војске. Када је српска војска ушла у Нови Сад, Храниловић је, 3. децембра 1918, поздравио војводу Петра Бојовића који је био на челу штаба Прве армије, бираним речима: „Допустите, да Вас још на час зауставим у име овде окупљених Срба, Хрвата, Буњеваца, Русина, Словака и осталих Словена ове вароши; да Вас поздравим у име несловенских житеља ове вароши, у којима има и погледа, срца,

човештва и витештва, да се порадују с нама у данима наше среће, наше давно радовање младе слободе. Ни сјајно бисерје нашег лепог народног језика није доста сјајно, да истумачи осећаје, што нам потресају у овај час срцем и душом, где говоре херојска дела што их је починила славна српска војска, која долази ево к нама кроз море крви и низ неописаних патња као триумфаторка, као ослободитељка наша – наша жива жеља, наша узданица, наше сунце. О не одлазите од нас, остајте с нама, та уз вас смо тако сретни, уз вас се тако сигурно осећамо.” (Мирковић 1925: 19) Такође је на течном француском поздравио и савезничке француске трупе које су са Србима победоносно ушле у ослобођени Нови Сад. Храниловићев рад на уједињењу је занимљиво, доста опширно питање која завређује посебну студију, те се том делатношћу у овом раду нећемо бавити. Довољно је рећи да је имао важну улогу у процесу присаједињења и уједињења. Притиснут материјалном бедом и оскудицом, иако наоко снажне конституције, Храниловић се разболео почетком 1924. године, пао је у кревет, али је наставио да ради колико је могао. Умро је 5. 8. 1924. године, а сахрањен је на русинском гробљу у Новом Саду.

Уреднички рад у *Јединству*

Храниловић је пре уласка у редакцију *Јединства* имао новинарског искуства и знања које је стекао раније, пишући текстове за разне стручне часописе, дневне листове и публикациије. Објављивао је текстове у *Бранику*, *Позоришту*, *Стражилову* и другим листовима, чиме је успео да се афирмише као новинар и уредник. Крајем 1898. године уредник *Обзора* Јосип Пасарић морао је да издржи законску казну, а пошто је у то време Храниловић био без посла, прихватио се уредништва у том листу, који му је идејно био близак. У исто време је остало упражњено место уредника *Виенца*, познатог листа за културу и књижевност, те је Храниловић постао први човек тог медија. На новинарским и уредничким пословима Храниловић је показао истанчан сензибилитет доброг журналисте, али је фокус нашег рада на његовом ангажовању на месту уредника новосадског дневног листа *Јединство*.

Јединство је био лист Демократске странке, што је у заглављу и писало, а излазио је као дневник од 1919. године, да би након прекида поново био покренут 1921. године. Излази на ћирилици, у почетку има свега две стране, касније, са рекламама, четири, док се у време празника обим незнатно увећавао. Поред новинара и редакције извор су били други медији, а неретко се као извор информација јавља „Брзојавна Агенција Војводина”. Лист је био усмерен на покрајинска питања, дешавања у Новом Саду, а као партијски орган често се бавио страначким

расправама и политичким питањима која су анализирана и коментарисана из угла ондашњих демократа, у првом реду њиховог првака Прибићевића.

Судећи према анализи медијског дискурса, *Јединство* је усмерено против комунизма, јер се у листу редовно прате све акције ондашње власти против „большевизма”, откривају се завере, тајне организације, жигоше се комунистичка пропаганда, а неретко доносе вести које дезавуишу совјетски систем и његове вође (*Јединство*, бр. 497, насловна „Лењин душевно оболео”). Редакција јасно подржава доношење „Обзнане”, и веома помно прати покушај атентата на престолонаследника Александра у време доношења Видовданског устава 1921. године, у значајној мери пажња се посвећује убиству министра Драшковића, међународним односима, унутрашњо-политичким питањима на линији Срби–Хрвати. Лист анализира активности Д’Анунцијевих снага око Ријеке и осуђује акције ардита, као и Мусолинијевих фашиста. (*Јединство*, бр. 482, насловна „Д’Анунцијов крај”) Посебно будно су праћена политичка дешавања у суседној Мађарској, осуђивани су ревизионизам и потези Хортијевог режима, који је представљан као агресиван, декадентан и опасан по новоформирану државу. (*Јединство*, бр. 681, нас. „Шта се ради у Барањи?”, поднаслов „Нечувена недела Хортијевих бандита”) Вечита тема наших медија – корупција, била је актуелна и пре скоро сто година у том листу. Попов о томе пише: „*Јединство* је осећало да је корупција велико зло које је оптерећивало југословенско друштво, али није тражило узроке, нити нудило права решења, мада је било свесно да се нигде није толико говорило о корупцији и тако мало радило на њеном сузбијању као код нас. Новосадско гласило је помињало да су многи највиши функционери, убрзо после заузимања положаја, долазили до великих имања.” (Попов, 1983: 200)

Као личност од великог ауторитета Храниловић је 1921. године ушао у редакцију *Јединства* и одмах постао главни уредник листа, а затим је био и директор. Не само да је Храниловић својим уредничким радом значајно ојачао *Јединство* већ му је давао културнији, углађенији тон, што је немала заслуга ако знамо да су ондашњи медији (као уосталом и данашњи), били оштри, агресивни и нетолерантни у журналистичком сукобу са противницима. Храниловић је био уредник који је веома ценио етички приступ новинарству: „Ако је у *Јединству* било и племенитијег штива, то је његова заслуга. По сећању једног од сарадника, Жарка Огњановића, он се тешком муком борио „да у лист не уђе каква оштрија лична инсинуација, замерка или нападај”, а чланци које је сам писао, и када су били опозиционо настројени „свагда су били уздржљиви, пристојни, тактични”. (Попов, 1983:202)

Када је Јован Храниловић преузео уређивање листа видно се повећао број и квалитет текстова из области културе, те има наслова о књижевности и позоришту, више пажње се обраћа локалним, новосадским темама и проблемима, а занимљиво је да се фељтон налази на доњем делу насловне стране. Под Храниловићевим уредништвом *Јединство* редовно пише о раду Матице српске, доноси вести о краљевим активностима, његовој женидби, а као страначки орган доста често и опширно пише о Демократској странци, њеним активностима, скуповима, прогласима, ставовима, објављују се Прибићевићеви ауторски текстови. Као главни уредник Храниловић је састављао уводнике који су били умерени, информативни, одавали су стил образованог новинара који пише у духу времена и на линији идејних струјања своје политичке опције.

Као уредник Храниловић је имао и новинарске полемике, односно сукобе са радикалском *Заставом*, а посебно са београдским таблоидом *Балкан* који је био чувен по личним нападима, увредљивим текстовима, и недостатку осећаја за етички прихватљиво новинарство. *Јединство* је осудило дивљање по Новом Саду када је маса ишла по граду и разбијала прозоре који нису били осветљени за краљев имендан. (*Јединство*, бр. 629, стр. 2 „Неумесна демонстрација”) На то је *Балкан* напао *Јединство* и његовог главног уредника Храниловића који је оптужен да је за време Првог светског рата сарађивао са угарским властима, као и да није осветлио прозор за имендан. *Јединство* није отрпело напад већ је послало добро конципиран одговор у ком се истиче коректно понашање проте Храниловића за време рата, његове заслуге за уједињење, присмотра некадашњих угарских власти и демантују неаргументовани напади. (*Јединство*, бр. 636, насловна „На адресу Балкана”) Поред одговора редакције уредник Храниловић је толико био огорчен нападом *Балкана* да је у истом броју дао своју „Изјаву” (бр. 636, стр. 2), у којој лично одговара на нетачне написе тог листа.

Осим новинарских напада путем штампе, Јован Храниловић је као уредник доживео и анонимне претње и увреде, што је манир који се до наших дана задржао у журналистици. У редакцију су стизала непотписана писма и дописнице у којима је прећено уредништву због противкомунистичког писања, а Храниловић је те претње пуне увреда и жучи објављивао да читаоце упозна са каквим тешкоћама у раду се среће. Неретко су претње биле на мађарском језику, што је уредник тумачио ревизионистичким тежњама, а често су стизала анонимна писма и од стране огорчених политичких опонената, који нису заборавили Храниловићеве текстове и уводнике. (*Јединство*, бр. 643, стр. 3 „Анонимна претња нашој редакцији” и бр. 669, стр. 2 „Анонимним писцима”)

Познат као поборник новинарске етике и присталица поштовања туђе личности у журналистици, пишући о стању у ондашњој штампи Храниловић огорчено примећује: „Изрази се не бирају, већ се олако напишу и онакве погрде, какове човек не би се усудио никада човеку у лице бацити, па ако се и за наше прилике предалеко зађе, онда један мали исправак, или изјава, да је редакција била погрешно информисана и – као да ништа није ни било. То се онда зове политичка борба. Ко је навикао на тон новина других културних народа, мора црвенити због наше штампе. У чешким или немачким новинама не налазите нити спорадички на онакве чланке, какви се код нас дневно штампају. Да ли тон нашим новинама даје наш јужњачки темперамент (стално оправдање за многи наш европски гест) или слабо развијен такт? Код нас је полемика још у повоју, али то што је у повоју је неотесано дериште. Тако пишу наше новине о личним питањима. Нажалост ни код општих питања није код нас боље.” (*Јединство*, бр. 689, нас. „Наша штампа”)

И као главни уредник Храниловић има изражену љубав према позоришту о ком често пише коментаре који откривају врсног критичара и познаваоца прилика у тој области. И када пише о приказу позоришне драме, Храниловић то чини у светлу политичких прилика у Совјетској Русији: „Премијера Толстојеве драме у 5 чинова: ‘Царство мрака’. – У уторак је давана пред прилично пуном кућом ова снажна драма великог руског писца. Ко хоће да разуме, како је могуће било, да у савременој Русији преотме мах бољшевичка зараза са оргијама совјетске страховладе, ко не разуме, како је могуће да 600.000 бољшевика може да тако дуго извршује тероризам над 130 милиона руског народа тому ће бити јасно и разумљиво, кад угледа на бини страшну слику царства мрака, како ју је насликао велики руски писац у својој неодољиво веристиком написаној драми. Парадоксално опречне црте у психи културно и социјално запуштеног руског мужика на коју је тако умно упозоравао чувени професор Петров на основу Достојевскијевих романа, изнесене су у овој страшној драми Толстојевој таковом пластиком, те је утисак те драме неизбрисив и када ју човек чита, а камо ли када ју гледа на позорници. С једне стране широка добродушност, биготерија, мистичност и енигматичност психе широких слојева руског народа, а с друге стране патолошка неотпорност против порива најнижих човечјих инстинката и страшне последице сукоба свих тих противности у реалном животу.” (*Јединство*, бр. 738, стр 3. „Позориште”) И поред новинарске потребе да представу стави у актуелан друштвено-политички контекст Храниловић одаје искреног вештака позоришне критике у којој износи своја запажања, слободно даје одмерене оцене глумаца и њихових улога. „У приказу на нашој позорници изнесена

је сва страшна веристика Толстојеве драме по мом мишљењу с успехом, јер су улоге добро пораздељене. Мени се је особито свидео Добрић у улози праведног старкеље Аћима, оца Никитина, којег је г. Алмажановић нарочито у сценама провале грижње савести добро приказао. У женским улогама најлепше су успеле гђа Тодосићка у улози опасне интригантске Матроне а гђа П. Рајачићка у улози Ансије. Тиме нећу да речем да и други нису били на свом месту, ма да је може бити било нужно ублажити веристику Толстојеве концепције појединих лица.” (*Исто*)

Храниловићев новинарски стил је препознатљив по изразу, реченичној структури, моделу писања и упечатљивом медијском дискурсу. Он износи своје политичке идеје и у приказу позоришне представе, а ако анализирамо жанровску структуру његових текстова може се закључити да су најбројнији уреднички коменатри. У писању текстова Храниловић се труди да буде објективан и колико је могуће пише уз максиму „sine ira et studio”, а новинарство види и као педагошко средство за подучавање читалаца и њихово одгајање у духу јужнословенског јединства за које се искрено залагао, како у политици, чини се још снажније у журналистици. Исто тако је са нескривеним презиром и омаловажавањем писао о болшевичкој власти, коју, уз сву своју умереност, ипак жигосе као „заразу”, односно као нешто што је потпуно страно његовом идејно-политичком склопу.

Храниловић је користио уреднички положај да би организовао хуманитарне акције, а сигурно да је једна од најзапаженијих била прикупљање помоћи у циљу збрињавања ратне сирочади. Објавио је на насловној страни дирљив апел за помоћ Дечјег дома „Трандафил” у коме се позивају сви грађани да материјално помогну сирочад. Храниловић је здушно подржао ову акцију и медијски је промовисао кроз своје новине. (*Јединство*, бр. 746, „Забава сирочади Дечјег дома Трандафил”)

Закључак

Јован Храниловић је оставио запажен траг не само на пољу поезије, политичког ангажовања, књижевне и позоришне критике, већ и на подручју новинарског и уредничког рада. Човек који је остао у широј јавности упамћен као аутор *Жумберачких елегја* у историји новинарства, посебно у оквирима Новог Сада и Војводине оставио је неизбрисив траг. Као уредник *Јединства*, утицајног политичко-информативног дневног листа, Храниловић се снажно залагао за етички утемељено новинарство што није био општеприхваћен манир његовог времена, као уосталом ни нашег. Тада је штампа посматрана као полигон за личне и политичке обрачуне, док је Храниловић увидео значај ширих оквира и задатака ондашњих медија које

је посматрао као средство образовања, просвећивања и одгајања читалаца у духу јужнословенског јединства.

Новинарски рад је посматрао као племенито делање за општеномодно добро и зато је инсистирао да се објављују само проверене информације, а да се лични обрачуни избегавају док је на увреде и прозивке увек одговарао без гнева и аргументовано, ставку по ставку. Уредничка величина Храниловића види се и кроз осећај за медијску иницијативу, пре свега у хуманитарним питањима и раду на новинарском самоорганизовању у циљу побољшања социјалног стања новинара.

Јован Храниловић није крио своја политичка и идеолошка уверења, али она никада нису била тумачена нити пропагирана на штету другог и, ако се изузме понекад темпераментно изношење антиреволуционарних тенденција, његов стил се може окарактерисати као умерен и фактографски приступ новинарском писању. Храниловић је осим уводника и коментаторских текстова искрено уживао да пише извештаје из позоришта и позоришне критике. И ту га је понекада побеђивао политички новинар, када говори у ширем друштвено-политичком контексту, али има и текстова који се ограничавају само на уметничке аспекте комада, тумачење улога и зрео коментар новинара који је истовремено врстан критичар.

Уреднички рад Јована Храниловића, на крају, може се оценити као добар пример етички прихватљивог новинарског рада, који је један од ваљаних узора из историје нашег новинарства, и који у крајњој линији указује да се рад заснован на моралним врлинама високо цени и са дистанце од безмало једног века. Храниловић је, иако чедо времена у ком је живео, остао доследан идејама за које се залаго, а нама је оставио изузетан пример врсног новинара и моралног човека на месту уредника, што га чини не само великим песником већ и великим журналистом који је своју личност пред судом историје посведочио преданим новинарским радом, који је био ослобођен увреда, мржње и личних анимозитета на ступцима новина које је уређивао.

Литература

Гуровић, Дане (1931). *Јован Храниловић, човјек и пјесник*. Загреб: Тискарна Народне просвјете.

Јединство, дневни политичко-информативни лист, излазио у Новом Саду 1912–1925. (сигнатура у Библиотеци Матице српске: П фол. 2)

Лопашећ, Душан (1894). „Код Јована Храниловића”, *Свјетло*. Број 23:14.

- Мирковић, Андрија (1925). „Јован Храниловић као председник народне скупштине ослобођења”, у *Храниловићева Споменица – о 70-годишњици његовог рођења*, у славу свог првог председника издала „Новосадска секција Југословенског новинарског удружења”, Нови Сад, 18. децембар 1925.
- Попов, Душан (1983). *Српска штампа у Војводини 1918–1941*. Нови Сад: Матица српска.
- Ујевић, Мате (1933). *Јован Храниловић, Прилог за повјест хрватске модерне*. Загреб: Тискарна Народне просвјете.
- Шимрак, др Јанко (1931). *Споменица о 250 годишњици гркокатоличког сјеменишта у Загребу*, Загреб.

Vladimir Barović

JOVAN HRANILOVIĆ'S EDITORIAL WORK IN NOVI SAD'S NEWSPAPER *JEDINSTVO*

Summary

The paper analyses the editorial work by the priest Jovan Hranilović, who is known to the public as a poet and a literary and theatre critic. The author of this paper analyses texts that Hranilović, as an editor and a journalist, published in the newspaper *Jedinstvo* in the early 1920s. The analysis includes the journalistic style, genre structure and ethical aspect of Hranilović's texts published in this political and informative newspaper issued in Novi Sad.

SLOVENSKE JEZIČKE MANJINE U ITALIJI: SLOVENAČKI U FRIULIJU I HRVATSKI U POKRAJINI MOLIZE¹

Apstrakt: U ovom radu se porede govori iz slovenačkih jezičkih enklava iz istočnog Friulija (tačnije iz mesta Valli di Resia, Torre i Natisone) sa govorima druge slovenske jezičke enklave u Italiji, odnosno sa moliškim hrvatskim dijalektom. Nakon uvodnog razmatranja o sociolingvističkim i istorijsko-geografskim okolnostima, u radu se ističu određene karakteristike navedenih dijalekata koje su usko povezane sa vekovnim kontaktom između pomenutih perifernih slovenskih krajeva i njima granične romanske oblasti. Takvi jezički fenomeni između ostalih su: postepeno gubljenje srednjeg roda i duala, dobro očuvanje imperfekta i pluskvamperfekta, gubljenje Vakernagelovog zakona, *clitic doubling* fenomen, ponavljanje subjekta putem zamenice, razvoj člana itd.

Ključne reči: rezijski, terski, nadiški, moliškohrvatski dijalekti, romanski jezički uticaji.

1. Istorijsko-geografski prikaz

1.1. Slovenački dijalekti u Friuliju

Slovenački dijalekti u Friuliju govore se u istočnom Friuliju, duž slovenačko-italijanske granice. Dele se u dve grupe: sa jedne strane rezijski dijalekt, a sa druge strane terski i nadiški dijalekti, koji nose ime doline u kojoj se govore (Rezijska, Terska i Nadiška dolina).

Reč je o slovenskim jezičkim enklavama, koje su od njihovog nastanka u Friulskoj niziji (kraj VI – početak VII veka) živele unutar romanskog jezičkog i kulturnog područja, u kontaktu prvenstveno sa friulskim, a zatim i italijanskim jezikom. Naime, već od 1420. godine (nakon pada Akvilejske patrijarhije) ovi krajevi su prešli u vlast Mletačke republike. Vekovima kasnije, nakon pada Venecije (1797) i perioda austrijske dominacije (1814–1866), ove teritorije su postale deo italijanske države. Drugim rečima, stanovništvo ovih krajeva je „oduvek” učestvovalo u istorijskim dešavanjima u Friuliju.²

1 rosanna.benacchio@unipd.it

2 Za razliku od njih, Slovenci naseljeni više ka jugu, u okolini Trsta i Gorice, postali su deo Kraljevine Italije tek nakon Prvog svetskog rata, a do tada su bili pod vlašću Habzburga, baš kao i Slovenci s druge strane Alpa.

Pored ovih, postoji još jedan slovenački dijalekat koji se govori u Friuliju, ziljski dijalekat iz Kanalske doline, kojim se nećemo baviti ovom prilikom. Oblast u kojoj se ovim dijalektom govori, kao i Trst i Gorizia Collio, postali su deo Italije tek nakon Drugog svet-skog rata. Pre toga bili su deo Habzburške monarhije. Stoga je u ovom slučaju pre reč o susednim jezicima, nego o jezicima koji su u direktnom kontaktu sa romanskim govornim područjem: iako je postojao, romanski uticaj je ipak daleko manji nego u slučaju drugih dijalekata iz Friulija, koji su predmet ove analize.

1.1.1. Rezijski dijalekt

Rezijski dijalekt se govori u maloj (100 km²) dolini Rezija, koja se prostire zapadno od planine Kanin, koja označava granicu između Italije i Slovenije.

Dolina trenutno ima oko 1000 stanovnika, među kojima se generacije od 40 i više godina aktivno služe ovim jezikom. U poslednje vreme se i među mlađim generacijama primećuje obnovljenji interes za lokalni govor. To je rezultat brojnih inicijativa koje se pokreću u ovoj dolini kako bi se sprečilo izumiranje dijalekta. Primera radi, rezijski dijalekt se uči u školama, a osim toga i bogata izdavačka delatnost radi na očuvanju jezika (posebno se u tome ističe časopis *Nāš glas*). Postoji i sedmična radiofonska emisija „Te rozajanski glas” (Rezijski glas). Osim toga, izraženo je i bogato pesničko stvaralaštvo na ovom dijalektu, i u crkvama se mnoge molitve govore na lokalnom dijalektu, itd.

Zbog svih ovih inicijativa rezijski dijalekt je (relativno) dobro očuvan, sigurno više od ostalih slovenačkih dijalekata u Friuliju.

Za relativno dobru očuvanost rezijskog dijalekta zaslužan je i geografski položaj doline, koja je uska i okružena planinama, te stoga i izolovana od direktnog uticaja slovenačkog. Zato je i njegov kontakt sa romanskom jezičkom teritorijom bio relativno ograničen. Stoga ne čudi što su se u rezijskom dijalektu očuvali neki arhaizmi, zbog kojih je on dragocen predmet izučavanja kako slovenačkog jezika tako i slovenske dijalektologije.³

1.1.2. Terski dijalekt

Ovaj dijalekt se govori u dolinama reke Ter (Torre), u oblasti (300 km²) koja se na severu graniči sa rezijskim dijalektom, a na istoku sa nadiškim. Na zapadu i jugu terski dijalekt graniči sa romanskom jezičkom teritorijom.

3 Starorezijski je verovatno pripadao koruškoj skupini dijalekata, ali se kasnije postepeno približio pomorskoj skupini, kojoj pripadaju i dijalekti iz Benečije. Opširnije o ovome može se pročitati u: Benacchio 2002.

Terska dolina trenutno ima oko 2000 stanovnika među kojima samo starije generacije govore terskim dijalektom, posebno u planinskim krajevima. U nižim krajevima, koji su u kontaktu sa Friulskom nizijom, dijalekt je gotovo u potpunosti izumro. Izdavačka delatnost nedovoljno podstiče očuvanje ovog dijalekta, mada se u školama odnedavno uči. Slabo je, iako ga ima, i književno, a posebno pesničko stvaralaštvo na terskom dijalektu. I ovde, kao i u Reziji, dijalekat se koristi u molitvama koje se govore u crkvi.

1.1.3. Nadiški dijalekt

Nadiški dijalekt se govori u dolinama Nadiže (250 km²), oblasti koja se na zapadu graniči sa terskim dijalektom, a na severoistoku sa izvorno slovenačkom jezičkom teritorijom, odnosno sa sočkim dijalektom koji se govori unutar slovenačkih granica.

Na ovoj teritoriji je posebno izražen osećaj pripadanja slovenačkom jeziku i kulturi, a slično osećanje gaje i Slovenci iz Trsta i Gorice. U Nadiškoj dolini, primera radi, postoji bilingvalna škola u kojoj deca uče književni slovenački, kao u Trstu i Gorici. U Čividalu izlaze novine *Novi Matajur* i *Dom*, koje zastupaju slovenačko stanovništvo iz nadiških dolina (i, opšte uzev, iz celog Friulija), a jedan njihov deo izlazi na lokalnom dijalektu. Osim toga, izraženo je i bogato književno stvaralaštvo na dijalektu.

Zahvaljujući nesumnjivo i bilingvalnoj školi nadiški dijalekt (govori ga oko 7000 ljudi) dobro je očuvan i među mlađim generacijama i od svih dijalekata u Friuliju najmanje mu preti opasnost izumiranja.

1.2. Moliškohrvatski dijalekt

Reč je o jezičkoj enklavi koja se nalazi u okolini Kampobasa (u pokrajini Molize). Naseljavanje Hrvata u ove oblasti otpočelo je polovinom XVI veka (usled turskog osvajanja Balkana), a pristizali su iz priobalnih krajeva u kojima se govorio štokavski dijalekt sa ikavskim izgovorom (ili, drugim rečima, krajeva između Splita i Dubrovnika). Ova oblast razdvajala je čakavske dijalekte severno od Cetine i štokavsko-jekavske južno od Neretve. (Capaldo 1959: 60–61, Rešetar 1997: 31–33)

Nekada su hrvatske naseobine obuhvatale krajeve između pokrajina Marke i Apulija, a danas su to samo tri opštine: Acquaviva-Collecroce (Kruč), San Felice (Filič) i Montemitro (Mundimitar). Ove tri opštine se nalaze na vrhovima brda, na tridesetak kilometara od mora, između tokova dvaju reka, Trinja i Biferna, a u okolini Kampobasa. Nadomak ovih opština, u pravcu juga, i na drugim brdima, nalaze se albanske naseobine (Montečilfone, Portokanone, Kampomarino i dr.) koje su u prošlosti često mešane sa slovenskim naseobinama.

Moliškohrvatski, koji se drugačije naziva i moliškoslovenski, ili slavizanski, prema nedavnom predlogu Valtera Broja (Breu, Piccoli 2000), dijalekatski se jednostavno zove „naš jezik”, ili „na-našu” (upor. sa sličnim nazivima „po nās” i „po našin”, koji su rašireni u slovenačkim dijalektima u Friuliju, prvi u dolini Rezije, a drugi u Terskoj dolini).

Stanovništvo je malobrojno: u Kruču i Filiču živi otprilike 800 stanovnika, a u Mundi-mitru oko 400. Od toga, u Mundimitru i Kruču samo 60/70% stanovnika govori moliško-hrvatski, a u Filiču je procenat govornika još niži (ne više od 10%).

Trenutno lingvističko stanje moliškohrvatskog je mnogo kritičnije od stanja u kome se nalaze pomenuti slovenački dijalekti. Malo je i inicijativa u korist zaštite ovog jezičkog varijeteta (pogotovo ako se uporede sa inicijativama za zaštitu slovenačkih dijalekata). Na primer, postoji dogovor sa hrvatskom vladom koji garantuje nastavu književnog hrvatskog u osnovnim školama, ali to ne olakšava opstanak lokalnog dijalekta slovenskog porekla. Zbog toga meštani često ne odobravaju ovu inicijativu. U školama se uči moliškohrvatski, ali u te škole ne ide mnogo dece zbog niskog prirodnog priraštaja koji uzrokuje prisustvo više različitih generacija u istom razredu, te roditelji najčešće šalju decu u škole iz okolnih mesta van slovenske oblasti.

Takođe, malo ima i pisanog stvaralaštva na moliškohrvatskom. Kada je reč o novinama, postoji samo jedan list, *Comoštra/Camastra*, posvećen hrvatskim i albanskim nacionalnim manjinama, koji izlazi jednom mesečno i u kome se objavljuje i poneka stranica na lokalnim govorima. Ipak, poslednjih godina javlja se sve više književnih dela na moliškohrvatskom (u tom smislu značajna su dva romana N. Gliosca: *Sep aš Mena* i *Hiža do Templari*). Za razliku od slovenačkih dijalekata u Friuliju koji se tradicionalno koriste u crkvi to nije slučaj i sa moliškohrvatskim.

2. Jezičke osobine

2.1. Slabljenje/gubljenje srednjeg roda

Reč je o tome da su imenice srednjeg roda, po ugledu na italijanski, prešle ili u muški rod ili u ženski rod. Ova pojava se javlja kako u moliškohrvatskom, tako i u slovenačkim dijalektima iz Friulija.

Naime, u moliškohrvatskom je srednji rod u potpunosti iskorenjen. Upor.: nom. jedn. *mor* 'more' (it. *il mare*), *mesa* 'meso' (it. *la carne*). (Muljačić 1973: 35)

Sa druge strane, u slovenačkim dijalektima u Friuliju srednji rod je oslabljen, većinom u množini. Upor. rezijski: nom. množ.: *jabulke* (< *jabulku*), *jajce* (< *jajcē*), *jžzaravi* (< *jžzaru*). (Steenwijk 1992: 78)

Ipak, slabljenje srednjeg roda primećuje se i u jednini (najčešće tako što srednji rod prelazi u ženski). Upor. nadiški dijalekat: nom. jedn.: *miesta* 'grad' (it. la città), *brda* 'planina' (it. la montagna). (Cronia 1950: 324).

2.2. Očuvanje imperfekta (i gubljenje aorista)

U moliškohrvatskom imperfekat je dobro očuvan, kao i u srpsko-hrvatskom (ali za razliku od većine drugih slovenskih jezika). (Breu 1994: 58) Upor.: „Bihu na tata aš na mat” 'Bili jednom otac i majka' (it. C'erano un padre e una madre) (Breu, Piccoli 2000: 421); „Ova divojk^a *restaša* lip^a, tun^a ju *gledah^u* ka *biš* naveče lip^a do ong^a grada” 'Ta devojk^a je izrastala u lepu ženu [dosl. Ova devojk^a je rasla lepa]: svi su je gledali jer je bila najlepša u gradu' (it. Questa ragazza cresceva bella: tutti la guardavano perché era la più bella della città). (*Ibidem*)

Među slovenačkim dijalektima Friulija imperfekat je sačuvan samo u rezijskom, i to samo u sledećim glagolima: *běšě* (< *byt*, biti), *diwašě* (< *diwat*, staviti), *dujajašě* (< *dujaj*, dostići), *měšě* (< *mět*, imati), *morěšě* (< *morět*, moći), *těšě* (< *tět*, hteti). (Steenwijk 1992: 138) Vrlo često ova glagolska forma ima modalnu upotrebu, opet pod uticajem italijanskog jezika (ili italijanskih dijalekata koji su u kontaktu sa dijalektima koji su predmet ove analize). Upor. moliškohrvatski: „E si ne *dajah*, sa *mečahu* krešt po hižami” 'Da nisu dali, počeli bi da krađu po kućama' (it. E se non avessero dato, si sarebbero messi a rubare per le case). (Reichenkron 1934: 338) Slični primeri mogu se naći i u rezijskom: „Paršal tau to drugo štancjo: na *bœšœ*, ka na *šiwašœ*, ma na ni *mōræšœ* šiwat jito ōro” 'On je ušao u drugu sobu: činilo se da šije [doslovno: ona je bila kao da je šila], ali ne bi mogla [doslovno: nije mogla] da šije u to doba'. (Baudouin 1895: par. 10)

2.3. Očuvanje pluskvamperfekta

Pluskvamperfekat, koji se, kako je poznato, izgubio u većini slovenskih jezika, zajedno sa aoristom i imperfekom, dobro je očuvan u moliškohrvatskom. Pluskvamperfekat je, doduše, očuvan i u srpsko-hrvatskom, ali se ovde javlja sa većom učestalošću koja otkriva jasan uticaj obližnje romanske oblasti. Gradi se od perfekta gl. „biti” i participa na -l). Upor.: „*Su bi sa vazal* brižne brižne” 'Venčali su se jako siromašni [doslovno: siromašni, siromašni]' (it. Si erano sposati giovani giovani). (Breu, Piccoli 2000: 421)

Očuvanje pluskvamperfekta (u istoj formi: perfekat gl. „biti” + particip na -l) primećuje se i u rezijskom. Upor.: „na *bila gala* süsit kake büle wökul špojerta” 'stavila je veš da se

suši blizupeći' (it.: aveva messo ad asciugare la biancheria vicino alla stufa). (Steenwijk 1992: 87)

Zanimljivo je da je u rezijskom bolje sačuvana arhaična verzija pluskvamperfekta (imperfekt glagola „biti” + particip na -l), ali samo u modalnom značenju: „Či *běště* vidil ai miei tempi, si tratta del Cinquanta, da muć jě bilu živine” 'Da ste videli u moje vreme, pedesetih godina, koliko je stoke bilo' (it. Se aveste visto ai miei tempi, gli anni Cinquanta, quante bestie avevamo). (Steenwijk 1992: 86)⁴

2.4. Gubljenje Vakernagelovog zakona

Kako je poznato, Vakernagelov zakon koji se odnosi na sve stare indoevropske jezike, pa stoga i na slovenske, nalaže da nenaglašene reči ne mogu da zauzimaju prvo mesto u rečenici, već da moraju da slede prvu naglašenu reč. Ako izuzmemo bugarski i makedonski, ovo pravilo se očuvalo u svim slovenskim jezicima u kojima su se održale nenaglašene forme. To, međutim, nije slučaj sa dijalektima koji su ovde analizirani: kako u hrvatskomoliškom, tako i u rezijskom, terskom i nadiškom dijalektu, nenaglašene reči se mogu naći u početnom položaju u rečenici. Upor., na primer: moliškohrvatski: „Kralj je vaza sòlda, *mu hi* da a *je* reka” '* Kralj je uzeo novac, mu ih dao i rekao' (it. Il principe i soldi, glieli ha dati ed ha detto), „*Je* vazal^a nu koštan^u, *ju* skorčal^a a *ju* verl^a u jušta” '* Je uzeo kesten, ga je oljuštio i stavio u usta' (it. Ha preso la castagna, l'ha sbucciata e l'ha messa in bocca).

Upor. rezijski: „*Sa* diwa muko.” '* Se stavi brašno' (it. Si mette la farina); „*Ga* ublikla?” '* Ga li je obukao?' (it. Lo ha indossato?); terski: „*Mu* je poviedala.” '* Mu je rekla' (it. Gli ha detto); „*Se* parbliža an zahleda” '* Se približi i pogleda' (it. avvicina e guarda); nadiški „*Je* bila na žena” '* Je bila jedna žena' (it. C'era una donna); „*Su* γa vcerli dol” '* Su ga bacili dole (it. L'hanno buttato giù).

U svim navedenim primerima jasno je izražen uticaj romanskih jezičkih varijeteta s kojima su friulijski dijalekti i moliškohrvatski u neposrednom kontaktu i koji su doveli do pojava koje su kako u srpsko-hrvatskom, tako i u slovenačkom, marginalne ili ih štaviše uopšte nema.

⁴ U drugim slovenačkim dijalektima u Friuliju pluskvamperfekt je redi i ograničen je na modalnu upotrebu.

2.5. *Clitic doubling*

Clitic doubling je pojava u kojoj nenaglašena zamenica ponavlja objekat (direktni ili indirektni), izražen imenicom ili naglašenom ličnom zamenicom koja se nalazi u početnom položaju. Ova pojava je izražena u romasnkim jezicima, a osobito u italijanskom u kome je, doduše, uglavnom ograničena na dijalekatske varijetete. Stoga se čini jasnim da je širenje ovog fenomena na slovenačke dijalekte Friulija i na moliškohrvatski posledica njihovog neposrednog jezičkog kontakta sa romanskim (i prvenstveno italijanskim) područjem. Upor. moliškohrvatski: „Men *mi* bolil^a mabač^a štomik^a.” ’*Mene me je bolelo stomak’ (it. *A me mi fa male la pancia).

Što se tiče slovenačkih dijalekata u Friuliju, upor. rezijski: „*Me* to *mi* plaža.” ’*Meni mi se sviđa’ (it. A me mi piace); nadiški: „*Mene me* na nič interesa.” ’*Mene me ne zanima uopšte’ (it. A me non mi interessa affatto).

Ovo zameničko ponavljanje, koje je uglavnom nepoznato slovenskim jezicima, javlja se, međutim, i u drugim oblastima koje su u kontaktu sa romanskim jezičkim područjem. Upor. hrvatske dijalekte u Istri: „*Mene me* boli glava”, „*Tebe* ču *te* za uši”.⁵

2.6. Zameničko ponavljanje subjekta

U okviru ove pojave nenaglašena zamenica obavezno ponavlja naglašenu zamenicu ili imenicu (koje zauzimaju poziciju subjekta). Ovaj fenomen je svojstven nekim dijalektima severne Italije, u konkretnom slučaju upravo dijalektima Friulija i Veneta, i stoga nije slučajno da se javlja samo u slovenačkim dijalektima Friulija,⁶ i da se u moliškohrvatskom ne javlja.

Upor. rezijski: „*Won an* ma njagä mansione”. ’On ima svoju dužnost’; „*Jse* trī kopije *ni* so ostali wsy jzdë w Reziji” ’Ova dva para su ostala ovde u Reziji’; terski: „*Ja e* ren, *ti te* reš...” ’Ja idem, ti ideš...’; „Medved je piu zgore e mikula *na* pila tadole. Te orso *o* se sticou z mikulo.” ’Medved je pio odozgo, a ovca odozdo. Medved se naljutio na ovcu.’; „Naša mama *na* kuha kafe” ’Naša mama kuva kafu’.

2.7. Razvoj određenog člana

Ova pojava se ne javlja u moliškohrvatskom, već samo u slovenačkim dijalektima iz Friulija. Za razliku od književnog slovenačkog i drugih slovenskih jezika (osim nekih balkanskih), ovi dijalekti su razvili određeni član pod direktnim uticajem romanskih je-

5 Javlja se i u bugarskom: *Na tebe ti* kazach (Tebi ti kazah).

6 Izuzev nadiškog dijalekta koji je, kako smo već istakli, više vezan za književni slovenački.

zika (italijanskog i friulskog) s kojima su bili u kontaktu. Reč je o proklitičkoj formi koja potiče od pokazne zamenice za „srednju udaljenost” i koja u slovenskim jezicima glasi *tə*, *ta*, *to*. Ova zamenica je postepeno izgubila svoju deiktičku funkciju, te ukazuje samo da je pojam na koji se odnosi poznat.⁷ Tačnije rečeno, ovaj član ima sva značenja koja inače ima u jezicima koji poseduju ovu gramatičku kategoriju: ne samo anaforično značenje, već označava i „opšte poznate” pojmove/predmete (kao i klasu), kao što se vidi iz sledećih primera rezijskog dijalekta: „*te* stare žane” ’stare žene’ (it. le donne vecchie); „po *ti* nōvi modi” ’po novoj modi’ (it. secondo la nuova moda); „*ti* stari nu *ti* mladi” ’stari i mladi’ (it. i vecchi e i giovani). Slični primeri se sreću i u terskom dijalektu: „*ti* drui hlodi” ’druge grede’ (it. le altre travi); „s *temi* starimi judami” ’sa starim ljudima’ (it. con le persone vecchie) i u nadiškom: „po parpovedanju *te* starih” ’prema pripovedanju starih’ (it. secondo i racconti degli anziani); „*te* mladi” ’mladi’ (i giovani); „*te* druγ” ’drugi’ (l’altro).

Treba, međutim, istaći da upotreba određenog člana u slovenačkim dijalektima Friulija nije obavezna i da su za nju svojstveni izuzeci i odstupanja. Uporedi sledeći primer u rezijskom, u kome su prisutna dva poimeničena prideva koja označavaju klasu. Zanimljivo je da član stoji samo ispred druge od ove dve imenice u nizu. Di questi, senza una ragione apparente, solo uno, il secondo, è preceduto dall’articolo: „*ws*i jüdi öd svöeta, döbri anu ti hüdi” ’svi ljudi na svetu, dobri i loši’ (tutti gli uomini del mondo, i buoni e i cattivi).

Određeni član u slovenačkim dijalektima Friulija pojavljuje se često ispred prideva, ili ispred prideva i imenice, češće nego samo sa imenicom. Ovaj fenomen podseća na praslovenski jezik u kojem imenička sintagma postaje određena putem zameničkih oblika (**jb*, *ja*, *je*) koji „markiraju” pridev.

Literatura

- Baudouin de Courtenay, Jan (1895). *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*, I, *Resianische Texte*. St. Petersburg.
- Benacchio, Rosanna (2002). *I dialetti sloveni del Friuli tra periferia e contatto*. Udine, Società Filologica Friulana.
- Breu, Walter (1994). *Der Faktor Sprachkontakt in einer dynamischen Typologie des Slavischen*, in H.R. Mehlig (hrsg.) *Slavistische Linguistik 1993*. München. 41–64.

⁷ Na sličan način razvio se određeni član i u drugim slovenskim jezicima na Balkanu i u drugim indoevropskim jezicima (romanskim, germanskim).

- Breu, Walter, Piccoli, Giovanni (2000). *Dizionario molisano di Acquaviva Collecroce*. Campobasso.
- Capaldo, Mario (1959). *Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca*. In A.M. Raffo (a c. di), *Contributi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani*. Pisa. 55–62.
- Cronia, Arturo (1950). „Contributi alla dialettologia slovena”. *Slavistična revija*. III, 321–326.
- Muljačić, Žarko (1973). *Su alcuni effetti del bilinguismo nella parlata dei croati molisani*, in M. Cortelazzo (a c. di), *Bilinguismo e diglossia in Italia*. Pisa. 29–37.
- Reichenkron, Günter (1934). „Serbokroatisches aus Südtalien”, *Zeitschrift für slavische Philologie*. XI: 325–339.
- Rešetar, Milan (1997). *Le colonie serbo-croate nell'Italia meridionale*, a c. di W. Breu e M. Gardenghi, Campobasso [Rešetar, M., *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission: Linguistische Abteilung, I, Südslawische Dialektenstudien, V, Wien, 1911].
- Steenwijk, Han (1992). *The Slovene dialect of Resia*. *San Giorgio* (Studies in Slavic and General Linguistics, 18). Amsterdam – Atlanta, GA.

NESTANDARDNI OBLIK KOMPARATIVNE FRAZE U VOJVODANSKOM REGIONALNOM VARIJETETU MAĐARSKOG JEZIKA¹

Apstrakt: Vojvodanski regionalni varijetet mađarskog jezika obiluje jezičkim varijacijama koje nastaju iz jezičke interferencije. Jedna takva varijacija je nestandardni oblik mađarske komparativne fraze, koji se pronalazi isključivo u maternjem jeziku vojvodanskih Mađara. Analiza koja je predstavljena u ovom radu pokazuje da je pomenuti nestandardni morfosintaktički oblik u kojoj je tvorbeni (infleksijski) sufiks *-nál/-nél*, to jest sufiks za oblik adesiva zamenjen nastavkom *-tól/-től*: tvorbenim (infleksijskim) sufiksom za oblik ablativa, nastao usled interferencije srpskog jezika. Pored toga, postavlja se hipoteza o tome da ovaj nestandardni morfološki oblik možda ukazuje na jednu davno iščezlu dijahronu osobinu mađarskog jezika.

Ključne reči: mađarski, komparativ, nestandardni oblik, interferencija.

UVOD

U proteklih devet decenija u Vojvodini se razvio kontaktni varijetet mađarskog jezika, tzv. vojvodanski regionalni varijetet mađarskog jezika čija se gramatika razlikuje od gramatike standardnog mađarskog jezika po specifičnim (nestandardnim) jezičkim varijacijama nastalim usled intenzivnog uticaja srpskog jezika. Najpoznatije i najčešće takve varijacije se pronalaze u leksičkoj komponenti gramatike, u najpromenljivijem i najprilagodljivijem delu gramatike. Međutim, interferencija srpskog jezika utiče, mada manje intenzivno, i na fonološku, a sada već i na morfološku komponentu gramatike mađarskog jezika; a u nekim slučajevima jezičke promene u leksici dovode čak i do promena u semantičkoj komponenti.

U ovom radu baviću se jednom jezičkom varijacijom koja se pojavila u morfološkoj komponenti gramatike vojvodanskog regionalnog varijeteta mađarskog jezika. Ova vari-

¹ bene@uns.ac.rs – Rad je pisan u okviru projekta *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban, a korszerű európai régiómodellben* (III47013) Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

jacija je interesantna pre svega zato što je nastala u gramatičkoj komponenti koja se pored sintaktičke smatra najstabilnijom: činjenica da se u morfologiji vojvođanskog regionalnog varijeteta mađarskog jezika odigrala strukturalna promena ukazuje na to da interferencija srpskog jezika sada već utiče na srž gramatike varijeteta mađarskog koji se koristi u Vojvodini. Pored značaja koju sigurno ima u sinhroniji, ova jezička varijacija mogla bi biti važna i u dijahroniji: mogla bi biti „karika koja nedostaje” u istoriji mađarskog jezika, jer možda ukazuje na to da tzv. prvi uticaj turskog jezika nije dosegao samo leksiku, već i morfologiju mađarskog.

NESTANDARDNI OBLIK KOMPARATIVNE FRAZE U VOJVODANSKOM REGIONALNOM VARIJETETU MAĐARSKOG JEZIKA

Glavnu ulogu u ovom radu igra jedna nestandardna morfološka konstrukcija koju uprkos visokoj rasprostranjenosti u Vojvodini, te činjenici da je vrlo karakteristična za varijetet mađarskog jezika koji se govori u Vojvodini, u relevantnoj stručnoj literaturi pominju samo Penavin (1986) i Göncz (1999).

Standardni oblik mađarske komparativne fraze sastoji se od oblika komparativa prideva (npr. *öregebb* 'stariji' u (1)) ili ređe priloga (npr. *finomabb* 'finiji/a/e' u (2)) sa priloškom odredbom kao dopunom (komplementom); u ovom slučaju u službi priloške odredbe uvek nalazimo imeničku frazu (NP) u adesivu, znači imeničku frazu sa sufiksom *-nál/-nél* 'kod':

- (1) Péter öreg-ebb [Mária-nál].
 Petar-nom. star-comp. Marija-ade.²
 lit. Petar je stariji kod Marije.
- (2) Az alma finom-abb a [körté-nél].
 odr. čl. jabuka-nom. fino-comp. odr. čl. kruška-ade.
 lit. Jabuka je finija kod kruške.

Zbog intenzivnog uticaja srpskog jezika na mađarski, to jest jezičke interferencije u morfološkoj komponenti gramatike govornika vojvođanskog regionalnog varijeteta

2 Korišćene skraćenice: ade.=adesiv; abl.=ablativ; comp.=komparativ; gen.=genitiv; lit.=doslovno; nom.=nominativ; odr. čl.=određeni član; PP=predloška fraza; 3. sg=3. lice jednine.

mađarskog jezika promenila se struktura komparativne fraze i nastala je nestandardna varijacija.

Oblik komparativne fraze koja se koristi u vojvođanskom regionalnom varijetetu mađarskog jezika u morfološkom pogledu razlikuje se na signifikantan način od standardnog oblika; naime, priloška odredba umesto standardnog sufiksa *-nál/-nél* 'kod', stoji sa sufiksom *-tól/-től* 'od', a to je sufiks ablativa:

- (3) Péter öreg-ebb [Mária-tól].
 Petar-nom. star-comp. Marija-abl.
 Petar je stariji od Marije.
- (4) Az alma finom-abb a [körté-től].
 odr. čl. jabuka-nom. fino-comp. odr.čl. kruška-abl.
 Jabuka je finija od kruške.

Slična razlika uočljiva je i onda kada se priloška odredba iskazuje pomoću ličnih zamenica: govornici vojvođanskog regionalnog varijeteta ni u ovom slučaju ne koriste standardni sufiks *-nál/-nél* 'kod' (5), znači ličnu zamenicu ne stavljaju u standardni adesiv, već u nestandardni ablativ i samim tim koriste sufiks *-tól/-től* 'od' (6).

- (5) Péter öreg-ebb [nál-a]. (standardna varijacija)
 Petar-nom. star-comp. ade.-on/ona. 3. sg
 lit. Petar je stariji kod njega/nje.
- (6) Péter öreg-ebb [től-e]. (vojvođanska varijacija)
 Petar-nom. star-comp. abl.-on/ona. 3. sg
 Petar je stariji od njega/nje.

JEDNO MOGUĆE OBJAŠNJENJE OVE JEZIČKE VARIJACIJE

Objašnjenje postojanja nestandardnog oblika komparativne fraze u vojvođanskom regionalnom varijetetu mađarskog jezika možemo naći u gramatici srpskog jezika, tačnije u predloškoj paradigmi srpskog jezika.

Da bismo razumeli kako predložka paradigma, tačnije jedan konkretan predlog može promeniti strukturu jedne mađarske morfosintaktičke fraze moramo pogledati strukturu srpske komparativne fraze: u ovom jeziku oblik komparativa prideva može imati dopunu (komplement) u obliku predložke fraze (npr. *od Marije* u (7)) – za našu analizu ova fraza

je ključna. Glavna komponenta ove predložke fraze, poznata i kao glava fraze, uvek je predlog *od*, dok je njegova dopuna (komplement) uvek imenička fraza (NP) u komparativnom genitivu (*Marij-e*):

- (7) Petar je star-ij-i [_{PP} [_{P'} od [_{NP} Marij-e]]].
 (8) Jabuka je ukusn-ij-a [_{PP} [_{P'} od [_{NP} krušk-e]]].

U srpskom jeziku predlozi su nepromenljive pomoćne reči koje stoje ispred određenih padežnih oblika imeničkih fraza i služe za označavanje njihovog gramatičkog odnosa prema drugim frazama u rečenici, kao i za bliže određivanje tog gramatičkog odnosa (Stevanović 1974) – u suštini, funkcija predloga je slična funkciji koju imaju tvorbeni (infleksijski) sufiksi u mađarskom. Po mom mišljenju, ova funkcionalna sličnost je jedan od razloga zbog kojeg govornici vojvođanskog regionalnog varijeteta mađarskog jezika onda kada izvode komparativnu frazu umesto standardnog sufiksa *-nál/-nél* 'kod' biraju nestandardni sufiks *-tól/-től* 'od': funkcionalna sličnost predloga i tvorbenih (infleksijskih) sufiksā izaziva jezičku interferenciju koja remeti njihov registar tvorbenih (infleksijskih) sufiksā.

Drugi razlog je semantičke prirode. Naime, predlog *od* u komparativnoj frazi ima isto značenje koje ima mađarski tvorbeni (infleksijski) sufiks *-tól/-től*. Pored toga, obe morfeme ne samo što označavaju neki gramatički odnos, nego u komparativu imaju i jednu specifičnu i opet zajedničku funkciju: u oba jezika stoje uz imeničku frazu koja imenuje osobu (npr. *Mária* (9) i *Marija* (11)) ili stvar (npr. *körte* 'kruška' (10) i *kruška* (12)) kod koje je manje izražena karakteristika pojma (u ovom slučaju starost i ukus) koji pridev bliže određuje. Drugim rečima, nalazimo ih pored imeničkih fraza koje imenuju osobu ili stvar sa čijim osobinama se upoređuje neko (*Péter* (9) i *Petar* (11)) ili nešto (*alma* 'jabuka' (10) i *jabuka* (12)) kod koga/kojeg je data osobina (starost i ukus) prisutna u većoj meri:

- (9) Péter öregebb [Máriától].
 (10) Az alma finomabb a [körtétől].
 (11) Petar je stariji [od Marije].
 (12) Jabuka je ukusnija [od kruške].

Zbog ovih zajedničkih funkcionalnih i semantičkih osobina interferencija srpskog u vojvođanskom regionalnom varijetetu mađarskog jezika s lakoćom menja strukturu komparativne fraze tako što u morfološkoj komponenti ovog regionalnog jezičkog varijeteta

standardni tvorbeni (infleksijski) sufiks *-nál/-nél*, to jest sufiks za oblik adesiva zamenjuje nestandardnim tvorbenim (infleksijskim) sufiksom za oblik ablativa, znači nastavkom *-tól/-tól*.

ŠTA LI SE JOŠ KRIJE IZA OVE JEZIČKE VARIJACIJE?

Opisana jezička varijacija vojvođanskog regionalnog varijeteta mađarskog jezika ukazuje na dve važne činjenice.

Postojanje nestandardnog oblika komparativne fraze dokazuje da leksička komponenta gramatike vojvođanskog varijeteta mađarskog jezika više nije jedina komponenta na koju utiče srpski jezik: pošto je analizirani oblik nastao tako što je interferencija promenila određena gramatička pravila njegovog izvođenja možemo konstatovati da je uticaj srpskog sada već dosegao i morfološku komponentu gramatike mađarskog jezika.

Pored toga, činjenica da postoji nestandardni oblik mađarske komparativne fraze u kojem se pojavljuje ablativ omogućuje pretpostavku da je tzv. prvi turski uticaj ipak ostavio traga u morfolškoj komponenti mađarskog jezika. Ova pretpostavka se kosi sa zvaničnim stavom istoričara mađarskog jezika, ali on je zasnovan isključivo na činjenici da do sada nije pronađen nijedan jezički podatak iz neke druge gramatičke³ komponente čiji se nastanak može pripisati tom uticaju.

Opisani nestandardni oblik mađarske komparativne fraze sa ablativom bi, međutim, mogao biti takav dokaz: značenje predloga *od* poklapa se sa značenjem tvorbenog sufiksa *-tól/-tól* 'od', to jest imamo slučaj semantičke interferencije koja je mogla „vratiti” u gramatiku regionalnog varijeteta mađarskog jezika davno iščezli padež ablativa, a sa njim i sufiks ablativa.

Naime, ablativ je karakterističan padež turskog jezika (i to za sve njegove razvojne varijetete),⁴ ali nama je u ovom slučaju važnija činjenica da se on i u turskoj komparativnoj frazi pojavljuje na onoj imeničkoj frazi koja imenuje osobu ili stvar sa kojom se upoređuje osoba ili stvar čija je relevantna osobina prisutna u većoj meri; sufiks koji označava ablativ je *-dan/-tan*, ili *-tan/-ten* (Guisse 2012):

- (13) Mehmet Ali'den daha zengin.
Mehmed Ali-abl. više bogat
Mehmed je bogatiji od Alija.

3 Zasad je dokazan jedino uticaj na leksičku komponentu.

4 Ablativ je u stvari karakterističan za sve turkijske jezike.

- (14) İstanbul Londra'dan daha güzel.
 İstanbul London-abl. više lep
 İstanbul je lepši od Londona.

Naravno, pošto je mađarski ugro-finski jezik, možda bi bilo logičnije tvrditi da ovaj ablativ vodi poreklo iz te jezičke porodice. Činjenica je, međutim, da ablativ koji postoji npr. u jezicima hanti i mansi (to su najbliži srodni jezici mađarskog) ili npr. u finskom ima značenje „sa nečega, odnekud”, što znači da ablativ koji se pojavljuje u vojvođanskom varijetetu mađarskog ne može voditi poreklo od ugro-finskih jezika.

Na kraju, treba reći da postoji još jedan jezički podatak koji isto ukazuje na to da je sasvim moguće da je tzv. prvi turski uticaj ostavio trag u morfologiji mađarskog jezika. Naime, u tzv. severozapadnom dijalektu⁵ još uvek je česta komparativna fraza u kojoj priloška odredba stoji sa tvorbenim (infleksijskim) sufiksom *-tól/-től* 'od' (Lanstyák & Szabómihály 1997, Sándor 2009)!

Budući da su sa tačke istorijske lingvistike današnji dijalekti relikti nekog dijahronog varijeteta jezika, na osnovu prikazanih jezičkih podataka možemo reći da je u dijahroniji komparativna fraza i te kako mogla imati prilošku odredbu građenu pomoću (danas nestandardnog) sufiksa *-tól/-től* 'od', i u tom slučaju je stajala u ablativu s tim da je u severozapadnom dijalektu ova specifičnost kontinuitet, dok se u vojvođanskom regionalnom varijetetu ponovo pojavila zbog interferencije srpskog jezika.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad se bavi jednom jezičkom varijacijom koja je tipična za govornike vojvođanskog varijeteta mađarskog jezika: nestandardni oblik komparativne fraze je vrlo verovatno nastao usled interferencije srpskog, tokom kojeg je standardni tvorbeni (infleksijski) sufiks *-nál/-nél* 'kod', a samim tim i padež za adesiv zamenjen tvorbenim (infleksijskim) sufiksom *-tól/-től* 'od', a to je nastavak ablativa. Moguće je da je ovu strukturalnu promenu izazvala, s jedne strane, funkcionalna sličnost predloga i tvorbenih (infleksijskih) sufiksā, a, sa druge strane, semantička interferencija. Pored toga, moguće je da postojanje nestandardnog oblika komparativne fraze ukazuje na jednu isčezlu dijahronu osobinu mađarskog.

5 To je dijalekt mađarskog jezika koji se govori uglavnom na teritoriji današnje Slovačke i u pograničnom pojasu severne Mađarske, a u mađarskoj stručnoj literaturi zove se „palóc nyelvjárás”.

Literatura

- Guisse, John (2012). *The Turkish Language Explained for English Speakers. A Treatise on the Turkish Language and its Grammar*. Kindle Edition.
- Göncz Lajos (1999). *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris–Forum.
- Lanstyák István & Szabó Mihály Gizella (1994). „Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben”, in *Többszínűség az oktatásban és kutatásban II*. Aradi A., Sturcz Z. & Szöllősy-Sebestyén A. szerk. (Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem, Természet- és Társadalomtudományi Kar, Nyelvi Intézet). 782–787.
- Penavin Olga (1986). *Nyelvjárás és köznyelv*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Sándor Anna (2009). „A nyelvjárási jelenségek”, in *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Menyhárt J., Presinszky K. & Sándor A. szerk. (Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem). 71–107.
- Stevanović, Mihailo (1974). *Gramatika srpskohrvatskog jezika 1–2*. Beograd: Nolit.

Annamária Bene

THE NONSTANDARD FORM OF COMPARATIVE IN VOJVODINIAN VARIATION OF HUNGARIAN LANGUAGE

Summary

A regional version of Hungarian spoken by native speakers in Vojvodina, Serbia exhibits a whole range of language contact phenomena; one such is the nonstandard form of comparative, which properties are discussed in this paper.

The analysis will show that this particular morphosyntactic construction in which the nonstandard ablative suffix *-tól/-től* had replaced the standard suffix *-nál/-nél* arose from language interference. Additionally, a hypothesis will be presented according to which this nonstandard comparative construction may point towards a lost diachronic property of Hungarian.

ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ДВА СРПСКА ИДИОЛЕКТА ИЗ ЧЕНЕЈА (КОД ТЕМИШВАРА) И ПЛОЧИЦЕ (КОД КОВИНА)¹

Апстракт: Говори средњег Баната у Румунији, као и они у околини Ковина нису довољно испитани, а поготово не на основу грађе из приватних писама. На основу писама упућених аутору и његовим родитељима, у раду се анализирају балканистичке црте на морфосинтаксичком нивоу и проверава претпоставка о већем степену балканизације српских говора у Румунији. Од морфосинтаксичких црта овом приликом указује се само: (а) на факултативно мешање падежа правца и места (дали сте свршили радњу у *башту*; одма сам сео у *клути* дасе помолим богу (знатно ређе); (б) на потискивање употребе појединих падежа (колико нам Бог подари *дане* да живимо; имам *пиличи* имам и *чуричи*; кад сам била још *код родитељи*; ја вас манем *са појање* 132. итд.) и (в) на ширење предлошко-падежних конструкција (сетиласам се *на тебе* брате; ја се нисам никад бојала *од грмљавине*; и ми идемо једанпут *на месец*).

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, шумадијско-војвођански и смедеревско-вршачки дијалекат, морфосинтакса, балканизми.

Увод

1.1. Иако дијалектолози данас поседују савремену технику за снимање великог броја информатора, ипак морамо признати да је тешко дати стварну слику говора једног пункта. Наиме, традиционални дијалектолози углавном испитују говор аутохтоног, најстаријег и слабо писменог становништа, те због тога не знамо како говоре остали мештани једног пункта. Дијалектолози који се баве социјалном дијалектологијом углавном испитују градске говоре, а изузетно ретко рурална подручја. За реалну слику говора једног села требало би испитати и до двеста информатора различитог узраста, пола, имовног стања и степена образовања. Јасно је да се због великог броја информатора социјална дијалектологија, за разлику од традиционалне, задовољава праћењем неколико језичких црта на различитим нивоима.

1 zarko.bosnjakovic@gmail.com

Због свега реченог, коректно је говорити не о говору Ченеја и Плочице, већ о анализи два идиолекта из наведених пунктова. Њиховом анализом можемо да стекнемо делимичан увид у стање говора и процесе који се дешавају у њему.

1.2. Нас ће овом приликом интересовати углавном сличности настале под утицајем румунског језика у ова два дијалекта. Разлике, које су условљене њиховом различитом дијалекатском припадношћу, остављамо за другу прилику. Наиме, говор Ченеја припада кикиндској говорној зони банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, а говор Плочице смедеревско-вршачком дијалекту. Затим, говор Ченеја се налази на територији Румуније и од 1918. године снажно је изложен и утицају румунског књижевног језика. Говор Плочице је на нашој територији, али је изложен, као и говор Ченеја, банатском румунском дијалекту, што ће у ствари и бити предмет нашег истраживања. Наиме, желимо видети које су балканске црте присутне у оба идиолекта и да ли су оне израженије у идиолекту из Ченеја. У раду ћемо углавном пратити фонетске и морфосинтаксичке црте. Иако је извршена тотална екскерпција грађе, наводићемо само по неколико примера, али ћемо указивати на фреквенцију дублетних форми.

1.3. Сведоци смо да је све мање аутентичних информатора који могу да испуне све критеријуме традиционалне дијалектологије, те се сада треба усмерити и на писане изворе за формирање дијалекатског корпуса.

Корпус за овај рад чини петнаест писама са укупно четрдесет и три странице формата А4, релативно густо писаног ћириличног текста. Аутор писама је женска особа рођена 1935. године у Ченеју² (Румунија) која је завршила тамошњу српску основну школу. Била је удата за Румуна, билингвална је и са децом говори само румунски. Писма су упућена добрим пријатељима у Србији у последњих пет година.

Други корпус је формиран од већег броја писама упућиваних од 2009. године из САД аутору овог рада. Корпус садржи 27 листова А4 формата писаних двострано латиницом (17) и ћирилицом (10). Аутор писама је рођен 1944. године у Плочици, близу Ковина, а седамдесетих година се иселио у Америку са женом Румунком. Има само основну школу. Његов дијалекат се у другој језичкој средини конзервисао, те пред собом имамо слику говора Плочице од пре педесет година.

2 Из истог села друга бака (1920) неколико година слала је писма својој унуци која је студирала српски језик у Новом Саду и којој су она била један од извора за израду дипломског рада посвећеног дијалекатској лексици говора овог места у Румунији. (Марић 2002)

Факултативна замена падежа правца и места

2.0. У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта у Румунији падежи се релативно добро чувају на морфолошком, али не и на синтаксичком нивоу. Наиме, и у њима је, уз поједине предлоге (*у, на, по*), забележено мешање падежа правца и места. (Веску 1958: 70–73; Живковић, Берић, Веску 1961: 80–81; Симић, Царан 2006: 152–158; Бошњаковић, Вареника 2008: 273–274; Бошњаковић, Вареника 2009: 146–147; Бошњаковић, Радовановић 2009: 162; Бошњаковић, Првуловић 2012: 197) С обзиром на употребу акузатива и локатива српски и хрватски говори у Румунији подељени су у четири групе. (Томић 1968: 86–88) Прву чине говори карашевских села у којима је сачувана стара дистинкција између ова два падежа (Радан 2009: 297). У другу групу спадају говори (клисурских села, Банатске Црне Горе, Рекаша и Кече) у којима је акузатив потиснуо употребу локатива. Северозападни говори, који чине трећу групу, у искључивој употреби имају локатив. У четвртој групи је слободна дистрибуција акузатива и локатива, а чине је говори између севернобанатских и клисурских.

Неразликовање падежа правца од падежа места јавља се у балканским језицима још у фази постојања синтетичке деклинације. (Асенова 2002: 86) На основу стања у наша два идиолекта моћи ћемо да реконструишемо почетак тог процеса или његове фазе.

2.1.1. Иако говор Ченеја припада кикиндској говорној зони, тј. северозападним говорима у којима је локатив преузео и функцију акузатива, у писмима је забележена:

1) правилна употреба акузатива:

а) уз предлог *у*: да се сви уздамо *у његову милост превелику*;³ кад сам пошла *у скупштину*; меје водијо мој син *у скупштину*; и сам је позвала да дође *у скупштину*; кад идем *у Темешвар у скупштину* 2х; и *у недељу* че бити венчање; кад че доћи *у Румунију*; многи који долазу *у Југославију*;

б) уз предлог *на*: и да не заборавиш *на његову доброту*; више пута се мислим *на моју ситуацију*;

3 Навођење румунских еквивалената у анализи употребе падежа правца и места нема сврхе будући да је тај процес у румунском језику давно завршен, али је јасно да је свакако имао утицаја и на стање у испитиваним идиолектима.

2) правилна употреба локатива:

а) уз предлог *у*: *у башти* не баш излази што сам сејала; има и траве доста *у башти*; да свршимо наш живот *у вери*; ове речи моје давас нађу *у миру* и *здрављу*; још особито *у каквом стању* меје (писмо) затекло; не знам *у каквом стању* чу бити; и је постала радост *у срцу маме*; најтежи дан *у мом животу* је бијо данас; пишем *у суботу* увече; ја нисам више *у стању*; ја веч правим ватру *у соби*; и још каже *у речи Божијој*; *у миру* сам и ноћом; како ми каже брат *у писму*; желим да вас нађе на ноге и *у здрављу* и *у миру*; за поправак наше вере *у Господу*; *у овом селу* смо нас 3 сестре; они живе као многи *у овом свету*; колико сам ја имала прилике да чујем службе *у Југославији*;

б) уз предлог *на*: али стоју *на месту*; ако буде дасене овде *на земљи* видимо; да се још једном видимо овде *на земљи* Зх; који мејош држи овде *на земљи*; да живиш овде *на земљи*; али је врло тешко бити *на земљи*; ово што снашамо сад *на земљи*; треба да смо ту *на земљи*; имам једну касету *на српском језику*;

в) уз предлог *по*: и да је обилазим *по Темишвару*; комшије говоре како страшни земљотреси и веч *по свету*; страшни земљо треси има *по свету*; слобода је *по свету*; није добро *по мојим мишљењу*; *по кући* имам доста посла; не *по мојој заслуги* веч *по његовој превеликој милости*; не *по мојој вољи* веч *по његовој милости* да буде; да смо *по Божијој вољи*; да *по његовој вољи* будем; *по његовој вољи* нек буде; и да будемо *по његовој вољи*;

3) замена локатива акузативом:

а) уз предлог *у*: Када сам била *у Земун* то мије први пут бијо *у скупштини* *у мој живот*; биласам *у скупштини* *у Темишвар*; дали сте свршили радњу *у башту*; да дође лепо време чебити радње и *у башту*; и сад *у наше године* нас сналази и болести; дали сте свршили посао *у градину*; ако буде мир *у државу нашу*; мислим да знате да моја деца су *у Немачку*; ја невољем *у Немачку* једно што нема скупштине *у близину*; раде *у једну фирму* а не на једно место; поздрави и ти њу и сви *у твоју породицу*; тежеје дису више *у фамилију*; пролетос су били *у мај*; да се видимо *у царство Божије*; оданде мије остала *у срце* служба; код нас баш *у моје село* није још тако опасно; *у то село* су имали једног слугу; на два места правим ватру *у собу* где спавам и *у кухињу* и *у купатило*; да се састанемо још једанпут негде *у скупштини* и то код вас *у Југославију*; код нас *у Румунију* била је крупна; и *на сваки корак* да му буде *у помоћ*; ако ми Бог буде *у помоћ*; *у последње писмо* си ме питао; али да буде Божија воља *у његово царство* да се састанемо; слушали смо *у недељу* једну касету;

кад ти се ради нешто у *кућу*; у *кућу* има пуно посла; проблеме су доста у *једну кућу*; поздравите у *скупштине* где стигнете; ја у *зиму* немогу да седим; зато валда још нас држи *на земљу*; кад има неку проблему у *његову службу*; али Бог ми да снагу у *тај моменат*; нису сви у *моју ситуацију*; који је у *ситуацију* тај осети;

б) уз предлог *на*: и мејош држи овде *на земљу*; нечemosе више видети овде *на земљу*; хвала Богу што сам *на ноге*; и желим да вас нађе *на ноге* (писмо); раде у једну фирму а не *на једно место*; а *на које место* мије бијо Бог; не стојимо *на место*; да вам пишем шта имам на срце; тамо у то село је био Х *на једну сахрану* прошле године; како су виделе *на телевизор*; да је видела *на телевизију*; ја читам *на румунски*; стари завет немам *на српски*; мислим да не би разумела *на српски*; треба да се чека *на границу*; кад читам *на разна места*.

2.2.2. У идиолекту из Плочице бележимо слично стање

1) правилну употребу акузатива:

а) уз предлог *у*: и све их довео у *скупштину*; нећеду никад доћи у *скупштину*; идем у *другу скупштину*; погађа право у *срце* у *она дела* која су лоше ућињена; је пребаћена хитно у *болницу*; доводи нам снају у *нашу кућу*; се врату назад у *заједницу*;

б) уз предлог *на*: даће му се сва зла [...] ставити *на душу*;

2) правилну употребу локатива:

а) уз предлог *у*: како си рекао у *служби*; кад је служио у *скупштини*; да имам мир и радост у *Духу светоме*; које погрешило у *тој рећи*; дате одржи у *вери* и у телесном здрављу; да живиш у *мојој кући*; Дух свети живи у *теби*; што је Господ приправио у *царству небескоме*; од како сам у *вери*; дати кажем да сам у *великој тузи* и у *молитви* код Бога; моја жена ми рекла у *тешким боловима* да све поздравим; даће код вас бити примање прва недеља у *сектембру*; који живе у *свађи* и *мржњи*; тако сведочи Господ у *својој речи*; даће му се сва зла што су написана у *књиги* ставити на душу; ови Срби у *дијаспори* су за цркву; нисам више у *старој кући*; а пре тога је овај исти служио у *служби* даје; који су били за пример у *вери*; и мије рекла даје била у *Србији*; нисам имао у *срцу маме*;

б) уз предлог *на*: ако се не видимо овде *на земљи*; ти си потребан богу *на земљи*; ја сам реко *на митингу*; *на овој траци* кажеш за она три дрвета;

в) уз предлог *по*: дами ти будеш жив и здрав *по духу* и *по телу*;

3) замену локатива акузативом:

а) уз предлог *у*: и растурају друштво баш *у нашу скупштину*; па да будемо заједно *у скупштину*; имали смо *у моју скупштину* примање; поздрави сву браћу и сестре *у скупштину*; поздрави *у скупштину*; није било пара *у скупштинску касу*; јел јој је пукла вена *у главу*; ја сам *у пензију*; да бидеш гост *у нашу кућу*; не желим да живим *у такву сваћу*;

б) уз предлог *на*: ове 4 слуге су били *на пробу*; ако они нећеду послушати то остаје *на њих*; и још твоје име *на њих* написано; нећу више преносити хвалу *на српски*;

4) замена акузатива локативом:

али овај је умешан *у томе*; одма сам сео *у клупи* да се помолим богу; (X) их ставио *у служби* свих 4.

Дакле, у оба идиолекта само се факултативно мешају падежи правца и места, с тим што је у идиолекту из Ченеја једино присутна замена локатива акузативом, што не одговара, пак, стању у кикиндским говорима, где је само локатив у употреби. На основу стања у овом идиолекту говор Ченеја би се могао прикључити четвртој групи говора у којима је слободна дистрибуција акузатива и локатива.

У идиолекту из Плочице замена падежа је знатно ређа од правилне употребе, али се она јавља у оба правца, за разлику од стања у Ченеју. При томе ваља нагласити да је замена локатива акузативом чешћа од обрнутог процеса.

2.2. Када је у питању однос акузатива и инструментала приликом исказивања места, уочене су неке сличности, али и разлике. Наиме, у оба идиолекта тај однос је факултативно нарушен, али не у истом правцу. У идиолекту из Ченеја инструментал је замењен акузативом, као што је био случај и са локативом, што значи да акузатив преузима функцију општег падежа: да вас доведе да заједно смо *за астал* (столом).

Међутим, у идиолекту из Плочице акузатив је замењен инструменталом:

даму је срамота да иде са њима *за олтаром* да служи; неможе да изађе *за олтаром* да служи са њиме; али и: ми смо сви људи *пред Господом* ништа више.

На ову замену вероватно је утицала реакција другог глагола (*служити* + предлог (*за*) + инструментал (*олтаром*)).

Аналитизам у употреби падежа

3.0. У идиолекту из Плочице аналитизам у употреби падежа скоро да и није забележен за разлику од стања у идиолекту из Ченеја у којем акузатив односно номинатив шире поље своје употребе,⁴ али и предлошко-падежне конструкције.

3.1. Тако се акузатив користи:

а) уместо генитива:⁵ немамо *настире* довољно (*nu avem ciobani de-ajuns*); колико нам Бог подари *дане* да живимо (*câte zile ne dă Dumnezeu să trăim*); страшни *земљо треси* има по свету (*în lume sunt multe cutremure*);

б) уместо инструментала:⁶ да смо се говориле *на телефон* (*la telefon*);

в) уместо датива: после тога звонијо *ме* брат X из X; али речи које *ме* је правијо су биле врло ружне; неznam дали чете *ме* веровати;⁷ али они *ме* спомажу; али Бог че *нас* помоћи; ја не могу да *те* помогнем ништа само дасе молим Богу; баш то нисам чула до сада један човек вероватно из Румуније су *га* пронашли лекари да има рак на груди;

г) уместо номинатива: то су *њине* послове.

3.2. Затим, номинатив се користи:

а) уместо акузатива: поздрави и ти *њу* и *сви* (*pe toți*) у твоју породицу; поздравите и *сви верни* (*la toți credincioșii*) са којима се разговарате; у идучу недељу чемо добити *гости* (*oaspeți*);⁸ небаш водем кад чујем *таки ствари* (*astfel de lucruri*);⁹ имам *пиличи*

4 На ово је утицао и синкретизам падежа у румунском језику, у којем су се морфолошки изједначили Н и А и Г и Д. Ови облици се срећу само код чланованих именица у једини и множини. Број падежних облика драстично је смањен код нечланованих именица м. р. и у множини (Асенова 2002: 77).

5 У корпусу је уочена паралелна употреба темпоралног генитива (*сваке године* ми копа; не дођу *сваке недеље*; треба да купим (дрва) *сваке године*) и темпоралног акузатива (*у другу недељу* је било венчање; *у идучу недељу* чемо добити гости; јавичу се *прву недељу*; нечуга довршити *у ово вече*), при чему ова друга падежна конструкција има благу превагу, што је у складу са аналитизацијом говора.

6 Забележен је и један пример употребе партитивног генитива у значењу инструментала (да га послужим *са кромтира печена*), при чему је детерминатор постпонован и у неодређеном придевском виду, који се задржава углавном у оваквим синтагамама.

7 Глагол *веровати* има и дативску рекцију, посебно уз наглашен облик личне заменице: ја *мени* верујем. И следећа конструкција има и дативску и акузативску рекцију: *жао ми је* што се нисмо састали (Ченеј); дати кажем *да ми је* много *жао* на тебе; али и: много *ме* *жао* и тешко; много *ме* *жао* за твог тату и маму (Плочица).

8 Ово може бити и стари акузатив, уп. *у гости*.

9 На основу једног примера не можемо закључити да ли је ова именица променила род. Пре ће бити да је реч о нарушеној конгруенцији атрибута и именице.

имам и чуричи (*am pui și curci*); а имамо и слушаоци (*avem și ascultători*); кад чујемо за земљотресу (*când aurim de cutremure*); и да будемо као пример за неверни (*să fim exemplul pentru necredincioși*); тешко је за нас старију (*e greu pentru noi bătrânii*);

али и: поздрављам вас све (*salutări la toți*) и скупштину свету; и сад сам добила лекове (*am primit medicamente*);

б) уместо генитива: од све (*de toate*) волим да имам; ако имамо дану (*zile*) од Бога чемо и живити; кад сам била још код родитељи (*încă la părinți*); можеш да замислиш су њих 10 сестра (*suroși*) и нечеду имати слугу; мира и добро нема нигди (*pace și bine nu există niciunde*);

3.3. Код синкретичких облика тешко је разликовати да ли је у питању номинатив или акузатив, што је идентично и у румунском језику:

а) у функцији генитива: питају за њега особито сестре из Темишвар (*din Timișoara*) из скупштине; из Темишвар не дођу; јер су године доста (*sunt ani de-ajuns*); проблеме¹⁰ су доста у једну кућу (*sunt destule probleme într-o casă*); нас 8 персоне (*noi 8 persoane*); имам пуно пријатељице (*am multe prietene*); и много сестре (*mult surorile*) су вас поздравице;

али и: из Темишвара (*din Timișoara*) вас поздравља;

б) у функцији инструментала: ја вас манем са појање (*cu cântul*) 132;

али и: ја вас остављам са појањем (*cu cântul*).

Предлошко-падежне конструкције

4.0. Ширење употребе појединих предлошко-падежних конструкција такође је једна од балканистичких језичких црта. Оне су данас чешће него падежне форме које замењују.

4.1. Тако се уместо *о* + *локатив* чешће употребљава *за* + *акузатив*:

а) сад да вам пишем за ту сестру (*pentru acea soră*); сад мало за нашу веру (*pentru credința noastră*) да вам пишем; да вам пишем за једну скупштину (*de o adunare*) из; врло-врло лепо је писала њеним оцу за нашег Господа (*despre Domnul nostru*) и како је она објашњавала њеним оцу где да чита за нашег Господа; мије причала једна сестра за њега (*despre el*); дали смо по Божијој вољи, за нас (*de noi*) говорим; хвала Богу који ме још држи на ноге да могу да бринем за све (*de tot*); кад чујемо за земљотресу (*de cutremure*); уп. и стање у идиолекту из Плочице: ево ти се и овога

10 У нашем корпусу ова именица се чешће користи у женском роду, што одговара стању у румунском језику: кад има неку проблему; тусу моје проблеме; није проблема; али и: није проблем.

пута јављам да чујеш за мене (*despre mine*); брат ме зове и говорими за тебе (*despre tine*);

б) али и: хоћу да вам пишем о једној скупитини (*despre o adunare*); писачувам о тим стварима (*despre acele lucruri*), уп. и стање у идиолекту из Плочице: пуно ми прича о теби (*despre tine*); и не желим никада да ћујем нешто лоше о теби (*de tine*); много се бринем о теби (*de tine*).

Видимо да се у наведеним примерима у румунском јављају предлози: *despre* 'о', *de* 'од; за; због, ради' *pentru* 'за, ради, због'.

4.2. Забележено је и ширење предлога *за* на рачун *по*, који је обичнији у севернијим говорима у следећој предлошко-падежној конструкцији: била сам код моје комшинице *за млека* (*după lapte*) и ми каже. Видимо да је уместо акузатива употребљен партитивни генитив, што је још једно сведочанство о разарању синтаксе падежа.

4.3. Уместо инструментала (телефоном, путем писма) употребљава се *кроз* + *акузатив* или *на* + *акузатив* у значењу средства:

а) предлог *кроз*: сам се решила да се разговарам са вама *кроз писма*; многи верни знају да се разговарамо *кроз писма*; а једна сестра мије причала *кроз телефон*¹¹; уп. и стање у идиолекту из Плочице: и сад ти се јављам *кроз ово писмо*;

б) предлог *на*: знам да смо се говорили *на телефон*; и они су вас поздравили и друге сестре са којима говорим *на телефон*; звачувас *на телефон*;

в) али и: али немојте ви да тражите мене *телефоном*.¹²

4.4. Инструментал у значењу средства може се јавити:

а) без предлога: они ме тражу *телефоном*; сам се разговарала са једном женом *телефоном*; се разговарамо *телефоном*; уп. и стање у идиолекту из Плочице: да приме христа пуном вером (*cu plină credință*);

б) са предлогом: да се копа *са аришовом* (*cu arșovul*); *са овим речима* (*cu aceste cuvinte*) мислим да завршим моје писмо; јер сам била врло заузета *са послом* (*cu lucrul*); и видим *са очима* (*cu ochii*) да ме само Бог спомаже,¹³ уп. и стање у идиолекту из Плочице: и чистим снег *са лопатом* (*cu lopata*).

11 И у румунском се користи конструкција *prin scriori*. У банатском румунском дијалекту може се рећи и *prin telefon* уз стандардно *la telefon*.

12 У румунском банатском дијалекту биће *cu telefonul* 'са телефон, телефоном', а у књижевном румунском *la telefon* 'на телефон', што чешће употребљава наша информаторка.

13 Ова појава је захватила све банатске говоре у Румунији (Радан 2009: 297), али и већину штокавских говора.

4.5. Инструментал у значењу социјатива може се јавити:

а) са предлогом: ја сам страдала *са мојим мужем* (*cu sotul meu*); радујем се што сте се разговарали *са сестром* (*cu sora*) из Америке; и данас сам се разговарала *са мојим децама* (*cu copii mei*); сам се разговарала *са једном женом* (*cu o femeie*); он је остао *са снахом* (*cu nora*);

б) без предлога, што је веома ретко: баш сад сам говорила *том мајком*.¹⁴

4.6. Уз рефлексиван глагол *сетити се* употребљен је предлошки, а не директни објекат: сетиласам се *на тебе* (*de tine*) брате; хвала Богу што се сетијо и *за нас* (*de noi*).

4.7. Уз глагол *оскудевати* не користи се *у + локатив* већ *од + генитив*: не оскудевам *од ништа* само *од здравља*. У првом случају (*од ништа*) чак је употребљен номинатив/акузатив, што је одлика аналитизма. У румунском се ипак не јавља предлошко-падежна конструкција: *nu-mi trebuie nimic door sănătate*.

4.8. Уз глагол *бојати се* уместо беспредлошког јавља се предлошки генитив, што је развијено под румунским утицајем: ја се нисам никад бојала *од грмљавине* (*de furtună*).

4.9. Резултат интерференције са румунским је и предлошко-падежна конструкција *на + акузатив* уместо употребе прилога *месечно*: они нам долазе 2 пута *на месец* (*pe lună*); и ми идемо једанпут *на месец*; али и: нам долазу два пута *месечно*.

Закључне напомене

5.1. Можемо закључити да се у оба идиолекта само факултативно мешају падежи правца и места, с тим што је у идиолекту из Ченеја једино присутна замена локатива акузативом, што не одговара, пак, стању у кикиндским говорима, где је само локатив у употреби. На основу стања у овом идиолекту говор Ченеја би се могао прикључити четвртој групи говора у којима је слободна дистрибуција акузатива и локатива.

У идиолекту из Плочице замена падежа је знатно ређа од правилне употребе, али се она јавља у оба правца, за разлику од стања у Ченеју. При томе ваља нагласити да је замена локатива акузативом чешћа од обрнутог процеса.

5.2. С обзиром на чињеницу да је у идиолекту из Ченеја, за разлику од стања у говору информатора из Плочице, забележен већи број примера аналитизма у

14 Ова црта је позната и говорима Банатске Црне Горе (Vescu 1976: 159), али не и говорима у српском делу Баната.

употреби падежа, као и предлошко-падежних конструкција, можемо закључити да је процес балканизације израженији у пункту на територији Румуније.

Литература

- Асенова, Петя (2002). *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. В. Търново: Фабер.
- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника (2008). „Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији”. *Српски језик*. XIII/1–2: 261–279.
- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника (2009). „Дијалекатски текстови из помо-ришког села Сараволе у Румунији”. *Прилози проучавању језика*. 40: 143–159.
- Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић (2009). „Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)”. *Прилози проучавању језика*. 40: 161–178.
- Бошњаковић, Жарко, Татјана Првуловић (2012). „Из говора Великог Семиклуша у Румунији”. *Темишварски зборник*. 6: 179–206.
- Веску, Виктор (1958). „Румынское влияние на синтаксис сербского диалекта в Банате”. *Romanoslavica I. Bucureşti*. 70–73.
- Живковић, М., Б. Берић, В. Веску (1961). „О српским и хрватским говорима у Банату”. *Нови живот*, Темишвар. Год. V, св. 2: 77–84.
- Марић, Биљана (2002). „Из лексике Ченеја (Румунски банат)”. *Прилози проучавању језика*. 33: 258–326.
- Радан, Михај Н. (2009). „Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре)”. *Научни сасатнак слависта у Вукове дане*. 38/1: 289–302.
- Симић, Зоран, Маца Царан (2006). „О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе”. *Probleme de filologie slavă*. XIV: 151–163.
- Томић, Миле (1968). „Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату”. *Књижевни живот*. Часопис Савеза књижевника Социјалистичке Републике Румуније. Год. 1, св. 1: 86–88.
- Vescu, Victor (1976). „Govor Banatske Crne Gore”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XIX/1: 115–172.

Žarko Bošnjaković

A COMPARISON OF TWO SERBIAN IDIOLECTS FROM ČENEJ (NEAR TEMIŠVAR) AND PLOČICA (NEAR KOVIN)

Summary

On the basis of private letters the author analyzes two idiolects on the morphosyntactic level and concludes that both idiolects, one from Čenej (near Temišvar) and another from Pločica (near Kovin), only optionally mix cases of direction and location. The idiolect from Čenej only has a change of locative with accusative, which is inadequate for the Kikinda vernacular, where only locative is in use. On the basis of the state of this idiolect, the vernacular of Čenej could be grouped within the fourth group of vernaculars with a free distribution of accusative and locative.

In the Pločica idiolect the change of cases is much rarer from a regular use, but it occurs in both directions, unlike the Čenej idiolect. In addition, it must be stressed that the change of locative with accusative is more frequent than the reverse.

Since the idiolect from Čenej, unlike the vernacular of the informant from Pločica, has many more examples of analytisms in the use of cases as well as the prepositional case structures, we can conclude that the process of Balkanization is more prominent in the area located in the territory of Romania.

E. BETTIZA, *EGZIL*: MODALITETI FORMIRANJA VIŠENACIONALNOG I MULTIKULTURALNOG IDENTITETA AUTOBIOGRAFSKOG SUBJEKTA¹

Apstrakt: Enzo Bettiza poznati je talijanski književnik, novinar i publicist rođen u Splitu 1927. godine. U njegovoj knjizi autobiografskih eseja pod naslovom *Egzil* pripovijeda se o iskustvu odrastanja u višenacionalnoj splitskoj obitelji bogatih industrijalaca između dvaju svjetskih ratova, te se daje zanimljiv prikaz splitske svakodnevice tog razdoblja. U radu se analiziraju modaliteti formiranja kompleksnog višenacionalnog identiteta autobiografskog subjekta, a posebice uloga raznih obiteljskih „mitova”. S tim u vezi posebno se osvrće na dvostrukost mjerila u promišljanju pojedinih njegovih sastavnica, te na problematični odnos između klasnog i nacionalnog identiteta u splitskome društvu između dvaju ratova. Metodološka podloga rada traži se u tekstovima postmodernih teoretičara kao što je Homi Bhabha koji elaborira fenomen diseminacije preuzet od Jacquesa Derride i Jean-Luc Nancya koji u mitu vidi utemeljujući diskurs zajednice.

Ključne riječi: Enzo Bettiza, *Egzil*, autobiografski diskurs, nacionalni identitet, mit.

Uvod

Enzo Bettiza rođen je 6. 7. 1927. u imućnoj obitelji splitskih trgovaca i industrijalaca. Otac mu je bio Talijan a majka Bračanka crnogorskog podrijetla. Velik utjecaj u njegovom ranom formiranju imala je „vlaška” dadilja iz sela Kričke u okolici Drniša, koja će ga uvesti u srpsku epsku kulturu. Bettizin dvostruki identitet priklanja se na talijansku stranu odlukom roditelja da ga pošalju u srednju školu u Zadar, koji se tada nalazio u sastavu Kraljevine Italije. Nakon rata obitelj napušta Split i odlazi u Italiju, gdje će on ostvariti zavidnu novinarsku i književnu karijeru. Od 1957. do 1964. bio je dopisnik dnevnika *La Stampa* iz Beča, a poslije i iz Moskve. Godine 1964. prelazi u novinsku kuću *Corriere della sera* za koju je radio sve do 1974, kada s I. Montanellijem osniva *Il giornale* u čijem će uredništvu biti sve do 1983. Publicističko-političku karijeru zaokružio je izborom za senatora na listi Liberalne stranke (1976–1979), a poslije i različitim funkcijama u Europskome parlamentu u Strassburgu (1979–1989), gdje je uglavnom bio zadužen za odnose s

1 kdalmatin@gmail.com

Jugoslavijom, SSSR-om i Kinom. Devedesetih godina uglavnom piše za *La Stampa*. Iako se Bettizin opus lako može podijeliti na publicistički i beletristički, u mnogim je segmentima vidljivo njihovo prožimanje. Publicističke su knjige mnogo brojnije od beletrističkih što se može zahvaliti tržišnim zahtjevima i očekivanjima javnosti. Među beletrističkim knjigama pretežu bildungs romani *Tršćanski fantom*² i *Izgubljena knjiga*,³ te romani koji tematiziraju komunizam: *Izborna borba*⁴ i opsežni roman *Moskovske prikaze*.⁵ Iznimka je žanrovski neodrediv *Egzil*⁶ u kojem se u autobiografskom ključu pripovijeda o vlastitom odrastanju u višenacionalnoj obiteljskoj i gradskoj sredini, te se daje zanimljiv prikaz splitske i dalmatinske svakodnevice između dvaju svjetskih ratova.

***Egzil* – neželjena autobiografija**

Egzil je prva Bettizina knjiga koja tematizira Split, njegov identitet, povijest i običaje, te je ujedno i prva autorova autobiografska knjiga. Prije toga je uvijek zazirao od autobiografskog žanra te je, prema vlastitom priznanju, neusporedivo više redaka posvetio Trstu, Moskvi i nekim drugim gradovima, nego rodnom Splitu. *Egzil* je žanrovski teško određivo djelo, s elementima autobiografije, romana eseja, memoara. Razlog tomu je što je djelo isprva bilo zamišljeno kao sociološka i povijesna studija o tada aktualnim ratnim događanjima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ali je tijekom pisanja Bettiza promijenio koncept tako da je nastala neka vrsta „neželjene autobiografije”.

„Vjerojatno ne bih pisao retke koji slijede da nije izbio rat u bivšoj Jugoslaviji i da ona sasvim posebna pokrajina, u kojoj sam rođen, nije bila uvrijeđena, izobličena, izmijenjena” (Bettiza, 2004:13), ističe pripovjedač na samom početku knjige i u *Prologu* najavljuje njen tematski horizont u kojem će najviše pozornosti biti posvećeno propitivanju kompleksnog kulturnog identiteta Dalmacije iz intimne, autobiografske perspektive. Osobno nezadovoljstvo medijskim i političkim praćenjem rata u Zapadnoj Europi pokazuje se pritom ključnim poticajem, pa se stoga i pokriće traži i legitimira u popunjavanju brojnih „praznih mjesta” koja su za sobom ostavili drugi javni diskursi.

2 Bettiza, Enzo (1958). *Il fantasma di Trieste*. Milano: Longanesi. Hrvatski prijevod: Bettiza E. (1965). *Tršćanski fantom*, prev. Rojnić, A., Zagreb: Naprijed.

3 Bettiza, Enzo (2005). *Il libro perduto*. Milano: Mondadori. Hrvatski prijevod: Bettiza, Enzo (2009). *Izgubljena knjiga*, prev. Butković, J., Zagreb: Algoritam.

4 Bettiza, Enzo (1952). *La campagna elettorale*. Milano: Bianchi-Giovini.

5 Bettiza, Enzo (1993). *I fantasmi di Mosca*. Milano: Mondadori.

6 Bettiza, Enzo (1996). *Esilio*. Milano: Mondadori. Hrvatski prijevod: Bettiza, Enzo (2004). *Egzil*, prev. Milačić K. i Prpić A., Split: Marjan tisak.

Na samom početku knjige najavljuju se dva ključna interpretativna izazova koji će u bitnoj mjeri odrediti strategije izgradnje autobiografskog subjekta i ujedno opravdati „pokriće” takvog pothvata.⁷ Prvi se tiče analize „pravih” uzroka ratnih zbivanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, a drugi političke situacije u Dalmaciji između dvaju svjetskih ratova koja je dovela do egzodusa Talijana nakon 1945. godine. Slično povezivanje tih odvojenih povijesnih tema bilo je vrlo uobičajeno i često instrumentalizirano u talijanskoj publicistici devedesetih godina dvadesetoga stoljeća kada se u Italiji objavljuje niz historiografskih, publicističkih i književnih tekstova o poslijeratnom egzodusu Talijana. Njih opširno analizira P. Ballinger u knjizi *History in exile*.⁸ U posljednjim poglavljima knjige N. Raspudića *Jadranski poluorijentalizam*⁹ analizira se dio talijanske publicističke i književne produkcije devedesetih godina koji obrađuje temu egzila, a koji se temelji na nekritičkom preuzimanju poluorijentalističkih modela¹⁰ u učitavanju identiteta hrvatskog/slavenskog Drugog. Jedan od radikalnijih primjera povezivanja etničkog čišćenja iz ratova devedesetih godina dvadesetoga stoljeća s egzodusom Talijana s istočne obale Jadrana nakon Drugoga svjetskog rata predstavlja knjiga A. Petacca *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske krajine*.¹¹ Za Pettacov diskurs karakteristično je insistiranje na tome da se identitet južnoslavenskih naroda u cjelini predstavi kao primitivan, okrutan i isključiv, nasuprot europskom tolerantnom, civiliziranom i multietničkom identitetu. Nedovoljno poznavanje osnovne

7 Prema Jacquesu Derridi, autobiografski tekst je vječno dolaženje, povratak sebi (Derrida, 1984: 56–57), a mjesto odakle ćemo početi pričati život i time ga ujedno upisati u metapovijest i afirmirati, ne nalazi se sasvim ni u djelu, ni u životu autora, već ga treba tražiti tamo gdje se nalazi potreba za „pokrićem” na temelju kojeg bismo opravdali početak (Derrida, 1984:59). Kako nam to pokriće uvijek daje netko drugi, povijest o životu svakog pojedinca ne počiva samo na traženju sebe kao svoje biti, nego uvelike i na osluškivanju drugog. Derrida, Jacques (1984) *Otobiographies, L'enseignement de Nietzsche et le politique du nom propre*, Paris: Galilée.

8 Ballinger, Pamela (2003). *History in exile*, Princeton: Princeton University Press.

9 Raspudić, Nino (2010). *Jadranski poluorijentalizam*, Zagreb: Naklada Jurčić

10 Raspudićevo istraživanje izlučilo je nekoliko osnovnih modela konstruiranja slike Hrvata kao pripadnika podređene kulture u talijanskoj književnosti od osamnaestog stoljeća i Fortisovog *Puti po Dalmaciji* do danas: „dobri divljak”, „zli divljak”, „dobri vojnik”, „zli vojnik”, „model paternalističkog sentimentalizma”, „nezahvalno dijete”, „model balkanske okrutnosti”. U tekstovima talijanskih publicista koji devedesetih godina tematiziraju Hrvatsku i političke prilike koji su dovele do rata, Raspudić uočava brojne elemente balkanističkog diskursa, kako ga definira M. Todorova.

11 Petacco, A. (2003). *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine*, prev. Ivičević-Desnica, J., Zagreb: Durieux. Izvornik: Petacco, A. (1999). *L'esodo: La tragedia negata degli italiani d'Istria, Dalmazia e Venezia Giulia*. Milano: Mondadori.

faktografije, te nedostatak detaljnije povijesne i ideološke analize zamjenjuje se u toj knjizi literariziranjem stvarnosti istočne obale Jadrana, te projiciranjem nekoliko osnovnih mitskih obrazaca, unutar kojih se pokušava predstaviti i interpretirati znatno složenija stvarnost. (Raspuđić 2010: 367–375) S tim u vezi, u sljedećim poglavljima osvrnuti ćemo se na modalitete fikcionalne izgradnje kompleksnog nacionalnog i kulturnog identiteta autobiografskog subjekta u *Egzilu*, te analizirati mjesto tog teksta u odnosu na dominantnu poluorijentalističku praksu.

Uloga obiteljskih mitova u izgradnji osobnog identiteta u *Egzilu*

Bettizino tematiziranje nacionalnih identiteta u Dalmaciji između dvaju svjetskih ratova na tragu je teza o diseminaciji nacije Homi Bhabhe¹² i teze Jean-Luc Nancya¹³ o mitu kao *utemeljujućem diskursu zajednice*. (Nancy 1991:50) Prema tom francuskom teoretičaru mit je ono što se posreduje među govornicima kao mit o njihovom zajedništvu. Radi se o performativnom činu imanentnom zajednici govornika, koja se uspostavlja na temelju zajedničkog izgovaranja tog istog mita vlastita zajedništva. Prema Bhabhi, sam proces „ispisivanja” nacije odvija se u prostoru napetosti između temporalnosti pedagoške i performativne dimenzije. Neodlučnost između konstativne i performativne dimenzije Bhabha tumači kao napetost, i to između određenja naroda kao povijesno prisutnog entiteta, odnosno kao pedagoškog objekta i naroda kao rezultata izvedbe pripovijesti u sadašnjosti. (Bhabha 2002: 167) Pedagoška dimenzija gradi vlastiti pripovjedni autoritet na tradiciji naroda, tj. na trenutku kada biva određen sam po sebi. S druge strane, performativna dimenzija propituje odnos između naroda po sebi i njegova vlastita označavanja razlikovanjem od Drugoga izvana.¹⁴ Bhabha na taj način dovodi u pitanje esencijalističke definicije nacije i pokazuje kako heterogenost i pluralnost prostora moderne nacije može postati mjestom njezina okupljanja. Dekonstruirati pripovijesti o naciji znači istaknuti proturječja na kojima one počivaju. Bettizin diskurs o Dalmaciji kao „maloj nedokončanoj naciji” (Bettiza 2004: 17) ne smjera negiranju njenog suvremenog, dominantno hrvatskog

12 Bhabha, Homi (2002). „Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije”, u *Politika i etika pripovijedanja*. ed. Biti, V. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 157–190.

13 Nancy, Jean-Luc (1991). *Myth Interrupted*, in *The Inoperative Community*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press. 43–70.

14 Na mjesto oprečnosti između pretfigurativne samostvarajuće nacije 'po sebi' i izvanjskih drugih nacija, performativna dimenzija uvodi temporalnost onoga 'između'. Granica koja označuje sopstvenost nacije prekida samostvarajuće vrijeme nacionalne tvorbe i poremećuje označavanje naroda kao homogene cjeline. (Bhabha 2002: 167)

identiteta, nego u prvom redu naglašavanju vremenske dimenzije u uspostavljanju svakog identiteta uopće, te naglašavanju dalmatinske povijesne i kulturne različitosti u odnosu na ostale dijelove hrvatskoga nacionalnog korpusa. Tezu da Dalmacija posjeduje, „poseban i svojstven identitet, sasvim različit od povijesne Hrvatske” (Bettiza 2004:17), on temelji na njenom stoljetnom graničnom položaju između europskog Zapada i Istoka, Mediterana, Balkana i Srednje Europe, koji joj je priskrbio kozmopolitski značaj. (Bettiza 2004:17)

Rađanje autobiografskog Ja u *Egzilu* je od samog početka obilježeno osjećajem klasne, nacionalne i civilizacijske podvojenosti. Primarna podvojenost otkriva se u ovoj potonjoj, između mitskog istočnog i zapadnog, racionalnog svjetonazora:

„Ono što moje sjećanje najprije otkriva netom siđe u dubine pamćenja, uvijek je isto. Ono mi točno ponovno otkriva da ja nisam ugledao svjetlost svijeta na Zapadu, nego da sam rođen u sjeni Istoka, to jest u sjeni srpskog mita i crnogorskih mitova, koji su zaslugom moje majke i djeda Vuškovića, produžavali i jačali početni srbizam, što ga je vlaška dojilja već bila unijela u dušu u nekom bajkovitom i pučkom vidu.” (Bettiza 2004: 30)

Osjećaj civilizacijske podvojenosti između Istoka i Zapada dodatno se umnaža na planu nacionalnog. Analiza raznorodnih elemenata Bettizinog nacionalnog identiteta otkriva kako on nije podvojen samo između očevog „perifernog talijanstva” i majčinog „iskorijenjenog” crnogorstva, nego i između početne srpske akulturacije i kasnijeg školovanja u hrvatskim i talijanskim školama. Na podvojeni nacionalni identitet nadovezuje se onaj klasni, uvjetovan postojanjem dvaju majčinskih figura. Zbog velike emocionalne privrženosti dojilji, te hladnog odnosa prema roditeljima, dojiljin seljački odgoj odigrao je važnu ulogu u formiranju pripovjedačevog sustava vrijednosti. S tim u vezi Bettiza ističe kako se njegova majka, „porijeklom Crnogorka, ali formiranjem i obrazovanjem uvijek građanka i udajom bogata buržujka” ljutila „na pravoslavnu seljanku i na drevne srpske legende i pjesme koje sam upijao s njezinih usana i učio napamet”. (Bettiza 2004: 179) Iz tog primjera proizlazi kako je primarno ideološko obilježje Splićana između dvaju ratova bilo klasno, a ne nacionalno, što potkrepljuje i rasprostranjenost nacionalno mješovitih brakova među splitskim građanskim slojem toga doba. Istovremeno se ističe kako brakovi između splitskih buržuja hrvatske i srpske nacionalnosti i njihovih sunarodnjaka iz Dalmatinske zagore praktički nisu postojali. S obzirom na to da se mješoviti brakovi u knjizi tematiziraju na više mjesta, moglo bi se reći da su oni povlašteno mjesto analize splitskih društvenih fenomena u različitim razdobljima. (Bettiza 2004: 36–37, 268–269)

Zanimljiv je i način na koji se u *Egzilu* pristupa pitanju nacionalnih identiteta u Dalmaciji. Iako se samo pitanje kriterija razdvajanja splitskih Talijana i Hrvata nigdje posebno ne tematizira, njihovo se razlikovanje uzima zdravo za gotovo u kontekstu promišljanja

talijanskog identiteta vlastite obitelji po očevoj liniji. U takvoj se praksi samo po sebi podrazumijeva postojanje etničkog ključa jer se na više mjesta u knjizi naglašava da tada gotovo i nije bilo kulturnih razlika između dalmatinskih Talijana i Hrvata. I jedni i drugi su bili višejezični, a povezivali su ih i zajednički obrazovni itinerari, te laičko ozračje grada „koji je većinom bio katolički, a u praksi ravnodušan ili bezvjeran” (Bettiza 1996: 178). S tim u vezi pripovjedač čak smatra važnim napomenuti kako su u habsburškoj Dalmaciji svi, bez obzira na nacionalnu pripadnost, slijedili istu putanju školovanja, najprije realnu gimnaziju u Splitu na hrvatskomu jeziku, a onda sveučilište u Grazu ili Beču na njemačkom.

Proturječnosti u koje pripovjedač upada analizirajući pojedine komponente svog kompleksnog nacionalnog identiteta tiču se u prvom redu dvostrukih mjerila u promišljanju njegovih pojedinačnih sastavnica. Naime, dok se naširoko elaborira mitsko istočno, crnogorsko i „gruzijsko” podrijetlo majčine obitelji, unatoč činjenici što su Bettizina majka i djed „već nekoliko generacija bili naturalizirani Dalmatinci” (Bettiza 2004: 30), nigdje se u knjizi ne otkrivaju pravi etnički korijeni Bettizinog čukundjeda Girolama Smacchie Bettiza. Uspon tog pustolovnog i poduzetnog Bettizinog pretka povezuje se s političkim previranjima početkom devetnaestoga stoljeća kada dolazi do Napoleonove aneksije Dalmacije i njena pripajanja francuskom carstvu. Postavši jednim od glavnih graditelja Marmontove uprave, a ujedno i blagajnikom „od povjerenja”, on se našao u privilegiranoj situaciji jer je sam sebi financirao razne infrastrukturne radove, koji su se izvodili diljem Dalmacije (Bettiza 2004: 127). S obzirom na to da ga pripovjedač na više mjesta opisuje kao svog buržujskog pretka, kojeg je narod nazivao Bettiza-Parica, za pretpostaviti je kako Girolamo Smacchia Bettiza nije bio plemićkog podrijetla. Krajnje je upitno i njegovo „talijanstvo” jer se sama etimologija oba prezimena upućuje na njihov slavenski korijen.¹⁵ U tom kontekstu valja naglasiti kako i sam pripovjedač priznaje kako je „talijanstvo” očeve obitelji više bilo funkcionalno i praktično nego „organsko”, te se kao takvo razvilo

15 S tim u vezi splitski povjesničar Joško Kovačić u članku „Povratak Enza Bettize” ističe kako su Betice, ranije zvani Smaća i Osibov bili stari splitski pučani, koji su „za razliku od svoga potomka, talijanskog literata, poznavali samo jedan jezik, nosili crvene kape i bili potpuno istovjetni s 'plebejcima'”. (Kovačić 1996:171) U istom članku dekonstruirati se i mitsko crnogorstvo Bettizine obiteljske loze po majčinoj liniji. On donosi podatak kako su obje obitelji, Vušković i Razmilić starosjedićke bračke, supetarske obitelji. Vidi u: Kovačić, Joško (1996). „Povratak Enza Bettize”. *Mogućnosti*. 43 (7–9): 167–173.

u paketu s građanskim i liberalnim identitetom obitelji čije je mitove prožimala svijest o „francuskoj matrici” svojih uspjeha (Bettiza 2004:131).¹⁶

Izmišljanje imaginarne obiteljske povijesti i učitavanje njenog talijanskog identiteta opravdava „se potrebom zaštite identiteta i dinastičke pripadnosti” (Bettiza 2004: 133), te se na primjeru dvostrukog čitanja obiteljskih portreta s majčine i očeve strane opisuju psihološki mehanizmi pripovjedačeve selektivne identifikacije s precima. Analizirajući portret pradjeda Marina pripovjedač na njemu uočava tipične elemente „dinarske rase”, te „maursku” naušnicu, no unatoč tim detaljima njegov se identitet, zbog buržuskog svjetonazora, učitava svejedno kao talijanski i zapadni. (Bettiza 2004: 133) Usporedba tog portreta s portretom bradatog pretka s majčine strane, s velikim turbanom i u turskoj nošnji, omogućuje Bettizi gradaciju „orijentalizma” u vlastitoj obiteljskoj lozi. S tim u vezi pradjeda Marina opisuje kao primjer „uljuđene poluorijentalnosti, neki kov daleke istočnjačke stvari ponovno uobličen u kalku i u stilu istančanog i bogatog Zapada”. (Bettiza 2004: 132)

Ovakvim primjerima pripovjedač uvodi čitatelja u kompleksnu priču o dalmatinskim Talijanima te donosi prikaz glavnih mitova preko kojih su oni gradili svoj identitet od devetnaestog stoljeća do Drugoga svjetskog rata. Pritom valja naglasiti kako se tematiziranje romantičnog mita o Italiji kao prekomorskoj domovini donosi iz perspektive dječaka koji vlastito odrastanje u višenacionalnoj obitelji opisuje kao traumatično iskustvo:

„Dječak koji nikada nije znao komu i čemu pripada. Uvijek u zbunjivoj i upitnoj neizvjesnosti između roditelja, djedova, stričeva, rođaka, prijatelja, prijateljica, dojilja i slugu svih narodnosti.” (Bettiza 2004:24)

Osjećaj nesigurnosti koji ga je pratio tijekom djetinjstva pripisuje pripovjedač lošim odnosima među roditeljima, ali i unutar šire obitelji, koji su dijelom bili posljedica jačanja međunacionalne netrpeljivosti između Talijana i Hrvata/Srba/Crnogoraca u Dalmaciji nakon propasti Austrougarske monarhije. Kao primjer prekoračenja nepisanih normi iznosi se primjer vjeridbe između Ines Guine i majora Jugoslavenske kraljevske vojske, po nacionalnosti Srbina. Komentirajući izjavu vjereničine starije sestre kako je „bolje upropastiti se s nekim četrdesetljetnim Srbinom, negoli s dvadesetogodišnjim Hrvatom”, Bettiza ističe kako je u njoj sažet odnos koju je talijanska zajednica gajila prema ostalim nacionalnim zajednicama:

16 Nagli uspon Bettizine obitelji i njeno talijaniziranje Kovačić objašnjava željom novopečenih bogataša da se što više odijele od svojih siromašnih sunarodnjaka. (Kovačić 1996: 170)

„Srbe su općenito smatrali kao neizravne, snošljive i daleke suparnike, ali je Hrvat, već od Bajamontijeva vremena, bio kućni suparnik, blizak i neposredan protivnik. Hrvat je bio onaj drugi, bliži, sličniji, varljiviji.” (Bettiza 2004: 37)

Najzanimljiviji dijelovi *Prologa* tiču se psiholoških aspekata mita o talijanstvu kod pojedinih pripadnika Betizine obitelji. Ističe se kako je taj osjećaj bio razmjerno blag za vrijeme habsburške vlasti, te se njegovo intenziviranje povezuje s nestankom zaštite nadnacionalnog austrijskog državljanstva. S tim u vezi podsjeća se kako je nakon Prvoga svjetskog rata nacionalno pitanje dalmatinskih Talijana postalo usko vezano uz izbor talijanskog ili jugoslavenskog državljanstva u dalmatinskim obiteljima „talijanske kulture i osjećaja” (Bettiza 2004:33). Pripovjedač zauzima negativan stav u svezi mogućnosti uzimanja dvojnog talijanskog i jugoslavenskog državljanstva, koju je dalmatinskim Talijanima omogućio Rapallski ugovor, te smatra kako je to dovelo do njihovog dobrovoljnog marginaliziranja. U kontekstu osjetljivih političkih previranja smatra da je bilo prirodnije i korisnije prihvatiti prijelaz sa zastarjelog austrijskog na novo jugoslavensko državljanstvo, nego izborom talijanskog državljanstva „krenuti putem otvorenog odvajanja manjine od slavenske većine”. (Bettiza 2004: 33) U promišljanju uzroka netrpeljivih odnosa između splitskih Talijana i Hrvata između dvaju ratova ističe se kako se glavni razlozi trebaju tražiti u političkoj sferi, točnije u talijanskim teritorijalnim pretenzijama prema Dalmaciji, koje su se tijekom Prvoga svjetskog rata izrazile i vojno, u kratkotrajnoj talijanskoj okupaciji tijekom rata i D’Annunziovim „riječkim podvigom”. U osudi D’Annunziovog čina ne štede se riječi i ističe se kako se u njemu uočava zametak fašizma „koji je već tinjao u protuslavenskom agresivnom iredentizmu tršćanskih, istarskih i zadarskih nacionalista”. (Bettiza 2004: 34) U takvoj političkoj konstelaciji postaje jasnije zašto su se Srbi, unatoč znatnijim vjerskim i kulturnim razlikama, u talijanskoj splitskoj koloniji doživljavali kao manja opasnost od Hrvata.

Mit o Italiji se u *Egzilu* obično tematizira u sklopu karakterizacije pojedinih likova, pa se pritom uočavaju i neke podudarnosti. U slučaju ženskih likova pripovjedač se obično zadovoljava refleksijama esejističkog tipa, dok kod muških takvi osvrti često nalaze uporište u opisima konfliktnih situacija. U tom kontekstu valja spomenuti primjere fatalne zadarske učiteljice Consuelo i pripovjedačeve tete Tine kod koje je odanost tom romantičnom mitu bila dovoljno jaka da sublimira druge nezadovoljene težnje, te vrlo dinamične žene udane za Bettizinog strica invalida. Transformacija romantičnog mita o Italiji u njegove rasističke fašističke inačice kod muških likova je često bivala popraćena i prekonocnim prelaskom s venecijanskog dijalekta na toskanski dijalekt što je dovelo i do međugeneracijskog jaza unutar talijanske zajednice.

Zaključak

Analize modaliteta izgradnje višenacionalnog identiteta autobiografskog subjekta u *Egzilu* otkriva veliku ulogu obiteljskih „mitova” u njegovom formiranju kao i dvostrukost mjerila u promišljanju pojedinih njegovih sastavnica što ukazuje na djelomičnu reprodukciju poluorijentalističkih identitetskih modela. Ipak, za razliku od njihovih stereotipizirajućih praksi, promišljanje nacionalnih identiteta u *Egzilu* temelji se na postmodernim shvaćanjima koncepta nacije i nacionalnog identiteta u kojima se posebna važnost ukazuje mitu kao utemeljujućem diskursu zajednice. Bettizin diskurs o nacionalnim identitetima u Dalmaciji u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća na tragu je teza H. Bhabhe o diseminaciji nacije, fenomenu koji se propituje na primjeru nejasnih granica između splitskih Hrvata i Talijana toga doba. Bettizini prikazi upućuju i na problematičan odnos između nacionalnog i klasnog identiteta, pa iz njegovih prikaza jasno proizlazi kako je primarno ideološko obilježje Splitskana prve polovice dvadesetog stoljeća bilo klasno a ne nacionalno.

Literatura

- Ballinger, Pamela (2003). *History in exile*. Princeton: Princeton University Press.
- Bettiza, Enzo (2004). *Egzil*, prev. Milačić K. i Prpić A. Split: Marjan tisak. Izvornik: Bettiza, Enzo (1996). *Esilio*. Milano: Mondadori.
- Bhabha, Homi (2002). „Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije”, u *Politika i etika pripovijedanja*. ed. Biti, V. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 157–190.
- Derrida, Jacques (1984). *Otobiographies, L'enseignement de Nietzsche et le politique du nom propre*. Paris: Galilée.
- Kovačić, Joško (1996). „Povratak Enza Bettize”. *Mogućnosti*. 43 (7–9): 167–173.
- Nancy, Jean-Luc (1991). *Myth Interrupted*, in *The Inoperative Community*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press. 43–70.
- Petacco, A. (2003). *Egzodus: zanimljiva tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine*, prev. Ivičević-Desnica, J., Zagreb: Durieux. Izvornik: Petacco, A. (1999). *L'esodo: La tragedia negata degli italiani d'Istria, Dalmazia e Venezia Giulia*. Milano: Mondadori.
- Raspudić, Nino (2010). *Jadranski poluorijentalizam*. Zagreb: Naklada Jurčić.

Katarina Dalmatin

E. BETTIZA *THE EXILE* – MODALITIES OF FORMING MULTINATIONAL AND
MULTICULTURAL IDENTITY OF THE AUTOBIOGRAPHIC SUBJECT

Summary

Enzo Bettiza is the well known Italian writer, journalist and publicist born in Split 1927. In his book of autobiographical essays with the title *The Exile* he narrates the experience of growing in the multinational Split family of rich industrials between the two world wars and gives an interesting presentation of Split's everyday life in that period. The work analyzes the modalities of forming a complex multinational identity of the autobiographical subject. Special attention is dedicated to the role of various family „myths” in that forming. In that connection the work pays special regard to the double standards in considering its separate components and to the problematic relation between the class and national identity in the society of Split between the two world wars. The methodological basis of the work is sought in the texts of postmodern theoreticians like Homi Bhabha who elaborates the phenomenon of *dissemination* taken from Jacques Derrida and Jean-Luc Nancy that in myth see *the establishing discourse of the community*.

MINA CA SPAȚIU LITERAR THANATIC¹

Rezumat: Teoriile moderne și postmoderne (Michel Foucault, Maurice Blanchot, Gaston Bachelard, Gilles Deleuze, Peter Sloterdijk) aduc diverse interpretări referitoare la analiza spațiului, extinzând semnificațiile acestuia. Reflectat în literatură, spațiul primește sensuri complexe, în funcție de codurile estetice ale unei anumite epoci artistice și ideologice. Elementele constitutive ale spațiului generează imagini analizabile în concepte precum heterotopia (heterotopologia) sau chirotopia – în cazul analizei noastre, care are în vedere nuvela-reportaj *Moartea lui Iacob Onisia* de Geo Bogza (în care prevalează conținutul social), romanul lui Iona Agârbiceanu, *Arhanghelii* (în care prevalează alecterările morale ale unei comunități din jurul unei mine aurifere), romanul lui Augustin Buzura, *Drumul cenușii* (în care prevalează conținutul ideologic) și romanul lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, care transgresează semnificațiile thanatice anterioare, din literatura lui Geo Bogza și Augustin Buzura, printr-un strat semantic politic punitiv.

Cuvinte-cheie: heterotopie, mină, moarte, ideologie, spațiu carceral, literatură română.

Spațiul, aflat la interferența realului cu imaginarul, poartă, în diferitele tipuri de imaginație, semne ale elementelor materiale, descifrabile prin topoanaliză.² Prin similitudine cu casa, la care ne raportăm, de obicei, prin *topofilie*, spațiul de lucru din afara casei este un alt topos important; dacă mediul intim de viață (casa) este creația noastră, mediul de lucru (în cazul analizei noastre, mina) este cel care exercită influență asupra noastră mai mult decât exercităm noi asupra lui, mai ales când el presupune un număr mare de individualități. Maurice Blanchot definește spațiul literar ca loc *unde totul trebuie să se desfășoare – pentru ca totul să fie descris – ca în simultaneitatea unui tablou* (Blanchot 1980: 268), astfel că pluristratificarea spațiului trebuie să fie la vedere, chiar dacă planurile imaginilor apropiate și îndepărtate sunt mai multe și divers poziționate. Teoriile lui Michel Foucault referitoare la spațiu fac distincția între *utopii* și *heterotopii*; dacă primele nu au reflectare în lumea reală, heterotopiile sunt

1 carmendarabuspavel@gmail.com

2 Apud Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2005.

locuri reale, locuri efective, locuri desenate în chiar procesul de instituire a societății, și care sunt un fel de contra-plasamnet, un soi de utopii efectiv realizate, în care amplasamentele reale [...] sunt în același timp reprezentate, contestate și inversate, niște specii de locuri aflate în afara oricărui loc, chiar dacă sunt localizabile în mod efectiv (Foucault 2001: 253).

Heterotopiile, la rândul lor, sunt de criză (locuri sau locuri tabu pentru persoane aflate, fie și temporar, în relație disfuncțională cu societatea) și de deviație (închisori, cimitire, spitale de psihiatrie). Elementele constitutive ale spațiului generează imagini analizabile în conceptul de *heterotopologie*. Pătrunderea într-o heterotopie se bazează pe un ritual care include, la capete, închiderea și deschiderea; mina, ca loc în care controlul social este mult relativizat din cauza izolării, poate constitui o astfel de heterotopie, ce devine spațiul mental, iar apoi spațiu literar. În literatura universală, ea pătrunde mai ales în secolul XIX, în oprele lui E. T. A. Hoffmann – *Minele din Falun* și Emile Zola – *Germinal*.

În tradiția prozei moraliste ardelenesti – ca segment temporal, între Ioan Slavici și Liviu Rebreanu - se situează romanul lui Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii*, a cărei acțiune se situează la început de secol XX la minele aurifere din Munții Apuseni. Mina devine o realitate centrală ca în romanul lui Zola, ea ordonează destinele oamenilor ă n funcție de aurul găsit în galerii, dezumanizează caractere, pune în evidență tare sociale în cheie clasic-realistă. Povestea fostului notar Iosif Rodean, ajuns director la mina auriferă „Arhanghelii” în Văleni, este emblematică pentru destinul multor căutători de aur: îmbăgățit, se detașează de clasa socială căreia i-a aparținut, apoi secarea sursei de venit îi provoacă o prăbușire sub toate aspectele: financiară, socială, psihologică – fără puterea de-a se redresa, pentru că ajunsese să se identifice cu mina prosperă. În opoziție didacticistă, este conturată narativ familia preotului Murășanu, care are drept ghid de existență litera Evangheliei și morala străbună. Evocarea realistă este dublată de cea folclorică, prin poveștile despre *Vălva Băii*, entitate care anunță, conform unor credințe străbune, prosperitatea ori secarea unui puț. Moartea este și ea anunțată de acest duh feminin din altă lume, dar moartea însăși are semnificații știute de comunitatea minieră: „*Arhanghelii*” *omoară mulți oameni, începu sluga. Băieșii spun c-or da de aur tot mai mult pentru asta. Dar eu zic că nu-i sămn bun* (Agârbiceanu 1998: 30). Vârtejuri imprevizibile, săpate încă de pe vremea romanilor, absorb, ca-ntr-o pâlnie infernală, chiar și pe minerii experimentați. Cei zece ani de exploatare auriferă au transformat o populație agricolă într-unaincertă, nici rurală, nici urbană, care cumpără acum toate alimentele pe care cândva le producea în gospodării individuale. Tipul de muncă generează un anumit tip de psihologie, în care raptul înlocuiește bucuria recoltei: *Munca din sânul pământului e mai grea și mai amară. Aici nu*

caută nimeni să culeagă roadele unei semințe aruncate de ei, ci aproape totul se razimă pe noroc, pe întâmplare. Nu e o muncă, e o vânătoare. Caută toți cu aprindere, izbesc cu ciocanele, sfarmă stânca și, dacă după multă trudă, în întuneric și miros de groapă, află aurul, nu-l culeg, ci-l răpesc cu lăcomie (Agârbiceanu 1998: 57). Dacă munca la suprafața pământului îl leagă pe om de viață, cea din tenebrele lui – îl cheamă spre moarte; schimbarea îndeletnicirilor agricole cu cele miniere operează ca o formă înconștientă de alegere a morții în detrimentul vieții. Semnele schimbărilor de obiceiuri nu sunt bune pentru observatorul din afară, cum este tânărul student la teologie, vasile Murășanu: - *Avea mare ticăloșește pe oameni [...]. Oca asta e un blăstăm pe sat* (Agârbiceanu 1998: 39). În zilele de sărbătoare se vede, de asemenea, procesul acestor mutații comportamentale, pentru că în locul unor manifestări expansive de altădată, preferă o atitudine rezervată, firea lor devenind *întunecată în fond și rece ca sânul pământului unde își petreceau viața* (Agârbiceanu 1998: 367). Fiecare familie care are un băiaș plecat la lucru așteaptă cu o oarecare neliniște întoarcerea lui, iar orice veste subită aduce suflul morții, cum și orice întârziere crește gradat angoasa. Moartea lui Gligoraș, soțul Chivei, se petrece în perioada sărbătorilor, precum cea a lui Icabob Onisia din nuvela lui Geo Bogza. Plecat într-o galerie auriferă fără știrea proprietarului minei, este găsit prăbușit într-un vârtej, după trei zile de absență. Zgomotele neidentificate venind din adâncuri sunt puse pe seama Vâlvei Băilor, care avertizează asupra apropierii unor nenorociri. Vederea cadavrelor îi stârnește lui Iosif Rodean o singură exclamație: - *Ei sărace, te-ai săturat de-acum de aur!*”, iar ceilalți mineri „*priviră moartea nenorocită a lui Gligoraș ca și când într-adevăr l-ar fi ucis baia, pe când muncea cu cinste* (Agârbiceanu 1998: 120, 123), nu pe când se strecurase hoțeste. Moartea în mină nivelează orice nuanțe morale. Asemeni marinarilor și soldaților în război, cu amenințarea morții secundându-i, și minerii petrec și muncesc cu aceeași disperare îndârjită. Aproximarea epuizării zăcămintelor aduce moartea, pentru că, în disperarea de a scoate bolovăniș aurifer, se ordonă dinamitări imprudente, iar *Visa, Ghiuș, Părău și Petrișor fură meniți morții. [...] au fost ruși în sute de bucăți îndată ce trăsni pușcătura* (Agârbiceanu 1998: 254). Odată secate rezervele de aur din mina „Arhangheli”, acționarul principal, Iosif Rodean, dator vândut la bănci, incapabil să se adapteze noii realități, se retrage în casă ca într-o mină-mormânt.

Nuvela-reportaj a lui Geo Bogza, *Moartea lui Iacob Onisia*, aduce un moment tragic al vieții minerilor din Valea Jiului, și anume moartea accidentală a unui miner prăbușit de pe cablul unui funicular. În plină iarnă, în ajunul Crăciunului, Iacob Onisia încearcă să ajungă mai repede în sânul familiei și, ca în alte dăți, urcă pe ascuns în funicularul care nu transporta mineri, ignorând faptul că, fiind sărbătoare, ar putea fi oprit. Epuizat de

frig, de foame, de așteptare, încearcă să coboare pe cablu până la următorul pilonul, dar forțele slăbite nu-i permit înaintarea mai mult de câțiva metri și se prăbușește în prăpastie. Vestea, deși cutremură coloniile muncitorești, nu este surprinzătoare: *Ce nu era cu putință în acea Vale în care avuseseră loc atâte nenorociri și dezastre?* (Bogza 1979: 4). Pedepsit cu mutarea, vreme de două luni, de la Aninoasa la Petrila pentru că intrase băut în mină (fără a produce, de altfel, niciun fel de probleme, cu excepția încălcării normelor de muncă), traversează zilnic, dealuri și văi, pe jos, până îi vine ideea de a folosi un vagonet de funicular, fără să fie văzut de controlorul de linie, pentru a scurta din drumul în frig și zloată. Șapte săptămâni trecură greu, Onisia fiind susținut de gândul că i-a mai rămas foarte puțin de ispășit. La gura minei începuse micul comerț de Crăciun, practicat de bătrâne care vindeau fructe și sorcove. Înaintea intrării în galerie, salutul minieresc „Noroc bun!” sună a incantație menită să-i scoată nevătămați înapoi, la lumină: *În față aveau tot timpul peretele negru și tare al cărbunelui, dar prin mintea lor treceau mereu bucăți de carne roșie, așa cum le văzuseră acasă, în copăi, și atunci mânuiau ciocanele cu o încordare sportivă, aproape cu furie. Bulgări mari de cărbune cădeau la picioarele lor* (Bogza 1979: 11). Paradoxul morții este tocmai faptul că nu ajunge să moară în ventrele minei, ci în afară acesteia, prăbușit în golul unei naturi la fel de ostile ca lumea din galerii, transformată într-un „ținut polar” în care apropierea sărbătorii „imense și triste” aduce doar mai multă mâncare. Ca în infernul dantesc, culori, sunete, mirosuri se combină sinestezic insinuând moartea în fibra ființei: *Așa se întâmplă în mină, când ia foc metanul. Șinele vagonetelor sunt smulse de pe pământ și răsucite în aer. Prin galerii zac oamenii morți, cu părul și hainele arse, iar câte un cadavru de cal încurcă drumul* (Bogza 1979: 15). Spaima de moarte este, adesea, disimulată în comportamente agresive, în abuzul de alcool.

În romanul lui Augustin Buzura, *Drumul cenușii*, realitatea minei este puțin concretizată, prevalând, mai curând, un stil de viață al zonelor miniere. Călătoria inițiatică a ziariștului Adrian Coman din orașul minier din nordul țării, Râul Doamnei, în alte localități miniere (Măgura, Stoinița, Marginea) nu include incursiunea într-o mină, ci în realitățile pe care ea le generează în segmentele sociale. Căutarea inginerului Helgomar David, dispărut în împrejurări neclare după ce deranjase regimul politico-ideologic al vremii este, în egală măsură, căutarea de sine, confruntarea jurnalistului cu lașitățile sale și ale celorlalți. Mediul generator de insecuritate creează tipuri speciale de comportament, pentru că vecinătatea permanentă a morții provoacă angoase doar aparent reprimite: *Meseria noastră e grea și periculoasă, plină de neprevăzut, așa că de multe ori mă întreb, mai ales dimineața, când intru în schimb, oare o să-l mai văd și mâine?* (Buzura 1992: 34), *Și nu e prea plăcut să lucrezi într-o mină veche, redeschisă, care nu se pretează la mari modernizări* (Buzura

1992: 36), *Iar minerii au un simț special al morții, mai dezvoltat decât oricine...* (Buzura 1992: 254) Poveștile de dragoste care se intersectează în roman vorbesc și ele despre onoare și disimulare socială, despre perseverență și lașitate, într-o ramă politică cu aluzii ușor de descifrat la ideologia practică a vremii comuniste, care transformă – în rău sau în bine – individul rătăcit în labirintul social și individual, presărat de pericole și de tabuuri.

Mina nu este deloc străină ideii de spațiu insular subteran, în măsura în care conceptul de insularizare și-a lărgit mult semnificațiile. Gilles Deleuze vede în insulă un spațiu originar ce reproduce, la scară mică, marea întindere terestră: *L'île est le minimum nécessaire à ce recommencement, le matériel survivant de la première origine, le noyau ou l'oeuf irradiant qui doit suffir à tout reproduire* (Deleuze 2002: 11); tot astfel, mina, ca nucleu al vieții subterane, reproduce ideea de a câștiga spațiu spre a-i aduce la suprafață bogățiile. Peter Sloterdijk, în clasificările sale referitoare la spațiul insularizat,³ vorbește despre insulele antropogene care, la rândul lor, au câteva subclasificări. Dintre acestea, în definiția dată *chirotopului* se poate regăsi aceea în care s-ar încadra mina – adică un spațiu obținut prin utilizarea mâinii omului, o lume a activității umane care poate afecta mediul în diverse moduri; legată de chirotop, în spațiul puternic marcat ideologic, care devine chiar spațiu punitiv (cum este mina din romanul lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*), este definiția dată de Sloterdijk *ergotopului*, fiindând în dimensiunea de *sensus communis*, provocat de autoritatea parentală sau de cea religioasă, în cazul de față, de o autoritate politică.

Formă a Gulagului, mina ca loc de detenție politică justifică afirmația Ruxandrei Ceresereanu: *Dacă inițial a fost un obiect de studiu, el a devenit cu timpul o structură narativă și a creat un stil* (Cesereanu 2005: 82). Romanul lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, transgresează semnificațiile thanatice anterioare, din literatura lui Geo Bogza și Augustin Buzura, printr-un strat semantic punitiv. Victor Petrini, personajul principal al romanului, este o victimă a epurărilor politice din anii '50 ai secolului trecut. Dat afară din universitatea în care ocupa poziția de asistent universitar la catedra de filozofie, este condamnat la trei ani de detenție, devenită muncă forțată, dintre care unul îl execută la Mina Baia Sprie, unde se extrăgea plumb. Fără a fi un protestatar fățiș în raport cu noul regim așa-zis popular instaurat, el este suspectat, dintr-o eroare, de colaborare cu organizația legionară *Sumanele negre*. Povestea marginalizării socio-profesionale și a detenției este dublată de drama erotico-familială pe care o trăiește alături de Matilda, detenția amânând, doar, inevitabila despărțire. Mozaicul uman al minei este cel tipic închisorilor comuniste

3 Apud Peter Sloterdijk, *Sphères III, Ecumes*, Maren Sell Editions, Paris, 2005.

– un amestec de biografii eșuate al unei compoziții sociale eterogene: foști demnitari ai perioadei anterioare noului regim politic de influență stalinistă, dar și borfași de rând. La adăpostul întinericului din galerii, răul ia proporții halucinante, natura umană își amplifică instinctele distructive și instinctul de a ucide devine o formă de eliberare. Gardianul hidos care-și propune să îl extermine, aparent fără motiv, pe Victor Petrini este ucis de acesta, aruncat în hăul unei galerii, după ce eșuează tentativele de a-l ucide pe deținut în carceră și în fronturile de lucru. Crima, în fond, autoapărare, nu îi provoacă, lui Petrini, muștrări de conștiință; privindu-i, zile în șir, ura din ochi, *gândul uciderii se născuse în mine cu o forță copleșitoare; când se împlinise, nicicând nu simțisem un sentiment atât de puternic de libertate* (Preda 1984, II: 59). Munca i se pare, brusc, mai ușoară, în ciuda celor șaisprezece ore pe zi, în care împinge bolovani de plumb spre vagonete. Sentimentul de contopire cu moartea, după ce el însuși este gata să moară, dar omoară înainte de a fi ucis, este, paradoxal, eliberator, pentru că acum o cunoaște nemijlocit:

Chiar moartea în preajma căreia munceam clipă de clipă (căci oricând se puteau desprinde din bolta minei și să te strivească, cum se și desprinseseră și striviseră pe unii dintre noi, bucăți mari de pământ dislocate de pârâitul perforatoarelor) dădea clipelor o tensiune de înfrățire cu această boltă, cum probabil se întâmplă în război când se naște un sentiment straniu de simpatie între bătaia inimii care aude șuieratul bombeii și bomba însăși [...] (Preda 1984, II: 59).

Infernul interior este dublat de unul exterior; galerii și lifturi vechi din vremea stăpânirii lui Franz Iosif dau impresia că fiecare zi în mină poate fi ultima zi de viață. Praful negru acoperea totul, până și zonele intime ale corpului, dar exista și un alt tip de invazie: *Ca în orice lagăr, din zece deținuți unul era turnător* (Preda 1984, II: 61), care controla totul. Efectele minei de plumb se prelungesc și după eliberare - mai curând o libertate supravegheată - specifică dictaturilor și societăților fără real și îndelungat exercițiu al democrației - pentru că o boală a sistemului respirator îl va țintui, o vreme, într-un spital din orașul natal.

Așadar spațiul insular și insularizarea își extind mult semnificațiile în perioada modernă și postmodernă, pentru că *insule pot fi oricare din formele izolării: geografice (insule propriu-zise, oaze, munți etc.), sociale (mănăstirea, spitalul, falansterul, ghetoul, închisoarea), individuale ș.a.m.d.* (Răcaru 2000: 1), între cele sociale putând fi inclusă și mina. Spațiu thanatic, spațiu insular carceral în sistemele ideologice opresive, ea ajunge să domine mentalități și comportamente în comunitățile care o exploatează.

Bibliografie

- Agârbiceanu, Ion (1998). *Arhanghelii*, București: Editura 100+1 Gramar. Ediție, prefață, curriculum vitae și bibliografie de Constantin Mohanu.
- Bachelard, Gaston (2005). *Poetica spațiului*, Pitești: Editura Paralela 45. Traducere de Irina Bădescu și Prefață de Mircea Martin.
- Blanchot, Maurice (1980). *Spațiul literar*, București: Editura Univers. Traducere de Irina Mavrodin.
- Bogza, Geo (1979). *Priveliști și sentimente. Moartea lui Iacob Onisia*, București: Editura Albatros, Prefață, tabel cronologic și referințe biobibliografice de Antoaneta Tănăsescu.
- Buzura, Augustin (1992). *Drumul cenușii*, București: Editura Fundației Culturale Române. Ediția a doua.
- Cesereanu, Ruxandra (2005). *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eșeu de mentalitate*, Iași: Editura Polirom.
- Deleuze, Gilles (2002). *L'île déserte et autres textes*, Paris: Edition Minuit.
- Foucault, Michel (2001). *Theatrum philosophicum*, cap. „Altfel de spații”, Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință. Traducere de Bogdan Ghiu – partea I și de Ciprian Mihali, Emilian Cioc, Sebastian Blaga – partea a II-a.
- Preda, Marin (1984). *Cel mai iubit dintre pământeni*. Vol. I-II-III, București: Editura Cartea Românească. Ediția a doua.
- Răcaru, Roxana (2000). „Despre insularitate ca spațiu central” în revista *România literară*, București, 20/2000. URL: http://www.romlit.ro/despre_insularitate_ca_spaiu_central
- Sloterdijk, Peter (2002). *Sphères I, Bulles*. Paris: Edition Pauvert.
- Sloterdijk, Peter (2005). *Sphères III, Ecumes*. Paris: Edition Maren Sell Editions.

Carmen Dărbuș

THE MINE AS A THANATIC LITERARY SPACE

Summary

The modern and postmodern theories (Michel Foucault, Maurice Blanchot, Gaston Bachelard, Gilles Deleuze, Peter Sloterdijk) bring various interpretations concerning the analysis of space, extending its significance. Reflected in literature, the space receives

complex meanings, depending on the aesthetic codes of a certain artistic and ideological epoch. The items which compose the space generate images analyzable by concepts such as heterotopy (heterotopology) or chirotopia . In my analysis, I will consider several works of fiction exploring the concepts and the imagery related to space: the short novel-reportage *Moartea lui Iacob Onisia* (*The End of Iacob Onisia*) by Geo Bogza - where the social content prevails; the novel *The Archangels* wrote by Ion Agârbiceanu – the moral dilemmas of the people around a gold mine; the Augustin Buzura's novel, *Drumul cenușii* (*The Road of Ashes*) - where the ideological content prevails, and the novel *Cel mai iubit dintre pământeni* (*The Most Beloved Earthling*) by Marin Preda – which transgresses the anterior thanatic significances by a politic-punitive semantic layer.

Dejan Donev

UDK 17.038.12:316.77

Associate professor at the University „St's. Cyril and Methodius",

Faculty of Law „Justinijan I"

Institute of journalism, media and communication,

Skopje, R. Macedonia

THE CONCEPT OF UNIVERSAL ETHICS AS A NEW GENERAL MORAL REALITY AND THE BASIS FOR A PEOPLE'S CULTURE¹

Abstract: The new life of mankind is filled with a variety of new phenomena and new ethical values, the most authentic of which is the idea of the creation of Universal ethics.

Universal ethics is composed of two things: a unique system of ethical values and norms, and the sharing of different experiences, such as mankind's ethical heritage

The construction of Universal ethics actually means bringing together those ethical ideas that are most valuable to most nations. As such, it can be seen as a medium for the meeting of different cultures.

Thus, Universal ethics becomes a new general moral reality of people and a new history of mankind, which will inspire a new rise of human civilization.

Key words: ethics, universal, human life, culture, new general morality.

The reasons for the emergence of the concept of Universal Ethics

The new, modern way of life is filled with a variety of new phenomena and new ethical values.

„Some of them are old, but constantly active values, like honesty, love and friendship. Some are old, but reaffirmed values that people today find necessary to highlight and follow, more than in past periods, such as respect for one's fellow humans, compassion, and understanding of others. Some are very new values." (Донеv 2008: 108)

It is hard for something to show up as completely new in the world, something that the human mind has never imagined, but it is possible to bring up something that was, until now, not particularly important for humanity, but it is now a necessary leading element of spiritual living and behavior.²

1 donevdejan76@gmail.com

2 Further see Алесдер Мекинтаир, *По доблеста*, Табернакул, Скопје, 1998.

Among all the new ethical phenomena and values, the most authentic idea is the creation of Universal Ethics. Universal ethics is really a new phenomenon in humanity. (Bexell & Andersson 2002: 3)

„Three hundred years ago, when empiricist ethics was born, one of the arguments for the role of the experience in building ethical attitudes was the fact that people had different ethical values, which world travelers and anthropologists then began to describe

Nowadays it is precisely this empiricist ethical concept that represents a basis for the foundation of a unique worldwide human ethics based on different ethical views, which depend on different life experiences, moral practices and ethical visions.” (Темков 2009: 157)

Universal ethics is thus a new phenomenon. Its manifestations are similar to those of other new activities of modern humanity: information society and politics (in which citizens are asked for every important question); cvartar activity as an activity without direct material goal and benefits; the opening of the cosmos and cosmism, the idea that all the phenomena in the universe are united; bioethics and environmental ethics, as a reflection of concerns about the damage done to nature and the environmental pollution; the global political community in the form of the United Nations (Минчева-Коцевска 2009: 31). In other words, Universal ethics is a phenomenon of the same global importance as the globalization of economy, general communications in the social sphere, and the associated political policy.³

„All these phenomena were preparing the Universal ethics, especially the adoption of the Universal Declaration of Human Rights as the most ethical and political document of the new humanity influenced its occurrence in particular”. (Bexell & Andersson 2002: 10)

Many activities of UNESCO contributed to this, such as the first unified world history of civilization. The vision of Universal ethics naturally arose out of the idea that all human beings are equal, with different lives, work and ethics, but identical intentions and equally valuable achievements. „The need for its constitution was emphasized, and humanity was called to create it, and it is still trying to do so” (Минчева-Коцевска 2009: 21).

3 Two projects dealing with global problems and global shared values are presented in Elisabeth Gerle, *In Search of a Global Ethics*, Lund University Press, Lund, 1995. Two declarations are presented in Hans Kung and Helmut Schmidt (eds.), *A Global Ethic and Global Responsibilities. Two declarations*, SCM Press, London, 1998.

Building the System of Universal Ethics as a new general moral reality

Universal ethics itself is an ethical value, „because its construction is one of the most important ethical duties today” (Темков 2003). It is a particularly ethical activity, which „emphasizes the value of ethics for human life, and which establishes a uniformed system of ethical views, which would and should be accepted and followed by all the people in this world”. (Bok 1995: 13)

Universal ethics consists of two things (Донев 2008: 119-120). The first one is the ethical system of values and norms itself. It is so, because

„[...] moral values and norms lead to a better understanding of the purpose of human activity and the ways through which active morality is achieved. Moral values are defined as a specific type of value, related to man's actions, both general and particular ones.” (Kaluderović 2011: 46)

This ethical system includes norms and values that are most important for all humanity, respected by all people (Gorman 2002: 24). The second is that in the Universal ethics, there is an expression of ethical thinking and determination of all people, which is why different goals and attitudes penetrate it, i.e. different ethical experiences, such as the heritage of mankind, are being shared in it (Kim 1998: 27).

As such, it is an ethical construction. By good will, people hope that it will be a successful piece of work, that it will be accepted and loved by everyone. However, its idea is not only idealistic, but quite realistic (Bexell & Andersson 2002: 12). At the core of its concept, it is the vision of a unique world, which is not yet reality, but it is being built and is closer to reality day by day (Свидлер & Мойзес 2005: 292).

Universal ethics is a construction of existing ethical values. „It is made up of ideas and ethical norms that are already created in mankind” (Минчева-Коцевска 2009: 32).

„It contains the most valuable ethical values and norms of all ages, from all the nations and the best thinkers of humanity. It contains actual values and norms. Its visionaries think that people will accept the best values and norms of other nations, as they have accepted and built their own good ethical values”. (Донев 2008: 120)

In other words, the construction of Universal ethics actually means bringing together and unifying valuable ethical ideas of all people.

„Universal ethics is not virtual, but an acting ethics, and that is why it represents a value of construction. The values in it are not arranged one beside the other, as a display of ethical desires and opportunities, but placed on a hierarchical scale, as a call for implementation”. (Донев 2008: 120)

Values can not be arranged, but the most valuable ones point out themselves, and then place themselves on top of the ethical scale, further followed by others and so on until the completion of the ethical whole of the new humanity as a living and real world. The Golden Rule is one example (Wattles 1996).

A feature of the Universal ethics is that it advocates a positive attitude towards life, defends life, and the right of good living for all. Thus, „it is an optimistic ethics that believes that it is possible to find a solution for the difficult problems in life, as well as the human relationships” (Темков 2009: 159). According to it, people should hope for goodness, make goodness and strive for goodness to become present in the entire human existence, to become a general symbol for it.

At the pinnacle of the Universal ethics, there is the value of Peace. With it comes the value of Tolerance, Solidarity and Cooperation. „They are the most important new values of the whole humankind, which allow it to survive, to exist as a whole and to develop in a positive direction.” (Донев 2008: 109)

These values do not have a negative, but on the contrary, a positive form. Namely, very often peace is defined as a state of non-war, as a condition in which hostility does not dominate. But Universal ethics considers peace to be a result of good will and good intentions, as an expression of friendship and of the desire for peaceful living and creation (Минчева-Коцевска 2009: 103). The aspiration of Universal Ethics is for life to be a deed of benevolent behavior which naturally results in a state of peace (Койче 2009: 262).

The same applies to the values of Tolerance, Solidarity and Cooperation. They do not mean non-attacking, non-retraction of assistance or help or non-rejection of relations and affairs. They are a creative and active contribution to the value of Peace, i.e. „a manner in which people who desire peace treat each other, tolerate and accept different ideas and different life forms, being always ready to help each other” (Кропоткин 1990: 9) and act together at work, in the economy, in politics and all other important social areas.

This logic of positive value form can be best understood if one is to analyze the value of Ahimsa, which is an integral part of the idea of Peace as the highest value.

„The Indian value Ahimsa means non-violence, patience, tolerance of others and not offending others. It stands for good positive behavior, for the love and respect for each other, for the building of good relationships, for helping”. (Донев 2008: 111)

One of its expressions is the famous modern ethical saying: *Help Ever, Hurt Never!* As such, the value Ahimsa is a structural part of the value Peace as a supreme universal value with an active dimension. The basis lies in the restraint from violence. So, in this vision,

„[...] the value Peace is conceived as activist behavior which is to build Peace by and with all means, which include psychological stability and pure intentions of everyone. For these reasons, the bases are not the classical values of Self-control, Moderation, Reasonableness, which are the standard important human values, but the human appeal or shift towards the values of Giving and Love for the loved one, as more substantial for the new understanding of ethics and for the new united world”. (Темков 2009: 160)

From the supreme value of Peace follow the remaining values of the universal ethical scale.

„Intoned by the values of Peace, Tolerance, Solidarity and Cooperation, they are expressing the logic of one world that is aware of the joint existence and of the necessity of peaceful human behavior for the further survival of humankind and life itself on Earth. For these reasons, high up on the scale are the values of Self-respect and Dignity, the values of working and of providing assistance or help, of understanding oneself and others as well as of the problems and causes of conflicts, for which a resolution would be found using peaceful means and agreement”. (Донев 2008: 116)

Universal ethics indicates that our best interests will be achieved by having a good relationship with everyone and through forgiveness, in a new cultural manner and matrix!

Different (cultural) understandings of the concept of Universal Ethics

Anyone can contribute towards the building or the establishment of the values of Universal ethics, because of the fact that „all the nations of the world have good ethics and understand the issues of peace and cooperation, of working and building or creating, of suffering and helping”. (Минчева-Коцевска 2009: 33) Universal Ethics outlines these dimensions of living and of ethical awareness, and neglects those supporting the misunderstanding and conflict among people. That is why it incorporates all ethical ideas of all eras and of all nations that led to peace and goodwill among people, as well as the ideas and messages of all ethical philosophers who taught people to guide their personal interests in correlation with good wishes for others and to achieve success on the basis of the cooperation between people and not through confrontation, thus avoiding violence or banditry.

We in Macedonia also contribute to the building of Universal ethics, „not only by supporting the idea of such ethical system, but also with good ethical ideas of our current living and our past”. (Минчева-Коцевска 2009: 34) We are a particular community of Macedonians, Albanians, Turks, Vlachs, Serbs, Bulgarians, Roma, Jews, Armenians, Greeks and other nations. In our shared life, the main idea was never confrontation among

people, but the vision of common existence and cooperation, tolerance and help. Our community has never endured pogroms, large internal conflicts, and there is no massive hatred and collective envy. Our peaceful world is at the same time a community of peaceful, hardworking, modest people, focused on the struggle for survival, in which people earn a living not through fighting, conflict and looting, but through an honest day of work in an environment of mutual tolerance and respect.

We understand the idea of universal ethics and we consider that

„[...] such ethics is useful when there are large differences among people and nations. On a small scale, we also have our own general ethics, which includes various moral experiences of the nations in our country, who express not only their different historical destiny but also their identical joint past and present.” (Темков 2009: 161)

In such ethics, the core values are those that pertain to united and joint living, in which everyone is respected in accordance with his behaviour. Those values also include greater closeness with one's neighbors than with one's distant relatives (Todorov 1994: 369).

Besides these life values, we also offer ethical insights and acknowledgements by our great ancestors to the concept of Universal ethics. The most famous moral philosopher of our past is Saint Kliment Ohridski (830-916), the first Macedonian Bishop, a student of the Slavic educators and saints Cyril and Methodius, the founder of the first Slavic University in Ohrid. This universal individual is our first and most famous moral philosopher. In his papers and sermons, he emphasizes the role of ethics in the quality of living,

„[...] insists on good ethical behavior and teaches people to live in peace and harmony, to reconcile and to have respect for themselves and others. He recommended a very interesting ethical objective – people should compete among themselves in doing good, thus outperforming themselves as limited and morally deficient beings”. (Минчева-Коцевска 2009: 34)

Among the many ethical messages of Saint Clement, the most famous and most notable is the following message: **Stay away from evil and do good!** With this message, Saint Clement advises people that their goal should be to do no evil and to distance themselves from it, and also to actively do good as a source of the desired ethics.

„We propose to include this ethical message in the general basis of the finest values and norms of Universal Ethics. In this context, this message is the basis of the ethical education of young people in our country, as a new form of their elevation and their preparation for life as autonomous moral persons, in order for them to face the big challenges of the future and successfully deal with them along with other people from the region and the entire world”. (Донев 2009: 389-402)

Such are the persons whose ideas should be incorporated in the Universal Ethics. They are qualified due to their personal virtue and ethical self-awareness, thus devoting themselves to the construction of the proper moral standards for people (Frankfurt 2008: 184). Searching our more recent history, we can single out the ethical idea of the leader of the Macedonian uprising movement, Goce Delchev, who was killed a hundred and ten years ago, in 1903. The declaration of the uprising in 1903 was dedicated to all the nations living in this country.

„The ethical message of Goce Delchev contained the most modern idea of the epoch indicating that the competition among the nations should be in the field of culture – in creation and building, not in hatred, enmity and feral competition”. (Темков 2009: 163)

Instead of a conclusion

These ethical ideas of ours should take a humble spot on the universal hierarchical scale. However, they belong to Universal ethics and there they will be found according to their importance and according to the serious and sympathetic ethical approach of their advocates.

As such, Universal ethics began to find its way into our hearts and lives, just as „with the basic positive thoughts and norms of living of all the nations of the world, it began to implant in their life ethics” (Минчева-Коцевска 2009: 54), in the entirety of the new moral practice of all the people that can be found in cultural models of behavior.

Therefore, Universal ethics becomes a new general moral reality, being the basis for the culture of people, and of the recent history of mankind, which will encourage a new rise of the human civilization (Свидлер & Мойзес 2005: 304). That is why the encounter of cultures is so important nowadays!

Bibliography

- Bexell, Goran & Andersson, Dan-Erik (2002). *Universal Ethics - Perspectives and Proposals from Scandinavian Scholars*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Bok, Sissela (1995). *Common Values*. Colombia: University of Missouri Press.
- Донев, Дејан (2008). *Невладиниот сектор како етички коректив на општеството*. Скопје: МЦМС.
- Донев, Дејан (2009). „Етиката на Св. Климент Охридски - Преку образование до разбирање на светот како манифестација на Бога”, во *Филозофија на Медитеранот*, ур. М. Кукоч. Загреб: Филозофски факултет Сплит, & Хрватско филозофско друштво. 389–402.

- Frankfurt, G. Hari (2008). „Sloboda volje i pojam ličnosti,,, u *Odgovornost – Individualna i kolektivna*, ur. P. Bojanić & P. Krstić. Beograd: Službeni glasnik.
- Gerle, Elisabeth (1995). *In Search of a Global Ethics*. Lund: Lund University Press.
- Gorman, Ulf (2002). „Universal Ethics - A Futile Effort? – A Contractual Analysis of the Search for a Universal Ethics”, in *Universal Ethics – Perspectives and Proposals from Scandinavian Scholars*, eds. G. Bexell & D.E. Andersson. Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 25–35.
- Kaluderović, Željko (2011). „Sport rules, sport moral values and fair play”. *JAHHR*, Rijeka, Vol. 2, No.3: 43–53.
- Kim, Yersu (1998). *Prospects for a Universal Ethics: Report on Ongoing Reflections: And A Common Framework for the Ethics of the Twenty-first Century* (30 March 1999). Paris: The UNESCO Universal Ethics Project: Division of Philosophy and Ethics.
- Коутс, Ентони (2009). „Културата, непријателот и забраната за војна,, во *Етика на војната*, ур. Р. Сорабџи & Д. Родин (Скопје: Академски печат).
- Кропоткин, Пјотр (1990). *Етика*. Софија: Агрес.
- Kung, Hans & Schmidt, Helmut (eds.) (1998). *A Global Ethic and Global Responsibilities. Two declarations*. London: SCM Press.
- Мекинтаир, Алесдер (1998). *По доблеста*. Скопје: Табернакул.
- Минчева-Коцевска, Бранка (2009). *Универзална етика*. Скопје: Макавеј.
- Свидлер, Леонард & Мојзес, Пол (2005). *Изучување на религијата во ерата на глобалниот дијалог*. Скопје: Темплум.
- Темков, Кирил (2003). „Какво чудо е универзалната етика?”. *Старт*. 21. 11. 2003.
- Темков, Кирил (2009). *Етика на културата*. Кавадарци: Дом на културата „Иван Мазов-Климе,,.
- Todorov, Cvetan (1994). *Mi i drugi*. Beograd: XX vek.
- Wattles, Jeffrey (1996). *The Golden Rule*. New York: Oxford University Press.

Dejan Donev

UNIVERZALNA ETIKA KAO NOVA OPŠTA MORALNOST I KAO OSNOVA LJUDSKE KULTURE

Rezime

Život čovečanstva je ispunjen različitim pojavama kao i novim etičkim vrednostima od kojih je najnovija stvaranje univerzalne etike. Univerzalna etika ističe uspostavljanje zajedničkog sistema etičkih stavova koje bi svi usvojili i kojima bi se svi rukovodili.

Univerzalnu etiku bi činio jedinstveni sistem etičkih vrednosti i normi koje bi čovečanstvu bile najvažnije i koje bi čovečanstvo moglo da poštuje, a koji se pojavljuje kao refleksija na zajedničko u raznovrsnom etičkom nasleđu celog čovečanstva.

Stvaranje univerzalne etike zapravo znači povezivanje etičkih ideja koje su najvrednije u svim nacijama sveta. Univerzalna etika predstavlja medijum za susretanje različitih kultura koje svoje interese najbolje mogu ostvariti kroz dobre odnose sa drugima i uz praštanje.

Otuda, univerzalna etika postaje nova moralna realnost i nova istorija čovečanstva, koja će omogućiti ponovni uspon ljudske civilizacije.

KONCEPTUALIZACIJA LJUTNJE U SRPSKOM, FRANCUSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU¹

Apstrakt: U radu se bavimo konceptualizacijom emocije ljutnje srpskog, francuskog i španskog naroda. Spojem pojmovnih metafora, asocijacija i scenarija dobićemo reljefnu sliku o konceptualizaciji ove emocije. Korpus čine minimalna konceptualna okruženja odabranih leksema.

Ključne reči: lingvokulturologija, konceptualizacija, ljutnja, pojmovne metafore, asocijacije, scenario, srpski, francuski, španski.

1. Uvod. Predmet našeg rada je konceptualizacija ljutnje srpskog, francuskog i španskog naroda sa ciljem da uočimo istovetne i/ili kulturno specifične aspekte poimanja ljutnje u tri zajednice. Spojem pojmovnih metafora, asocijacija i scenarija dobićemo reljefnu sliku o konceptualizaciji ove emocije. Pažnju ćemo usmeriti ka centralnim članovima posmatranog domena, odnosno imenicama sr. *ljutnja*, *bes* | fr. *colère*, *rage* | šp. *ira*, *cólera*, *rabia*. Korpus sadrži minimalna konceptualna okruženja posmatranih leksema i za ovo istraživanje ekscerpiran je iz opštih rečnika triju jezika i elektronskih medija. U korpus nismo uvrstile jezičke realizacije koje iskazuju fizičke manifestacije (sr. *drhtati*, *plakati od besa*), verbalno izražavanje (sr. *urlati*, *frktati*, *siktati od besa*), književne metafore (fr. *la colère flamba dans ses prunelles*), polisemične glagolske strukture (fr. *se mettre en colère*, šp. *tener rabia*), kao ni žargonske izraze (fr. *péter les plombs*, šp. *tocarse las pelotas*).

2. Ispitivanje konceptualizacije ljutnje. Prema psihološkim definicijama, ljutnja nastaje kada subjekt procenjuje da se događaji neopravdano odvijaju u neskladu sa njegovim željama i kada veruje da poseduje moć da to promeni. Moguće je gradirati ljutnju u odnosu na intenzitet osećanja, te je bes zapravo najintenzivnija ljutnja, odnosno afekt ljutnje (Milivojević 2008) i ogleda se u neprijatnom, snažnom i burnom izlivu nekontrolisane ljutnje, mržnje ili gneva prema nekoj osobi ili predmetu (Trebješanin 2008).

1 dashayuyu@yahoo.fr – Rad je urađen u okviru projekta MNTR br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

RMS beleži sledeće značenje lekseme *ljutnja*: neraspoloženje, nezadovoljstvo zbog kakvog neuspeha, nezgode ili zbog čijeg držanja, postupka, gnev, srdžba, velika ljutina, jarost. Prema istom rečniku, leksema *bes* je polisemična: 1) a. gnev, jarost; b. besnilo; v. strast, razbesnelost, pomama; g. prohtev, čef; d. obest; 2) đavo, vrag, nečastivi. Semantika posmatranih leksema, dakle, nije istovetna, te se one, osim u značenju 1) a., koje i jeste predmet našeg istraživanja, ne mogu posmatrati kao sinonimi. Posmatrane francuske i španske lekseme, prema značenjima u relevantnim francuskim (TLF) i španskim (RAE) rečnicima, zapravo su ekvivalenti lekseme *bes*, te konstatujemo leksičke praznine u odnosu na reč *ljutnja* budući da u ovim jezicima ne postoje imenice istovetnog značenja.

2.1. Ljutnja i pojmovne metafore. Za konceptualizaciju emocija, samim tim i ljutnje, veoma je važna veza između fizioloških i bihevioralnih ispoljavanja emocija i pojmovnih metafora. Emociju ljutnje prate sledeće fiziološke promene u čovekovom telu: povećana telesna toplota (šp. *ponerse caliente*), rast unutrašnjeg pritiska (sr. *eksplozirati od besa*), promena boje na licu i vratu (sr. *zacrveneti se*, *pozeleneti od besa*, fr. *être blanc, rouge, vert de colère*, šp. *ponerse rojo de rabia*), uznemirenost (sr. *drhtati od besa*), smetnje u preciznoj percepciji (sr. *biti zaslepljen od besa*).

Budući da smo već prilikom definisanja lekseme *ljutnje* ustanovile nepostojanje terminološke ekvivalentnosti u tri posmatrana jezika, prilikom navođenja uočenih pojmovnih metafora koristićemo naporedno lekseme LJUTNJA/BES.

2.1.1. Ontološka metafora LJUTNJA/BES JE MATERIJ proizilazi iz generičke metafore **MNOGE EMOCIJE SU MATERIJ**.² Materija može da bude tipična (npr. voda, vino, pesak) ili netipična (npr. toplota, vatra, oluja, para, vetar, glas).

a) Metafora LJUTNJA/BES JE TIPIČNA MATERIJ obično je ukrštena sa metaforom ČOVEK JE SADRŽATELJ: sr. *biti pun besa*, fr. *être plein de colère*, šp. *estar lleno de ira* | sr. *bes se povećava, smanjuje*, fr. *la colère augmente, diminue*, šp. *la cólera aumenta, disminuye*.³ Već prvi primeri na srpskom svedoče da se ljutnja poima kao bes, a on, zapravo, predstavlja samo jedan njen aspekt.

Navedena metafora može se konkretizovati kroz podmetafore:

- LJUTNJA/BES JE ČVRSTA MATERIJ: šp. *cortar la cólera*. Ova metafora nosi u sebi i podmetafore: a) LJUTNJA/BES JE HRANA: sr. *hraniti se nečijim besom*, fr. *se nourrir de la colère de qqn* | fr. *ruminer sa colère*, šp. *rumiar su cólera* (u oba jezika prime-

2 Npr. *srce mu je puno ljubavi, tuge, bola, radosti*.

3 Na prvom mestu navodimo primere poklapanja u tri jezika, potom u dva, te one koji postoje samo u jednom jeziku.

ćujemo i ukrštenu metaforu ČOVEK JE PREŽIVAR); b) LJUTNJA/BES JE METAL: sr. *iskaliti bes*.

- LJUTNJA/BES JE TEČNA MATERIJ: sr. *preplavljuje ga bes*, fr. *déborder de colère*, šp. *la rabia lo rebosa* | sr. *erupcija besa*, fr. *éruption de colère*, šp. *erupción de ira* | sr. *izliti svoj bes* | fr. *la colère jaillit*. Iz ove podmetafore izviru nove podmetafore: a) LJUTNJA/BES JE VRELA TEČNA MATERIJ: sr. *pušiti se od besa*, fr. *fumer de colère*, šp. *echar humo de rabia* | sr. *bes kip(t)i*, vri u njemu, fr. *la colère bout*; b) LJUTNJA/BES JE ALKOHOLNO PIĆE: fr. *être ivre de rage*, šp. *emborracharse de cólera*;
- LJUTNJA/BES JE ZAPALJIVA MATERIJ: fr. *enflammer la colère de qqn*, šp. *inflamar la cólera de alguien* | sr. *bes je buknuo u njemu*;
- LJUTNJA/BES JE MATERIJ POD PRITISKOM: sr. *suzbio je bes*.

b) U okviru metafore LJUTNJA/BES JE NETIPIČNA MATERIJ pronalazimo metaforu LJUTNJA/BES JE TOPLOTA koja proističe iz čovekovog telesnog iskustva: sr. *goreti od besa*, fr. *flamber de colère*, šp. *arder de ira* (ovde je prisutna i metafora ČOVEK JE ZAPALJIVA MATERIJ); sr. *kuvati, ključati, kipteti od besa*, fr. *bouillir de colère*, šp. *hervir de rabia* (udružena sa metaforom ČOVEK JE TEČNOST) | šp. *me estás calentando* (u ovom primeru pronalazimo i metaforu ČOVEK JE MATERIJ).

Ljutnja se konceptualizuje i kao VATRA: sr. *bes je tinjao u njemu* | sr. *bljuvati vatru* (ovde nailazimo i na metaforu ČOVEK JE ZMAJ) | šp. *echar fuego por los ojos*. U okviru ove metafore nalazimo i podmetaforu LJUTNJA/BES JE KRESIVO (koja je ukrštena sa metaforom ČOVEK JE ZAPALJIVA MATERIJ): sr. *planuti od besa*, fr. *la colère enflamme qqn*, šp. *la cólera inflama a alguien*.

Ljutnja se poima i kao OLUJA: sr. *bes tutnji u njemu*, fr. *la colère gronde*, šp. *la rabia retumba* | sr. *iz očiju mu seva bes*, šp. *echar rayos*.

Ontološka metafora LJUTNJA/BES JE BIĆE izvire iz generičke metafore MNOGE EMOCIJE SU BIĆE:⁴ sr. *ljutnja se začela u njemu*, fr. *engendrer une colère*, šp. *engendrar la ira* | sr. *hraniti nečiji bes*, fr. *nourrir la colère de qqn*, šp. *alimentar la rabia de alguien* | sr. *gnev raste u njemu*, fr. *la colère grandit en lui*, šp. *el furor crece en él* | sr. *probuditi, oživeti bes u nekome*, fr. *réveiller, aviver la colère de qqn*, šp. *despertar, avivar la ira de alguien* | sr. *bes proždire*, fr. *la rage dévore*, šp. *la cólera devora* | sr. *isterati bes*, fr. *expulser la colère*, šp. *expulsar la ira*. U okviru ove metafore pronalazimo i specifičnu realizaciju LJUTNJA/BES JE DIVLJA ŽIVOTINJA: sr. *ukrotiti bes*, fr. *dompter la colère*, šp. *domar la cólera* | sr. *obuzdavati ljutnju*.

4 Npr. *nada još živi u njemu*; *u nama raste ljubav*.

1.1.2. Metafora LJUTNJA/BES JE PREDMET proističe iz metafore NEKE EMOCIJE SU PREDMET:⁵ sr. *skrivati bes*, fr. *cacher sa colère*, šp. *esconder la cólera* | šp. *tomar su cólera*.

Ljutnja se konceptualizuje i kao TERET: fr. *décharger sa colère sur qqn*, šp. *descargar la ira en alguien* | sr. *nosio je ljutnju u sebi* | šp. *estar cargado de rabia*.

Ovde navodimo i metaforu LJUTNJA/BES JE MAŠINA/MEHANIZAM: sr. *proradio je, pokrenuo se bes u njemu*, fr. *déclencher la colère de qqn*, šp. *arranque de cólera* | fr. *freiner sa colère*, šp. *frenar la rabia*.

1.1.3. Iz generičke strukturne metafore NEKE EMOCIJE SU RAT⁶ proizilazi metafora LJUTNJA/BES JE RAT koja izražava nemogućnost da se ljutnja drži pod kontrolom, te se zbog toga sa njom i borimo. U okvirima ove metafore pronalazimo i sledeće ontološke podmetafore (izuzev metafore LJUTNJA/BES JE ORUŽJE):

- LJUTNJA/BES JE PROTIVNIK/NEPRIJATELJ: sr. *uhvatio, spopao ga je neki bes*, fr. *la rage saisit qqn, la rage s'empare de qqn*, šp. *le agarró la cólera, tomarse de la cólera* | sr. *boriti se sa ljutnjom*, fr. *lutter contre la colère*, šp. *luchar contra la ira* | sr. *pobediti bes*, fr. *vaincre la colère*, šp. *vencer la cólera* | sr. *izaz(i)vati nečiji bes*, fr. *provoquer la colère de qqn*, šp. *provocar el furor de alguien* | sr. *osloboditi se besa*, fr. *se libérer de la colère*, šp. *liberarse de la rabia* | sr. *napad besa*, šp. *ataque de cólera* | sr. *uzmicati pred nečijim besom*, fr. *reculer devant la colère de qqn*;
- LJUTNJA/BES JE MUČITELJ: sr. *gnev ga muči*, fr. *la colère le torture*, šp. *la cólera lo atormenta*;
- LJUTNJA/BES JE OSVAJAČ: sr. *bes ga pobeđuje*, fr. *la colère le gagne*, šp. *la cólera lo vence*;
- LJUTNJA/BES JE UBICA: sr. *njen bes ga ubija*, fr. *sa colère le tue*, šp. *su ira lo mata*;
- LJUTNJA/BES JE ORUŽJE: sr. *ubija je svojim besom*.

1.1.4. Generička metafora MNOGE EMOCIJE SU SILA⁷ iznedrila je metaforu LJUTNJA/BES JE SILA koja se izražava kroz niz specifičnih realizacija:

- LJUTNJA/BES JE PRIRODNA SILA: sr. *poneo ga je bes*, fr. *la colère l'emporta*, šp. *la cólera lo llevó* | sr. *talas besa*, fr. *vague de colère*, šp. *ola de ira*;
- LJUTNJA/BES JE FIZIČKA SILA/PRITISAK: sr. *eksplodirati, pući, pucati od besa*, fr. *exploser de colère*, šp. *explotar, reventar de rabia*;
- LJUTNJA/BES JE NASILNA FIZIČKA SILA: sr. *bes ga guši*, fr. *la rage l'étouffe*, šp. *la rabia lo sofoca*.

5 Npr. *sakriti bol, tugu, strah, ljubav*.

6 Npr. *osvojiti nekoga; pobediti tugu, ljubomoru, bol*.

7 Npr. *ljubav ga pokreće; njegova ljubomora je guši; ponela ga je radost*.

U ovu grupu svrstale smo i ontološku metaforu LJUTNJA/BES JE GOSPODAR/VLADAR budući da proističe iz poimanja ljutnje kao sile: sr. *bes vlada njime*, fr. *la colère le domine*, šp. *la cólera lo domina*.

1.1.5. Budući da ljutnja može nepovoljno da utiče na čovekovo psihofizičko stanje, sasvim je logična metafora LJUTNJA/BES JE BOLEST koja proizilazi iz generičke metafore MNOGE EMOCIJE SU BOLEST:⁸ sr. *(za)peniti (se) od besa*, fr. *écumer de rage*, šp. *echar espuma de la rabia* | fr. *mourir de rage*. U ovoj metafori pronalazimo podmetaforu LJUTNJA/BES JE LUDILO: sr. *poludeti od besa*, fr. *devenir fou de rage*, šp. *volverse loco de ira*. Da i ljutnja može da se „razboli” pokazuje ontološka metafora LJUTNJA/BES JE BOLESNIK: sr. *njegova ljutnja slabi, jača*.

Metafora LJUTNJA/BES JE MESTO nastaje iz generičke metafore NEKE EMOCIJE SU MESTO:⁹ fr. *partir dans une terrible colère* | šp. *arder, encenderse en ira*. Ovde smo svrstale i podmetaforu LJUTNJA/BES JE PROSTORIJA: fr. *entrer dans une colère noire, dans une rage folle*, šp. *entrar en cólera* | fr. *sortir de sa colère*.

Orijentacione pojmovne metafore nastaju na iskustvenoj osnovi odmeravanjem prostornih odnosa. Njihovi izvorni domeni su pojmovi poput *gore/dole, unutra/spolja, napred/nazad, duboko/plitko, centralno/periferno*. U našem korpusu nalazimo sledeće orijentacione metafore:

- LJUTNJA/BES JE DOLE (analogno metaforama NEGATIVNO EMOTIVNO STANJE JE DOLE, odnosno POZITIVNO EMOTIVNO STANJE JE GORE koje su utemeljene na svakodnevnom čovekovom iskustvu da prijatna emotivna stanja podrazumevaju uspravno držanje i uzdignutu glavu (gore)): sr. *pasti u vatru*, šp. *caer en la ira* | fr. *jeter qqn dans les rages*;
- LJUTNJA/BES JE GORE: fr. *EXALTER LA COLÈRE de qqn*, šp. *exaltar la ira de alguien* | fr. *s'emporter, s'exalter jusqu'à la rage* | šp. *montar en cólera*; navedene metafore opovrgavaju metaforu POZITIVNO EMOTIVNO STANJE JE GORE; LJUTNJA/BES JE DUBOKO: fr. *entrer dans une profonde colère*.

2.2. Asocijativno polje *ljutnja*. U našem istraživanju koristile smo test diskretnih slobodnih asocijacija očekujući od ispitanika različite starosne dobi i profesionalne orijentacije da na reči-stimuluse sr. *ljutnja*, fr. *colère*, šp. *ira* pismenim putem reaguju jednom rečju i to onom koje se najpre sete. Dosadašnji broj srpskih (163), francuskih (31)

⁸ Npr. *umirati od ljubavi, sreće, tuge, mržnje, bola*.

⁹ Npr. *oni su u ljubavi*.

i španskih (23) ispitanika nije proporcionalan budući da je u pitanju znatno obimnije i dugoročnije istraživanje koje je u začetku, te u ovom radu iznosimo preliminarne rezultate.

2.2.1. Asocijativno polje *ljutnja* u srpskom jeziku. Jedno od važnih svojstava asocijativnih polja jeste raspršenost asocijacija. Kod 163 ispitanika ustanovile smo 66 različitih reakcija na zadatu reč-stimulus što ukazuje da ona nije stabilna u asocijativnom sistemu ispitanika. Veliki broj asocijacija u asocijativnom polju *ljutnja* ukazuje na širu, neodređeniju semantiku i produktivniju spojivost ove lekseme sa drugim leksemama u sintagmatskim ili paradigmatiskim relacijama. Imenice kao stimulusi obično izazivaju paradigmatске asocijacije, što potvrđuju i naši rezultati u kojima pronalazimo svega nekoliko sintagmatskih asocijacija (*prolazna/duga/velika/nepoželjna/produktivna ljutnja, ključati od ljutnje*).

Kada je reč o idiosinkratičnosti odgovora, odnosno broju pojedinačnih odgovora unutar asocijativnog polja *ljutnja*, ustanovile smo 46 ovakvih odgovora (npr. *nesreća, čovek, glupost, apsurd, patnja, mrak, oluja, zlo, grom, udarac, suze, namrgođenost, para, ljubomora, očaj, trenutak, ludilo, šamar, destruktivnost, prut, povređenost, sujeta*). Velika frekvencija prve asocijacije ukazuje na snažnu asocijativnu vezu stimulusa i reakcije, kao i na njihovu blisku semantičku vezu. Najfrekventnije reakcije na stimulus *ljutnja* su: *bes* – 53, *crveno* – 7, *mržnja* – 6, *svađa* – 6, *paprika* – 5, *nepravda* – 5, *razlog* – 4, *nervoza* – 4, *agresivnost* – 3, *vika* – 3. Deset reakcija imaju frekvenciju 2: *srdžba, bol, vatra, izdaja, tuga, neuspeh, glavobolja, pakost, greška, momak*.

Očigledno je da srpski ispitanici *ljutnju* i *bes* doživljavaju kao istovetne emocije i samim tim kao sinonime, iako navedene psihološke i jezičke definicije tvrde drugačije. Ponavljamo da RMS beleži da su sinonimi lekseme *ljutnja* zapravo lekseme *srdžba* i *gnev*, dok se u našem istraživanju *srdžba* svega dva puta navodi kao reakcija, a *gnev* jednom. Ni *crveno* kao druga najfrekventnija asocijacija ne iznenađuje budući da je ova boja jedna od najčešćih fizioloških posledica *ljutnje*. Beležimo i dva neprava antonima: *ljubaznost* i *ljubav*.

2.2.2. Asocijativno polje *ljutnja* u francuskom jeziku. Kod 31 francuskog ispitanika zabeležile smo 18 različitih reakcija na zadatu reč-stimulus što takođe ukazuje na nestabilnost u asocijativnom sistemu ispitanika. Pronalazimo pet sintagmatskih asocijacija: *rouge de colère, colère noire, colère inutile, bouillir de colère, s'emporter de colère*. U pogledu idiosinkratičnosti, zabeležile smo 15 odgovora sa frekvencijom 1 (npr. *aigri, fatigue, méchanceté, frustration, chose*). Jedan odgovor upućuje na 'stomak' kao mesto gde se nalazi *ljutnja*. S obzirom na mali broj francuskih ispitanika, ne možemo da ističemo veću frekventnost jedne reakcije u odnosu na drugu. No, navodimo svakako da su

najzastupljenije reakcije: *rouge* – 6, *rage* – 5 (sinonim reči-stimulusa), *cri* – 4, *énervement* – 2.

2.2.3. Asocijativno polje *ljutnja* u španskom jeziku. Kod 23 španska ispitanika ustanovile smo 17 različitih reakcija na zadatau reč-stimulus što, kao i u druga dva posmatrana jezika, ukazuje na nestabilnost u asocijativnom sistemu ispitanika. Ovde pronalazimo svega jednu sintagmatsku asocijaciju (*poca ira*). Kada je reč o idiosinkratičnosti odgovora, zabeležile smo 14 odgovora sa frekvencijom 1 (npr. *dolor*, *huracán*, *puños*, *dictador*, *hombre*, *pecado*, *voces*, *impulsividad*, *impotencia*, *romper*). Ni ovde ne možemo da istaknemo veću frekventnost jedne reakcije u odnosu na drugu. Beležimo, ipak, da nekoliko ispitanika navode sinonime reči-stimulusa: *rabia* (3) i *enfado* (2). Dve reakcije imaju frekvenciju 2: *violencia*, *odio*. U španskom korpusu pronalazimo i jedan nepravilni antonim: *paz*.

2.2.4. Scenario. Iako nam je polazište u srpskom delu istraživanja bila *ljutnja*, dobijeni rezultati asocijativnog testa upućuju zapravo na *bes*. Usled toga, scenario¹⁰ *besa* je istovetan za sve tri zajednice i čine ga sledeće komponente: 1) dva učesnika (subjekat *ljutnje* koji se oseća kao žrtva i osoba koja je meta nekontrolisanog ponašanja); 2) razlog *ljutnje* (*izdaja*, *zloba*, *greška*, *ljubomora*, *glupost*, *nepravda*, *neuspeh*, *povređenost*, *sujeta*); 3) nekontrolisano ponašanje (*svađa*, *vika*, *ludilo*, *impulsivnost*); 4) fiziološke reakcije (*nervozna*, *povišena toplota*, *crvenilo*, *namrgođenost*) ponekad praćene agresivnim (*prut*, *šamar*) i/ili destruktivnim ponašanjem (*lomljenje*); 5) nestanak simptoma *ljutnje*; 6) moguće posledice (*suze*, *bol*, *tuga*, *glavobolja*, *očaj*, *patnja*, *umor*, *frustracija*, *nemoć*); pojedine posledice mogu da se jave i u okviru komponenti 2, 3 i 4.

3. Zaključak. Iako smo u istraživanju pošle od emocije *ljutnje*, rezultati pokazuju da se u svim segmentima zapravo govori o *besu*, budući da se *ljutnja* i *bes* u srpskom jeziku poistovećuju, uprkos činjenici da je *bes* samo jedan aspekt *ljutnje*. Emocija *besa* se konceptualizuje skoro istovetno u tri posmatrane zajednice, a ova izrazita sličnost uočljiva je i na jezičkom nivou. Ovakvo pojmovno preslikavanje zapravo ne treba da čudi, budući da je *bes* univerzalno telesno iskustvo, a metafore su zasnovane na utelovljenim ljudskim iskustvima. Koncepti koji se potvrđuju najvećim brojem primera u sva tri jezika jesu LJUTNJA/BES JE SILA, LJUTNJA/BES JE RAT, LJUTNJA/BES JE BIĆE I LJUTNJA/BES JE MATERIJA. Neznatne razlike odraz su raznolikog kulturalnog okruženja tri posmatrane zajednice.

10 Za druge scenarije *ljutnje* u srpskom jeziku videti Dragičević 2010.

Literatura

- Апресян, Ю. Д. (1995). Избранные труды, Т. 2, *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва : Школа „Языки русской культуры”.
- Barcelona, A. ed. (2003). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Milivojević, Z. (2008). *Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Trebešanić, Ž. (2008). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.

Rečnici

- Clave Diccionario de uso del español actual* (2002). Madrid: Ediciones SM.
- Diccionario de la lengua española* (1992). Madrid: Real Academia Española.
- Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (2005). Paris: Robert.
- RMS 6. РМС 6: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI* (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1971–1994). Paris, Éd. du Centre national de la recherche scientifique: Klincksieck: Gallimard.

Dragana Drobnjak
Ksenija Šulović

CONCEPTUALIZATION OF ANGER IN SERBIAN, FRENCH AND SPANISH

Summary

The subject that we're dealing with in this work is conceptualization of anger in Serbian, French and Spanish. Although we started the research with the emotion of anger, the results show that the rage is what we're actually focusing on, since the anger and rage are equated in Serbian despite the fact that rage is only an aspect of it. The emotion of rage is conceptualized almost identical in the three observed communities, and this distinct similarity is also apparent on linguistic level. This notional mapping, in fact, should not be surprising, since the rage is universally physical experience, and metaphors are based on embodied human experiences. Concepts such as ANGER/RAGE IS FORCE, ANGER/RAGE IS WAR, ANGER/RAGE IS A BEING and ANGER/RAGE IS MATTER, are confirmed with the largest number of examples in all three languages. Slight differences are just a reflection of diverse cultural environment of the three observed linguistic communities.

KULTURNA DIVERZIFIKACIJA NA PRIMERU SLOVAČKOG JEZIKA¹

Apstrakt: Nakon tranzicije i uključivanja Slovačke u globalni kulturni, društveni i ekonomski prostor (ponovo) dolazi do konvergentnih jezičkih procesa u slovačkom jeziku u Slovačkoj republici i slovačkoj dijaspori. Jezik slovačkih govornika u dijaspori, međutim, znatnije ne menja komunikativne navike u Slovačkoj ali posredstvom kompromisnih replika ipak donekle može da proširi jezički prostor standardnog slovačkog.

Ključne reči: jezici u kontaktu, kulturna diverzifikacija, slovački kao mali jezik i kao veliki jezik, dijaspora.

Slovački jezik se u kontinuitetu razvija u tesnom odnosu sa kulturnom i društvenom realnošću u geopolitičkom prostoru na kom njegovi nosioci obitavaju od srednjeg veka do naših dana. Ovaj je prostor tradicionalno jezički i kulturno zatno diverzificiran. Istorijski gledano, slovački jezik se razvijao u neposrednom kontaktu sa češkim, nemačkim, mađarskim, poljskim, ukrajinskim, kao jezicima dominantnim u zemljama okruženja, ali i sa tzv. malim jezicima, kao napr. romskim. Ovi poslednji su u slovačkoj jezičkoj i mentalnoj mapi više bili prisutni preko kulturne sfere, a manje posredstvom jezičke sfere: napr. jevrejske kultureme su se u ovom prostoru ostvarivale pre svega preko nemačkog i mađarskog jezika, uglavnom u vidu gostujućeg koda (termin Dudok 2005). Na drugoj strani, ostvarivao se intenzivniji ili manje intenzivan kulturni kontakt sa latinskim, francuskim, ruskim i drugim jezicima, među kojima ne nedostaju i južnoslovenski jezici. U naše vreme nosiocima slovačkog jezika u kontaktno-distantnoj perspektivi postaju bliži i poznatiji i drugi jezici, pre svega engleski kao globalni jezik, ali i jezici Dalekog istoka, npr. vijetnamski. Međusobni kulturni i jezički odnosi slovačkog i navedenih jezika u dijahronoj ravni bili su uglavnom asimetričnog karaktera, a sa istorijskorazvojnog gledišta ovaj

¹ miroslav.dudok@gmail.com – Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva za nauku, obrazovanje i tehnološki razvoj Republike Srbije „Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi”, ev. br. 178017.

međusobni jezički i kulturnu odnos sa slovačkim jezikom (koji je u našem slučaju u žiži interesovanja) možemo kategorizovati u vidu tri vrste odnosa. Bilo je perioda sa prevagom koegzistencije, drugi put pak konflikta ili, napokon, i kooperacije, sa ispoljavanjem čistih, odnosno mešovitih kategorijalnih odnosa, sa tendencijom postepenog kategorijalnog sra-stanja, longitudinalnog kretanja, kao i cikličnog razvoja kategorizacije jezičkih i kulturnih kontakata. Sveukupnost ovih interlingvalnih i interkulturnih tendencija formirala je sliku slovačkog jezika, a u kasnijem razvojnem periodu i raznolikost stratifikacije slovačkog u okviru Slovačke republike i izvan nje, u slovačkoj dijaspori u svetu.

Tako je u pojedinim periodima razvoja slovačkog jezika funkciju standardnog i knji-ževnog jezika obavljalo više jezika: staroslovenski, latinski, nemački, češki, ali od 17. i 18. veka i kulturni zapadnoslovački interdijalekti, kulturni srednoslovački i istočnoslo-vački interdijalekti. (Više u Krajčovič, Žigo 2002, Pauliny 1983) Od sredine 18. veka, nakon proterivanja osmanlijskih Turaka iz srednje Evrope na prostorima današnje Vojvo-dine u Srbiji, Slavonije u Hrvatskoj, Banata i Bihora u Rumuniji, te skoro cele Mađarske, slovački jezik se počinje razvijati i u uslovima enklave i dijaspor, te počinje obogaćivati svoj jezički potencijal i sredstvima iz srpskog, hrvatskog i rumunskog jezika. Prisustvo mađarskog se nastavlja, ali u izmenjenim uslovima. Tačnije rečeno, radijus uticaja ovih novih jezika na slovački se proširuje i na ruralnu sferu na novim geopolitičkim prostorima i dolazi do revitalizacije jezičkih kontakata započetih u 13. veku sa srpskim i rumunskim jezikom pastirskog tipa, u slovačkim relacijama poznatijim kao vlaška kolonizacija, kao i prethodne jezičke koegzistencije zapadoslovenske i južnoslovenske jezičke supstance (nakon raspada praslovenskog). Na drugoj strani, ne treba, međutim, smetnuti s uma ni prisustvo srpskog i hrvatskog na prostoru današnjeg slovačkog od 16. veka, uzrokovano nadiranjem Osmanlija prema zapadnom Balkanu i srednjoj Evropi. To se odnosi naročito na zapadni deo Slovačke, gde je u tri talasa bilo kolonizirano oko šesdeset hrvatskih i srpskih naselja. Ovaj se živalj uglavnom stopio sa slovačkim ili se u kasnijem periodu iselio sa ovih prostora, kao npr. bratislavski Srbi, koji su se priključili Novoj Srbiji i Slavenosrbiji u Ukrajini. U kulturnim i jezičkim uspomenaма i svesti Slovaka ipak se do današnjih dana sačuvao nemali broj kulturema i lingvema. Na primer, u srednjoj Slo-vačkoj do danas su živi brojni toponimi južnoslovenskog porekla Moštenica, Iliáš, Katúň, u bratislavskom podgrađu, koje je bilo nakon 1690. godine nastanjeno brojnim srpskim trgovcima i zanatlijama, sve do 19. veka se sačuvao naziv Srpska varoš, od 16. veka u Gornjoj Ugarskoj, današnjoj Slovačkoj, razgranala se loza vojvode Petra Bakića, te se ovo prezime u slovačkoj verziji Bakič sačuvalo do naših dana. Danas ovo prezime nosi osamdeset šest porodica u dvadeset tri lokaliteta, a najviše u mestu Šaštín (15) gde je

svojevremeno boravio sa porodicom sam rodonačelnik P. Bakić. Isto tako je sačuvano i mnogo hrvatskih naziva u okolini Bratislave, gde se od šesdesetak hrvatskih naselja do danas hrvatski govori još samo u četiri: Devínska Nová Ves (Devinsko Nuovo Selo), Chorvátsky Grob (Hrvatski Grob), Jarovce (Hrvatski Jandrof) i Čunovo.

Nakon standardizacije modernog slovačkog jezika tokom burnih razvojnih etapa, od 1843. slovački jezik u okvirima jezičkog kultivisanja ne samo što je uspeo da održava kulturni tempo razvoja paralelno sa kulturno razvijenijim susednim jezicima, da pomenemo češki, nemački, mađarski, poljski, ruski, već se otvarao i postepeno stupao i u distantne odnose sa brojnim evropskim i neevropskim jezicima. Pri tome je slovački jezik, po broju korisnika ovog jezika, svrstavan na osnovu međunarodnih standarda u male ili srednje jezike, relativno brzo prevazilazio kompromisne replike i ksenizme svih vrsta tako što ih je glatko transfonologizirao, u najširem smislu transgramatikalizirao, transderivatizirao, transortografizirao, transpragmatizirao (detaljnije Ološtiak 2012), na kraju i transtekstualizirao, odnosno iz ekgzosfere ih je uključio u endosferu slovačkog govornika (Dudok 2012).

U odnosu na svoje izražajne potencijale, ali i u odnosu na jezike u kontaktu, slovački jezik se etablirao kao poseban slovenski i srednjoevropski jezik s kojim se danas identifikuje kao sa svojim (maternjim, nacionalnim, komunikativnim itd.) jezikom skoro pet miliona građana u Slovačkoj republici, a pretpostavlja se još skoro polovina od ovog broja i izvan granica Slovačke. (Sprievodca, 2001; Dudok, 2008; www.uszz.sk)

Proces jezičke samoidentifikacije, međutim, nije bio pravolinijski, ni jednoznačan. Niti, pak, kulturni, etnički, nacionalni, socijalni itd. Identitet nije odmah poprimio karakter stabilne strukture. Na primer, pre nešto više od sto godina, 1910, u čitavoj se Ugarskoj, čiji je sastavni deo bila i današnja Slovačka, izjasnilo o slovčkom kao svom maternjem jeziku svega 1946 stanovnika sa svršenim srednjoškolskim obrazovanjem. (Lipták 2000: 22) Pa i pored toga, danas, u 21. veku, o jezičkom identitetu slovačkih govornika nema nikakve sumnje.

Ono u šta se, paradoksalno, kod jednog dela slovačke (i slovakiističke) elite sumnja, to je pitanje funkcionalne i kumunikativne stabilnosti savremenog slovačkog, a sve zbog rastućeg prisustva novih jezika u slovačkom jezičkom prostoru, uglavnom globalnih, ali i nomadskih jezika. Međutim, čini se da su jezički sudovi od pre dvadesetak godina o slovačkom kao „ugroženom jeziku”, o njegovom „katastrofalnom stanju” i sl. vrlo brzo iz sfere jezičke politike prešli u kategoriju jezičkih uspomena. Pesimističke poglede na kultivisanje slovačkog jezika danas demantuju sami njegovi nosioci, kultivišući ga kao svoj najkomfortniji jezik u svim potrebnim komunikativnim sferama i jezičkim registrima.

Moderni slovački jezik je danas znatno rasčlanjen i diverzifikovan jezik. Ovaj se proces funkcionalne, kulturne, teritorijalne, socijalne, personalne diferencijacije i diverzifikacije počeo ubrzavati u dvadesetom veku, naročito krajem dvadesetog veka. Jezičku rasčlanjenost slovačkog jezika ne formira samo promena unutardržavne komunikativne paradigme već i razvoj slovačkog u enklavi i dijaspori. Do druge polovine dvadesetog veka slovačka dijaspora se razvijala u tridesetak zemalja, a početkom dvadesetog prvog veka se broj zemalja gde se neguje slovački jezik povećao na sedamdeset. Do 1989. godine je u Slovačkoj institucionalno dominirao, manje-više, princip kulturne homogenizacije. U jezičkoj realnosti i sveukupnoj slovačkoj jezičkoj praksi (u Slovačkoj i slovačkoj dijaspori u inostranstvu) dolazilo je do primetnih divergentnih procesa i unutarjezičkog varijantnog razvoja. Korisnici slovačkog jezika izvan Slovačke spontanim putem su postali prirodni bilingvisti (slovačko-mađarski, slovačko-srpski, slovačko-francuski, slovačko-engleski itd.). U federalnom periodu Čehoslovačke (1968–1989) karakterističan je model češko-slovačke dvojezičke komunikacije gde „svaki učesnik komunikacije govori svojim jezikom, pri čemu se uzajamno razumeju” (Bosák 1998: 11), ali i drugi vidovi jezičke komunikacije – individualni i grupni, prirodni i intencionalni bilingvizam, u pojedinim sredinama i trilingvizam (npr. najstarija generacija građana Bratislave bez problema uspeva da se sporazumeva na slovačkom, nemačkom i mađarskom).

Nakon tranzicije i uključivanja Slovačke u globalni kulturni, društveni i ekonomski prostor ponovo dolazi do procesa jezičke konvergencije slovačkog jezika u Slovačkoj i u inostranim slovačkim zajednicama. Horizontalne granice slabe ili se čak uklanjaju, a novi (pa i oni virtualni) komunikativni potencijali skraćuju vreme i prostor jezičke komunikacije. Jezik slovačkih govornika koji žive izvan Slovačke verovatno neće uticati na komunikativnu praksu govornika u Slovačkoj, pošto (kako navodi Slavomir Ondrejovič) nije prenosiv u većinsku slovačku sredinu, odnosno ne može da funkcioniše kao „radni” jezik (Ondrejovič – Krupa, 2008: 116). Međutim, on posredstvom kompromisnih replika u izvesnoj meri utiče na jezički prostor matice, pre svega na pojedine komunikativne sfere i registre. Krajem dvadesetog veka, na primer, Slovaci iz Srbije obogaćuju slovačku jezičku maticu izrazima kao što je *burek*, *sárma*, *kulen* itd. (Dudok 2011) Ali na drugoj strani, u isto vreme dolazi i do zbližavanja slovačkog sa drugim jezicima, pre svega sa tzv. velikim jezicima.

Globalizacija (kojoj je prethodila urbanizacija) izazvala je obrt u slovačkoj jezičkoj situaciji nakon 1989. godine. Slovački se jezik uvrstio u velike, a ujedno i u male jezike. Karakteristika slovačkog kao velikog jezika pojačana je pošto je poprimio status državnog jezika (1995). Slovački jezik je tako preuzeo na sebe odgovornost za stanje manjinskih i

malo korišćenih jezika u Slovačkoj, odnosno za stanje tradicionalnih manjinskih jezika kao što je najbrojniji mađarski, zatim rusinski, češki, romski, poljski, nemački, hrvatski, ukrajinski, bugarski, srpski (kojem je status manjinskog jezika priznat 2010), ali i za imigrantske i nomadske jezike. Ovi poslednji pomenuti jezici jezičku diverzifikaciju u Slovačkoj modificiraju u manjoj meri, pošto se radi, manje-više, o nevidljivim ili uspavanim jezicima koji u sveukupnoj jezičkoj komunikaciji skoro da i ne učestvuju, odnosno participiraju u manjoj meri u specijalnim komunikacionim sferama i sociolektima. S njihovim jezičkim potencijalom moguće je, međutim, računati, npr. prilikom adaptacije ksenizama i lingvokulturema.

Broj stranaca sa trajnim boravkom u Slovačkoj neprestano raste i u prvoj dekadi 21. veka ih je bilo oko 18.000 i njihovi se jezici postepeno otkrivaju i otvaraju prema javnosti, u prvom redu u gradovima, u većim i manjim firmama: francuski u automobilskom gigantu PSA Pežo Citroen Slovakia (Peugeot Citroën Slovakia) u Trnavi, nemački u više gradova, najprisutnije kao jezik velikih preduzeća i korporacija, slično i korejski, ali i vijetnamski, u manjoj meri hindu itd. Svi pripadnici ovih zajednica, a vrlo često i top menadžeri, uče slovački.

Pošto je slovački jezik (formalno) postao ravnopravnim jezikom Evropske unije, donekle se povećao stepen subjektivnog ponosa njegovih korisnika karakterističan za velike jezike. Mada se još u slovačkoj nacionalnoj komunikativnoj svesti ne ceni u dovoljnoj meri kulturna i ekolingvistička dimenzija slovačkog kao velikog jezika, njegova etička i ekspresivna dimenzija kao velikog jezika je evidentna. Slovački jezik, odnosno njegova legislativna usidrenost, odnosi se prema tradicionalnim manjinskim jezicima i jezicima migranata u Slovačkoj kao veliki jezik. Slovački se neretko identifikuje kao etastički jezik iz kojeg ostali jezici crpe izvanjezičku supstancu, i to ne samo u vidu spontanog goštujućeg koda. Na primer, u udžbenicima nacionalnih i etničkih manjina državne institucije zahtevaju da se u tekstu navode realije kao što su toponimi na slovačkom jeziku, a tek na kraju udžbenika u rečničkom dodatku u prevodu, odnosno u vidu odomaćenog izraza. Neki manjinski jezici ovu slovačku jezičku energiju crpe sasvim spontano, kao romski, na primer, gde je većina kulturema institucionalnog i javnog karaktera reprezentovana preko slovačke jezičke slike.

Diverzitet jezika u Slovačkoj, međutim, nije baš sasvim transparentan iz više razloga, subjektivnog i objektivnog karaktera, što je prisutno i u demografskim statistikama. Parametri jezičkog diverziteta su kod statističkih metoda često nejednaki. Ponekad se uzima u obzir etnički kriterijum, ponekad kriterijum maternjeg jezika i sl. Na dinamiku razvoja jezičkog diverziteta utiču i subjektivni sudovi koji se ispoljavaju, na primer, prilikom

popisa stanovništva, ali nakon demokratizacije odnosa s kraja 20. i početkom 21. veka i fluktuacija stanovništva itd. To nije samo slovački slučaj, već je to komparativna situacija srednje Evrope i šire.

Jezička rasprostranjenost u zemljama srednje Evrope je vrlo slična. Iz proseka se izdvaja samo egzojezička situacija Poljske, gde je nakon Drugog svetskog rata došlo do znatnijih demografskih promena. Današnja Poljska je skoro u potpunosti jednonacionalna zemlja. Po podacima popisa stanovništva iz 2002. godine 97,8% stanovništva koristi poljski kao svoj maternji jezik. Ostatak čine manjinski jezici: nemački, kašupski, ruski, beloruski, ukrajinski, rusinski, slovački, litvanski. Kao manjinski jezici dominiraju, dakle, pogranični jezici. U Češkoj, na osnovu podataka iz popisa stanovništva 2001. godine, situacija je sledeća: 90,4% čini češka narodnost, 3,7% moravska, 1,9% slovačka, 0,5% poljska, 0,2% ukrajinska, 0,2% vijetnamska, 0,1% romska, 0,1% šljonska. U Slovačkoj je 2006. godine živelo 85,8% Slovaka, 9,5% Mađara, 1,8% Roma, 0,8% Čeha, 0,4% Rusina, 0,2% Ukrajinaca, 0,1% Nemaca i manji broj Poljaka, Bugara, Hrvata, Srba i drugih narodnosti (mada se podaci u zavisnosti od izvora sasvim ne podudaraju, ali ni ne odstupaju mnogo).² Na osnovu popisa stanovništva u istom periodu u Mađarskoj situacija je bila sledeća: 94,4% Mađari, 2,02% Romi, 1,18% Nemci, 0,17% Slovaci, 0,15% Hrvati, 0,14% Rumuni, 0,07% Ukrajinci, 0,03% Srbi, 0,07% Grci, 0,05% Slovenci, 0,03% Kinezi itd. Slična situacija je i u Vojvodini gde živi dvadesetak narodnosti, kao i na celoj teritoriji Srbije. Itd.

Sve navedene multilingvalne sredine karakteristiše jezička integracija i na jezičkom pograničju, ali ni ovde situacija nije jednoobrazna. Na primer, u južnoj Slovačkoj su bilingvisti i Slovaci i Mađari, dok u unutrašnjosti samo Mađari. Slično je i u istočnoj Slovačkoj gde je prisutan slovačko-rusinski i rusinsko-slovački bilingvizam. U većim jezičkim manjinama danas ima relativno malo monoligvisti. Danas se samo mali broj enklavnih Rusina ili Ukrajinaca koristi samo svojim jezikom. U istočnoj Slovačkoj, međutim, živi deo romske populacije koja je jednojezička. Brojčano male manjinske zajednice (u Slovačkoj npr. hrvatska ili bugarska) su bilingvalne.

Jezička koegzistencija i integracija malo korišćenih i manjinskih jezika sa dominantnim jezikom je ekolingvističko pitanje, ali ujedno i pitanje dinamike razvoja manjinskog, kao i većinskog jezika. Manjinski jezik često duže vreme nego većinski čuva jezičke forme. Potvrdu o tome nalazimo, recimo, i u slovačkom u Vojvodini, gde su sačuvani i takvi supstandardni oblici dijalektalnog karaktera koji su u jezičkoj situaciji Slovačke

2 Uporedi npr. Ondrejovič 2008b: 15.

prešli u pasivni sloj jezika. Na drugoj strani, dominantan jezik u društvenoj zajednici pruža jezički materijal za kreativnu jezičku realizaciju u manjinskim jezicima, koji je često nepoznat u jezičkoj matici, ili se tamo ostvaruje na sasvim drugačiji način. Kod jezički i komunikativno diverzifikovanih manjinskih zajednica, kao što su npr. mađarska u Slovačkoj ili slovačka u Srbiji, zapažamo pluricentrički jezički razvoj (o pluricentrizmu mađarskog vidi Lanšćjak 2000, slovačkog Dudok 2008).

Manje manjinske jezičke zajednice, kao na primer, bugarska, srpska, hrvatska u Slovačkoj nisu uspele da razviju svoj kultivisani javni jezik u vidu pisane tradicije u uslovima dijaspore. I one, međutim, u svojim jezičkim uspomenu čuvaju dragocene jezičke oblike kako za svoj sveukupni jezik tako i za dominantni jezik u diskursu oralne kulture (termin Onga 2006).

Etastička energija slovačkog isijava u prvom redu u svoj geopolitički i komunikativni prostor pri čemu u pojedinim razvojnim periodima ne podstiče razvojni legitimitet jezika slovačkih zajednica u inozemnim enklavama i dijasporama. To sa stanovišta ekologije jezika ne podstiče i revitalizaciju slovačkog u dijaspori i reprezentuje retrogradne jezičke politike.

Slovački jezik u dijaspori, bez obzira na stepen društvene ravnopravnosti, ne može da prevaziđe senku malog jezika. Ni u zemljama gde mu je priznat status manjinskog jezika (Srbija, Češka, Rumunija, Mađarska itd.) ne slabi jezička i kulturna asimilacija. U demokratskim zemljama procesi asimilacije se regulativnim sredstvima usporavaju sredstvima akulturacije, integracije, odnosno inkorporacije.

Na drugoj strani, zahvaljujući društvenoj globalizaciji slovački jezik možemo smatrati i malim jezikom: u slovačkom su u svakodnevnoj situaciji primetni podsticaji globalnog i kontaktnog jezičkog prostora (u kojem danas dominira engleski).

Međutim, Slovačka postaje sve više atraktivna zemlja za strance (migrante, investitore, izbeglice, azilante itd.) s ambicijama da se ovde trajno nastane, odnosno na Slovačku ponekad gledaju i kao na tranzitnu zemlju. Stavovi prema njima su često ambivalentni, mada tolerancija prema njima, pre svega u gradovima, sistematski raste. (Bitušiková 2007, Bitušiková – Luther 2009) D. Luter smatra da i pored sve prisutnijih stranaca možemo govoriti o niskom stepenu diverziteta. (Luther 2009: 101) Potvrdila su to i naša istraživanja: u Slovačkoj od oko 18.000 trajno nastanjenih stranaca iz preko 140 zemalja sveta većina predstavlja uspravane kulturne i jezičke entitete. Deo slovačke zajednice, međutim, nema problem sa prihvatanjem kulturnih i jezičkih impulsa od migranata. U većim mestima i gradovima se srećemo sa donedavno egzotičnim namirnicama, restoranima, niču nove vrste javnih usluga i servisa, niču razni kulturni centri (islamski, afrički i sl.), sve više se

na ulici čuju ljudi koji govore stranim jezicima, pa se u takvim uslovima menjaju i parametri kulturnog diverziteta. (Hlinčíková, Filadelfiová 2010: 10) Na primer, samo u Trnavi, koja u uslovima Slovačke republike predstavlja srednje gradove, trajni boravak imaju migranti iz preko šezdeset zemalja.³ S druge strane, „značajni broj populacije Slovačke nije spreman prihvatiti strance i ima problema akceptirati drugost i posmatrati diverzitet Slovačke kao prirodni fenomen”. (Vašečka 2009: 33)

Današnja jezička situacija u slovačkim gradovima je znatno diverzifikovana, kako funkcionalno, sociolektalno, tako i interlingvalno. Parter većih gradova, npr. Bratislave, (prostor na nivou ulice i prirodnog vizuelnog kontakta čoveka, kako ga definiše sociolog Lj. Falčan (Falčan 2009: 59)), je plurilingvalan, jelovnici u restoranima su na slovačkom, engleskom i nemačkom, a u brojnim restoranima i na ekskluzivnim jezicima i sl.

Kada sve uzmemo u obzir i saberemo, u jezičkoj sferi spoljnji i unutarnji kulturni diverzitet predstavlja značajni faktor slovačkog jezičkog razvoja na početku 21. veka.

Literatura

- Ján Bosák, Ján (1998). „Preneny a zmeny súčasnej slovenčiny” in *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole: Uniwersytet Opolski. S. 9–13.
- Bitušíková, Alexandra (Ed.) (2007). *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku I*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.
- Alexandra Bitušíková, Alexandra – Luther, Daniel (Ed.) (2009). *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.
- Dudok, Miroslav (2005). Host'ujúci kód, in *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*. Bratislava: Univerzita Komenského. 21–27.
- Dudok, Miroslav (2008). *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vadavateľstvo Ivan Krasko.
- Dudok Miroslav (2011). „Hranice slovenčiny”, in *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského. 34–42.
- Dudok, Miroslav (2012). „Jazyková exosféra v ekolingvistickom priestore jazykovej enklávy a diaspóry”, in *Diskursi manjinských jazyka, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*. Ur. M. Dudok. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. 41–51.
- Falčan, Ľubomír (2009). „Sociálna komunikativnosť mestského priestoru!” in *Mesto a jazyk*. Rd. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. 56–59.

3 www.trnava.sme.sk/.../v-trnave-ziju-cudzinci-z

- Miroslava Hlinčíková, Miroslava – Filadelfiová, Jarmila. „Kultúrna diverzita a multikulturalizmus na Slovensku”, in *Sondy do kultúrnej diverzity Slovenska*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. 9–14.
- Krajčovič, Rudolf – Žigo, Pavol (2002). *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Lanstyák, István (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris – Kalligram, Budapest – Bratislava.
- Lipták, Ľubomír (2000). *Slovensko v 20. Storočí*. Bratislava: Kalligram.
- Luther, Daniel (2009). „Cudzinci v slovenskej spoločnosti”. In *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela. 101–108.
- Ološtiak, Martin (2012). „Poznámky ku konceptu interlingválnej demotivácie”. *Jazyk v pohybe*. Ed. A. Buhunická. Bratislava: Univerzita Komenského. 148–157
- Ong, Walter J. (2006). *Technologizace slova*. Prel P. Fantys. Praha: Karolinum.
- Ondrejovič, Slavomír – Krupa Viktor (2008). „Identita a jazyk”. *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Ed. G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová. Bratislava: Veda: 109–137.
- Ondrejovič, Slavomír (2008b). *Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.
- Pauliny, Eugen (1983). *Dejiny spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Sprievodca (2001). *Sprievodca slovenským zahraničím*. Zost. Ľ. Bartalská. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov.
- Vašečka, Michal (2009). *Postoj verejnosti k cudzincom a zahraničnej migrácii v Slovenskej republike*. Bratislava: International Organization for Migration.
www.trnava.sme.sk/.../v-trnave-ziju-cudzinci-z
www.uszz.sk

Miroslav Dudok

CULTURAL DIVERSITY AND THE CASE OF THE SLOVAK LANGUAGE

Summary

In Slovakia and abroad, the Slovak language is used in the most diverse functions and it is in use as the means of communication by both the Slovaks and a non-Slovak. Its functional and communication scope is reflected in the most diverse forms and variations. The shapes and the means of the Slovak language used in the Slovak foreign enclave and the diaspora have their legitimate place in the scale perspective of the Slovak language entity. This creates the place for the pluricentric concept of the Slovak language, and the language of the numerous Slovak communities outside the Slovakia penetrates into research programs. The first part of the article points out the cultural and lingual aspects of the Slovak language diversity. The second part of the article focuses on the external characteristics of the Slovak language abroad. The conclusion of the article tries to present the issues on the exosphere and the endosphere in the modern Slovak language.

BLISKI SUSRETI DVA PESNIČKA SVEMIRA: VASKO POPA I TED HJUŽ¹

Apstrakt: U radu se analizira doprinos Teda Hjuza, jednog od najznačajnijih posleratnih engleskih pesnika, popularizaciji poezije Vaska Pope u Britaniji. U tom smislu, predloženi su mnogobrojni primeri Hjuzovog angažmana – kao urednik, objavio je Popine pesme u časopisu *Modern Poetry in Translation*; za prvi prevod Popine zbirke pesama na engleski napisao je nadahnuti predgovor, koji je više puta preštampan; kao jedan od glavnih organizatora Međunarodnog festivala poezije u Londonu uputio je poziv za učešće i Popi. Povrh svega, izvestan broj engleskih kritičara (npr. M. Parker, K. Sagar, T. Bergin) uočio je tragove Popinog uticaja na Hjuzovu poeziju, što je naročito primetno u Hjuzovoj zbirci pesama *Vrana: Iz života i pesama Vrane* (*Crow: From the Life and Songs of the Crow*, 1970). Ipak, Hjuž je, kao i većina engleskih kritičara, Popine pesme čitao u prevodu. U zaključnom delu rada ukazuje se na to da se prava mera Popinog uticaja na Hjuza može utvrditi tek ako se u obzir uzme i Popina poezija u originalnom, srpskom obliku.

Ključne reči: poezija, Ted Hjuž, Vasko Popa.

Za proboj Vaska Pope u anglofonom svetu zaslužan je, pre svih, Ted Hjuž, jedan od najznačajnijih engleskih pesnika druge polovine dvadesetog veka, koji je vrlo rano prepoznao jedinstveni poetički izraz srpskog pesnika. Hjuž je Popine pesme u prevodu na engleski pročitao prvi put 1964. godine i smesta se oduševio (Bergin). Već 1965. godine, u prvom broju britanskog časopisa *Modern Poetry in Translation*, koji su pokrenuli i zajedno uređivali Ted Hjuž i Danijel Vejsbort, objavljene su pesme² Vaska Pope u prevodu En Penington³ i Aleksandera Stefanovića. Četiri godine kasnije u Engleskoj je objavljen

-
- 1 djzorca@eunet.rs – Rad je deo obimnijeg istraživanja u okviru projekta *Srpska književnost u evropskom kulturnom prostoru* (br. 178008), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.
 - 2 Objavljeno je ukupno pet prevoda pesama: „The Quartz Pebble”, „One Bone to Another”, „The Yawn of Yawns”, „Heaven’s Ring” i „The Small Box” (*Modern Poetry in Translation*, No 1, 1965: 9–11). Prevod Popine poezije objavljivan je potom u više navrata u tom časopisu, i to 1973, 1974, 1979. i 1981. godine.
 - 3 En Penington svojim je izvršnim prevodima i posvećenošću Popi, pored Hjuza, najviše doprinela Popinoj slavi u Engleskoj.

prvi izbor Popinih pesama (*Selected Poems of Vasko Popa*, Penguin), a predgovor („Introduction”) napisao je Hjuž lično. Hjuž je, inače, još u leto 1966. u časopisu *Critical Survey* objavio esej naslovljen „The Poetry of Vasko Popa”. Godinu dana kasnije pomenuti esej objavio je i u američkom časopisu *TriQuarterly*.⁴ Te iste 1967. godine objavio je knjigu *Stvaranje poezije* (*Poetry in the Making: A Handbook for Writing and Teaching*), u kojoj su od pesnika van engleskog govornog područja zastupljeni samo Miroslav Holub i Vasko Popa (Popović 2009: 83). Inače, Popina pesma „Mala kutija” otvara Hjužovo *Stvaranje poezije*, a pored nje, u knjizi su navedene još tri Popine pesme („Zvezdani puž”, „Maga-rac” i „Priča o jednoj priči”). Kako svedoči Danijel Vejsbort, Popa i Hjuž postali su ubrzo bliski prijatelji (Weissbort).

Između ostalog, Majkl Parker⁵ ističe Hjužove zasluge i za organizaciju Prvog međunarodnog festivala poezije. (Parker 1998: 37–38) Sâm Popa je više puta boravio u Engleskoj, pri čemu je dva puta učestvovao na pomenutom internacionalnom festivalu poezije u Londonu. Najpre je 1969. godine „u velikoj dvorani Kvin Elizabet hola, pred više od hiljadu slušalaca [...] čitao svoje pesme tri večeri uzastopce”. (Popović 2009: 83) Četiri godine kasnije, Popa je ponovo bio u Londonu, na Međunarodnom festivalu poezije, gde je dočekan

„[...] kao veliki pesnik, jedan od najvećih. Organizator je objavio gramofonsku ploču na kojoj je i sedam Popinih pesama koje je čitao 1969, prilikom boravka u Londonu. [...] Popi je Društvo pesnika priredilo posebno književno veče, a četiri mlada engleska pesnika [...] napisali su pesme posvećene srpskom pesniku.” (Popović 2009: 99–101)

Da je reč o dugotrajnom divljenju svedoči i činjenica da se Hjuž i kasnije vraćao Popi. Povodom objavljivanja prevoda Popine *Uspravne zemlje* (*Earth Erect*, prev. Anne Pennington, Anvil Press Poetry, 1973), Hjuž je napisao da je to „veliko slavlje narodnih korena Vaska Pope. Njegov univerzalni jezik slika, koji ima snage iks-zraka, deluje ovde lepo kao i uvek.” (Popović 2009: 100) U oktobru 1977. na festivalu u Četelnamu Hjuž je održao predavanja o Herbertu, Holubu, Amihaju i – Popi (Sagar 2006: xxvi).

Koliko je Hjužov esej o Popi značajan ne samo za Popin proboj na englesko govorno područje već i za bolje razumevanje samog Hjuža i njegove poetike svedoči činjenica da

4 Pomenuti esej objavljen je 1968. pod naslovom „Vasko Popa” u *New Wring of East Europe*, ed. George Gomori & Charles Newman (Chicago: Quadrangle Books): 225–229.

5 I Mirko Magarašević ističe doprinos Teda Hjuža Popinom proboju na evropsku scenu. (Magarašević 2010: 21)

ga je Hjuž uključio i u svoju zbirku eseja *Zimski polen* (*Winter Pollen*, 1994),⁶ kao i to da mnogi kritičari (npr. Tara Bergin, Kit Sagar, Ekbert Fas, Edvin Morgan, Džon Bejli) tvrde da u njemu Hjuž više razotkriva o sebi no o Popi. Da je reč samo o nesebičnom otvaranju prostora za recepciju kolege po peru iz Istočne Evrope i to bi bilo dovoljno da Popa zauvek bude Hjužov dužnik. Ipak, ispostaviće se da je Hjuž možda još i veći Popin dužnik. Naime, od trenutka kad je pročitao Popine pesme, Hjuž više nije bio isti i ta promena primetna je u njegovoj poeziji. O tome je i sam posvedočio u intervjuu datom 1995. godine, gde je otkriće poezije Herberta, Holuba i Pope nazvao „još jednim od velikih književnih potresa u mom životu” (Heinz).

Šta je to, dakle, Hjuž u eseju o Popi otkrio o sebi i svojoj novoj poetici? Smestivši najpre Popu u istu grupu s pesnicima poput Miroslava Holuba i Zbignjeva Herberta, Hjuž ističe da

„On nikad ne gubi svoj duboko usađen humor i ironiju: na taj način on zadržava svoju ljudsku celovitost. [...] Ljudska bića, vidljiva i celovita, retko se javljaju u Popinim predelima. Samo se glave, jezici, dusi, ruke, plamenovi, magično oživljeni lutajući predmeti, poput jabuka i meseca, pojavljuju, oživotvoreni čudnovatim ali čudnovato poznatim sudbinama. Njegova je poezija bliska svetu muzike, u kome [...] nastaju temeljni spojevi čije progresije i simetrije često poseduju nešto sablasno matematičko, ali koje kao da pripadaju iskonskom svetu duha ili srca. Opet, kao i u muzici, u njegovim se pesmama najjezovitija sučeljavanja pretvaraju u nešto ravnodušno razigrano: u čaroliju, u zagonetku, u igru, u priču. To je Univerzalni Jezik ispod jezika.” (Hughes 1978: 4–5)⁷

Već na prvi pogled uočavamo da Hjuž, ističući Popino magijsko, hermetičko poniranje u svet univerzalija, svet s onu stranu jezika, skriven u sferi čiste muzike i matematike, razotkriva sopstvene pesničke i duhovne korene, koje je prepoznao onog trenutka kad je napustio studije engleskog i opredelio se za izučavanje arheologije i antropologije.

Nešto dalje u svom eseju o Popi, Hjuž nastavlja šamansko poniranje u Popinu, ali i svoju poetiku, ističući

„[...] nenadani spoj nesrodnih elemenata. [...] Pusti pejzaž svemira sagledan je očima detinje jednostavnosti i nespokojne začuđenosti. Široka perspektiva opšteg prirodnog i biološkog zakona iskazana je zajedno s folklornim hijeroglifima i magijskim čudovištima.

6 Zapravo, originalni esej dopunjen je i proširen prvi put 1978. godine za prevod Popinih sabranih pesama (Popa, Vasko, *Collected Poems 1943–1976*, prev. Anne Penington, uvod Ted Hughes, Manchester, Carcanet), i taj je tekst kasnije preštampan u *Zimskom polenu*.

7 Prevod Hjužovog eseja „Poezija Vaska Pope” objavljen je kod nas prvi put u *Savremeniku* 1971. godine, a kasnije je preštampan u tematskom broju časopisa *Gradac* (1998).

[...] Upravo u ovom njegovom omiljenom postupku, u kratkoj pripovesti vizionarske anegdote, najjasnije uočavamo njegov prelazak s književnog nadrealizma na nešto mnogo starije i dublje, na folklorni nadrealizam.” (Hughes 1978: 6–7)

Da je reč o duhovnom i pesničkom prepoznavanju srodnog senzibiliteta svedoči i Hjuzovo oduševljenje Popinom zbirkom *Uspravna zemlja*. Iako Hjuz nije bio posebno upoznat sa srpskom tradicijom, on je, u dubinskoj strukturi kod Pope prepoznao „organski niz vizija u snovima, koji se oslanja na mnoge izvore, pokrenut ličnim osećanjem, kao alhemijska pustolovina duše koja prolazi kroz važne promene”. (Hughes 1978: 8) I najzad, govoreći o Popinoj sklonosti da piše pesme u ciklusima – Hjuz ističe

„Kako Popa ponire dublje u život, iz knjige u knjigu, to počinje da izgleda kao da jedan Svemir prolazi kroz drugi Svemir. Jedna je od najuzbudljivijih stvari u modernoj poeziji pratiti kako se odvija to putovanje.” (Hughes 1978: 9)

Iako je kod Hjuza već bilo najava poetskog zaokreta, iskreno oduševljenje Popom odrazilo se presudno na njegovo potonje stvaralaštvo. Njegova metamorfoza, kako stilska tako i tematska, najavljena u zbirci pesama *Divlji čovek* (*Wodwo*, 1967), najuočljivija je u zbirci *Vrana: Iz života i pesama Vrane* (*Crow: From the Life and Songs of the Crow*, 1970). O kakvoj je promeni reč najbolje ćemo videti ako, na primer, uporedimo Hjuzove stihove iz njegove rane pesme „Misao-lisica” („The Thought-Fox”)⁸ iz zbirke *Jastreb na kiši* (*The Hawk in the Rain*, 1957) sa stihovima iz „Ljubavne pesme” („Lovesong”) iz *Vrane*.

Dok u Hjuzovoj ranoj fazi rime nisu bile ništa neobično, u potonjoj one sasvim iščekavaju. Ne samo da je nestalo subjektivnog ispovednog tona iz prve pesme, sugerisanog lirskim subjektom u prvom licu, nasuprot naglašenoj distanciranosti iz druge pesme, već je i inače oskudna interpunkcija gotovo sasvim odbačena. Impersonalnost je dodatno naglašena seciranjem obezličanih tela na potpuno autonomne delove – glave, ruke, noge, mozgove i lica – koji se slobodno (re)kombinuju u ljubavnoj strasti. Dok se u prvoj pesmi akteri – pesnik i lisica – jasno razaznaju jer su konkretizovani, kako ontološki tako i kontekstualno, strasni ljubavnici iz druge pesme, bezimeni i isključivo rodno determinisani, apstraktni su i univerzalni u svojoj doslovnoj i metaforičkoj ogoljenosti.

Potvrdu korenitosti zaokreta u Hjuzovoj poetici nalazimo i u kritičkoj recepciji *Vrane*. Usredsredićemo se isključivo na negativne kritike, jer one ukazuju na dubinu nerazumevanja i stepen novine u Hjuzovom opusu. Tako je *Vrana* optuživana zbog sadističkih slika, jezičkog nasilja i antihumanizma (Roj Fuller), prikazivana je kao nehumana, bru-

8 Pesma je napisana 1955. godine.

talna knjiga u kojoj je pesnik izgubio raniju humanu perspektivu (Džefri Tarli), a Hjuze je opisivan kao potpuni nihilista koji je okrenuo leđa lepoti poezije, dok su njegove pesme odbacivane kao plitke (Kalvin Bedient), pa čak i senzacionalističke poput horor filmova (A. D. Mudi).⁹ Više puta je Hjuze u raznim okolnostima pokušavao da objasni teme i predoči celovitu konstrukciju *Vrane*, ali, kako ističe Sagar, nikada nije objasnio otkud potreba za stilskim asketizmom, te šta ga je opredelilo za prelazak na redukcioniističku ogoljenost pesama iz *Vrane*, lišenih „formalnih sredstava kao što su rima, metar i strofa” (Ekbert Faas u Sagar 2006:126). Kit Sagar bez uvijanja kaže da odgovor na to pitanje moramo potražiti u Hjuzovim tekstovima o istočnoevropskim pesnicima „za koje je Hjuze smatrao da su otkrili univerzalni pesnički jezik” (Sagar 2006: 128), i potom kao potvrdu navodi odlomak upravo iz Hjuzovog eseja o Popi. Nil Roberts odlazi još dalje i bez imalo oklevanja ističe uticaj Pope na Hjuza:

„[...] esej o Popi pomaže nam da uvidimo koliko se Hjuze upirao da bude moderan [...] Ta težnja je najočiglednija u *Vrani*, a tu se može videti kako Hjuze otvoreno oponaša Popu u grupi pesama [...] kao što su 'Vranin prikaz bitke', 'Izazivač', 'Vranina pesma o slonovom totemu' i 'Pripovešt o osveti', u kojima preuzima varljivo naivni stil kao da pripoveda priču detetu. Taj stil je direktna imitacija Popinog ciklusa 'Zev nad zevovima'.” (Roberts 2007: 32)

Kao što smo mogli da vidimo, u anglofonij književnoj kritici otvoreno se govori ne samo o Popinom uticaju na Hjuza već i o Hjuzovom neskrivenom oponašanju srpskog pesnika. Istinu govoreći, reč je o relativno novijem trendu u sagledavanju Hjuzovog pesničkog opusa. Hjuzova *Vrana* i prevod Popinih pesama na engleski objavljeni su pre više od četiri decenije, a u međuvremenu su i Hjuzova i Popina pesnička reputacija postale neupitne, a njihova dela stekla su mnogo širi krug čitalaca i poštovalaca. Te davne 1970. godine, kad je Hjuzova *Vrana* prvi put poletela, većina anglofonih kritičara, ne poznajući dobro Popin opus, mogla je samo da sa zbunjenošću, pa neretko čak i sa zgađenošću, prati pustolovine tog neshvatljivog bića. Sve im je bilo strano – i ogoljeni jezik, i folklorno-hermetička pozadina priče, i groteskni, nadrealistički spoj jezivog i komičnog. Jednostavno, engleska publika nije bila spremna za tako nešto, a nije imala na šta ni da se osloni – tako nečeg nije bilo ni u ranijem Hjuzovom opusu, a ni u engleskoj pesničkoj tradiciji uopšte.

Ipak, u slučaju Hjuza i Pope ne može se govoriti o doslovnom oponašanju, kako to mahom čini engleska i američka kritika. Ne sme se, s druge strane, ni prećutkivati belodan Popin uticaj na Hjuza. Anglofoni kritičari podrobno su izučavali Popin uticaj na Hjuza,

⁹ Navedeno u Matthews 2010: 165–166.

ali su, kao naposljetku i Hjuž, poznajući Popinu poeziju samo u prevodu na engleski, bili skloni preterivanju. Čini se da se upravo tu i krije odgovor na pitanje o odnosu dve poetike. Cinici bi rekli da je na Hjuza uticao poengleženi Popa, te da se tačna mera uticaja Pope na Hjuza najpotpunije može sagledati tek kad se Hjužove pesme uporede s Popinim pesama na srpskom.

Popa je, u trenutku kad se Hjuž susreo s njegovom poezijom, već bio formiran pesnik i kao takav izvršio je presudan uticaj na svog mlađeg kolegu po peru koji je već bio najavio koreniti raskid s prethodnom poetikom, te možemo reći da je Popa bio katalizator velikog alhemijuskog preobražaja koji se odigrao kod Hjuza. U svakom slučaju, reč je o pesnicima sličnog senzibiliteta, pa i svetonazora. U ovom radu samo su naznačene tačke dodira i preseka dve poetike, što će u budućnosti poslužiti kao osnova za ozbiljnija i sveobuhvatnija istraživanja.

Literatura

- Bergin, Tara, „Vasko Popa”. *The Ted Hughes Society*. Retrieved 22nd May 2013, URL: www.thetedhughessociety.org/vaskopopa.htm.
- Heinz, Drue (1995). „Ted Hughes: The Art of Poetry No. 71”. *Paris Review*. Spring 1995. Retrieved 20th May 2013, URL: <http://www.theparisreview.org/interviews/1669/the-art-of-poetry-no-71-ted-hughes>.
- Hjuž, Ted (1998). „Poezija Vaska Pope”. Prev. Dušan Puvačić. *Gradac*. 128/129/130: 204–207.
- Hjuž, Ted (1971). „Poezija Vaska Pope”. Prev. Dušan Puvačić. *Savremenik*. 17/33/3: 227–231.
- Hughes, Ted (1999). *Crow: From the Life and Songs of the Crow*. London: Faber and Faber.
- Hughes, Ted (1978). „Introduction”, in Vasko Popa, *Collected Poems 1943–1976*, trans. Anne Penington (Manchester: Carcanet). 1–9.
- Hughes, Ted (2008). *Poetry in the Making: A Handbook for Writing and Teaching*. London: Faber and Faber.
- Hughes, Ted (2003). *Collected Poems*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hughes, Ted (1966). „The Poetry of Vasko Popa”. *Critical Survey*. 4.: 211–214.
- Hughes, Ted (1967). „The Poetry of Vasko Popa”. *TriQuarterly*, Spring 1967: 201–205.
- Hughes, Ted (1968). „Vasko Popa”, in *New Wring of East Europe*, ed. George Gomori & Charles Newman (Chicago: Quadrangle Books): 225–229.
- Hughes, Ted (1995). *Winter Pollen: Occasional Prose*. London: Faber and Faber.

- Magarašević, Mirko (2010). *Evropski pesnici*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Matthews, Cy (2010). „Crow and Vučja so: Locations of Indeterminacy in Ted Hughes and Vasko Popa”. *Comparative Literature Studies*. 47/2: 159–184.
- Parker, Michael (1998). „Hughes and the Poets of Eastern Europe”, in *The Achievement of Ted Hughes*, ed. Keith Sagar (Manchester University Press). 37–51.
- Penington, En (2010). *Pisma Vasku Popi*. Prir. Ankica Vasić. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Popa, Vasko (1978). *Collected Poems 1943–1976*. Trans. Anne Penington. Manchester: Carcanet.
- Popa, Vasko (2001). *Sabrane pesme* (prir. Borislav Radović), Beograd – Vršac: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Društvo Vršac lepa varoš.
- Popović, Radovan (2009). *Vasko Popa, mit i magija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Roberts, Neil (2007). *Ted Hughes, New Selected Poems*. Humanities-Ebooks.co.uk.
- Sagar, Keith (1998). *The Achievement of Ted Hughes*. Manchester University Press.
- Sagar, Keith (2006). *The Laughter of Foxes*. Liverpool University Press.
- Weissbort, Daniel. „Ted Hughes and Translation”. Retrieved 18th May 2013, URL: <<http://www.stosvet.net/12/weissbort>>.

Zorica Đergović-Joksimović

CLOSE ENCOUNTERS OF TWO POETIC UNIVERSES:
VASKO POPA AND TED HUGHES

Summary

The paper investigates the contribution of Ted Hughes, one of the most important post-war English poets, to the popularization of Vasko Popa's poetry in Britain. First, as the co-editor of *Modern Poetry in Translation*, he published translations of Popa's poems; then he invited him to the Poetry International in London and, the last but not the least, he wrote the introduction to the Penguin edition of Popa's *Selected Poems*. The paper also points to the fact that a number of English critics (e.g. M. Parker, K. Sagar, T. Bergin) noted Popa's influence on Hughes. In that respect, Hughes's collection of poems *Crow: From the Life and Songs of the Crow* (1970) is of particular importance. Yet, both Hughes and the majority of English critics read Popa's poems in translation. In the conclusion of the paper it is asserted that the true extent of Popa's influence on Hughes can be determined only if Popa's poetry in its original, Serbian form is taken into account.

ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ УРЕДНИЧКЕ САМОЋЕ¹ (ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ ПОД УРЕДНИШТВОМ ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА)

Апстракт: Јаков Игњатовић је дужност уредника *Летописа Матице српске* обављао од 28. априла 1854. до 12. априла 1856. године. Упркос тадашњем угледу нашег првог књижевног часописа, посао уредника у пештанском *Летопису* је током педесетих година 19. века био веома незахвалан. Наиме, несмотрено објављивање „политички непримерених” литерарних остварења веома лако је могло довести до оштре реакције заступника Баховог режима. Међутим, дијахронијски преглед објављених текстова сведочи о томе да је одсуство релевантних сарадника представљало много већи проблем од строге полицијске цензуре. *Летопис* је током наведеног периода опстајао првенствено захваљујући многобројним књижевним и публицистичким прилозима Јакова Игњатовића, због чега смо се и определили да наслов овог рада буде: „Историја једне уредничке самоће”. У овом раду биће анализиран широк спектар књижевних и друштвених тема, којима је Јаков Игњатовић посвећивао посебну пажњу током двогодишњег уређивања *Летописа*.

Кључне речи: *Летопис Матице српске*, Јаков Игњатовић, књижевна историографија, књижевна периодика, поезија, роман, преводи, цензура.

Уз сагласност Матичиног „већа старца”, које је званично представљао надзорник Текелијанума и Матичин *ауктор* Субота Младеновић (1790–1863), млади и амбициозни сентандрејски адвокат постао је уредник *Летописа Матице српске* 28. априла 1854. године. Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, Јаков Игњатовић није могао одабрати гори тренутак за преузимање привидно изузетно престижне дужности. Упркос некадашњем угледу нашег првог књижевног часописа, уређивање пештанског *Летописа* је током педесетих година 19. века представљало веома незахвалан посао. Наиме, несмотрено објављивање „политички непримерених” литерарних остварења веома лако је могло довести до оштре реакције Бахо-

1 rasha@ff.uns.ac.rs

вог реакционарног режима. Осим тога, дијахронијски преглед објављених текстова сведочи о томе да је одсуство релевантних сарадника представљало још већи проблем од строге полицијске цензуре. Узмемо ли у обзир све претходно наведене књижевноисторијске чињенице, сасвим је оправдано поставити питање због чега је Јаков Игњатовић уопште пристао да буде уредник програмски и идејно запарложеног часописа, који је током наведеног периода с великом муком опстајао у дубокој сенци популарне новосадске *Седмице*. Ослонимо ли се у потпуности на прилично сугестивне мемоарске белешке, у којима је Јаков Игњатовић покушао да објасни због чега је без превеликог оклевања прихватио наведену „почаст”, могли бисмо закључити да га је претходни уредник својим ћутањем довео у својеврсну заблуду, остављајући га потпуно неприпремљеног за ову тешку дужност. Сугеришући читаоцима својих *Мемоара* да му је Јован Суботић „Летопис обесио на врат” (Игњатовић 1989: 222–223), Јаков Игњатовић је адвокатски елегантно покушао да пребаци кривицу на свог уваженог претходника, који му наводно није скренуо пажњу на бројне проблеме у уређивању посрнулог часописа. С обзиром на чињеницу да се само неколико година раније опробао у улози уредника сремскокарловачког *Весника* (1848) и београдских *Српских новина* (1849), није превише убедљиво ни његово позивање на професионално неискуство, нарочито када га истиче као кључни узрок због којег је превише смело закорачио у Аугијеву шталу српске периодике. Према томе, приповедачки вешто обликоване фрагменте о девојачкој смерности Јакова Игњатовића током преговора са будућим послодавцима – које је заступао Матичин најстарији чиновник Субота Младеновић – требало би прихватити као доказ о присуству топоса лажне скромности, у мемоарским записима једног од најбољих српских романсијера. Уосталом, само две године касније Јаков Игњатовић је самоуверено конкурисао за место Матичиног секретара, што додатно доводи у сумњу његово накнадно „самокритичко” објашњење како би „брзоплето” прихватање посла уредника морало бити приписано младалачкој незрелости. Премда је (само)вољом владице Платона Атанацковића (1788–1867) за новог секретара био изабран Јован Ђорђевић (1826–1900), сасвим је јасно да је долазак Јакова Игњатовића у *Летопис* био одраз великих амбиција сентандрејског Ежена де Растињака, а не последица преговарачке умешности конзервативног Суботе Младеновића, којем је било довољно обећање будућег уредника да приложи у часопису неће бити штампани новим правописом са јотом (sic!). Упркос томе што *Мемоари* представљају драгоцено (посредно) сведочанство о периоду који је Јаков Игњатовић провео на удвојеној позицији уредника и сталног сарадника, његово уводно обраћање читаоцима, након ступања на дуж-

ност, представља најбољу потврду да је млади *учредник* од самог почетка био свестан у шта се упушта. Наиме, за разлику од данас много познатијег текста *О програму Летописа* – који је накнадно постао интегрални део *Мемоара* – сматрам да је подједнако важно обратити пажњу на *Увод*, односно језгровито уредничко *примечаније* (мој избор славеносербског термина би свакако обрадовао старе матичаре попут Суботе Младеновића и Платона Атанацковића). Свечано обавезивање новог уредника да ће одложити своје многобројне професионалне обавезе, како би радио *на ползу* српског народа („самопожртвовано” саопштење није било потпуно истинито јер Јаков Игњатовић није волео свој адвокатски позив и радо га је избегавао), могло би нас навести на закључак о превасходно пригодном карактеру овог текста. Ипак, није могуће занемарити чињеницу да средишњи део *Увода* представља, чак и из савремене перспективе, компетентно тумачење околности које су довеле *Летопис* у незавидан положај. Идентификовање главних слабости – попут незаинтересованости српских интелектуалаца за сарадњу са нашим најстаријим књижевним часописом – наводи на закључак да је нови уредник био одлично упућен у проблеме с којима су се суочавали његови претходници попут Јована Суботића:

„Недостатак ови[х] средст[а]ва не лежи у Матици србској, која је сва нужна материјална средства на Летопис жртвовати готова; но лежи у апатији и индиферентизму учене србске класе. Један једини учредник није у стању целом задатку Летописа саотвествовати, ако га и други у том послу знаменито не подмогну. Особито околност у којој привр. учредничество на себе примам, тако је тежка, да кад ју сам споменем, сваком родољубивом – срцу капља ће крвава на срце пасти, кад споменем: да Летопис србскиј, овај за ползу народа установљени и жртвом одржаваниј орган, данашњим даном код толики – у разним наукама вешти србски синова нема једног приложника но спада само на силе јединог учредника.” (Игњатовић 1854: 1–2)

Несумњива аналитичка и књижевноисторијска вредност овог кратког текста, посредно потврђује моју иницијалну претпоставку да не би требало безрезервно веровати у истинитост *расходија из прошлог живота* Јакова Игњатовића, којем је шармантно прибегавање селективном памћењу пружало психолошки алиби за пропусте у двогодишњем уређивању *Летописа*. Према мојем мишљењу, тематска структура *Увода* наводи на закључак како је Јаков Игњатовић прихватио нелагодну дужност управо због тога што је веровао да је могуће повратити некадашњи углед *Летописа*. Занемаримо ли пригодне родољубиве тираде, у којима се нови уредник реторски вешто заклињао да му ништа није важније од културног напретка нашег

национа, не би требало занемарити сасвим разумљиве личне мотиве, због којих је Јаков Игњатовић прихватио овај изазов. Без икакве намере да будем циничан у оцени родољубља темпераментног Сентандрејца, његове литерарне амбиције веома тешко су могле бити задовољене вођењем (интелектуално не претерано изазовних) судских парница око сентандрејских винограда. Због тога је оправдано претпоставити како је млади *учредник* био свестан да ће успешан опоравак јектичавог пештанског часописа допринети и његовој личној афирмацији. Срећом по *Летопис*, Јакова Игњатовића је одликовао велики књижевни таленат (поред снажне жеље за доказивањем), који му није допуштао да се преобрази у још једног – *штатутским* параграфима балзамованог – матичарског бирократу попут Суботе Младеновића. За разлику од променама несклоних претходника, Јакову Игњатовићу је било више него очигледно да репутација спасиоца *Летописа* не може бити стечена ослањањем на дотадашњи начин рада, чије су главно „креативно” упориште представљали програмски циљеви, које су неколико деценија раније одредили уредници попут Јована Хацића (1799–1869) и Георгија Магарашевића (1793–1830). Због тога би и претходно наведени текст *О програму Летописа* – који је Јаков Игњатовић формално представио као свој план рада – требало означити као наставак имплицитне полемике са Јованом Суботићем. Иако је у сваком сегменту свог обраћања читаоцима *Летописа* водио рачуна о званичној етикецији, обраћајући се свом претходнику као *уваженом др Суботићу*, нема никакве сумње да је нови *учредник* био критички настројен према дотадашњој уредничкој концепцији:

„План овај по којем би Летопис задатак свој решавати имао, јест величествен, но одкуд учреднику сва она интелектуална средства, по којима би истом плану подпуно саответсвоао. Оваково што од једнога учредника изискивати, значи изискивати да учредник буде универзалан, и жива енциклопедија свију – за народ полезни наука. Може бити тко у једној или више струка вешт и научен, али да буде у једанпут – историограф, биограф, филолог, статистик, стихотворац и.т.д. једном речи: да учредник испуни Летописа листове по обширном смислу програма, то је изискивати невозможно.” (Игњатовић 1854: 4)

Јаков Игњатовић је нарочито био незадовољан због инсистирања на панславистичком програму рада часописа, чија је мегаломанска природа дошла до пуног изражаја у тренутку када су *Летопису* недостајали чак и српски сарадници. Ипак, његова полемичка оштрица није била уперена против оснивача *Летописа*, од којих је три деценије раније потекла идеја да новоосновани часопис учине доступним свим словенским писцима спремним на сарадњу. Наиме, Јаков Игњатовић је пока-

зао велико разумевање за идеалистичку визију прве генерације уредника и сарадника која – посматрано из савремене културноисторијске перспективе – представља изузетно сведочанство о космополитском карактеру првог српског литерарног магазина. Међутим, нови уредник није био толико благонаклон према својим непосредним претходницима, који су дозволили да *Летопис*, посебно након револуционарних догађаја из 1848, готово у потпуности изгуби свој престижни статус у српској књижевности. Мада ни у једном сегменту свог критичког осврта није изнео директне оптужбе, више је него очигледно да се педантно означавање хронолошког оквира озбиљне стагнације у раду *Летописа*, „прикладно” поклапа са периодом када је на челу часописа био *почитаеми др Суботић*. Претпоставку да није у питању само изолован пример претеране аналитичке ревности Јакова Игњатовића, додатно потврђује текст *Слово, говорено учредником приликом главног скупштина*, који је био заснован на његовом обимном усменом саопштењу са свечане седнице Матице српске, одржане 24. октобра 1854. године у Пешти. Већ на основу теме коју је одабрао за свој велики јавни наступ, можемо извести закључак да се нови уредник није тако лако мирио са општеприхваћеним и шапатом изговараним образложењем да је за све крив сурови режим министра Александра Баха (1813–1893). Мада је страх од полицијске цензуре у тадашњој Аустрији био сасвим оправдан, Јаков Игњатовић је очигледно био свестан да су Хабзбурговци у том тренутку имали много већих брига од ковања опскурних књижевнокритичких и рецензентских завера које би, на пример, онемогућиле поетички и стилски развој српског реалистичког романа. С обзиром на природу проблема који је упорно истраживао, посебно је интересно то што је у свом пажљиво сроченом излагању велику пажњу посветио резигнираним сведочанствима претходног уредника, који се континуирано жалио због драматичног опадања броја сарадника:

„Када сравнимо Летописе старијег доба, са новима, приметимо, да је у старије доба већи нагон владао за распрострањење књижевства у органу књижевном, у србском Летопису. У новије доба, поред свију усиљавања учреднички, србски Летопис није могао докучити, да излази четир пути у години, као што је излазио у пређашњим временима, и то излазио није због недостатка довољног књижевног продукта. Почитаеми и за с. Летопис много заслужениј Др. Суботић, који је пре мене дуго време исти орган уређивао, у последње доба такође тужио се због слабог књижевног учестија за србскиј Летопис, и изјавио је, да Летопис од веће части мора се одржавати са индивидуалним продуктом единог учредника.” (Игњатовић 1854: 83–84)

Поетски надахнуто ламентирање над судбином часописа могло би се протумачити као својеврсна тематска линија додиром између саопштења новог и старог уредника. Ипак, обриси иновативног плана рада у текстовима Јакова Игњатовића заслужују да буду означени као позитиван искорак у односу на конформистички приступ *почитамог* претходника, којем је чак било омогућено да уређује часопис на крајње дискутабилан начин, односно слањем писмених упутстава из Беча прилежном Матичином хомункулусу, Суботи Младеновићу. Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, промене су биле више него потребне, нарочито ако се узме у обзир да одређене свеске *Летописа* из постреволуционарног периода непријатно подсећају на вашарске алманахе-купусаре, које је Јован Стерија Поповић (1806–1856) бриљантно исмејао у *Календарима Винка Лозића*. Нажалост, дијахронијски преглед ауторских текстова, објављених у периоду између 1854. и 1856. године, упућује на констатацију да ниједан сегмент амбициозног плана за модернизацију часописа није био спроведен у дело. Осим тога, одсуство елементарне тематске кохерентности, достигало је у одређеним свескама *Летописа* готово црнохуморне размере. Сизифовско упињање Јакова Игњатовића да по сваку цену закрпи и прикрије временом све приметније рупе у *содржанију* часописа, довело је до тога да су у *Летопису* штампани чак и стари цеховски *штатути*, који су тадашњој читалачкој публици морали били узбудљиви колико и распоред полазака пароброда из пештанског пристаништа. Моје прибегавање поетски нимало надахнутим „кројачким” метафорама, у опису проблема са којима се суочавао Јаков Игњатовић било је подстакнуто управо пажљивим ишчитавањем текстова из *старијег индустријалног живота србског народа* (sic!), како их је поносни уредник представио (несумњиво егзалтираним) читаоцима. Прецизније, моје запажање се односи на обимни уредников прилог под насловом *Привилегије србског терзијског цеја у Будиму од год. 1695*. (Игњатовић 1855: 112–123) Ипак, морам признати да ме је упознавање са документом који је формално регулисао права и обавезе припадника угледног цеха, довео до закључка како су тадашњи кројачи били изузетно неотпорни на чари лепшег пола, због чега је у *артикули бр. 5* правилника описан (изненађујуће детаљно!) поступак кажњавања терзија-прељубника:

„Када би кога човека у нечистому послу стигли, или нашли, који би ону жену узел, онога човека у руфету никако да га неимају у руфету држати, але како непочтованого и нечистого човека да га от себе отбију и накажу. Ако ли би који кал[ф]а дијаволску ствар са некоеју женоју сгрешил, и от њега би тежка остала, или који от мајсторов, у

таково зло упао, от кога зла и нас Боже сачувај, такови човек не само от танача него але и от руфета глобен да буде, с истим дуговањем.” (Игњатовић 1855: 117–118)

Мада наведено сведочанство о промискуитетним будимским мајсторима нео-дољиво асоцира на пикарске приповести Милана Наранџића, јунака истоименог романа Јакова Игњатовића, рецепцијски потенцијал оваквих текстова био је више него скроман, што је сасвим разумљиво с обзиром на превасходно административну природу анализираних текста. Упркос дискретном хуморескном шарму овог прилога изучавању приватног живота Срба крајем 17. и почетком 18. века, присуство својеврсних концепцијских и идејних странпутица (по којима се несигурно кретао нови уредник *Летописа*), нарочито долази до изражаја приликом анализе текста Јакова Игњатовића *Мисли о србском народу и његовој прошлости, са призренијем на остале Југославене*. (Игњатовић 1854–1855: 63–119; 1–54; 51–111; 1–112) Обимност амбициозно замишљене историографске студије веома дуго је представљала – посебно за старије генерације изучавалаца стваралаштва Јакова Игњатовића – експлицитну потврду тезе да је нови уредник уједно био и најпожртвованији сарадник *Летописа*. (Бошков 1988: 87–88) Међутим, требало би бити веома опрезан приликом изрицања вредносног суда о оригиналности ауторовог тумачења преломних догађаја из националне историје. Прецизније, наведена студија није ништа друго до (пре) опширно препричана Рајићева *Историја разних славенских народа, најпаче Болгар, Хорватов и Србов* (Беч, 1794). С обзиром на чињеницу да је капитално дело Јована Рајића (1726–1801) било присутно у српској култури још од краја 18. века, верни читаоци *Летописа* веома су тешко могли бити одушевљени уредниковом (осредњом) интерпретацијом најпознатијег остварења мудрог ковиљског архимандрита. Избор прилога којима је Јаша Игњатовић покушавао да пробуди интересовање читалачке публике наводи ме на претпоставку да је наш велики романијер био несвестан како му је решење проблема све време надхват руке. Уместо што се исцрпљивао упорним опонашањем Јована Рајића – пишући псеудонаучне радове који уопште нису одговарали његовом стваралачком сензибилитету – било би много боље да се, још од првог дана на месту уредника, посветио објављивању романа, односно жанру који му је неколико година касније донео толико жељену књижевну славу. Пре него што било ко посумња да сам постао још једна недужна жртва скерлићевско-туретовог синдрома – који наводи српске књижевне историчаре да најоштрије нападају писце чија дела уопште нису читали – морам нагласити како је мој претходни исказ заснован на анализи садржаја два последња броја часописа, објављена под уредништвом Јакова Игњатовића. Прецизније, представљањем два

уводна поглавља из романа *Ђурађ Бранковић* (Игњатовић 1855–1856: 130–170; 67–156), верним читаоцима *Летописа* је након дужег времена било омогућено да поново спознају задовољство у тексту. Упркос чињеници да наведено дело Јакова Игњатовића не припада вредносном врху његовог прозног стваралаштва, одлука о објављивању историјског романа у наставцима заслужује да буде означена као велики креативни напредак, посебно у односу на дотадашње прештампавање старих цеховских статута. Као што је познато, одлука Јакова Игњатовића да поднесе оставку (то је званично учинио 12. априла 1856. године), била је непосредно изазвана пословичним тврдичлуком Матичиних управитеља, нимало уздрманих жалбама револтираног уредника да је плата коју добија понижавајуће мала. За разлику од уводног обраћања након преузимања часописа, односно детаљног описивања новог плана рада, нагли одлазак из *Летописа* био је пропраћен само кратким уредничким саопштењем (Игњатовић 1856: 66), у којем се поносни Сентандрејац уздржао од изношења било каквих детаља о сукобу са Матицом, што је његовим бившим послодавцима, нажалост, омогућило да се елегантно извуку из непријатне ситуације. Горко искуство које је стекао у *Летопису* није га навело да заувек одустане од уређивања часописа. Двадесетак година касније почео је са великим ентузијазмом да издаје новосадски *Недељни лист* (1879–1882). На основу релевантних библиографских чињеница које нам данас стоје на располагању, принуђени смо да закључимо како му је уређивање часописа (*Весник*, *Српске новине*, *Летопис Матице српске*, *Недељни лист*) доносило само невоље. Да подсетим, управо га је уређивање *Недељног листа* увело у још једну спиралу исцрпљујућих јавних сукоба са веома утицајним личностима, од руководства Милетићеве Народне странке до књижевника Јована Јовановића Змаја (1833–1904), што је довело до тога да Јаков Игњатовић пред крај живота буде (поново!) стигматизован као издајник и мађарски плаћеник. Све ово ме је довело до (песимистичног) закључка да би његовом вишегодишњем књижевно-публицистичком раду највише одговарао епитаф са натписом: *Историја једне уредничке самоће*. Упркос наглашено суморном карактеру моје завршне напомене, сматрам де ће резултати проучавања многобројних успона и падова у богатој уредничкој каријери Јакова Игњатовића допринети реафирмацији и ревалоризацији његове улоге у развоју српске књижевне периодике.

Литература

- Бошков, Живојин (1988). *Живот и рад Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Игњатовић, Јаков (1854). „Увод”. *Летопис Матице српске*. XXVIII/ 89: 1–2.
- Игњатовић, Јаков (1854). „О програму Летописа”. *Летопис Матице српске*. XXVIII/ 89: 3–4.
- Игњатовић, Јаков (1854). „Слово, говорено учредником приликом главног сабора”. *Летопис Матице српске*. XXVIII/ 90: 83–84.
- Игњатовић, Јаков (1855). „Привилегије србског терзијског цеја у Будиму од год. 1695”. *Летопис Матице српске*. XXIX/ 91: 112–123.
- Игњатовић, Јаков (1854–1855). „Мисли о србском народу и његовој прошлости, са призренијем на остале Југославене”. *Летопис Матице српске*. XXVIII–XXIX/ 89–92: 63–119; 1–54; 51–111; 1–112.
- Игњатовић, Јаков (1855–1856). „Ђурађ Бранковић (историчниј роман)” *Летопис Матице српске*. XXIX–XXX/ 92–93: 130–170; 67–156.
- Игњатовић, Јаков (1856). „Промена у учредништву Србског Летописа”. *Летопис Матице српске*. XXX/ 93: 66.
- Игњатовић, Јаков (1989). *Мемоари II*. Нови Сад – Приштина: Матица српска – Јединство.

Radoslav Eraković

A STORY OF AN EDITOR'S SOLITUDE
(JAKOV IGNJATOVIĆ AS AN EDITOR OF THE *LETOPIS MATICE SRPSKE*)

Summary

Jakov Ignjatović was the editor of the *Letopis Matice srpske* from 28 April 1854 to 12 April 1856. Although this publication was highly esteemed as the first Serbian literary publication, the duty of the editor of the *Letopis Matice srpske* (published in Pest in the fifties of the XIX century) was very ungrateful. Incautious publishing of „politically sensitive and inappropriate” texts could have easily lead to a fierce reaction of Bach's reactionary regime. However, the analysis of the published text shows that the lack of reputable cooperates represented a bigger issue for the editor than the strict censure of the police. Thus the *Letopis Matice srpske* survived owing to Jakov Ignjatović's numerous literary and journalist contributions – which brought about the title of the study *A Story of an Editor's Solitude*. This study analyses a wide spectrum of literary and social topics that Jakov Ignjatović pondered on during this two-year editorship of the *Letopis Matice srpske*.

NOVE KULTURNE STRATEGIJE KNJIŽEVNOSTI ¹

Apstrakt: Danas je književna realizacija reprezentacije jugoslovenske epohe kao gesta sećanja postala problematična. Najnoviji tekstovi više ne odgovaraju ranijim poetičkim svatanjima. Sa razobličavanjem geokulturnih kodova nekadašnje prostorne karakteristike se čine stranim. Naravno, nekadašnje geokulturne relacije generiraju neku vrstu pripadnosti, ali samo za one čije se biografsko vreme podudara sa biografijom „jugoslovenskog projekta”. Narativne identifikacijske funkcije koje ukazuju na prošlost ne funkcionišu. Najmlađi stvaraoci sve manje upućuju naratore u eksjugoslovensku kulturu sećanja: savremena proza je određena zapravo ovim značenjima. Književni govor pokazuje da *razlike* koje se ukorenjuju u geokulturni milje, zapravo označavaju *zajedništvo*. A oposebljenu prirodu identiteta, paradoksalno, upravo pojačavaju takve karakteristike koje imaju globalnu određenost.

Ključne reči: poetika arhiviranja, geokulturna naratologija, muzealizacija, prostorna poetika, recikliranje.

Geokulturni identitet koji se može vezati za jugoslovenske prostornosti percipira sebe kroz ona značenja koja su do danas skoro u potpunosti prestala da postoje. Postavlja se pitanje kakve perspektivne mogućnosti ima pripovest, ili interpretacija iz ovog ugla gledanja, kad poetike, sazdate na bazi neposrednog prepoznavanja, mogu očekivati sve manji broj „adekvatnih” čitalaca, odnosno, kad se već ionako reorganizovane prostorne strukture sve intenzivnije utapaju u transnacionalni prostor. Zbog toga se prostorne narativne strategije modifikuju na tragu onih korelativnih sistema koji postepeno iščezavaju, te tragom premeštanja osnovnih karakteristika u sferu *arhiviranog bivstva*. U koliko meri su vremenske i prostorne kulture podložne promenama, najizrazitije se pokazuje u onim izuzetno intenzivnim vremenima koja se mogu vezati za imperijalne promene, jer ova vremena, time što predočavaju aktuelne momente preoblikovanja, precrtavanja, brisanja, dopuštaju uvid i u univerzalne, opštevažeće svetove. Na osnovu analiza savremene proze na ovim prostorima možemo reći da se sa ove tačke gledišta uspešnim pokazuju one nara-

1 corna@eunet.rs

tivne strategije koje su, osvetljavajući posve individualne egzistencijalne obrte, u stanju da reprezentuju i čitav geokulturalni korelativitet.

Naracija se događa u takvim interpretativnim okvirima u kojima su, načelno, svi prisiljeni da se iznova prostorno identifikuju. Transformaciju svesti o sopstvenom identitetu, na tragu ovih najnovijih promena narativa vrlo često uklapa u iste one šeme koje je koristila i prilikom imperijalnih promena. Od brojnih mogućih primera trebalo bi u prvom redu istaći one koncepte ljudskih sudbina koji govore o tome da pripovedač, ili neki od njegovih likova, i dalje smatra da su uspomene na ranije prostore još punovažne, premda u ovim ličnostima prostor već ne prepoznaje sebe. U aktu samopredočavanja, kao centralni element se ne pojavljuje vezanost za sadašnje, nego za predašnje, prošle prostore, prostorne attribute. Pojavljuju se uz to i takve odbrambene tekstualne reakcije koje i usred modifikacija i preokreta pobuđuju iluzije nepromenjenosti. I pri tome, pripovest često daje onim životnim pričama, koje se odvijaju u novim egzistencijalnim okolnostima, takve, oneobičajene, „ne-domaće” interpretativne okvire, u kojima su samo poneki, iz sećanja prepoznati momenti u stanju da pokriju opšte osećanje stranosti, tuđinštine.

I ranije sam već pisala o tome, budući da su se te tendencije uobličile još u devedesetim godinama prošlog veka, da kao jednu od osnovnih geopoetičkih karakteristika moramo evidentirati podsticaje u pravcu arhiviranja, odnosno, notirati one namere književnog dela, one njegove gestove koji se ispoljavaju u spasavanju, inventarisanju, popisivanju. S jednim pozajmljenim, skupnim izrazom, „mučno priželjkivanje moći arhiviranja” (Derrida – Ernst 2008: 27), želja za reprodukovanjem nekadašnjih prostora gestovima arhiviranja. Do ovog zaključka sam došla na osnovu čitalačkih iskustava ne samo savremene vojvođanske mađarske pripovedne proze, već i srpske, hrvatske, bošnjačke. Ali treba reći i to da su već i u pričama čija se radnja dešava neposredno posle Drugog svetskog rata jugoslovenski narativi iznedrili poveći broj takvih postupaka zamene ranijih vremena, istorije, u pogledu posleratnih vremenskih tokova, na primer, u raznovrsno bogatoj srpskoj autobiografskoj književnosti. Analiza dela Borislava Mihajlovića Mihiza: *Autobiografija – o drugima*, Dejana Medakovića: *Efemeris – hronika jedne porodice*, Ljubomira Simovića: *Užice sa vranama*, ili, recimo, Borislava Pekića: *Godine koje su pojeli skakavci* pokazuje (Farago 2012: 150–159) da strategije mapiranja prošlosti u naponu podataka i naziva, muzealizacije „arheoloških nalazišta” (Pekić) tavana, potkrovlja, podruma, odnosno organizacija teksta kao enciklopedijskih odrednica, koncepti nabiranja, katalogiziranja i, na kraju, operacije prikupljanja (krštenica, venčanih listova, umrlica, oglasa, novinskih isečaka, balskih pozivnica, plakata i afiša), te njihovog arhiviranja uspostavljale su prostore sećanja, uspomena.

Moć pripovednog strukturiranja *arhivskih tekstura*, narativnih *skladišnih prostora* koji podsećaju na eksjugoslovensku prostornost – može se reći da je izuzetna. Kao da se posle raspada komunikativno sećanje arhiviranjem brani od drastično naglog i vehementnog rastakanja identiteta. Tekstualizujuća *reciklaža* objedinjuje, zaokružuje sve ono što može da znači reprezentaciju sećanja na geokulturnu prošlost. Ukidanjem dvenih, „ritualnih” načina funkcionisanja geokulturnih kodova i individualne samoreprezentacije stupaju u funkciju kao sredstva spašavanja. U brojnim istaknutim delima prostorne književnosti zatičemo na delu specifične antikvarne pripovedačke attitude, privatno, grozničave porive „arhiviranja” koji pretvaraju u aktere strukturisanja proznog izraza elemente svekolikog materijala naziva, predmeta i događaja jugoslovenske ere. Oto Tolnai na jednom mestu sopstveni postupak „popisivanja” stvari i događaja označava pojmom *registrovanja*. U procesu književnog reprodukovanja ili ponovnog stvaranja nekadašnjih prostora stvoreno je bezbroj takvih pripovedača sećanja za koje važi ono što možemo reći za naratora iz jednog dela Đorđa Pisareva, da je i on sam jedan *arhivski prostor*: jedan svet prvog lica jednine koji se sastoji iz čitave kolekcije ideologija, zabluda, verovanja i strahova, uzaludnih čekanja i iluzija iz čijih je mikroelemenata moguće sazdati čitav svet forme u međuvremenu nestale Jugoslavije. (Pisarev 2005) I dok su se sfere arhiviranja permanentno proširivale, narativne identifikacijske funkcije su postajale sve manje delotvorne. Za čitav ovaj kompleks doživljaja, odnosno upotrebe jugoslovenskih prostornosti kao mesta sećanja, poprišta uspomena, u punoj meri važi mišljenje Pjera Nora prema kojem u ovim prostorima „zatičemo vlastitu različitost, sliku onoga što u osnovi više nismo”. (Augé 2012: 35) Temeljna pripovedačka namera je bila, dakle, da se opiše ono što u osnovi više nismo, odnosno, da se ostavi pismeni trag o onome što smo bili. Nastalo je više pripovesti u kojima netaknuti prostori sećanja služe poput kakve institucionalne memorije za sagledavanje vlastite različitosti. Najmlađe generacije pisaca, međutim, već ne raspolažu s formama „ono što smo bili”. Ako, pak, delom i raspolažu, shvataju i koriste ih tako što groteskno vri u njima sve one stvari koje znamo kao momente identiteta i koji su nas nekad određivale kao delove geokulturnih doživljaja.

Vrlo je bitno naglasiti da su od devedesetih godina poetički koncepti muzealizacije i arhiviranja u velikoj meri bili karakteristični za celokupno umetničko mišljenje postjugoslovenskih prostora, ne samo za njihov književni diskurs, već i za pozorišni i filmski izraz. Sledom naročitih gestova selekcije i metoda prikupljanja građe bilo je moguće baš sve inkorporisati u delo, od radikalnih evangelista, to jest od apostola avangarde, preko evokacije Titovog lika i dela posredstvom fotografija, kipova i sekvenci iz filmskih žurnala i dokumentarnih filmova, te preko štafete preobražene u svojevrsni falusni simbol i

preko šezdesetosmaških studentskih demonstracija, pa sve do drugih kulturalnih znakova i karakterističnih načina izražavanja, uključujući i najbizarnije elemente masovne kulture. Navela bih samo jedan primer. Pavle Levi (2009) u svojoj knjizi *Raspad Jugoslavije na filmu* podseća da *Top lista nadrealista* (u početku radio program, a kasnije televizijska serija), osnovana 1981. godine projicirajući potresnu budućnost Sarajeva, govori o jednom zidu koji razdvaja istočni deo grada od zapadnog. U svetu prognostičkih predodžbi, oni su iz perspektive multietničkog identiteta – koji je predstavljen kao čist nadrealizam – posmatrali predigre tada još uvek samo budućih (postjugoslovenskih) doživljaja prostora. Analizom narativne logike filmova posle raspada može se potvrditi da oni deluju po istim ili sličnim mehanizmima i koriste sličan instrumentarij po kojima funkcionišu literarni svetovi geokulturnih poetika.

U narativnom ispitivanju „tektodinamičkih pomeranja” (kategorija Šandora Maraija iz njegovog romana *Hteo sam da ćutim*) danas već moraju doći do izražaja ne samo prinosi geofilozofskih, nego i novih geografskih shvatanja prostora, prostornosti. Edvard V. Sodža (2013: 34) u svojoj knjizi *Postmoderne geografije* citira Bergerovu tezu po kojoj divinacija nije istorijska, nego geografska projekcija: „posledice od nas krije prostor, a ne vreme”. Prostorne relacije i geografske konfiguracije govore mnogo toga o, recimo, okolnostima konsituisanja interkulturalnih prostora, ali i o okolnostima kasnijih ispoljavanja etničkih aspiracija na vlast. Zbog toga treba dati mesta u naratološkim pristupima onim postmodernim kulturno-kritičkim mislima koje dotiču sferu prostornosti i kartografiju vlasti. I skoro da je još u toku prilagođavanje teorijske pozadine poetičkoj situaciji (nije mali broj onih koji tek sad otkrivaju sebi pojam geokulturnosti), pa ipak smatramo da bi trebalo govoriti o tome da su prostorno fokusirane interpretacije proizvele izvesna pomeranja horizonta, te o tome da su delimično prestali da važe određeni postupci geokulturne naratologije. Pozicija ovih naratologija postaje sve protivrečnija, pre svega zato što je u pomenutim prostorima sve teže pronaći onu tačku u kojoj i Drugi – sa drugačijim nacionalnim identitetom – može da participira u zajedničku identitetsku konstrukciju označenu prvim licem množine.

Nekad kontekstualno data prostorna značenja danas već deluju skoro prevaziđeno, strano, tekstovi koji nastaju na novim, sudbinskim raskršćima novih vremena i prostora, više se ne mogu postaviti u odgovarajuće odnose sa shvatanjima geokulturnih poetika. Sledom novog oblikovanja narativnog sećanja veliki deo ranijih simboličkih ispoljavanja geokulturnih identiteta je izgubio svoju ulogu, ideologije i predmeti prošlosti se izmeštaju iz upotrebne kulture, a sisteme prostornih odnosa strukturišu promenljivi okviri prazničnog reda i nova imena, novi nazivi. Na ovim prostorima „ulice nisu svojim imenima

vezane za istoriju” (Augé 2013: 43), naprotiv, uvek besprekorno pokazuju konstelacije simboličnog posedovanja, pokazuju koje etničko sećanje u datom trenutku dominira nad drugim. Poput ranijih promena imperija, tako i najnovije promene preuređuju relacije i repere, na ovim predelima skoro da i ne postoje više formacije na osnovu kojih bi mogli nastati ovakvi iskazi: „stoji ovde od kad je sveta i veka”, „kroz brojne generacije”, „po starijim tradicijama, to je ono mesto” ili „stotinama je godina ovde stajalo” itd... Istovremeno, potrebno je naglašeno govoriti o pojavi *alternativnih sećanja* koja aktiviraju elemente od strane nekadašnjih vlasti na ćutanje osuđene prošlosti. U procesu ponovnog uspostavljanja i oblikovanja sećanja, sve veću težinu ima govor o sećanju na mrtve. Iz perspektive mrtvih gledamo na svaki ispražnjeni prostor ranijih značenja, jer u zavisnosti od toga iz kojih su razloga ti prostori pražnjeni, uobličavale su se i ranije orijentacije. U tom pogledu, nekadašnji zajednički prostori postepeno postaju teren drugačijih sećanja i drugačijih identiteta.

Što se tiče konektivnih osnova neposrednog geokulturnog sećanja, ne bi svaki današnji recepijent bio u stanju da shvati svako značenje, odnosno, ne bi svaku relaciju, svaku aluziju umeo da opskrbi odgovarajućim značenjima. Mada neku vrstu doživljajnog zajedništva bivši „veliki prostori” još uvek generišu, naročito kad je reč u onima čija se biografska vremena poklapaju s vremenskim trajanjem date konstrukcije, ili bar jednog njegovog dela. Pomeranja nameravanih značenjskih polja su sve veća. Da bi se nameralo značenje sigurno pokazalo, nužna su sve brojnija dodatna saopštenja, odgovarajući atributi i drugi prilozi, ali razumevanje ni tada neće nikada biti kompletno. Geokulturne pripovesti kreiraju dve vrste čitalaca, jednima je tekst čitljiv i bez interpretacijskih pomagala, drugima već ni ta pomagala nisu od pomoći.

Ali šta imamo na mestu geokulturnih prostornih poetika? Identitet, kao geokulturni projekat se urušava, predmetni svet koji ispunjava muzealizujuće poetike nije u stanju da iz tog zbirnog bivstva progovori s takvom snagom da bi novi tekstovi mogli da re-kreiraju, da estetizuju nekadašnje geokulturne specifikume. Pripovest može, u najboljem slučaju, da uspostavi šemu iščezavajućeg predmetnog sveta i globalne dvojnosti koja ispunjava sadašnjost. Gestovi samoidentifikacije ne pokazuju onu specifičnu vezanost za zemlju koja je stvorila koncept arhivisanja. Sve dinamičniji predmetni, odnosno duhovni uticaji su već u vezi sa globalizacijom. Književni govor pokazuje da su razlike, ušuškane u geokulturni milje, na nivou krupnih prostornih formi, označavale uzajamno pripadništvo. Prirodu različitosti identiteta danas, na paradoksalan način, potvrđuju upravo karakteristike globalne istovetnosti.

Današnji pripovedač već sve manje, ili uopšte ne ume, a možda i neće da se *vрати* u eksjugoslovensku kulturu sećanja. Pripovest najnovije vojvođanske mađarske proze se

prilagođava drugim, novoorganizovanim prostornostima. Ovaj govor je u najboljem slučaju prožet značenjima manjkanja, nedostatka, odsustva, nemanja, odnosno postoje i takvi tekstovi u kojima se već ni forme nemanja i manjkanja ne mogu prepoznati. Izumiranje refleksivnih pogleda na nekadašnja zajednička iskustva prostora, zajedničkih identiteta, njihova karakteristično citatna posredovanost, ili postupak evociranja predaka, članova porodice (zapaža se kod Lasla Vegela, Ildiko Lovaš² itd.) sve je veća retkost. Premeštanje akcenata dešava se zahvaljujući tome što se sve događa u sadašnjosti. „Nikad se ništa nije dogodilo u prošlosti.” (T. Kiss 2012: 256) Kao svojevrsni gest raskida s prošlošću čitamo u jednom citatu, upotrebljenom kao moto romana *Brat u ogledalu* mladog pisca Tamaša Kiša. Sledstveno tome, pripovedačka pažnja se usredsređuje na prostore koji dolaze do izražaja samo u sadašnjosti, a time i naše viđenje čini osetljivim samo na te prostore. Strateško utemeljenje jednog dela tih tekstova ukazuje i na to kako da izbegnemo pojavu geokulturno ustrojenog glasa, kako sprečiti da taj glas slučajno ne postane dominantan. Umesto na relikvijama nekadašnjih vremenskih prostora, priповest se bazira na izopštavanju svih vrsta prostornih iluzija i uopšte prostornosti, na uvođenju neprostornih efekata, na izradi spacijalno obeznačenih odnosa, relacija. „Potrebni su novi glagoli, novi pridevi. Potrebno mi je jedno novo vlastito ime da bih mogao imenovati sebe, i dobro bi mi došlo i jedno novo glagolsko vreme, da bih mogao shvatiti kad mi se sve ovo dogodilo.” (T. Kiss 2012: 228) – čitamo u maločas pomenutom romanu.

Pisanje više nije prilika za sećanje i novi prostori više ne služe za strukturisanje geokulturnih identiteta. Pod uslovima koje su odredila, u odnosu na ranije razdoblja, prostorno izrazito manjkava razmišljanja, mnoga ranija značenja ne bi opstala. Tematizacijska logika tekstova pomaže ekspanziju *ne-mesta*. Značenjske krugove, koji su generisali specijalne lokalitete, zamenjuju diskursi *ne-mesta* izazvavši u interpretacijskim postupcima fokusiranim na prostornost, promene vidika, horizonta. Prema mišljenju Marka Ožea, *ne-mesta* su bezlične prostornosti koje se, geokulturno, ne mogu identifikovati. Ovako naziva *svojstava lišena* (Augé 2012: 52, 60) teško prepoznatljiva mesta, i pri tom skreće pažnju na napetosti između ideje univerzalnosti i ideje vezanosti za mesto. Iz ovih *ne-mesta* se konstruiše, nakon prevazilaženja prinudnih tokova, najveći deo arsenala prostornosti novih otvaranja. Iz onih struktura otvorenosti, dakle, koje odskora karakterišu bivše geokulturne prostore, iz čvorišta izlaznih puteva, čvorišta u kojima se ukrštavaju

2 Može poslužiti za primer: Laslo Vegel: *Eksteritorij (esejroman)*. Prevod: Arpad Vicko. Beograd, Stubovi kulture, 2002. i Ildiko Lovaš: *Izlaz na Jadransko more – Džeјms Bond u Bačkoј (Kijárat az Adriára – James Bond Bácskában)*, Bratislava, Kalligram, 2005.

hiljade i hiljade puteva različitih ljudi. Narativi odlazaka, pripovesti oslobađanja i, uopšte, priče o polascima na putovanja, te o samim putovanjima, generišu sve šire, sve prostranije korelativne sisteme. Prostor putnika, kao arhetip ne-mesta ne uspostavlja ni pojedinačne identitete, ni odnose, već samo samoću i sličnost. Geokulturni prostori funkcionisali su drugačije u kreiranju identiteta od onih koji su stvoreni diskursom ne-mesta. Najnoviji prozni govor, međutim, sad je već sve više određen diskursom ne-mesta, njegovom strukturalnom funkcijom.

Literatura

- Augé, Marc (2012). *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Budapest: Műcsarnok Nonprofit Kft.
- Faragó Kornélia (2012). „'Másokról' szóló önéletrajzok. Az autobiografikus műfajok szerb változatairól.” *Filológiai Közöny*. LVIII. 2: 150–159.
- Gržinić, Marina (2005). *Avangarda i politika. Istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*. Preveo Stevan Vuković. Beograd: Beogradski krug.
- Derrida, Jacques – Ernst, Wolfgang (2008). *Az archívum kínzó vágya. Archivumok morajlása*. Budapest: Kijárat.
- Kiss Tamás (2012). *A tükörcstestvér*. Novi Sad: Forum.
- Levi, Pavle (2009). *Raspad Jugoslavije na filmu. Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu*. Preveli Ana Grbić i Slobodanka Glišić. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Pisarev, Đorđe (2005). *Ponoć je u sobi uspomena*. Novi Sad: Narodna knjiga – Beograd: Alfa.
- Sodža, Edvard V. (2013). *Postmoderne geografije. Reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji*. Preveo Ranko Mastilović. Beograd: Centar za medije i komunikacije, Fakultet za medije i komunikacije. Univerzitet Singidunum.

Kornelia Farago

NEW CULTURAL STRATEGIES OF LITERATURE

Summary

Today the literary realization of the representation of the Yugoslav era as a gesture of remembrance proves to be problematic. Recent texts no longer correspond to the understanding of earlier poetics. With the disappearance of earlier geocultural codes the former spatial characteristics appears to be manifestation of something that becomes strange for us. Evidently, the previous geocultural relations could generate some kind of affiliation, but only in connection with those whose biographical time coincides with the „biography” of the Yugoslav project. The narrative identifying features that refer to the past do not function any more. The youngest authors do not create narrators within the ex-Yugoslav culture of memory. The prose is in fact determined by these meanings today. The literary language shows that differences deeply rooted in geocultural milieu denote togetherness. The particular nature of identity, paradoxically, is reinforced by those characteristics that have global determination.

АДАПТАЦИЯ АНГЛИЙСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ У ЕДИНИМ РУСКИМ ЧАСОПИСУ ЗА МЛАДИХ¹

Абстракт: Гоч векшина англицизмох пришли прејг сербского языка, велі англицизми настали и у рамикох рускей националней заедници у Сербії / Войводини. У першей часци роботи автор обезпечує препатрунок существующей литературы у русинистики, укључуюци и замеркованя же на початку 21. вику сербски и английски язык вошли до руского языка у такей мири же язык младих Руснацох мож третирац и як еден гибридни сербско-английско-руски язык. Млади Руснаци свидоми же им за сучасну комуникацию необходни найменей три языки: державни язык (сербски), глобални язык (английски) и мацерински язык (руски). У роботи ше вигледує зявене пременки кодох и иновациї на морфологийним уровню у єдиним младежским часопису на руским языку *МАК*.

Кључни слова: адаптация, англицизми, руски язык, английски язык, пременка кодох, иновациї, язык младих, язичне пожичоване.

1. Увод

Кед зме концом 1980-их, по анализи єдного широкого вигледовацкогo корпуса, обачели же „и руски язык, як и велі други языки у швецe, окреме у остатнїм дзе-шещроцю, заплусла габа у виду єдней часци английского лексичного фонда” (Фейса 1990: 5), и кед зме, формовали словнїк од 700 англицизмoх, не могли зме предпоставиц же иста констатация будзе важиц и о два и пол децениї, а окреме не же у тей констатациї место меновнїка „габа” годно шлебодно похасновац меновнїк „цунами”. Гоч русинисти и у тим периодзе були свидоми значного английского уплїву, та ше з єдного боку и прето ангажовали на виробку одвитующей литературы за учене английского языка, нїхто зoз русинистoх ше не занїмал з науково-вигледовацким обробком язичних елементoх английского походзєня. У *Граматики руского языка* тим елементом пошвєцєне кратке подпоглаве насловєне „Англизми” (Рамач 2002: 428-429), хторє написал праве автор тей роботи.

¹ fejsam@gmail.com – Робота настала як продукт проєктoх 187002 и 187017, хтори финансиє Министерство науки Републики Сербії.

Директни повод за тоту роботу представляю констатації младих лингвистох-русинистох на Першей студентской науковей конференції Улога младих у розвою рускей национальной заєдніци отриманей 21. априла 2012. року на Филозофским факультету Новосадского университета у організації часопису МАК Новинско-видавательної установи Руске слово и Оддзелєня за русинистику Филозофского факультета. Констатації нательо дійствую безпомочно, та аж и безнадійно, же автор тих шорикох, иншак нормативиста, у финалней фазі закончованя *Правописного словника руского языка*, почувствовав потребу спатриц актуални стан морфологийного адаптованя англицизмох и дац напрямки за адаптованє истих у периоду пред нами.

У зборніку роботох зоз спомнuteй студентской конференції Александер Мудри, анализує язык Фейсбука, пише: „За язык младих на Фейсбуку характеристичне одсуство правописних нормох ... Зоз знаками *ch* ше означує глас /č/, напр. *emichka*. Єст вещей 'норми' хтори ше не хасную конзистентно та вещь за одредзени особи характеристичне хаснованє ангийских знаках *w* (*в* або билабияльне *в*), *x* (*кс* або *х*) або *tj* (*ћ* або *ч*, *ть*), *dj* (*дь* або *ђ*), *sh* (*ш*) *zh* (*ж*). Присутне и хаснованє латинки зоз знаками *č*, *ć*, *š*, *ž*. За розликованє гарлового *g* и задньоподнебного *x* ше хасную букви *x* (за *g*) и *h* (за *x*), та маме напр. *axa*, *axaaa* ... Мегкосц гласох /n/, /l/ ше означує зоз букву *j*, напр. *njihto*” (Мудри, 2013: 43). „Нешка, у вше векшей мири, директно през медії або постредно през сербски, на руски язык уплївує и ангийски. Тоти уплїви привели до формованя гибридного языка. З оглядом на наведзени характеристики младежского жаргону, присутносц ангийского преїг медийох и англосербского, язык младих на интернету би було оправдано наволац *рускоанглосербски язык*” (исте: 44). „Хаснованє рахункара, интернета уж длуґши час общеприсутне, та би и у образованню тотя реалносц мушела буц прилапена, а ошвицованє проблема хаснованя руского языка на интернету драга гу ришованю того проблему (исте: 45)”.

На истей конференції Гелена Папуга и Александра Ѓрбич, у коавторской роботі (по тоту хвильку неопубликованей), понеже обробели язык системи кратких порученьох (язык СМС-а / *ec-em-eca* < *Short Massage System*-а), утвердзели преїгмирне хаснованє елементох ангийского языка у СМС-комуникації на руским языку, хтора ше, медзи иншим, гоч стандарт руского языка кириличне писмо, водзи на латиничним писму, наводзаци, гу тому, и вельке число прикладах кед ше ангийски слова и вирази пишу на оригиналним ангийским языку.

Гоч векшина англицизмох приходза преїг сербского языка, одкриваме и цалком нови англицизми, хтори формовани у рамикох рускей национальной заєдніци у Войводини. На то уплївує не лем ширене уплїву ангийского языка у компютери-

стики, інформатики і швету забави вообщє, алє і вше розвѣтша свѣдомосц млади Руснацх же у сучасним, глобалѣстично орієнтованим швецє, припаднік рускей націоналней заєдніци би шє мал служиц зоз найменей трома язиками: язиком стрєдка (сербским язиком), шерцу наймилшим язиком (мацеринским, руским язиком) і першим язиком шветовой комуникації (англійским язиком). У складу з тим нови генерациї по правилу чежа цо лєпше звладац англійски язик. Звєкшани уплїв англійского язика обачлїви на шицких язичних уровньох руского язика. З єдней нагоди зме нашу увагу затримали на фонологийним уровню (Фејса 2013), а з тей нагоди – на морфологийним уровню.

Предмет і циль того виглєдованя адаптация англійского елемента на морфологийним уровню при чим под адаптацию подрозумьєме присподобйованє англійских морфємох гу морфологийней структури руского язика. Анализа адаптаций англіцизмох у тей роботі предствая модификацию приступа Рудолфа Филиповича у рамикох чийого проєкта под назву *Англійски елементи у європских язикох* би шє могла найсц і наша тема (Filipović 1986).

Цо шє дотика методи виглєдованя, вона у основи синхронийно-дєскриптивна анализа. Унапрямена є на описованє гєвтих рисох хтори у процесу интеграції одступаю од прилапєних нормох. Интеграцию треба похопиц у найширшим смислу і подрозумйовац процес одомашньованя і прилагодзованя странского (англійского) елемента гу новому (рускому) язику, процес хтори скоро по правилу у язикуприматєлю резултує у рижних варияцийох форми і змиста язика-даватєля. У часцох роботи кєд хаснуємє збирну назву англійски елементи треба мац на розумє же под ню нє подрозумьємє лєм язични елементи хтори шє у меншей або векшей мєри интегрировали до руского язика, алє і євєнтуални провадзаци пошлїдки на гоч хторєй подсистєми язичней структури. Автор у тей роботі ма у оглядзє два файти англіцизмох; у узвичайєним значєню терміна, англіцизм предствая общє слово або вязану морфєму (т. є. прєфикс або суфикс) зоз англійского язика хтори шє хасную у руским язику (напр. *бодибилдєр*, *єкс-*), з розличним ступньом интегрированосци до його систєми, а, у дакус незвичайним значєню терміна, англіцизм предствая і слово, синтагму або вирєчєнє у руским язику чийо хаснованє одражує и/або провадзи норму англійского язика – ортографску, фонологийну, граматичну, семантичну або прагматичну (спрам Prčić, 2005: 59).

За потреби того виглєдованя препатрєли змє єдєн рочнік мултимєдиалного културно-политичного часопису за млади *МАК*, конкретно шицки числа за 2013. рок.

2. Заменьованє кодох

Гоч ше у літератури находза и предклади же би ше розликовали поняца мишане кодох (code-mixing) и пременка кодох (code-switching), при чим ше перше спомнуте поняце хаснує за „шицки случаї кед ше лексични елементи и граматични характеристики з двох языкох явяю у єдним виреченю”, а друге спомнуте поняце за „швидке нашлїдованє даскелїх языкох у поєдинечним бешедним случованю”, ми у тей роботі, праве як то зробел и Александер Ониско, кед спатрал адаптоване англицизмох у немецким часопису *Шпигл (Der Spiegel)* (Onysko 2005), занєдзбае тоту дистинкцию прето же є ирелевантна за писани медий, хтори нам представя корпус вигледованя, та под пременку кодох будземе брац до огляду шицки случаї зявйованя лексичних елементох и граматичних характеристикох двох языкох, конкретно англійского языка у руских виреченьох.

Генерално патраци, мож повесц же ше млади Руснаци не одупераю вельо англицизмом. Напроцив. Вони, з єдного боку, утвєрдзую позицию уж прилапених англицизмох у руским языку, а, з другого боку, творя условия за зявйованє нових англицизмох (Фейса 2013: 486).

Уж на перши попатурунок пада до оч часте одступанє од кириличного писма и преходзєнє на латиничне, цо представя директни пошлїдок уплїву англійского языка. Преходзєнє на англійски писани код характеризує вельке число текстох инкорпорованих до Часопису. То скоро порядни случай при преношеню назвох музичних групох: „лидер керестурскей групи *Paradox* (метал-бенд основани 1997)” (МАК 5-6 / 2013, 4); „*Demigod*” (МАК 5-6 / 2013); „зоз даєдними музичарами зоз ЗАД (*Caviar Dreams, Agalloh*)” (МАК 5-6 / 2013, 3); „Перши музични крочаї *Brain-low* направел ...” (МАК 5-6 / 2013, 3); „*LUDE KRAWE punkrock* група зоз Бачкого Петровца” (МАК 5-6 / 2013, 3).

На исти способ ше вельо раз преноша и музични жанри: „продукує *hip-hop* музику” (МАК 5-6 / 2013, 3); „його два композиції обявени у жанру *ambiental* и *Asteroid B-12* обявени на компіляції електронскей музики *Electronica Ruthenica ...*” (МАК 5-6 / 2013, 3); „*MY BLACK THREAD dark electro* бенд зоз Нового Саду” (МАК 5-6 / 2013, 3); „*Stativa* грає *ethno-punk, hard-rock ...*” (МАК 5-6 / 2013, 5); „у українскей музичней *pop-folk-lounge* групи *Shopping hour*” (МАК 5-6 / 2013, 5); „*etno-gothic-industrial-metal* бенд зоз Панчева” (МАК 5-6 / 2013, 3); „*OMNIPOTENCE melancholic-melodic death metal one-man band* зоз Ковачици” (МАК 5-6 / 2013, 5).

До частого чераня кодох приходзи и при преношеню насловох музичних албумох або насловох пїсньох. Наприклад: „Зняли два пїснї (*‘Dope’* и *‘Immortal’*)

у Headroom студию у Бачким Петровці” (МАК 5-6 / 2013, 5); „Виданя: „*From the Dark*“, „*World Align*“ (МАК 5-6 / 2013, 3); „самовидати альбоми *Rootenica* (2004) и *Perception is our dimension* на компіляції МАК ДЕМОни (2007)” (МАК 5-6 / 2013, 4); „*Decayin*’ видали пейц демо альбоми *Crisis* (1998), *Take a Lick of the Pain* (2000), *Battlefield Earth* (2001), *Silence from Within* (2005) (МАК 5-6 / 2013, 3). Дзекеди ше стретаме и зоз часточним чераньом кодох при преношеню насловов музичних альбомов и насловов писньох. Существую рижни вариянти. Наслов або назва можу буц комбиновани напр. так же до себе уключую фрагменти, хтори, гоч у рамикох истого наслова або назви на рускей кирилки, написани и зоз латинку: „перши альбум *Punkrock sifon_i_ja* (2008)” (МАК 5-6 / 2013, 4); „20 роки поп-рок музики на руским языку `Най жиє *Marshall*” (МАК 5-6 / 2013, 5).

Окреме интересанти бависка словох, як напр. у: „самовидати альбоми *Rootenica* (2004) и *Perception is our dimension* на компіляції МАК ДЕМОни (2007)” (МАК 5-6 / 2013, 4); „Участвовали на компіляції `DEMONstracija Mladosti vol. 2” (МАК 5-6 / 2013, 5).

То ше одноши и на заменьоваване єдней букви зоз даяким символом хтори асоцира на дасдну зоз буквох абецеди, як напр. у: *KE\$* (МАК 5-6 / 2013, 7), дзе буква *Ш* заменена зоз символом долара прето же здабе на букву *Š*.

И назви дзепоедних сучасних, углавним медзинародних проектах часто уключую елементи англійского языка, як напр. у: „Проект достал англійске мено без прекладу, подроумуюци же хаснователе буду розумиц `*Vojvodina Calling*” (МАК 5-6 / 2013, 2); „*SNUBBER electro-chiptune* соло проект” (МАК 5-6 / 2013, 4); „зоз проекту *Marienfald* настала група” (МАК 5-6 / 2013, 3).

Веб-адреси ше порядно пишу на латинки, напр.: „*Web: soundcloud.com/da-n-v-u*” (МАК 5-6 / 2013, 3), як и е-адреси, напр: *cumay23@hotmail.com* (МАК 9-10 / 2013, 7). Додайме и: „*Line up: Желько Коларик*” (МАК 5-6 / 2013, 3), „углавним преїг телефона, *skupa*, лебо дружтвених мрежах” (МАК 9-10 / 2013, 16).

Неспорно ше стретаме зоз чимшик цо представля, кед слово о правописней норми руского языка, иновацию. Маюци у оглядзе же руске писмо кирилкове, уношене поєдинечних лексемох або групох лексемох написаних зоз англійским латинковим писмом представля огромне одступане од норми сучасного руского правописа.

Жридлови способ писаня англицизмох ше у МАК-у за 2013. рок углавним пребера у подполноски. Кед ше англицизм уноши до руского тексту вон ше уноши у складу зоз моделом. Наиходзиме, медзитим, и на случаї кед ше жридлови способ писаня англійских лексемох пребера и вименено, односно кед ше англицизм уноши

до руского тексту у векшей або меншей мири модификовано од модела. Прето ше и стретаме зоз случаями двоякого, або аж и троякого адаптованя, напр. *band* и *бенд*, *Vader* и *Вадер*, *Вейдер*, *hip hop* и *хип хоп*, *gip gon*, *e-mail*, *имейл*, *мейл* и др. Вельо ридше, але дзекеди ше пребера и цале виречене: „Думам же ту ище вше панує атмосфера котру мож виражиц зоз виреченьом: ‘It is a mans world’” (МАК 11-12 / 2013, 5); без огляду на нехаснованє апострофа у цитату (man`s), цо тримаме за гришку автора текста, Бориса Варги, вислови того типа, кед су пренешени на латинки, скоро порядно провадза норму англійского правописа як кед би ше хаснователе намагали охабиц упечаток доброго панованя зоз англійским языком.

3. Иновациї на морфологийним уровню

У рамикох наведзеных прикладах и вообще у цалим вигледовацким корпусу обачуєме и дзепоедни морфологийни иновациї, хтори не характеристични за руску морфологийну систему. Слово, насампредз, о ширеню неперемнливосци меновнікох у прикметніцкей функції кед ше меновніки находза у зложених словах. То продуктивна характеристика хтора може уплївовац на вименку морфологийно-синтаксичней системи руского языка. Англійски язык не єдини спричинюватель тей тенденції, але є медзи найстимулативнейшими нешка. Наприклад: „организаторе фестивалу *Kulpin Fest*” (МАК 5-6 / 2013, 4); „же би свойо роботи посилали на *e-mail адресу mak.magazine@gmail.com* лебо на *Facebook бок MAK MAGAZINE*” (МАК 11-12 / 2013, 3); „*Online розгварка зоз Каролину Папуга*” (МАК 11-12 / 2013, 4); „то мишанїна джез, фанки, реге, латино и *мидл ист музики*” (МАК 9-10 / 2013, 11); „Зняли два писні ... у *Headroom студию* у Бачким Петровцу” (МАК 5-6 / 2013, 5).

Дзепоедни прикметніки тиж характеризує неперемнливосц у синтаксичних целосцох. Найфреквентнейши *фер*, *фенси* и *секси*. Наприклад: „Подзель людзом з маджуном хлеба и навияй за *фер плей*” (МАК 7-8 / 2013, 3), „єст и вельки вибор *фенси дискотекох*” (МАК 9-10 / 2013, 11).

Неперемнливосц, односно нерозликованє рода, числа и припадка при прикметнікох, як и даєдних меновнікох женского роду (*мис*, *леди* и под.), представя значне одступанє од граматичней системи руского языка.

Англицизми приводза и до звекшаня групи двовидских дієсловох, хтори морфологийно не означени (напр. *фодбаловац ше*, *тренирац*, *скенирац*). Поровнац видово модалитети у шлїдуючих прикладах: „Цале змаганє фауловал процивнікох” наспрам „Патри, фауловал го!”; „Шутира вше кед ма нагоду” наспрам „Не шутирал у остатней минути, а мал нагоду” (Фейса 1990: 121). У руским языку существуете менше

число двовидових дієслів (исте: 111), але ше їх число за даскельо раз звекшало праве пре прилів англицизмох.

4. Заключение

Генерално патраци, уплїву англійского языка млади ше Руснаци не барз одупераю. З єдного боку, позиція уж прилапених англицизмох у руским языку ше утвердзує, а, з другого боку, творя се условия за зявйованє нових англицизмох. Мож предпоставиц же прилів англицизмох будзе чечиц виходзацим цеком, насампредз пре свидомосц младих же англійски язык перши язык шветовой комуникації.

Анализуюци єден рочнік єдиного младежского часопису на руским языку, *МАК*, насампредз зме обачели преїгмирне заменьованє кодох, односно кирилки зоз латинку, и попри тим же руске писмо кирилка.

Морфологийна анализа англійского елемента нам дала основи за визначованє квантитативно-стимулативного уплїву англійского языка на зявенє неперемнливосци меновніхох у прикметніцкей функції кед ше вони находза у зложених словах. Слово о продуктивним рису хтори може уплївйовац на вименку морфологийно-синтаксичней системи руского языка. Англійски елемент не єдини спричиньователь тей тенденції, але є медзи найстимулативнейшими нешка. Зоз стимулативним дійством англійски елементи уключени до розвиваня ище даєдних иновативних зявеньох як напр. ширенє двовидових, морфологийно неозначених дієслівох.

Литература

- Антовић, Михајло (2003). „Третман англицизма у компјутерској терминологији: неки фонолошки, морфолошки, синтаксички и семантички проблеми“. *Примењена лингвистика*, 4. Нови Сад: Југославенско друштво за примењену лингвистику, Филозофски факултет. 105–118.
- Дудок, Мирослав (2001). „Процеси лексикалне иновације у западнословенским и јужнословенским језицима“. *Примењена лингвистика*. Бр. 1. Нови Сад: Југославенско друштво за примењену лингвистику, Филозофски факултет. 25–36.
- Фейса, Михайло (1990). *Англійски елементи у руским языку*. Нови Сад: Руске слово.
- Фейса, Михайло (2007). „Руско-англійска контрастивистика“, у *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745–2005) I*, уред. М. Фејса (Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК – Куцура). 239–247.

- Фейса, Михайло (2010). *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и њен руска менишина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: ИК Прометеј, КПД ДОК.
- Фејса Михајло (2013). „Иновације на фонолошком нивоу у русинском језику“. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 485–490.
- Filipović, Rudolf (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Filipović, Sonja (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fisher, Roswitha (2008). „Studying anglicisms“, u *Anglicisms in Europe: Linguistic diversity in a global context*, ed. R. Fischer & H. Pułaczewska (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing). 1–16.
- Jacobson, Rodolfo (ed.) (1998). *Code-switching Worldwide*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Jacobson, Rodolfo (ed.) (2001). *Code-switching Worldwide II*. Berlin, New York: Mouton De Gruyter.
- Milić, Mira (2011). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku (na primeru književnih i novinskih tekstova)*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Гајишин, Весна, Панић-Кавгић Олга & Кавгић Александар (2011). „Енглески у Новом Саду“, у *Говор Новог Сада*, св. 2 (В. Васић & Г. Штрбац уред.). Нови Сад: Филозофски факултет. 594–612.
- Mišić-Ilić, B. (2011). „Anglosrpski i SerGLISH: Dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog“, u *Jezik u upotrebi: Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom* (V. Vasić ured.). Novi Sad: Filozofski fakultet & Beograd: Filološki fakultet. 71–93.
- Мудри, Александар (2012), „Јазик младих Руснацох на Фейсбуку“, у *Зборник роботох зоз першей науковей конференції Улога младих у розвою рускеј националней заєднїци у Войводини*, ред. Ю. Тамаш & Б. Вапра (Нови Сад: НБУ Руске слово). 31–46.
- Onysko, Alexander (2005). „English code-switching in the German newsmagazine *Der Spiegel*“ TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. 16.
- Panić-Kavgić, Olga (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, Tvrtko (2011). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Рамач, Юлијан, Фейса, Михайло & Медеша, Гелена (1995, 1997). *Српско-русински речник / Сербско-руски словник*, I-II. Београд – Нови Сад: Завод за учебници

- и наставни средства – Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски јазик и литературу – Дружтво за руски јазик и литературу.
- Рамач, Јулијан (2002). *Граматика руског јазика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Рамач, Јулијан, Тимко-Ћитко, Оксана, Медеши, Гелена & Фејса, Михайло (2010). *Руско-српски словник / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски јазик и литературу и Завод за културу войводјанских Руснаџох.
- Surdučki, Milan (1978). *Srpskohrvatski i engleski u kontaktu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Vasić, Vera, Prčić, Tvrtko, Nejgebauer, Gordana (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.
- Winter-Froemel, Esme (2008). “Unpleasant, unnecessary, unintelligible? Cognitive and communicative criteria for evaluating borrowings and alternative strategies”, in: *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*, ed. R. Fischer & H. Pulaczewska (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing). 16–41.

Михайло Фејса

THE ADAPTATION OF THE ENGLISH ELEMENTS IN THE ONLY RUTHENIAN YOUTH JOURNAL

Summary

In the past the Ruthenian language was influenced by Hungarian and German, and today – by Serbian and English. These two languages have invaded Ruthenian to the point that it has been noticed that nowadays the language of Ruthenian youth could be treated as a hybrid Serbian-English-Ruthenian language. The English language has definitely become a global lingua franca and young Ruthenians communicate with people all over the world. Young people are aware that in the contemporary world they should use at least three languages: the state language (Serbian), the global language (English) and the mother tongue (Ruthenian).

This paper deals with the adaptation of the English elements in the only Ruthenian youth journal, the *MAK*. Although the most of anglicisms come through Serbian language, many anglicisms have been formed within the Ruthenian community. Some of them have

been borrowed because corresponding words / phrases / expressions do not exist in Ruthenian, but some of them have been borrowed even though corresponding words / phrases / expressions do exist.

LA COMPÉTENCE INTERCULTURELLE EN CLASSE DE LANGUE ÉTRANGÈRE¹

Résumé: Selon l'approche traditionnelle, l'acquisition d'une compétence de communication est devenue l'objectif central de tout apprentissage de langues étrangères. Cependant, maîtriser le système linguistique sans prendre en compte le lien intime qui unit une langue à sa culture, est insuffisant. Grâce à l'émergence d'une nouvelle didactique des langues et des cultures, la composante interculturelle s'impose progressivement comme un objet à part entière de l'enseignement/apprentissage du français langue étrangère. Les méthodes actuelles se proposent de faire découvrir à l'apprenant la réalité socioculturelle véhiculée par tout énoncé linguistique, lui permettant ainsi d'acquérir une compétence à la fois linguistique et interculturelle, condition d'une communication optimale avec l'**autre**. Sans entraîner l'abandon de sa propre identité ou de ses références culturelles, l'acquisition d'une telle compétence permet à l'apprenant d'une langue d'avoir l'esprit ouvert à l'égard de l'**autre** dont il essaiera de comprendre les pratiques, les convictions et les valeurs. Des choix linguistiques et idéologiques s'imposent alors: Quelle image du pays dont on enseigne la langue doit-on offrir aux apprenants? Quel type de culture peut-on enseigner?

Mots clés : apprenant, altérité, compétence interculturelle, identité, interaction sociale.

Introduction

L'apprentissage d'une langue étrangère, en milieu scolaire ou naturel, est une mise en relation avec d'autres comportements, croyances, rythmes et habitudes de vie. Pour y amener l'apprenant, l'enseignant doit s'appuyer sur la culture de ce dernier, son identité, la manière dont il l'envisage, et lui permettre de généraliser les expériences vécues. Ainsi, pour communiquer à travers des frontières culturelles, l'apprenant doit acquérir une **compétence interculturelle** ; il s'agit d'une capacité lui permettant de comprendre le point de vue de l'**Autre**. Doublée d'une finalité pratique, cette compétence constitue une part essentielle de la connaissance/maîtrise des langues vivantes et les cours/manuels de langues doivent en privilégier l'acquisition, sans pour autant doter l'apprenant étranger d'une multitude de données sur la culture cible, ni lui donner une compétence identique

1 florentinafredet@aol.com

à celle du natif: il doit acquérir les savoirs, savoir-faire et savoir-être indispensables pour décoder/comprendre certains comportements culturels lors des interactions.

1. La dimension culturelle de la langue

1.1. Culture

Doit-on/peut-on (sans porter atteinte à la langue) séparer l'enseignement de la langue de celui de la culture qu'elle véhicule? Si, effectivement, il est possible d'éliminer dans un cours de langue des thèmes „tabous”, en revanche il est impossible d'enlever à la langue son caractère culturel car tout énoncé, le plus simple soit-il, est toujours culture. En effet, la langue et la culture sont en étroite corrélation: à la fois élément qui compose la culture d'une communauté et instrument à l'aide duquel l'individu va verbaliser sa vision du monde, la langue porte en elle tous les éléments et les traces culturels d'une société: traditions et règles morales se manifestent par le biais de la langue. En d'autres termes, la langue matérialise la culture en la rendant active, elle assure sa mise en mouvement et c'est du côté de l'activité sociale que la langue acquiert sa pertinence. En ce sens, la langue est le moyen privilégié sinon irremplaçable d'accès à une autre culture, la connaissance des mots et de leurs significations exigeant une connaissance culturelle.

Depuis Pierre Bourdieu (1982), la **culture** englobe la littérature, la musique, la peinture, tout ce qu'on appelle „culture cultivée”, mais aussi toutes les façons de vivre et de se conduire, réunies sous le nom de „culture anthropologique”. Acquisée de manière volontaire et consciente, élitiste, valorisante et distinctive, celle-ci est transculturelle et appartient au patrimoine de l'humanité. A l'inverse, acquise de manière implicite, tacite et non valorisante, elle est transversale et appartient aux membres d'un groupe donné qui se distingue des autres.

Pour Louis Porcher (1995) „une culture est un ensemble de pratiques communes, de manières de voir, de penser et de faire qui contribuent à définir les appartenances des individus, c'est-à-dire les héritages partagés dont ceux-ci sont les produits et qui constituent une partie de leur identité.”

Salvador Benadava note (1983: 51–62): la **culture** est „l'ensemble de connaissances et de conventions qui détermine la communication entre individus” et son enseignement vise l'acquisition d'une „compétence culturelle (apprentissage de savoirs et maîtrise de conventions) en tant que composante de la communication”.

Suivant les auteurs et les époques, on rencontre les „couples” culture-civilisation et langue-culture qui peuvent s'opposer, être complémentaires ou encore équivalents. Aujourd'hui, c'est le terme **culture** qui semble s'imposer en didactique des langues et dans les manuels de français langue étrangère, comme synonyme de **civilisation**.

Ainsi, Jean-Claude Beacco (2000 :94) fait remarquer: „C’est en effet une croyance diffuse que de considérer que la culture – civilisation est dans les mots et qu’ainsi, il suffit d’expliquer les mots de la langue cible pour que les apprenants entrent en contact avec ce qu’une culture ‘autre’ a de plus spécifique ou de plus identitaire.” Janine Courtillon (1984, 188 : 52), elle, distingue trois „**faits**” de civilisation qui couvriraient ce qu’on entend par civilisation ou culture. Les faits sociaux: comment les gens vivent ensemble, quels sont les rites qui dictent leurs actions et leurs réactions; les faits idéologiques: ce qu’ils pensent, ce qu’ils croient, quelles sont leurs humeurs et valeurs et les faits esthétiques: les formes d’art ou de création qu’ils aiment et/ou produisent. Par ailleurs, elle précise: „Nous utiliserons ici (i.e. dans les manuels de FLE) le terme ‘culturel’ dans son acception anthropologique banale, c’est-à-dire: qui a trait aux comportements et modes de pensée (représentations) hérités de la société dans laquelle on vit.”

„La culture partagée”

Dans ses réflexions sur la culture populaire, Robert Galisson (1984, 188: 57–63) avance que certaines unités lexicales comme „poisson”, „dragée” et „prénom” (mots cités par l’auteur) „mobilisent ou déclenchent chez l’autochtone des savoirs ou des comportements adventices qui prennent souvent l’étranger au dépourvu, alors qu’il comprend, au premier degré, l’énoncé dans lequel sont incluses ces unités. [...] Comme tous les mots ne sont pas systématiquement porteurs d’implicites culturels de cette nature, nous parlerons de la charge culturelle partagée (C.C.P.) de certains d’entre eux, et nous ne nous intéresserons qu’à ceux-là.”

1.2. Interculturel

Comme nous l’apprennent les travaux du Conseil de l’Europe „*L’emploi du mot ‘inter-culturel’ implique nécessairement, si on attribue au préfixe ‘inter’ sa pleine signification, interaction, échange, élimination des barrières, réciprocité et véritable solidarité. Si au terme ‘culture’ on reconnaît toute sa valeur, cela implique la reconnaissance des valeurs, des modes de vie et des représentations symboliques auxquels les êtres humains, tant les individus que les sociétés, se réfèrent dans les relations avec les autres et dans la conception du monde.*” (2001–2005).

1.3. Stéréotype culturel

„Une éducation interculturelle viserait (*donc*), d’une part, à faire supporter aux élèves l’insécurité causée par l’inconnu; d’autre part, elle devrait les conduire à généraliser les expériences de contact avec la culture étrangère, sans tomber pour autant dans le piège

du stéréotype.” (De Carlo, 1998: 44) C’est à l’enseignant de langue étrangère d’amener ses apprenants à comprendre pourquoi ils ont des représentations préconçues des autres cultures et inversement. Cependant, l’objectif n’est pas d’éradiquer les préjugés et les stéréotypes, encore moins de leur opposer une simplification extrême, mais de faire en sorte que les échanges ne les renforcent. L’apprenant doit arriver à se décentrer, à se mettre à la place des autres, à coopérer et à comprendre comment l’Autre perçoit la réalité et comment il est perçu lui-même. „Le stéréotype, en tant qu’image de l’altérité, est constitutif de l’identité de chacun; le concept même d’identité ne pourrait exister en dehors d’une dialectique avec les autres.” (De Carlo, 1998:88)

1.4. Implicite culturel et communication interculturelle

L’acquisition et le développement d’une véritable compétence de communication, objectif cher aux didacticiens, repose sur la découverte de la réalité socioculturelle qu’implique tout énoncé linguistique. En effet, la communication ne saurait se réaliser uniquement à travers les „mots” mais aussi par: „[...] les attendus, les implicites, les silences, les gestes, les intonations, la connivence culturelle.” (Byram: 1999)

E. T. Hall (1984: 14–15) note qu’ „Il existe un niveau de culture sous-jacent, caché, et très structuré, un ensemble de règles de comportement et de pensée non dites, implicites, qui contrôlent tout ce que nous faisons. Cette grammaire culturelle cachée détermine la manière dont les individus perçoivent leur environnement, définissent leurs valeurs, et établissent leur cadence et leurs rythmes de vie fondamentaux. Nous sommes, pour la plupart, totalement inconscients ou seulement superficiellement conscients de ce processus.”

L’implicite, connoté par un mot, une phrase, un contexte et sous-tendu par la culture, peut être un sous-entendu ou un présupposé. Souvent source de malentendus dans la communication interculturelle, l’implicite culturel devrait faire l’objet d’un enseignement qui favorise les contextes culturels et communicationnels. Dans la vie quotidienne, „par politesse”, plutôt que de tenir un propos clair et franc, les individus usent souvent de détours ou encore s’expriment avec ambiguïté de peur de vexer leur interlocuteur. L’implicite se dégage du contexte de la situation, et non de l’énoncé lui-même alors que le présupposé se déduit à partir d’un mot de l’énoncé (nom, verbe, temps verbal, adverbe, adjectif, conjonction, pronom). Quant aux sous-entendus, ils sont définis comme étant „toutes les informations (qui sont) susceptibles d’être véhiculées par un énoncé donné, mais dont l’actualisation reste tributaire de certaines particularités du contexte énonciatif.” (Kerbrat - Orecchioni, 1986: 39). En effet, le sous-entendu doit être déduit par le récepteur, l’énoncé gardant son sens littéral. Mais il arrive souvent que le récepteur comprenne seulement

la signification littérale ou encore qu'il établisse une liaison différente sous l'effet de l'interférence avec sa culture maternelle. Le malentendu interculturel se produit alors. Repérer et expliquer les implicites culturels est alors indispensables dans l'enseignement des langues.

2. La compétence de communication: une compétence interculturelle

„Connaissance (pratique et non nécessairement explicitée) des règles psychologiques, culturelles et sociales qui commandent l'utilisation de la parole dans un cadre social", la compétence de communication reposerait pour Sophie Moirand (1982: 20) sur la combinaison de quatre composantes: linguistique, discursive, référentielle et „une composante socioculturelle, c'est-à-dire la connaissance et l'appropriation des règles sociales et des normes d'interactions, la connaissance de l'histoire culturelle et des relations entre les objets sociaux.”

Sur le plan de la *compréhension*, l'apprenant étranger devra pouvoir identifier, reconnaître et interpréter correctement les attitudes et comportements mis en jeu par son interlocuteur dans les actes de communication, qu'il s'agisse de la gestuelle ou de références historiques et culturelles. Sur celui de la *production*, il devra apprendre à utiliser les formes linguistiques et adopter les comportements et attitudes langagières en usage de manière à être compris par son interlocuteur. Il ne s'agit pas, cependant, de transmettre aux apprenants uniquement des connaissances culturelles. Dans une perspective interculturelle, la compétence communicationnelle reposera sur la capacité des interlocuteurs à repérer le culturel dans les échanges langagiers. C'est pourquoi, „pour être complète, une compétence culturelle doit inclure une compétence interculturelle”, fait remarquer Louis Porcher (1995). Par ailleurs, il signale: „Il faut que l'apprenant (étranger) acquière de manière consciente ce que les indigènes ont assimilé par imprégnation, par imitation, par 'incorporation', de façon à la fois invisible et précoce, la plupart du temps irréflecti.” (1995: 62)

Ainsi, la composante culturelle: ensemble de connaissances relevant de la culture cible, permettant de prévoir d'éventuels malentendus, d'éviter certains blocages, d'éclaircir certaines situations conflictuelles, s'établit comme une composante de la compétence communicative.

3. L'interculturel: concept et démarche

A partir des années 80, ce concept entre graduellement en didactique des langues étrangères; il suppose l'interaction, l'échange, en sollicitant deux locuteurs et en reconna-

issant l'existence de l'**Autre**. Il est donc primordial que les enseignants, médiateurs interculturels, intègrent l'apprentissage de la culture dans les cours de langue et abordent des éléments plus profonds que la civilisation, tels que les systèmes de valeurs ou de croyance et la vision du monde. Et c'est de l'interaction entre la culture de l'apprenant (dont la langue maternelle véhicule déjà une première culture) et celle contenue par la langue étrangère qu'émerge le concept d'interculturel. Ainsi, le contact avec une culture étrangère par l'intermédiaire de la langue peut conduire l'apprenant à une relativisation de ses propres pratiques sociales, de ses convictions et de ses croyances, pour l'amener à l'altérité. L'acquisition de cette compétence se réalisera grâce à l'exercice et à l'expérience, de manière progressive mais jamais complètement.

3.1. La compétence interculturelle et le CECRL

Le CECRL (2001: 82–88) accorde une place importante à la dimension culturelle de l'enseignement des langues. L'accent y est mis sur les compétences non-verbales que l'apprenant doit développer, dans un contexte plurilingue et de communication interculturelle. Des savoirs nouveaux: savoir faire et savoir être, que l'apprenant doit acquérir dans l'apprentissage de la langue étrangère vont ainsi compléter les connaissances linguistiques dont l'importance n'est pas minorée. Nous citons à titre d'exemple les sept catégories du savoir socioculturel qui fait l'objet d'une attention particulière dans le CECRL: *Vie quotidienne; Conditions de vie; Relations interpersonnelles; Valeurs, croyances et comportements concernant les classes sociales et les groupes socioprofessionnels; Langage du corps; Savoir-vivre; Comportements rituels.*

4. La pédagogie interculturelle et les supports didactiques

Aujourd'hui la dimension interculturelle est davantage prise en considération puisque tout contact entre deux systèmes linguistiques met en interaction deux systèmes culturels très différents. Désormais, les cours et les manuels de langues ne visent plus uniquement l'acquisition de la compétence linguistique, mais surtout l'acquisition des compétences interculturelles. Une perspective nouvelle, la perspective interculturelle, voit le jour : la langue ET la culture qu'elle véhicule sont enseignées/apprises ensemble, comme en témoigne l'Avant-propos du manuel CONNEXIONS 3 (Didier : 2005): „L'approche retenue est [...] en totale adéquation avec les préconisations du CECR (Didier, 2001): travail sur tâches, ouverture à la pluralité des langues et des cultures.”

4.1. Objectifs et contenus culturels dans quelques manuels de FLE français

Cette partie est issue d'une réflexion (lors des nos cours de FLE en Licence 3 et Master 1) sur la place de la culture-civilisation dans l'enseignement du FLE en général et celle véhiculée par les manuels en particulier. Malheureusement, le cadre étroit de cette communication ne nous permet pas une analyse détaillée.

Dans les manuels retenus nous trouvons le plus souvent des dossiers, séquences, rubriques, thèmes...à contenus culturels ou civilisationnels plus ou moins actuels, riches, variés, intéressants, stéréotypés...essayant tous de correspondre d'une part, aux instructions officielles du CECRL, de l'autre, aux objectifs et démarches annoncés par les auteurs/concepteurs.

L'ensemble didactique *STUDIO 60, 3* (Didier: 2002) conçu pour une formation de 60 h et fondé sur l'analyse de la langue en termes de capacités, met en œuvre, de façon progressive, les trois composantes de la compétence de communication: „linguistique, sociolinguistique et pragmatique.” Les deux dernières retiennent notre attention: la composante sociolinguistique qui renvoie aux conditions socioculturelles de l'usage de la langue est présentée de façon à ce que l'apprenant puisse appréhender la réalité de la culture francophone (codes des relations sociales, registres de langue, règles de politesse) mais puisse aussi transmettre et échanger des informations liées à sa propre culture, son environnement et son mode de vie, dans une approche interculturelle. La composante pragmatique n'est pas laissée de côté: certains aspects de la compétence discursive et fonctionnelle, les usages gestuels, les mimiques sont étudiés. Ils vont „permettre à l'apprenant de mettre en œuvre ses moyens langagiers de façon cohérente”.²

2 Dans le tableau des contenus, nous relevons 10 rubriques intitulées „cultures” sur les 12 „séquences” traitées, que nous retrouvons parmi les objectifs de chaque séquence dans un petit encadré. Cependant, il est bien malaisé de les repérer dans le déroulement de la leçon, le mot „culturel” n'apparaissant plus. En revanche, et alors qu'elle n'a pas été annoncée ailleurs, une double page intitulée „cultures” est présente toutes les 4 séquences ! („ça nous vient du passé”, autour de quelques expressions ; „découvrez le monde des sigles” ; „les expressions imagées”...). L'apprenant aura bien du mal à identifier ces objectifs sans l'aide de l'enseignant. Par ailleurs, certains thèmes annoncés sont tout simplement absents (ou cachés ?), comme dans les séquences 3 : „le personnel d'une entreprise” ? ? Ou 6 : „les titres des journaux”, ou encore en unité 8 „la chanson : Renaud” ; en revanche, on y trouve une double page intitulée „cultures” (non annoncée ailleurs) nous faisant découvrir le monde des sigles. De même, „l'immigration” disparaît dans la séquence 12 et est „remplacée” par les „expressions imagées” auxquelles on réserve une double page ; enfin, „les langues en Europe” sont „déplacées”. Manuel pour le moins déroutant...le traitement de la dimension culturelle du français est tout simplement incohérent. De plus, il est difficile de distinguer les exercices de culture- civilisation des autres.

La table des matières et le tableau des contenus de *TOUT VA BIEN ! 2* (CLE International: 2005) nous permettent de découvrir rapidement les 11 rubriques intitulées „Civilisation”, suivies de „Compétences”. Après un examen plus avant du manuel, nous comprenons que ces deux dernières rubriques construites autour d’un thème, doivent être traitées ensemble. Aucun objectif spécifiquement culturel n’apparaît dans l’Avant-Propos qui, pourtant, déclare „respecter scrupuleusement les recommandations du CECR”. Les „Outils” et la 4e de couverture nous informent que le manuel propose des „supports et situations de communication authentiques ou très proches de l’authentique, permettant à l’élève de se sensibiliser aux différents registres de langue et de découvrir certains aspects de la culture francophone tout autant que la langue”, ainsi que de „Renforcer la motivation de l’apprenant et lui apporter les éléments interculturels qui faciliteront ses contacts avec les natifs”.

En Avant-propos de *CONNEXIONS 3* (Didier: 2005) les auteurs déclarent explicitement : „L’approche retenue est (...) en totale adéquation avec les préconisations du CECR (Didier, 2001)”: travail sur tâches, ouverture à la pluralité des langues et des cultures.”

Intitulée „Civilisation” dans le tableau des contenus et „Arrêt sur image” dans le manuel, la dernière rubrique de chaque unité est bien détaillée, en relation directe avec le thème de l’unité. Sur une double - page, à travers une image et des exercices, les points de civilisation annoncés permettent aux apprenants de nombreuses „découvertes”: d’écrivains français, de chansons françaises, de pièces de théâtre, de courts métrages, de réalisateurs francophones ou d’artistes français et de „quelques réalités sociales françaises : revenus, impôts, taxes, etc..”.

L’Avant-propos de *LATITUDES 1* (Didier: 2008) annonce également des objectifs conformes aux principes définis par le CECR : „travail sur tâches, évaluation formative, „autoévaluation, ouverture à la pluralité des langues et des cultures”. Ce travail permettra à l’apprenant „d’acquérir rapidement les aptitudes nécessaires pour accomplir des tâches dans les domaines variés de la vie sociale, grâce à l’acquisition préalable de savoirs et de savoir-faire communicatifs, linguistiques et culturels”. Le contenu interculturel est illustré par les doubles-pages intitulées „Découvertes socioculturelles” finissant chacune des 12 unités. La rubrique „Et vous ?” revêt une dimension actionnelle et interculturelle.

L’ensemble didactique *AGENDA* (Hachette: 2011, 2012) ancré dans la vie quotidienne, propose, lui, d’accompagner l’apprenant „vers l’accomplissement d’actions en situations plausibles, grâce à l’acquisition de savoir-faire langagiers complétés par une sensibilisation à la culture française et francophone. Tout en proposant une perspective actionnelle et

une approche de la langue en contexte, Agenda est aussi la méthode qui donne la parole aux diversités culturelles.”

Certains manuels récents, plus orientés vers l’intégration des aspects culturels, réservent à chaque unité un „point culture” interactif, ancré dans la réalité (exemples: la fête des voisins et les films de l’année: *The Artist*, *Bienvenue chez les Ch’tis*) et soutenu par des activités pour le développement d’une compétence interculturelle (*ALTER EGO*, Hachette: 2012–2013). Des „dossiers cultures” présentent de façon originale et parfois ludique les habitudes des Français (le petit déjeuner, le café, les vacances...) ou les „symboles” de la France (fromages, champagne, gastronomie, parfum, mode...), les „faits et gestes à la française” (exemple :faire la bise), les grandes villes et leurs différents types de logement (Paris, Nantes, Lyon,...) comme dans le manuel *TOTEM* (Hachette: 2014).

Comme nous l’avons déjà souligné, la perception de la culture cible dépend largement des valeurs de la culture maternelle de l’apprenant et l’acquisition d’une compétence interculturelle devra en tenir compte. L’échange est aussi une opportunité pour l’apprenant de pratiquer, d’évaluer sa compétence interculturelle et d’approfondir sa connaissance de la culture cible.

Conclusion

Cet examen rapide de quelques manuels de FLE nous a permis de voir comment se construit la dimension interculturelle et comment émerge l’image du français, de la France et du Français. Certains manuels récents sont plutôt bien adaptés aux objectifs interculturels; les éléments de civilisation sont ponctuels et servent de support pour les activités et pour les exercices communicatifs (textes, images, photos) et, en fin d’unité, ils deviennent un objectif bien précisé, visant explicitement l’enrichissement culturel des apprenants. Ce n’est cependant pas le cas pour certains autres, focalisés sur les aspects langagiers: la civilisation représente d’abord un moyen pour l’introduction des nouvelles connaissances, ensuite un but en soi. La culture (et la littérature à travers quelques rares extraits de textes des grands auteurs français) est représentée de façon fragmentée et donne rarement une image non stéréotypée.

Enfin, nous pouvons avancer quelques constats qui, dans l’ensemble, sont peu positifs:

Les objectifs culturels annoncés, plus ou moins nombreux, explicites et communs aux différents niveaux/ manuels, ne sont pas toujours respectés et on note souvent l’absence de systématisation dans l’approche de la culture cible

Les contenus culturels, bien que souvent peu structurés, offrent néanmoins aux séquences centrées sur la langue, en particulier pour les niveaux 1 et 2, une certaine cohésion

sous forme de „dossier” thématique; cependant, d’une séquence à l’autre, il ne semble pas qu’on recherche la continuité thématique. On y met un peu de tout pour que l’apprenant étranger puisse se faire „une idée” des règles psychologiques, culturelles et sociales françaises et francophones ; la sur généralisation ne manque pas. De ce fait, les contenus culturels semblent davantage présents qu’exploités

Langue et culture-civilisation ne sont pas toujours différenciées, faute – peut-être - d’une interprétation claire de ce que l’on entend par „culture-el” et „civilisation”; d’où la prééminence de la langue sur la culture- civilisation

L’abondance des supports (authentiques, certes) accentue le caractère composite et diversifié de la représentation de la culture cible. Bien souvent, des supports à forte teneur culturelle semblent être exploités pour leurs potentialités langagières ou tout simplement parce qu’ils permettent de „faire parler” les apprenants.

Certains exercices de civilisation sont infaisables par les apprenants étrangers (non européens)

Les activités aux dimensions culturelles du type „comparer” (comparaison entre la culture cible et celle de l’apprenant) et „interpréter” (discussion collective autour de problèmes de société), ou encore celles de „lecture” (de documents informatifs extraits de médias écrits) en nombre limité, ne sont pas toujours spécifiques aux activités culturelles à proprement parler et on s’interroge peu sur leur statut, sur la nature des informations qui s’y trouvent.

D’un point de vue pragmatique (mais aussi didactique), plusieurs questions se posent:
Comment acquérir et développer la compétence interculturelle?

Quelles sont les informations, les connaissances culturelles dont aurait besoin un apprenant étranger pour communiquer de façon efficace avec les natifs?

Quel équilibre établir entre l’enseignement /apprentissage de **la langue** et l’enseignement / apprentissage de la **culture** dans les premières années d’apprentissage?

Quelle place accorder aux **textes littéraires** en tant que documents d’information et de réflexion sur la culture étrangère?

Que faut-il faire pour éveiller la curiosité intellectuelle des apprenants sur les aspects culturels de la langue cible, voire la transformer en désir, en besoin d’apprendre?

A qui revient cette tâche? Aux auteurs de manuels, à l’**enseignant**?

Remarques sur ce dernier:

La place accordée à l’actualité dans les documents d’enseignement/ apprentissage culturel, ainsi que l’évolution parfois très rapide de certaines sociétés, exigent de l’enseignant un lourd effort de suivi constant.

La plupart des enseignants de langues étrangères, non natifs, enseignent une culture à laquelle ils n'ont peut-être jamais été confrontés ...disposer d'un matériel didactique de qualité est capital pour eux

Mais l'enseignant natif est-il toujours le mieux placé pour enseigner „sa culture”?

Nous sommes dans l'impasse...

Références

- BEACCO, Jean-Claude (2000). *Les dimensions culturelles des enseignements de langue*. Paris: Hachette. 94.
- BEACCO Jean-Claude (2007). *L'approche par compétence dans l'enseignement des langues*, Paris: Didier.
- BENADAVA, Salvador (1983). „La composante culturelle dans la compétence de communication”, *Topiques 6*, Civilisation et communication, Actes de la première biennale de l'Alliance Française, Buenos Aires. 51–62.
- BOURDIEU, Pierre (1982). *Réponses*, Paris, Ed. Librairie Arthème /Fayard.
- BYRAM, Michael (1999). *Culture et éducation en langue étrangère*. Paris: Didier, coll. LAL.
- CONSEIL DE L'EUROPE, *Cadre Européen Commun de Référence pour les langues (CECRL)*, „Apprendre, enseigner, évaluer”, Strasbourg, 2001/2005: 82–88, Paris, Didier.
- COURTILLON, Janine (1984). „La notion de progression appliquée à l'enseignement de la civilisation.”, *Le Français dans le Monde*. Paris, Hachette Larousse, 188: 52.
- DE CARLO (1998). Maddalena, *L'Interculturel*, CLE International.
- GALISSON, Robert (1984). „Pour un dictionnaire des mots de la culture populaire”, *Le Français Dans Le Monde*. 188: 57–63.
- HALL, Edward, T. (1983/1984). *La danse de la vie – Temps culturel, temps vécu*. Paris, Seuil.
- KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine (1986). *L'implicite*. Paris: A. Colin.
- KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine (1990). *Les interactions verbales, tome I*. Paris: Armand Colin.
- MOIRAND, Sophie (1982 et. 1992). *Enseigner à communiquer en langue étrangère*. Paris: Hachette.
- PORCHER Louis (1995). *Le français langue étrangère, émergence et enseignement d'une discipline*, Paris, Hachette éducation.

- PORCHER, Louis (1996). „Cultures invisibles”, *LFDLM-Recherches et applications*. Paris: Hachette. 126–129.
- PORCHER, Louis (1996). „Quelques états de la culture”, *LFDLM*, N° spécial. Paris: Hachette. 4–5.

Manuels de FLE

- AGENDA 2,3*, Paris, Hachette: 2011, 2012
- ALTER EGO 1,2*, Paris, Hachette: 2012, 2013
- CONNEXIONS 3*, Paris, Didier: 2005
- LATITUDES 1*, Paris, Didier: 2008
- STUDIO 60, 3*, Paris, Didier: 2000
- TOUTVABIEN ! 2*, Paris, CLE International: 2005
- TOTEM 1, 2, 3*, Paris, Hachette: 2014

Florentina FREDET

INTERKULTURALNA KOMPETENCIJA U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Rezime

Usvajanje komunikativne kompetencije postalo je, još od tradicionalnog pristupa, središnji cilj svakog procesa učenja stranog jezika (stranih jezika). Međutim, nedovoljno je ovladati samo lingvističkim sistemom ukoliko se zanemari bliska veza koja spaja jezik i njegovu kulturu. Zahvaljujući prodoru novih pristupa u metodici nastave stranih jezika i kulture, interkulturalna komponenta se sve više nameće kao zaseban cilj u nastavi/ učenju francuskog kao stranog jezika. Najnovije metode nastoje da ukažu onima koji uče strani jezik na društveno-kulturnu realnost koja se prenosi svakim jezičkim iskazom, omogućavajući im, na taj način, da steknu, u isti mah, lingvističku i interkulturalnu kompetenciju, što predstavlja uslov za optimalnu komunikaciju sa **drugim**. Usvajanje takve kompetencije omogućava svima onima koji uče strani jezik da budu otvorenog duha u pogledu **drugoga** čije će običaje, ubeđenja, vrednosti pokušati da shvate, a da, pri tom, to ne podrazumeva napuštanje sopstvenog identiteta ili kulturnih obrazaca. Prema tome, nameću se lingvistički i ideološki odabiri: koju sliku zemlje čiji se jezik uči treba ponuditi u nastavi?, koji kulturološki tip može biti zastupljen u nastavi?

ŽENSKI LIK I URBANE REALNOSTI¹

Apstrakt: U savremenoj prozi pisanoj na engleskom i srpskom jeziku dominiraju idealizovane ili ironične slike grada, zavisno od toga da li se urbani prostor predstavlja kao metaforično obećanje sreće ili izneveravanje ambicija i očekivanja. Grad predstavlja kontekst samorealizacije književnih junakinja anglofone i srpske proze, a urbano okruženje može biti izazov za igru identitetskim maskama i prostor uživanja koje vodi u opasnost (M. Ejmis, S. Voters, E. Biti) jednako kao što biva mestom sazrevanja i afirmacije (S. Basara, S. Tišma, N. Živančević, M. Prodanović, J. Lengold, M. Đurđević). Sticanje moći i potraga za užitkom funkcionišu kao dominantni motivi kulturne matrice koja oblikuje rodni identitet, bez obzira na to da li pisci i spisateljice grad predstavljaju kao idealizovani prostor sazrevanja ili pak kao mesto iskušenja i opasnosti.

Ključne reči: ženska književnost, grad, književni junak, anglofona proza, srpska književnost.

Pokušaj sistematizacije savremene književnosti ukazaće na uočljivu srodnost među ostvarenjima postmodernog doba: njihova slika sveta je istovremeno ironična i nostalgичna, odražavajući čežnju za izgubljenim skladom i najavu uspostavljanja nove kulturne paradigme. Tehnološko ubrzanje, revalorizacija tradicije i artikulacija konzumerističke ideologije kao drugog pola ideje o artističkoj samodovoljnosti umetnosti sudbinski menjaju književnost, čineći je u isti mah estetski zahtevnijom i otvorenijom za uticaje medijske kulture.

Elementi moderne i postmoderne heterotopije stapaju se u narativnom iskustvu savremene literature, obeležene svim pomenutim promenama i zaokretima: urbani prostor po pravilu se definiše kao mesto neostvarenih očekivanja, izgubljenih iluzija i neretko tragičnog nepostojanja interakcije pojedinca i grada. Grad je nepoznat svet koji treba i shvatiti i osvojiti, ili samo iz njega pobeći ukoliko nesporazum s njim postane neizlečiv. Za razliku od američke književnosti iz prvih decenija dvadesetog veka, gde je egzil neretko jedan mogući raj, za razliku od književnosti koja legitimise *radost presađivanja* kakvu je Hemingvej osetio dok je u deceniji posle okončanja Prvog svetskog rata prelazio granice evropskih država i, živeći u priličnoj ekonomskoj sigurnosti, hranio svoj talenat i senzibilitet evropskim uticajima, za srpsku literaturu na granici milenijuma egzil i hetero-

1 vladysg@yahoo.com

topija su mōra iz koje se valja probuditi. Grad kao otvorena mogućnost bega u slobodu, izvesnost bilo nesigurnog obećanja promene bilo realne mogućnosti za ličnu revoluciju, dopušta da se u njega različite ženske sudbine umetnu kao u korice knjige, kao u pojmovni okvir mita o sazrevanju i uspehu.

U romanu *Prodavci snova* Nina Živančević Evropu predstavlja kao neispunjeno obećanje smisla i kao razočaravajući san o mogućnostima. Autorka piše iz autobiografske perspektive egzila, budući da je bivšu Jugoslaviju napustila tokom osamdesetih, kako bi živela najpre u Americi, a potom u Francuskoj. Metaforičnost lokaliteta istovremeno je očekivana i opšte poznata, ali, sa druge strane, iznenađuje svojom prepoznatljivošću i neposrednošću: glavna junakinja Nina, spisateljičin alter ego, dolazi u Pariz, grad svetlosti, želeći da pobegne od Njujorka, grada smrti. Zamena jednog urbanog egzila drugim ne menja njenu životnu situaciju: ona je i dalje okružena teškoćama i preprekama, lišena nade, motivacije i ohrabrenja, prinuđena na dugu, iscrpljujuću borbu za umetničku afirmaciju, „pogrešna” etnička i teritorijalna pripadnost upropašćuje joj život koliko i nesrećne ljubavi ili zahladneta prijateljstva. Prozni tekst u fragmentima, bez koherentne radnje i zaokruženih likova, prerasta analogon „ljudske dijaspor” – termin je autorka prvi put primenila u proznoj zbirci *Vizantijske priče*, obuhvativši njime pojedince koji putujući svetom i menjajući mesta boravka nepovratno gube identitet, zaboravljaju prošlost ili je reprogramiraju u skladu sa izgubljenim identitetom. Bežeći iz jednog grada u drugi Nina bezuspešno beži od nedoumica, konflikata, oskudice, nemilosrdnih carinika i zahtevnih prijatelja, gubeći u tom bekstvu jedino svoj identitet. U putovanju kome kraja nema polako nestaje i životna priča junakinje, i njeno umetničko delo: roman koji čitamo polako se defragmentizuje u krhotine jedne izgubljene celine koja je sagorela u histeričnim ubrzanjima. Urbani egzil poništava literarni mit o putovanju kao o sazrevanju, jer putovanje od jednog grada do drugog postaje sinonim za lagano umiranje i ženskog tela i ženskog teksta. Junakinja *Prodavaca snova* je usisana u vrtlog semantičkog i kompozicionog *non sequitur*-a, lišena i same iluzije da može da odlučuje o svom životu. Nina, međutim, ne mora da se bori samo za svoj integritet, nego i protiv predubedenja sadržanih u apriornim filozofskim konstruktima: Njujork i Pariz nisu ni istorijski lokaliteti, ni zbornik privatnih sećanja i uspomena, nisu više ni literarni citat, već bodrijarovski hologrami hiperrealnog sveta.

Pretposlednje putovanje Gordane Ćirjanić takođe u prvi plan stavlja putovanje kao odlazak u smrt, pripovedajući o bolesti i izgnanstvu srpskog arhitekta Alekse u Španiji, ali se u intimnoj povesti o napuštanju sveta skriva priča o potrazi za zakopanim blagom, pripovedana i iz muške i iz ženske perspektive. Sa pismom u kome stoji da su Aleksa

i njegova supruga Dolores srećni dobitnici „opel vektre”, junaci putuju u Esteponu, na svečano uručenje nagrade za koje se ispostavi da je, u stvari, reklamna prezentacija za lakoverne. Umesto obećanog automobila, dobijaju ponudu da kupe „time sharing” apartman: umesto nagrade, dobijaju varljivo obećanje besmrtnosti – mogućnost da kao turistički nomadi obidu ceo svet, pošto firma „Interhome” nudi klijentima mogućnost da letuju diljem sveta, svakog meseca u drugom gradu. Taj „internacionalni dom” luciferovski obećava privid besmrtnosti, sveprisutnost i neprekinuti užitak, daje lažnu garanciju da se granice i geografske koordinate mogu spokojno prelaziti, da egzil i heterotopija ne postoje. Dok gleda reklamni film o vlasnicima ovog sumnjivog aranžmana, Aleks vidi dublje od njihovog glumljenog spokoja – on vidi samo smrt: „mnoge grobnice i groblja sadrže više života, više mašte i više karaktera nego onaj bezlični svet koji su nam tamo predložili kao idealan”. (Ćirjanić 2000: 124–125) Roman Gordane Ćirjanić suočava nas sa dve vrste izgnanstva, sa dva nomadizma. S jedne strane je egzil (koji postaje Aleksina kazna i košmar u trenutku nacionalne katastrofe) i mirenje sa sudbinom lutalice. Sa druge strane stoji lagodni turizam koji pokušava da ukine egzil i svet predstavi kao *internacionalni dom*. Heterotopija je polje konflikta, a ne uživanja, i roman *Pretposlednje putovanje* nam sa neskrivenom didaktičkom intencijom predložava tu činjenicu. Tematiku egzila dodatno usložnjava i atmosfera veštog zataškavanja izolacije i usamljenosti koja opterećuje bračni par i komplikuje njihov odnos uzajamnim prećutkivanjem i forsiranjem iluzije spokoja (nemalu ulogu tu igra i motiv „izdaje prijatelja”, koji dobija i etničko-političke obrise), neutaživa želja za putovanjima glavnog junaka i njegova opijenost različitim istorijama i kulturama. Ophrvan teškom bolešću, Aleksa je putnik na štakama koji se jedva kreće prema onoj slici grada smrti od koje junakinja *Prodavaca snova* beži.

Roman prvenac Sare Voters, *Usne od somota* (*Tipping the Velvet*, 1998) ponudio je zanimljive interpretativne mogućnosti kako kritičarima koji britanskoj kulturi prilaze kao provokativnom suočavanju nacija i civilizacija, ili pak kao susretu različitih seksualnih identiteta, tako i teoretičarima proze, koji u njemu vide mogućnost da se pikarska i pseudopikarska tradicija začeta sa Defoovom *Mol Flanders* nastavi u savremenom romanu kao jedinstveno žanrovsko iskušenje vezano za definiciju urbanog. Sara Voters želi da osvetli skrivena, prećutana i ignorisana mesta viktorijanske Engleske kakva su svet kriminala, prostitucije i komercijalnog pozorišta, urbane prostore koji su u prozi Čarlsa Dikensa i drugih viktorijanskih romansijera retko i nepotpuno predstavljani. Ona rekonstruiše viktorijanski megalopolis, svedočeći o raskoši londonskog Vest Enda i oskudici radničkih naselja u Ist Endu. Za Votersovu se u kritičkim evaluacijama njena prva tri romana koji obrazuju „viktorijansku trilogiju” (*Tipping the Velvet*, 1998; *Affinity*, 1999; *Fingersmith*,

2002) vezuju određenja lezbijskog, istorijskog i pustolovnog, a uz prioritet svedočenja o psihoseksualnom sazrevanju mlade žene na kraju devetnaestog veka (i to žene koja bira alternativni seksualni identitet). Roman *Sare Voters* posvećuje se i predstavljanju socijalnog okruženja u kom se to sazrevanje odvija. Votersova pikarski roman obogaćuje neoviktorskim elementima i subverzivnim čitanjima duha epohe.

Upravo je pikarski roman u engleskoj književnosti osamnaestog veka načinio revolucionarni zaokret u predstavljanju naličja savremenog života (makar taj zaokret ne uključivao detaljnije predstavljanje marginalnih grupa): romani Danijela Defoa i Tobajasa Smoleta dočarali su depresivna lica grada, zastranjenja ljudske prirode, bedu, nepravdu i pohlepu, predrasude i korupciju, ali isto tako i lepezu mogućnosti društvenog uspona kakve se nude moralno ambivalentnom junaku. Sa tipičnom socijalnom prodornošću pikarskog junaka, glavna junakinja *Usana od somota* Nensi Estli kreće se kroz različite društvene klase, različite načine života i različita zanimanja, praveći profesionalni luk od zabavljačice u mjuzikholu do prostitutke. London poslednje decenije devetnaestog veka je pozorišna scena na kojoj rotiraju različite kulise, od raskošnih zdanja pozorišta Vest Enda do skromnih domova u radničkom Ist Endu, grad u kome su stambene četvrti male, izolovane galaksije bez uzajamnog kontakta: Nensin život sa tri partnerke u tri različita dela Londona (u Brikstonu, u Betnal Grinu i vili na Sen Džon Vudsu) razlikuje se i po navikama i po vrednosnim prioritetima, i to ne samo zato što se njen socijalni status dramatično menja.

U emotivnoj, iskustvenoj i socijalnoj odiseji, odiseji kroz hijerarhiju britanskog društva i londonskog dekadentnog miljea, glavna junakinja *Sare Voters*, Nensi Estli, sazreva prvenstveno seksualno. Sjaj i raspusnost pozornice mjuzikhola u Kentu, oličeni u liku zabavljačice Kiti Batler, koja nastupa prerusena u muškarca, probudiće kod devojke iz provincije želju za ljubavlju i avanturom. Međutim, avanture i uzbuđenja u gradu beskrajinih mogućnosti ipak nisu bez ostatka dostupne ženi. Široka paleta iskustava rezervisana je za muškarca, dok žena grad upoznaje samo na dva načina: u prvom slučaju, ako živi na moralno poroznoj margini društva gde su i slobode i rizici mnogo veći nego u idiličnom, ali klaustrofobičnom krugu građanske porodice, dakle u svetu kriminala ili umetnosti; u drugom slučaju, ako se prepusti seksualnom eksperimentu. Roman *Sare Voters* insistira na ovakvoj uslovljenosti ženskog doživljaja sveta potvrđujući navode studije Džudit Volkovic *Grad strahotnog užitka*, koja ukazuje da je London geografski i klasno podeljen grad čije se jasno definisane socijalne granice prelaze pomoću seksa i zločina. Mit o seksualnoj ugroženosti žene tako ima izražene odlike klasnog konflikta, ali i rodno, jer on predstavlja upozorenje ženama: upozorenje da je grad opasno mesto kada iskorače sa uskog područja doma i ognjišta kako bi ušle u javni prostor.

Kiti Batler će metaforizovati odnos žene i grada u svim aspektima i nijansama: njena idealizovana pojava nagoveštava i granice prostora i granice identiteta koje će Nensi spremno iskušati. Kiti nastupa u varijetetu odevena kao muškarac, u uštrikanoj košulji, sa kravatom i cilindrom, sa ružom u reveru i rukavicama boje lavande u džepu. Ništa u njenoj pojavi nije, međutim, ni približno šokantno kao njena muška frizura. Godine 1888. u koju je smeštena radnja romana, kratka kosa signalizira ženinu vezu sa bolnicom, zatvorom ili ludnicom. Ipak, Kiti nije nikakva predstava anatemisane ženskosti ludakinja, bolesnica ili zatvorenica, već alternativne rodne modele uključuje u scensku igru samo s namerom da zaintrigira publiku. Za Kiti je ulazak u liminalni prostor između muškog i ženskog tek scenska igra. Nensi Estli, međutim, prurušavanje doživljava kao alternativnu strategiju sazrevanja, kao otkrivanje liminalnog identitetskog prostora koji joj odgovara, budući da se od rane mladosti oseća drugačijom od ostalih žena.

U nekoliko svojih romana Svetislav Basara raskrinkava predskazanja, pokušava da ih hiperbolizuje i pretvori u Zaveru nad zaverama, gde bez smetnji i posledica koegzistiraju Frojd i strukturalistička teorija, Niče i asocijacija biciklista, mizoginija i nevladin sektor. Basarin roman *Dnevnik Marte Koen* želi da šokira vrhunskim mehanizmom zavere – upravo povezivanjem nespojivog – i to počinje od podnaslova, koji glasi: „okultna pozadina komunističkog pokreta u Jugoslaviji 1928–1988”. Basara se poigrava mizoginijom koja mu je u više navrata pripisivana, pa će sva zla komunizma kao socijalnog programa i društvenog poretka pripisati jednoj fatalnoj ženi. No Marta Koen samo je zvučno ime koje krije drugu važnu temu – gerontokratiju.

U priči Milete Prodanovića „Novi ljudi u staroj kući” iz zbirke *Agnec* starost je predstavljena kao sinonim za perpetuiranu moć i za besmrtnost. Stogodišnja gospođa Mileva, koja je, da bi delovala otmenije i urbanije, sebi nadenula ime Emilija, postaje Velika Majka i sablasni generator „mladih lavova”, odgajajući soj novih bankara, političara i novinara koji će pokoriti svet. Apokaliptička alegorija o stvaranju novog sveta iz starog, besplodnog ali besmrtnog carstva ideološke rigidnosti je zlokobnija tim pre što ima jednostavno, banalno objašnjenje: novi čovek, makijavelistički i demonski, nastaje iz kivanog paradajza. Tranzicijsko zlo zapatilo se u ostavi ćudljive beogradske starice, a jedina osoba koja ga raskrinkava je unuka trajno nastanjena van Srbije, koja pomno prati kako se oko neuništive babe jate generali i pevaljke, šefovi partija i klinika. Mileva je nemilosrdni, proračunati anarhopatrijarhalni individualac koji maskira i redizajnira svoj identitet u skladu sa običajima novog vremena: u samoj završnici priče ona predsedava srpskim parlamentom kao najstariji poslanik, simbolišući zastrašujući potencijal regeneracije retrokomunističkih snaga i njihovo umeće infiltracije u nove društvene tokove. Priča bi se završila kao obična

politička parabola da nema demonskog efekta i upliva fantastike: Emilija je pretvorena u neuništivo etičko zlo, ona daje život legijama amoralnih, ambicioznih, beskrupuloznih japija postajući strateg postkomunističkog i postindustrijskog društva, ikona liberalnog kapitalizma i nadnacionalnog državnog sistema.

A nešto pre Emilije, ženskog patrijarha srpske političke scene, pojavila se i u jednom ženskom romanu junakinja sličnih obeležja, u jednakoj meri povezana sa komunističkim projektom. Vasilisa Alelujeva Grozna u romanu *Prvi, drugi, treći čovek* Mirjane Đurđević je treća šifrantkinja pri Vrhovnoj komandi koje je 1946. poslata u Rusiju i tamo prinudno udata za vremešnog generala NKVD-a, iz jednog razloga: Josip Broz Tito zaljubio se u nju i podario joj dete. Više od pola veka docnije, Vasilija se vraća u Srbiju kao visoka funkcionerka ruske obaveštajne službe (sa zvanjem „kontrolorka za Balkan”), i u Beogradu sreće tamnoputog Malkolma, unuka svoje sestre bliznakinje koja je emigrirala u Ameriku, inače špijuna CIA-e. Vasilisa rukovodi akcijom skrivanja haških optuženika „Lastin rep”, dokazujući da je neuništiva i nezamenljiva.

Basarina junakinja Marta Koen, fatalna lepotica jevrejsko-mađarskog porekla iz Subotice, na početku romana prividno umire, ali i nju kao Vasilisu Alelujevu sve vreme prati senka druga Starog. Nastradala je u požaru 1988, koji je podmetnuo monah Nikodim, i kao nosilac Partizanske spomenice sahranjena uz najviše počasti, u prisustvu sumnjivo mrtvih posleratnih srpskih političara; deset godina ranije istrčala je Beogradski maraton. Autorka pamfleta „Velika komuna”, izumiteljka „toplog zeca” i nesuđena atentatorka na druga Starog bila je kafe-kuvarica u Maršalatu. Dobrovoljno odlazi na Goli otok gde postaje „sveta Tereza ateizma”, s ambicijom da realizuje projekat Velike jugoslovenske komune gde se ratna siročad vaspitavaju u duhu komunističke ideologije a nedisciplina i individualizam iskorenjuju streljanjem. Komuna je bila umanjena ali verna kopija Zabranjenog grada – ili možda nebeske hijerarhije u kojoj je ona želela da postane sam Bog?

Marta je predratna komunistkinja, Frojdova pacijentkinja o kojoj je napisao studiju „Slučaj Elfride S.”, ilegalka koja po uzoru na katoličku viziju čistilišta osmišljava logor za prevaspitavanje buržuja kojima je doskora i sama pripadala. Ali njeni životopisi se množe – ona nije samo fatalna lepotica sa hroničnom opstipacijom, mračni partijski aparatčik, špijunka i ideolog, ona je i veštica. Nacističke arhive sadrže i spise Odreda za antiokultna dejstva u kojima je opisana potraga Vermahta za Martom, vešticom od čijih okultnih diverzija otpadaju gusenice sa tenkova, benzin se zgrušava, a oficiri izvršavaju samoubistva; Marta će ranjenike letećim čilimima prebaciti preko Neretve, a taj neobjašnjivi uspeh šačice gerilaca pripisan je kasnije ingenioznosti Vrhovnog komandanta.

Ženskost oduvek nosi teško simboličko breme: u nju se upisuju nelagodnosti kulture, potrošeni snovi, opsesije i fiksacije, a njoj se pripisuje i neuspeh velikih istorijskih i političkih projekata. Basarino, Prodanovićevo i Đurđevićino poigravanje fenomenom demonske ženske moći otkriva da povezivanje matrijarhata i gerontokratije bitno menja viđenje žene u književnoj prozi: ona postaje oličenje moći i ambicije koje su neuništive, a posledice njenog delovanja su neizbrisive. Prodanovićeve zbirke priča *Agnec*, tako, umesto kod Basare i Mirjane Đurđević vešto varirane teme revolucije, upotrebljava tranziciju kao konstrukt o stanju duha i morala jedne nacije. Tranzicioni junaci su bahati i samozadovoljni koliko i ideološki pobednici onih prethodnih ratova, a i sam tranzicioni proces neka je vrsta divlje revolucije na polju duha i tela, u sferi morala i kulture. Tranzicija je novi prevrat koji lukavi i beskrupulozni prilagođavaju svojim materijalističkim potrebama: njihovi banalni trijumfi, koliko i njihova zgranutost nad čudom, koje te trijumfe nagriza i kvvari, verifikuju se u ispovedanju koje jednako verbalizuje uspeh i košmar.

Dvadeseti vek osvestio je potrebu da se ženskom liku ukaže posebna pažnja kad je kreiranje distinktivnih obeležja u pitanju, ali i učinio ženski lik neodvojivim od socijalnog okruženja. Grad kao prostor bega u slobodu, pretvornog obećanja ili realne mogućnosti za ličnu revoluciju, dopušta da se u njega različite ženske sudbine umetnu kao u korice knjige, kao u pojmovni okvir mita o sazrevanju i uspehu.

Literatura

- Ćirjanić, Gordana (2000). *Pretposlednje putovanje*. Beograd: Narodna knjiga.
- Đurđević, Mirjana (2008). *Prvi, drugi, treći čovek*. Zrenjanin: Agora.
- Prodanović, Mileta (2008). *Agnec*. Beograd: Stubovi kulture.
- Waters, Sarah (1998). *Tipping the Velvet*. London: Virago Books.
- Walkowitz, Judith (1993). *City of Dreadful Delight*. London: Virago.
- Živančević, Nina (2000). *Prodavci snova*. Beograd: Narodna knjiga.

Vladislava Gordić Petković

URBAN REALITIES OF FEMALE CHARACTERS IN FICTION

Summary

The paper examines urban realities of female characters depicted in contemporary Serbian and British novel. *Tipping the Velvet* by Sarah Waters, along with the novels by Svetislav Basara, Jelena Lengold, Mileta Prodanović, Slobodan Tišma, Nina Živančević and Mirjana Đurđević, pictures lives of women in urban setting from comic, tragic or farcical perspectives. This paper will focus on those aspects of urban realities which help female characters discover and affirm their social and sexual identities.

ŽENSKÝ ŠTVORLÍSTOK V LITERATÚRE PRE DETI VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV¹

Apstrakt: Pri analýze literárnej činnosti ženského štvorlístka, ktorý v predvojnovom a tesne po vojne tvorili spisovateľky Adela Čajaková-Petrovičová, Zuzana Medveďová, Mariena Czoczeková-Eichardtová a Oľga Babylonová-Garayová, budeme si všímať predvojnovú tvorbu žien - spisovateliek pre deti, ktoré uzatvárajú medzivojnové obdobie. Zuzka Medveďová okrem toho, že prispievala do časopisu pre deti Naše slniečko, bola aj ilustrátorkou a neskoršie známou akademickou maliarkou. Svojou tvorbou sa tieto spisovateľky nevzdialili od sentimentálnej literatúry, aj keď v nich nachádzame už veľkú dózu humoru, veselých príhod a hrdinov. Ich prózy sa tak podobajú jedna druhej, že by bolo ťažko zistiť, za ktorou prózou stojí tá-ktorá autorka.

Kľúčové slová: literatúra pre deti vojvodinských Slovákov, Adela Čajaková-Petrovičová, Zuzana Medveďová, Oľga Babylonová-Garayová, Mariena Czoczeková-Eichardtová.

Pôvodnú prozaickú tvorbu pre deti v medzivojnovom období uzavierajú štyri dámy, skutočný ženský štvorlístok v slovenskej vojvodinskej literatúre – Adela Čajaková-Petrovičová, akademická maliarka Zuzana Medveďová, Oľga Babylonová-Garayová a Mariena Czoczeková-Eichardtová. Pomenovanie sme im dali podľa tzv. ženského štvorlístka autoriek aký predstavovali v slovenskom literárnom realizme na Slovensku Elena Maróthy-Šoltéssová, Terézia Vansová, Božena Slančíková-Timrava a Ľudmila Podjavorinská. Knižné vydania našich autoriek vyšli oveľa neskôr po ich uverejnení v rôznych publikáciách na sklonku života, alebo pri ich životnom jubileu.

Oveľa významnejšiu úlohu tieto štyri aktivistky prejavili pri vydávaní časopisu pre deti Naše slniečko pred a po druhej svetovej vojne (1939–1941, 1946–1947). Roku 1939 Školský odbor Matice slovenskej poveril redigovanie tohto časopisu Adele Čajakovej-Petrovičovej. Po nej v rokoch povojnových redaktorstvo prebrala Oľga Babylonová-Garayová (1905–1988), učiteľka, spisovateľka pre deti a výtvarníčka. Od založenia Nášho slniečka (1939), vyjmúc vojnové roky 1942–45, vojvodinskí Slováci po dnes neboli bez svojho časopisu pre deti.

1 hodolic@sbb.rs – Príspevok vznikol v rámci projektu č. 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje Ministerstvo školstva, vedy a technologického rozvoja v Srbsku.

Až po začiatok druhej svetovej vojny práce pre deti vychádzali v rubrika pre deti v Národnom kalendári (Petrovec, 1920–1944), ktorú prvýkrát roku 1932 pod názvom Pre deti zostavovali učiteľky Emília Labáthová a Mária Majerová. S podtitulkom Naším deťom (1935–1941) a Detský kútik (1942–44) táto rubrika jestvovala až do roku 1944.

Redaktorkou týchto príloh pre deti v Národnom kalendári a v Národnej jednote bola Adela Čajaková-Petrovičová. Okrem toho ako redaktorka a autorka pracovala aj na prílohe pre deti Naša jar, ktorá v rokoch 1942–44 týždenne vychádzala v budapeštianskom denníku Slovenská jednota (1939–1944). V Slovenskej jednote uverejňovala poéziu a prózu pre deti a pre dospelých aj Mariena Czoczeková-Eichardtová (1892–1972).

Mariena Czoczeková-Eichardtová (1892–1972) sa narodila 1. júna 1892 v Báčskom Petrovci v obchodníckej rodine Štefana Eichardta, Nemca, ktorý sa priženil do známej petrovskej obchodníckej rodiny Godrovej. Budúca spisovateľka mešťanku navštevovala v Starom Bečejí a tým sa jej štúdium skončilo. Medzery vo vzdelávaní si dopĺňala čítaním. Prvé manželstvo nebolo šťastné a k tomu ju postihla aj smrť dieťaťa. Jej život sa ďalej odvíjal v manželstve s fabrikantom Oskárom Czoczekom v Novom Sade, kde aj zomrela 20. decembra 1972.

Czoczeková-Eichardtová začala literárne tvoriť pomerne neskoro, už takmer ako štyridsaťročná. Roku 1930 vyšla v Národnej jednote jej prvá práca *Osud* s podtitulom *Na okraj tragédie malej Erže*. V jej tvorbe majú prevahu ženské postavy, rodina a manželské vzťahy. Dej poviedok, čiže besedníc, je situovaný do mestského prostredia. Neskôr sa pokúsila aj o vojnovú tematiku

Tvorbu pre deti začala uverejňovať v časopise Naše Slniečko. Nenapísala toho veľa, iba zopár poviedok a básní, aby pomohla Adele Čajakovej-Petrovičovej pri redigovaní tohto detského mesačníka. Aj keď nebola učiteľkou a navyše nemala ani vlastné deti, predsa svojimi prácami vedela rozveseliť čitateľa. Jej poviedky v Našom Slniečku boli predovšetkým o zvieratkách (*Mydlová mačička*, *Kozičkine hriechy a utrpenie*, *Včielka a pavúk*, *Smrť modrého motýľa*), v ktorých sa pohybuje od humoristického až po smutný a tragický tón. Asi z obavy, že nedokáže všestrannejšie stvárniť detský svet, vo svojich poviedkach neopisovala detských hrdinov. V poviedke *Anička a Janko* vystupujú síce deti, ale aj tu sa dej krúti okolo hlavnej postavy – jednej opice, ktorú vytrhli z prostredia, v ktorom žila.

Práce, ktoré uverejňovala v Našom slniečku, vyšli knižne pod názvom *So slniečkom* (Nový Sad: Obzor, 1972). Kniha bola vydaná k osemdesiatinám autorky a ilustrovala ju jej spolupracovníčka v Našom slniečku Zuzka Medved'ová, čo ešte lepšie dočarilo patinu onoho obdobia. Do knižky bolo zaradených šesť poviedok a tri básne, ktoré (okrem

jednej) všetky vyšli v Našom slniečku (neskôr však aj v Našej jari, prílohe pre deti v Narodnej jednote a inde). Touto knihou sa začala realizovať myšlienka redakcie postupne povydávať po dlhom časovom odstupe knižné výbery spisovateľkám, ktoré sa angažovali pri redigovaní časopisu Naše Slniečko. (O rok neskôr vyšli aj *Maškrtnice* Adely Čajkovej-Petrovičovej, zatiaľ čo knižka *Zvieratá sa páčia deťom* Olgy Babylonovej-Garayovej bola vydaná až roku 1985.) Knižka *So Slniečkom*, s poviedkami *Mydlová mačička*, *Kozičkine hriechy a utrpenie*, *Včielka a pavúk*, *Smrť modrého motýľa*, *Cigán a Anička a Janda*, sprítomnila starším čitateľom ich detstvo a priblížila ho aj mladým, aj keď sú tieto poviedky poznačené koloritom dávnych čias. Kompozícia poviedok je veľmi jednoduchá a vždy so šťastným koncom. Aj zvieratká v poviedkach trápia ľudské problémy. Básne *Jarné slnko*, *Bociany*, *Máj* obľúbenou témou ročného obdobia veselými tónami oslavujú príchod jarného slnka, bocianov a zakvitnutého mája. Rýmom a rytmom sú mimoriadne prispôbené mladšiemu veku. Svojou tvorbou sa Czoczeková – Eichardtová nevzdialila od romanticky sentimentálnej a „mačičkovej” literatúry pre deti.

Adela Čajková-Petrovičová (1901–1976) sa narodila 25. apríla 1901 v Báčskom Petrovci. Bola dcérou spisovateľa Jána Čajaka a sestrou Jána Čajak ml. Počas prvej svetovej vojny študovala na učiteľskom ústave v Sarvaši. V rokoch 1918–1921. bola v Bratislave na Ženskom štátnom ústave, kde sa zoznámila s Mirkom Petrovičom, študentom teologickej fakulty, s ktorým potom uzavrela manželstvo. Od roku 1921 pôsobila ako učiteľka na ľudovej škole v Báčskom Petrovci. Počas druhej svetovej vojny žila v Budapešti a od roku 1945 v Bratislave. V nešťastných povojnových rokoch sa rodina Petrovičova stala podozrivá ako rodina Titových agentov. Autorkin manžel bol odsúdený na 23 rokov väzenia, Adela zostala bez finančných príjmov. Ich deti boli vylúčené z fakúlt a rodina sa odsťahovala na Oravu. Po desiatich rokoch Mirka Petroviča prepusili z väzenia a v roku 1968 ho rehabilitovali. Po rokoch útrap Adela Čajková-Petrovičová zomrela 5. mája 1976 v Bratislave.

Podnietená rodinnou tradíciou začala písať najprv básne už počas stredoškolských štúdií. Stala sa načelníčkou divadelného odboru Matice slovenskej v Juhoslávii a napísala viac dramatických textov, z ktorých knižne vyšla len dráma *Inžinier Hora. Dráma v 3 dejstvách* (Košice: Slovenská jednota, 1942).

Počas vojny vydala dve knihy pre deti. Obe vyšli v Košiciach. Prvou je zbierka veršov *Drobné kvietky*. Na poslednej strane knihy sa uvádza: „*Táto zbierka detských básní Adely Petrovičovej Drobné kvietky vyšla v Košiciach v máji roku 1943 ako 13. sväzok edície Slovenskej jednoty ktorú rediguje Dr. Emanuel Bohn. Kniha vyšla nákladom autora a vytlačila ju kníhtlačiareň “Wiko” Kassa.*” (nepaginovaná posledná strana knihy *Drobné*

kvietky, Košice, 1943). V tom čase Čajaková žila v Budapešti avšak vidno, že aj naďalej spolupracovala s aktivistakami, s ktorými založila časopis Naše slniečko. Potvrďuje to poznámka na poslednej strane knihy: *"Ilustrácie tejto knihy podľa námetu akad. maliarky Zuzky Medvedovej navrhla a kreslila maliarka H. Viktorín."* (nepaginovaná posledná strana knihy Drobné kvietky, Košice, 1943). Na prvej strane sa uvádza meno autorky ako Ada Petrovičová a kniha vyšla v edícii ESJ (Edícia Slovenskej jednoty), PETROC 1943. Kniha je veľkého formátu A4 so zaujímavým, veľmi výstižným a mimoriadnym estetickým technickým riešením. Z ľavej strany je ilustrácia, ktorá sleduje text a z pravej strany je báseň. Zbierka je rozsiahla, obsahuje 25 básní (*Kantorovi chlapci, Hrdinovia, Mikuláš delí, Vianočný zvonček, Radosť veľká, Hviezdičkin žiaľ, Vianoční strieľači, Dobrá pomoc, Petrik neposlúchol, Matkina potecha, Jankova polročná odmena, Naša jar, Sirota žaluje, Pastierik a jahňa, Dobré prasiatka, Sýkorka a zakvitnutá jablň, Žabacie manévry, Neveselý koniec, Bál v záhrade, Lístok, Radosť v prírode, Škola sa začala, Prosba k slniečku, Ak nepríde Mikuláš (1942), Vianoce 1939*).

Kniha obsahuje epickú poéziu zobrazujúcu didaktické a humorné príhody detí. Náboženská tematika sa najviac manifestuje v básňach o Mikulášovi a Vianociach, ale aj pri tragických a smutných básňach o sirote, alebo matke, ktorá žiali nad smrťou dieťaťa. Lyrické opisy prinášajú básne o ročných obdobiach. Animálna tematika je podaná veselým tónom v štýle Ľudmily Podjavorinskej. V poslednej básni Vianoce (1939) vyjadřila protivojnový stav s biblickými prvkami a prosí, aby deti zložili k modlitbe rúčky a prosili o pokoj a mier: *Ježiško, vyslyš/obvesel deti/vymaž tieň smrti, zas daruj raj,/navráť im detskú/ radosť a voľnosť,/ násiliu urob raz navždy kraj!/.* Básne majú od 6 - 12 strof. Najzaužívanejšia strofa je štvor až šesťveršová.

V knihe próz *V čarovnej ríši rozprávok* (Košice: Slovenská jednota, 1943) sa autorka inšpirovala slovesnou folklórnosťou a religióznou legendou. V zmysle predvojnových postulátov ju charakterizuje moralizátorstvo, pričom sa sústreďuje na mravnú výchovu dieťaťa.

Tretia kniha *Maškrtnice* (Nový Sad: Obzor, 1973) predstavuje výber z jej diela a obsahuje štyri poviedky: *Maškrtnice, Ako začala chodiť do školy malá sálašanka, Keď sa psi svet obrátil hore nohami a Capkove dobrodružstvá*.

Prvá poviedka má humoristický nádych s jednoduchým príbehom, podobne ako aj poviedka o malej sálašanke, ktorá žila na sálaši a ako prváčka sa v triede nevedela slušne správať. Jej správanie je na hranici humoru a nevychovanosti, preto sa podobá na divošku. Autorka tu však nemoralizuje, ale jemne prechádza cez všetky jej chyby, nedostatky a poučí ju slušnému správaniu.

Druhé dve poviedky sú dobrodružného rázu. V próze *Capkove dobrodružstvá* sú rozprávkové elementy, ponášajúce sa na ľudovú tvorbu, ako aj osud operetných huslistov, ktorí sa potulujú po svete.

V recenzii tejto knihy *Okolo prístupov k detskému záujmu* (Adela Petrovičová-Čajaková: *Maškrtnice, Obzor, Nový Sad* 1973) Michal Babinka v knihe *O literatúre* konštatuje, že táto knižočka uzatvára naše kultúrne a literárne dedičstvo. Správne uzaviera, že autorka si nekladie vyššie nároky ani v umeleckom, ani v metodickom postupe. Ide tu, hovorí, pravdepodobne o dielo napísané na základe spomienok na vlastné detstvo. Jej prózy sú však zaujímavé aj pre starších čitateľov, lebo ich dej sa odohráva v časoch ich detstva, zatiaľ čo mladým čitateľom zasa približujú život jeho starých rodičov.

Ol'ga Babylonová-Garayová (1905–1988) sa narodila 24. apríla 1905 v Erdevíku v remeselníckej rodine. Hneď po jej narodení sa rodina Babylonová presťahovala do Rummy, kde Ol'gin otec otvoril veľkú farbiareň na farbenie vlny pre sriemske koberce (čilimy). Vychodila štyri triedy základnej nemeckej školy, tri triedy srbského gymnázia a roku 1919 sa presťahovala s rodinou do Nového Sadu, kde skončila vyššiu srbskú dievčenskú školu a učiteľskú školu. Vyššiu pedagogickú školu absolvovala v Novom Sade až po oslobodení. Pracovala ako učiteľka v Aradáči, Kysáči a v Novom Sade. Roku 1925 sa vydala za Ivana Garaya, zakladateľa petrovskej konopárne a prednášala na základnej škole, neskôr na gymnáziu a učiteľskej škole v Petrovci. V rokoch 1958–1971 žila v Dubrovniku, nakoniec sa vrátila do Nového Sadu.

Ako výtvarníčka prispievala v rokoch 1924–1926 do staropazovskej Zorničky a do detského kútika v časopise Jugoslávští Čechoslováci. Jej činnosť bola na vrchole počas vychádzania časopisu *Naše slniečko*, keď spočiatku texty iba ilustrovala, ale keď sa po Adele Čajakovej-Petrovičovej roku 1940 stala šéfredaktorkou tohto časopisu, začala prispievať aj literárne. Písala poviedky pre deti a prekladala z angličtiny, ruštiny a nemčiny. Zomrela 2. septembra 1988 v Novom Sade.

Jej prvá poviedka pre deti má názov *Elenkine najkrajšie Vianoce*. Vyšla v decembrovom čísle *Našho slniečka* v roku 1940. Ako šéfredaktorka uverejnila v *Našom slniečku* 21 redakčných článkov, 17 prekladov, štyri originálne poviedky (o poviedke *Kuvik* sa v starobe vyslovila, že možno to ani nie je jej originálna poviedka) a 27 ilustrácií. Neskôr uverejňovala aj v časopise *Naši pionieri* (časopis *Naše slniečko* totiž v školskom roku 1946/1947 dostal toto nové meno, ktoré mal až do školského roku 1969/1970, keď bol premenovaný na *Pionieri*; pod týmto tretím menom zotrval až do školského roku 1990/1991, keď dostal po rade štvrté meno *Zornička*.)

Zbierka poviedok pre deti Oľgy Babylonovej-Garayovej pod názvom *Zvieratá sa páčia deťom* (Nový Sad: Obzor, edícia Včielka, 1985, zostavil Vítázoslav Hronec) vyšla pri príležitosti autorkiných osemdesiatych narodenín. Autorka si knihu sama aj ilustrovala. Už z názvu vidno, že ide o obľúbenú tému ešte z predchádzajúcich období vývinu našej detskej spisby – o sentimentálnu tvorbu o zvieratkách, od ktorej sa naše spisovateľky zoskupené okolo Nášho slniečka nevedeli odpútať. Kniha obsahuje štyri prózy: *Rozprávka o Jožkovi a Ježkovi, Ako Marienka, Elenka a Vlado chytali bociana, Ako sa skončila vojna s husami a Lilka*. Ide i autobiografické prózy, ktorých dej autorka lokalizuje do slovenského vojvodinského prostredia (spomína sa dokonca Erdevík na úpätí Fruškej Gory). Okrem zvierat vystupujú v týchto poviedkach aj malí hrdinovia, ktorí majú blízky vzťah k zvieratám. Tieto sa však nestvárnajú v antropomorfizovanej podobe, ale predstavujú súčasť detstva, spolunažívania s prírodou. Preto sa napríklad deťom nepodari udržať líšku vo svojom dome, lebo táto patrí do svojho prostredia, do prírody. Husi a bociany sa vedia ubrániť pred deťmi, zatiaľ čo ježko a líška si aj v cudzom dome žijú svojim zvláštnym živočíšnym životom. Ich živočíšnu povahu nie je možné zmeniť, a tak zostávajú vo svojej prirodzenosti, čo si deti uvedomia až po prečítaní knihy. Príbehy sú humoristické, veselé a hravé, plné roztopašných hrdinov. Táto kniha, ako aj predošlé knihy našich aktívnych spisovateliek, sú si veľmi podobné. Keby sme ich vydali spolu a anonymne, ťažko by bolo podľa jazykovej a štylistickej stránky zistiť, o ktorú autorku ide. Zoskupené okolo Nášho slniečka tieto naše spisovateľky pre deti sa nemohli odpútať od ustálených, tradičných zvieracích tém a niekedy aj od mravoučného poučovania. Len nepatrné finesy tvoria rozličnosti v ich próze pre deti.

Po Zuzke Medvedovej Oľga Babylonová patrí k priekopníkom našej detskej ilustrácie. Roku 1939 zašala ilustrovať *Naše slniečko* a potom aj texty pre deti a najmä, keď sa 13. novembra 1940 stala zodpovednou redaktorkou *Nášho slniečka*. Pre svoju ilustráciu veľkonočného vajíčka, čo v tej dobe bol veľký prečin, bola zbavená miesta redaktorky roku 1947 a časopis zmenil názov na *Naši pionieri*.

Zuzka Medvedová (1897–1985) sa narodila 5. októbra 1897 v Petrovci v sedliackej rodine. V roku 1923 sa zapísala na Akadémiu výtvarného umenia v Prahe kde študovala u známeho portrétistu Maxa Švabinského a u profesora Jakuba Obrovského. Akadémiu v Prahe absolvovala roku 1929 a potom sa vrátila do rodiska. Stále žila na relácii Petrovec - Slovensko. Roku 1942 sa natrvalo presťahovala do Bratislavy. Po vojne sa často vracia do Petrovca a tu tvorí. Zomrela v Pezinku roku 1985. Jej meno nesie Galéria Zuzky Medvedovej v Petrovci, ktorá bola otvorená v roku 1989.

Zuzka Medvedová spolu s Adelou Čajakovou-Petrovičovou bola pri zakladaní časopisu *Naše slniečko* a už od prvého čísla v októbri roku 1939 časopis ilustrovala a písala

príležitostné básničky. Už od prvého čísla viedla stálu rubriku Ančička nám píše. Tak v prvej jej básni v prvom čísle pod názvom Ančička nám píše veselým tónom sa prihovára detskému čitateľovi a vyjadruje svoje potešenie, že budú mať radosť z čítania nového časopisu pre deti. Jej poézia aj v ďalších číslach je sentimentálna, vyjadruje radosť života a veselé príbehy nielen detí, ale aj zvieracieho sveta.

Význam ilustrácie v našej časopiseckej tvorbe pre deti je nedoceniteľný. Práve ilustrácie Zuzky Medvedovej predstavujú začiatok našej ilustračnej tvorby pre deti. Sama ilustrácia nie je iba pretlmočením textu, literárny text nemôže byť dostatočným kľúčom k vnímaniu a chápaniu ilustrácie. Detskému čitateľovi predškolského a v prvých rokoch mladšieho školského veku je potrebné pomôcť v rovnakej miere pri vnímaní literárneho textu ako aj pri vnímaní ilustrácie. Je všeobecne známe, že najmenšie deti sú schopné robiť len vecnopredmetnú interpretáciu, čo znamená, že dieťa si všíma a vníma len najpodstatnejšie rysy ilustrácie, t.j. postavy, výraznejšie predmety, stromy, okná, dvere, atď. Pretože pojmový aparát detského príjemcu je relatívne úzky, práve ilustrácia pomáha rozširovať a upevňovať slovnú zásobu detí. Ilustrácie Zuzky Medvedovej sú folklórneho typu s bohatými ozdobami, deti v kole v tanci, dievča v kroji, zvieratká, kvietky, príroda v jej najkrajšom vydaní. Všetko je veselé a hravé. Ilustrácie sprevádzajú text, približujú predmety a deje a takto pomáhajú vytvoriť si bližší obraz o napísanom texte. Ilustrácie v Našom slniečku sú priamou výtvarnou interpretáciou textu. Medvedová v kresbe používa grafický spôsob a tak dosahuje jednoduchú, ale výstižnú expresívnosť. Na tento spôsob možno úplne poznať dedinskú dolnozemsú prírodu a spoetizovaný svet každodennej skutočnosti. Jej ilustračná tvorba má celý rad aspektov: je úsmevná, lyrická, prísne vecná a metaforická - vždy v zhode s textom, ktorý neparafrázuje, ale zosilňuje. Vidno v nej aj citové elementy.

Celková predvojnová tvorba pre deti zaberá mimoriadne dôležité miesto najmä preto, že ju tvorili ženy - spisovateľky, ilustrátorky, ktoré ambiciózne pristúpili k deťom svojou tvorbou aj napriek sentimentalizmu, neproduktívnym antropomorfizmom, predsa významne prispeli k vývinu súčasnej literatúry pre deti v našom vojvodinskom prostredí.

Literatúra

Hodoličová, Jarmila (2005). *Prehľad dejín slovenskej vojvodinskej prózy pre deti a mládež*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Hodoličová, Jarmila (2011). *Medovník. Chrestomatia slovenskej vojvodinskej literatúry pre deti a mládež*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

Kopál, Ján (1984). *Literatúra pre deti v procese*. Bratislava: Mladé letá.

- Noge, Július (1988). *Literatúra v literatúre*. Bratislava: Mladé letá.
- Sliacky, Ondrej (2007). *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Sliacky, Ondrej (2009). *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Stanislavová, Zuzana (1995). *Priestorom spoločenskej prózy pre deti a mládež*. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ.

Jarmila Hodolič

FEMALE WRITERS IN VOJVODINIAN SLOVAK CHILDREN'S LITERATURE

Summary

The paper analyzes the literary opus of Vojvodinian Slovaks written for children, which was dominated by authors like Adela Čajakova- Petrovičova, Zuzana Medvedjova, Mariena Czoczekova-Eichartova and Oljga Babilonova-Garajova in the pre-war and early post-war period. We focus our attention on the work of these female writers whose books and stories end the period between the two world wars. Besides writing for children, Zuzana Medvedjova illustrated the children's magazine *Naše slniečko* (Our sunshine) and later became a famous painter. In their work these writers did not distance themselves from sentimental literature although in it we can find traces of humour, joyful adventures and merry heroes. Their prose is so similar that it is hard to determine which author wrote which piece.

THROUGH THE STORM WE REACH THE SHORE: A SMALL SCALE STUDY IN COGNITIVE POETICS¹

Abstract: This paper presents the results of a small scale study conducted in order to explore the way EFL students understand love metaphors in poetry and lyrics of popular songs in English. Forty second and fourth year undergraduate students of English Language and Literature were given a questionnaire that was designed to test their recognition and understanding of love metaphors. Although it is well known that metaphors in a foreign language might represent a problem when it comes to understanding, we wanted to determine the effect context and degree of familiarity with a given metaphor have on the recognition and understanding of metaphor. Considering the fact that the conceptualization of love varies due to within-culture and individual differences, we also wanted to see whether gender and age play any role in metaphor comprehension. We calculated the means and range for the metaphors that were identified and explained by the means of statistical analysis based on percentage share within the structures of the categories in the questionnaire. The findings are discussed from the perspective of cognitive linguistics and cognitive poetics.

Key words: cognitive poetics, metaphor, poetry, popular songs, EFL students.

Introduction

The advent of cognitive linguistics (Lakoff and Johnson 1980) has shifted the focus from the study of metaphor as a traditional literary trope onto the study of conceptual metaphors as cognitive mechanisms that underlie and shape our way of thinking. As Gibbs (2002: 7) claims, “much of our conceptualization of experience is metaphorical, which both motivates and constrains the way we think creatively”. Thus, even in creative uses of language, i.e. poetry, conventional metaphorical mappings are used to understand abstract concepts in terms of some more concrete and familiar ones. These metaphorical mappings are “widely conventionalized in language as there are a great number of words and idiomatic expressions in the given language whose meanings depend upon the conceptual connection (Lakoff and Turner 1989: 51). As Kövecses (2006: 367) has it, conceptual metaphors can be placed on a scale of conventionality; some deeply entrenched and hence

1 izgarjana@yahoo.co.uk

well known metaphors such as LOVE IS A JOURNEY can be found on the one end, and less conventional, or novel ones, such as LOVE IS A COLLABORATIVE WORK OF ART, can be found at the other end of the scale. Unconventional metaphorical expressions are especially prevalent in poetry, as poets use different techniques (cf. Lakoff and Turner 1989: 67-72) to create new and original metaphorical expressions based on some conventional metaphors. According to Kövecses (2002:6), the understanding of one conceptual domain in terms of another conceptual domain implies that there is a set of systematic correspondences between the source and target domains. Sources for such conceptual metaphors tend to be grounded in everyday experience and more often than not derive from the embodied human condition. Love metaphors are in that sense no exception, since this emotion is universally conceptualized as a journey, nutrient, fire, magic, unity, and so forth. Hence, it is believed (Lakoff and Turner 1989, Gibbs 2002) that the understanding of metaphorical expressions that are related to conceptual metaphors does not require a special faculty and it is not essentially different from the process of understanding of the literal meaning. Stockwell (2002: 108) states that understanding metaphors involves structuring and re-structuring the target domain using concepts transferred from the base or source domain.

The main aim of this study was to explore the way EFL students understand love metaphors in poetry and lyrics of popular songs. Namely, although understanding of metaphors is regarded as an automatic and largely unconscious process (Lakoff and Turner 1989: 3-5), we have noticed in our classes that the students have some difficulties in recognizing and understanding metaphors in poetry, even though they have a good command of English. Specifically, we wanted to determine the effect that the context and degree of familiarity with a given metaphor have on recognition and understanding of metaphors, which is why we analyzed the students' understanding of the same love metaphors in different types of texts, i.e. poetry and lyrics of popular songs. Also, our aim was to see whether there is any correlation between the gender aspect and the students' age in metaphor comprehension, with regard to within-culture and individual differences in the conceptualization of love.

Theoretical framework

In order to apply the findings of cognitive linguistics to the analysis of literary texts, we relied on cognitive poetics, a systematic theory of the mind in which literature is not merely peripheral, but central to the understanding of human psychology. In relation to literary studies, Culler (1997: 61) distinguishes between hermeneutics, which aims at discovering a new and better interpretation of literary texts and poetics, which starts with an attested meaning

or effects and asks how they are achieved (Szondi 1978:9). In that sense, cognitive poetics is concerned both with the literary text itself and with the text as a mode of understanding conceptual structures. Since cognitive linguistics aims at finding mechanisms on which language utterance is based, as well as at discovering principles that enable feeling to motivate expression, the study of literary texts can help illuminate the way in which human language expresses and is motivated by the forms of the mind and feeling (Freeman 2009:170).

Even if cognitive linguistics and poetics constitute natural allies in many ways, an interdisciplinary collaboration is by no means a straightforward enterprise, since it is notoriously hard to provide both rigorous empirical methods and powerful interpretive concepts to be applied in relevant research. One of the pertinent questions is how one gets from the various linguistic forms of metaphor in the literary text to the underlying conceptual structures that constitute the presumed cross-domain mappings? The most important concepts that these two disciplines share are the concepts of context and script (cf. Stockwell 2002, Kövecses 2006), the concept of prototypes, as well as the conceptual metaphor and metonymy (cf. Stockwell 2002), which we have also used as key concepts in this study.

When it comes to metaphorical expressions in literary texts, or, to be specific, poetry, Gibbs (2002: 7) claims that poets do not create new conceptualizations of experience, but rather write about the metaphorical entailments of ordinary conceptual mappings in new ways. Similarly, Lakoff and Turner (1989: 67–71) have shown that the metaphors that occur in poetry are basically the same as the metaphors that occur in everyday language use; they are conceptual in nature yet they represent a sort of creative transformation, which is a result of four most typical methods used by poets: extension, which implies adding a new element within the original domain; elaboration, which implies drawing attention of the reader to an element that already exists in the metaphorical mapping; questioning, which assumes questioning the boundaries of our everyday metaphorical understanding of concepts, and finally, composing, which indicates a combination of several conventional conceptual metaphors that are rendered in a new and creative metaphor.

Hence, even though we are often surprised and moved by a poet's rendering of some of the deepest human emotions, such as love, for instance, the poets themselves do not create a completely new metaphorical mapping between the two domains that seem to be strikingly different but they rather suggest new ways of viewing love within the given conventional metaphor. As Gibbs (2002: 7) points out, "many of the creative uses of language that talk about love and other difficult concepts are themselves based on a much

smaller set of cognitive models that constrain the way individuals think about and express their experiences.“ Within the cognitive poetic framework, it is emphasized that in order to grasp the issues of literary value and the associated meaning, one has to be able “to have a clear view of the text and context, circumstances and uses, knowledge and beliefs” (Stockwell 2002: 7).

This wider context is equally important when we take into account metaphor variation, since metaphors vary not only cross-culturally, but also within cultures (Kövecses 2006: 165). In this study, we were primarily interested in metaphor perception and variations that affect this perception, most notably social (gender and age) and style dimensions that pertain to the medium or type of text in this case. The broader cultural context supplies the speakers of a language with the relevant cultural model that is used as a reference point in the process of constructing appropriate meaning of a metaphorical expression. Also, according to Kövecses (2006: 165), when it comes to metaphorical systems that cultures produce, they will be coherent not only with embodiment, but with culturally defined experience and styles. This coherence, on the other hand, equips the speakers of a language with a specific intuition that is related to the linguistic meaning of a given metaphorical expression.

Methodology

Assuming that our second and fourth year students have a good command of English, having reached C1 level of the *Common European Framework of Reference for Languages*, set by the Council of Europe, we tested forty students at the English Department, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad to determine their level of recognition and understanding of conventional and unconventional love metaphors in English in different contexts. The first group consisted of twenty second-year students and in the second there were twenty fourth-year students who agreed to participate in the study. In total there were twenty three female and seventeen male students (eleven female and nine male students in the first and twelve female and eight male students in the second group). The test they did was in English, and it contained different poems written by Emily Dickinson (“429”, “638”) and John Donne (“Batter My Heart”, “The Bait”), and some popular songs by U2 (“With Or Without You”) and Sting (“Fortress Around Your Heart”). Due to space limitations, we are not able to enclose the test; however, we will try to explain the main idea behind it.

The students did not have a time limit to finish the test, yet all the participants did it in thirty minutes. The test contained three types of questions: a) underlining a word / phrase

that contained a metaphorical expression, b) circling the best option in a multiple choice task and c) providing an answer. The students' responses were marked either correct (1 point) or incorrect (0). In some cases, there was a pre-determined set of correct answers, and if a student mentioned at least one, the answer was considered as a correct one. For open ended questions of the abovementioned type c), we determined a range of correct answers. We calculated means and range for metaphors that were identified and explained, by the means of statistical analysis based on percentage share within the structures of the categories in the questionnaire.

Results

The questions in the test were given in the order of difficulty, starting with the easiest one and ending with the most demanding one. For instance, in the first part of the test, the students were asked to underline the part of the text that contained metaphorical expressions, or to determine the source and the target of the given conceptual metaphor that was behind the given linguistic expression. To illustrate the tasks given in the test, we will use one example, the first stanza of Emily Dickinson's poem number "429":

The Moon is distant from the Sea –
And yet with Amber Hands –
She leads Him – docile as a Boy –
Along appointed Sands –

In the specific task related to this poem, the students had to underline the metaphors and decide what the Moon and the Sea stand for. Similarly, in the lyrics of popular songs, for example, U2's song "With or Without You", from their album *The Joshua Tree*, the students again had to underline the metaphors they found in the song, and in this particular stanza to decide what the stone and thorn stand for, and how the author of the song perceives love.

See the stone set in your eyes
See the thorn twist in your side
I wait without you
sleight of hand and twist of fate
on a bed of nails she makes me wait
and I'm waiting for you
with or without you.

Firstly, the students did the tasks related to the examples taken from poetry, since they discussed other poems by the same authors that contained similar metaphors as part of the-

ir literature course, and in that way they could use their knowledge to solve some specific tasks. The overall context and knowledge they had about a particular poem / author were used as the elements of various kinds of context that would make the task of understanding metaphors easier. Also, we gave the students some additional questions that pertained to their individual perceptions of love, in order to delineate the cultural model their perception of love is based on. It turned out that the female students were more explicit regarding the description of their concept of love than the male students. However, the fact that the female students mentioned more elements regarding their conceptualization did not significantly affect their understanding, judging by the results we got. Hence, both the immediate and wider contexts were taken into account, as well as extralinguistic knowledge that the students had about a particular concept. At the same time, context was used as a building block to arrive at the appropriate meaning of a given metaphorical expression, and also as a tool that the students used to get from linguistic expressions to underlying conceptual structures.

In most cases the students did not have problems with the recognition of metaphorical expressions in the most general sense. If we take, for example, the abovementioned poem by Emily Dickinson, most of the students underlined “The Moon” and “The Sun” as metaphorical expressions. However, as regards to relating these expressions to the sources they stand for, they considered both targets as a pair and wrote “the couple / lovers”, which was accepted as a correct answer. Still, many students were more precise and related these targets to specific sources: a woman and a man, respectively, which was the answer we expected. The answers such as “the Moon represents God and the Sun represents man” were considered incorrect.

The same applies to the examples taken from the popular songs used in the test. For instance, although the students were able to recognize that a metaphorical expression was used in a given poem, they were not that successful in relating the source and the target entailed in the metaphorical mapping. Hence, the metaphors “stone” and “thorn” in the abovementioned example (“With or Without You”) were sometimes matched to general concepts or feelings such as “love” or “feeling”. What we expected was to get answers that referred to specific negative emotions such as coldness, pain, and we accepted the answers that fitted that range, such as cold, reserved, impassive, restrained, full of hatred.

All the given tasks contained several contextual clues that helped the students arrive at an appropriate interpretation. In addition to this, the students were familiar with the style typical of the poet whose poems were used as the examples, as well as with the style of the performers whose songs were given in the test. In addition to this, the melody and

the rhythm of the song play an important role in determining the overall meaning of the text. This type of knowledge provided additional extralinguistic context that affected the process of understanding.

The results we obtained are given in the two tables below.

Poetry	<i>Female students</i>		<i>Male students</i>	
	2 nd year	4 th year	2 nd year	4 th year
Recognition – conventional metaphors	63.5%	72%	65%	74%
Recognition – unconventional metaphors	57%	61%	60%	65%
Understanding – conventional metaphors	53%	58%	55%	61%
Understanding – unconventional metaphors	47%	50%	46%	49%

Table 1 *Understanding of metaphors in poetry*

As can be seen in Table 1, in general, the students had some difficulties in recognizing and understanding both the conventional and unconventional metaphors they encountered in the selected poems. In that sense, gender did not play an important role, since the results of the female and male students do not differ significantly. On the other hand, the results indicate that age did affect both the process of recognition and that of understanding, as 4th year students did better in the test than 2nd year students.

When it comes to recognition of conventional metaphors, the students' results are within the range of 63.5% to 74%, as opposed to recognition of unconventional metaphors, where the results range from 57% to 65%. However, the process of understanding was more demanding, as expected, and here we have the range of 53% to 61% in the case of

conventional metaphors, and 46% to 50% in the case of understanding unconventional metaphors.

Popular songs	Female students		Male students	
	2 nd year	4 th year	2 nd year	4 th year
Recognition – conventional metaphors	84.5%	90%	82%	89%
Recognition – unconventional metaphors	75%	80.5%	76%	79%
Understanding – conventional metaphors	69%	80%	70%	82%
Understanding – unconventional metaphors	59%	65%	57%	64%

Table 2 *Understanding of metaphors in popular songs*

As can be seen in Table 2, the students did much better in the test that checked their perception of the same metaphors in popular songs. In this case, it was also proved that gender did not have a substantial impact on both recognition and understanding. Still, age does play a role in the whole process, judging by the results we got in this study. In the tasks that focused on the students' recognition of conventional metaphors in popular songs, the students scored from 82% to 90%, and in those that were based on the recognition of unconventional metaphors, they scored from 76% to 80.5%. Again, even in the examples that contained the lyrics of popular songs, the most demanding tasks involved the understanding of metaphors, both conventional and unconventional ones. The students scored from 69% to 82% in the case of conventional love metaphors and from 59% to 65% in the case of unconventional ones.

Discussion

Judging by the results of this study, gender did not have a significant impact on either the process of recognition or the process of understanding of metaphors, regardless of the

type of text. Still, age did have an impact on both processes, as fourth year students did slightly better than second year students in all tasks in general. These better results can be explained by the fact that they had more theoretical and practical classes in the field of literary studies, hence, they were more equipped to analyze metaphors in a foreign language. This finding is in line with some previous research in this field (Izgarjan and Prodanović-Stankić 2008: 188), which shows that automatic and unconscious understanding of metaphorical language cannot always be assumed, but rather requires both practical and theoretical training in this field.

The type of text and context affected metaphor comprehension considerably, since recognition and understanding of metaphorical expressions in popular songs, both conventional and unconventional, was a less demanding task for the students. This can be explained by the fact that the students are more familiar with the lyrics of popular songs, having heard them more than once. Also, the overall context that indicates the atmosphere of the song, melody, and other elements of extra-linguistic knowledge the students possess in relation to a particular song make the whole process easier, since the students have additional context clues that they can use in the process of understanding given metaphorical expressions. Unfortunately, this is not the case with poetry, which, more often than not, sounds a bit strange to the 21st century generations of students, who are not used to reading such types of texts. This difference is clearly reflected in the results of our study.

The process of understanding was least demanding for EFL students in the examples where there was a prototypical form of metaphor. In addition, the examples in which metaphors were elaborated or extended in a given poem/song were much easier than the examples in which the source domain of the metaphorical mapping was present and the target left implicit. However, whenever the given metaphorical expression was based on an unconventional and creative metaphorical mapping, the students were not able to find the correspondences and construct the appropriate meaning, which is in line with some previous research in this field (Glucksberg and Keysar 1990; 1993, Cacciari 1998, Izgarjan and Prodanović-Stankić 2008).

Concluding remarks

The main objective of this paper was to determine the extent to which the process of metaphor comprehension is affected by different factors, such as age, gender or specific text types. When it comes to social dimension, gender did not play a significant role in neither recognition nor understanding, as opposed to age. Practical and theoretical training

as well as exposing students to more examples in which they can encounter metaphorical expressions in a foreign language seem to be crucial.

Furthermore, style dimension was more important, as different text types and context clues had a positive impact on the whole process in the sense that they enabled the students to arrive at the more appropriate meaning. As the results of this study indicate, the synthesis of various elements, such as extra-linguistic knowledge, contextual clues, familiarity with a given song and melody affect the process of metaphor comprehension.

The fusion of cognitive linguistics and literary theory in the form of cognitive poetics may be a valuable attempt to relate literary meaning production to the principles of meaning construction in the fields that are easier to monitor. The findings in these disciplines should undoubtedly be applied to language and literature studies at higher levels, since theoretical and practical training in this field affects students' level of understanding of metaphorical expressions.

References

- Brône, Geert, Vandaele Jeroen (eds.) (2009). *Cognitive poetics: goals, gains, and gaps*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Cacciari, Cristina (1998). „Why do we speak metaphorically? Reflections on the functions of metaphor in discourse and reasoning.” In: *Figurative Language and Thought*, eds. A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs, M. Turner (New York, Oxford: Oxford University Press). 119–158.
- Culler, Jonathan (1997). *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Fremann, Margaret H. (2009). „Minding: feeling, form, and meaning in the creation of poetic iconicity”. In *Cognitive poetics: goals, gains, and gaps*, eds. G. Brône and J. Vandaele (Berlin, New York: Mouton de Gruyter). 169–197.
- Gibbs, Raymond, W. (2002). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glucksberg, Sam, Keysar, Boaz (1990). „Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity”. *Psychological Review*. 97/1: 3–18.
- Glucksberg, Sam, Keysar, Boaz (1993). „How Metaphors Work”. In: *Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony (Cambridge: Cambridge University Press). 401–425.
- Izgarjan, Aleksandra, Prodanović-Stankić, Diana (2008). „Understanding of conceptual metaphors: an exploratory case study”. In *ELLSSAC Proceedings, International*

- conference *English Language and Literature Studies: Structures across Cultures 2*, eds. A. V. Jovanović and R. Vukčević (Belgrade: Faculty of Philology). 177–189.
- Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán (2006). *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Turner, Mark (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stockwell, Peter (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
- Szondi, Peter (1978). „Introduction to literary hermeneutics”. *New Literary History*. 10/1: 9–25.

Aleksandra Izgarjan, Diana Prodanović-Stankić

KROZ OLUJU DO OBALE: STUDIJA MANJEG OBIMA IZ OBLASTI KOGNITIVNE POETIKE

Rezime

Osnovni cilj studije iz koje je proistekao ovaj članak bio je da se utvrdi na koji način studenti Anglistike druge i četvrte godine Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, razumeju metafore vezane za pojam ljubavi na stranom, odnosno engleskom jeziku. Posebno nas je zanimalo da utvrdimo da li postoji veza između razumevanja metafora i odgovarajućeg tipa teksta, te su iz tog razloga, studenti analizirali konvencionalne i nekonvencionalne metafore u primerima preuzetim iz poezije i tekstova popularnih pesama na engleskom jeziku. Pored toga, cilj studije je bio da se utvrde i ostali činioци koji utiču na taj proces, kao što su pol i starost ispitanika, kao i njihovi stavovi prema pojmu ljubavi. Teorijski okvir članka je zasnovan na teoriji o pojmovnoj metafori, a rezultati koji su predstavljeni u ovom članku pokazuju da rod nije imao značajnu ulogu, za razliku od starosti ispitanika, iako su ispitanice imale ukupno mnogo razvijeniji način konceptualizacije pojma ljubavi od muških ispitanika, sudeći po odgovorima dobijenim istraživanjem.

ТИПОВИ СУСРЕТАЊА У ПРИПОВЕДНОЈ ПРОЗИ АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ¹ (Школа безбожњиштва)

Апстракт: Тематска скруженост Тишмине приповедачке прозе утемељена је у односу човека, појединца, са собом и другима на мултикултуралном простору Војводине средином двадесетог века. Рад се бави утицајем идеологија тог турбулентног времена и простора из перспективе различитих етника у својеврсним ситуацијама када се човек сусреће са собом као бићем свесног избора на алтернативној дистанци добра и зла, у преиспитивању својих погледа на стварност и сопствене вредности. Мотивисаност наративног тока суочена је са основним питањима живота и смрти као и са низом темељних антрополошких поставки јунака унутар односа према жени, као својеврстан тип сусретања, те према врховном етичком, божанском, бићу у оквиру феномена воље за моћ. Сусретање се испољава као вид различитих идеолошких, културолошких, социолошких и индивидуалних стремљења јунака Тишмине приповедачке прозе у односу на другачије људе и ситуације, као и феномене које нам ова проза доноси.

Кључне речи: сусретање, идентитет, eros – tanatos, рат, жена, *Школа безбожњиштва*.

Феномен сусретања у приповедној збирци *Школа безбожњиштва* Александра Тишме посматран је у раду са више аспеката; прво, у дословном значењу глаголске именице настале од речи сусрести која означава: а) наићи на неког или нешто, где јунаке Тишмине прозе проучавамо у међуодносима ликова у функцији приповедне прозе као основног вида аналитичке експертизе. Значење б) задесити неког у вези са нечим/неким, открива нам инцидентан тренутак у животу сваког јунака различитих приповедака из којег, као из примордијалне тачке, прича почиње мотивисано да се одвија, а приповедање по најразличитијем обрасцу усложњавања догађаја и делимичних и поновљених ретроспекција отвара причу. То је тачка приповедања која се код

¹ bjprovci@eunet.rs – Рад је сачињен у оквиру истраживања на пројекту *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (број 178005), који се, под руководством проф. др Горане Раичевић, спроводи на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, уз финансијску помоћ Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Тишме, по правилу, не налази у почетној сцени, али је на самом почетку. И последње значење дате речи б) дочекати неког/нешто (РСХКЈ, 1976: 104), представља исходишну тачку укупних догађања и дешавања унутар приповедачке структуре, његову кључну мисао и разлог приповедања у Тишмином уобичајеном конструктивном поступку увођења нагле перипетије која води брзом крају.

Друго, феномен сусретања са меандричном мотивском мрежом бави се утицајем идеологија тог турбулентног времена двадесетог века и простора Војводине² на појединца из перспективе различитих етника у својеврсним ситуацијама када се човек сусреће са собом као бићем свесног избора на алтернативној дистанци добра и зла, у преиспитивању својих погледа на стварност и сопствене вредности, у горљивој потреби да одреди себе као индивидуално мислеће и делатно биће. И треће, свака од четири приповетке заступљене у овој збирци има своју оригиналну тачку посматрања из које извлачимо својеврсну ознаку за феномен сусретања.

Збирку *Школа безбожничтва* чине четири приповетке неједнаке дужине и појединачних животних манифестација јунака као вид различитих идеолошких, културолошких, социолошких, психолошких и индивидуалних стремљења јунака Тишмине приповедачке прозе у односу на другачије људе и изнимне ситуације ратних и поратних времена. То су приповетке: „Шнек”, „Школа безбожничтва”, „Најгора ноћ” и „Стан”.³ Две од њих говоре о ратним страдањима директно, а две су из поратних времена са реперкусијама из, опет, ратних дешавања.

2 Тишмине теме су већим делом везане за Нови Сад, као централни град Војводине, он је писац урбаних спациотемпоралних одређења. Палавестра га по тематици, феномену страдања, стрепње и кривице сврстава у ред средњоевропских писаца: „Ту је сваки човек у страху да је нешто крив, јер је свако скривио бар нешто [...] У таквој култури, кроз тему страха, стрепње и тескобе, [...] наступили су модерни јеврејски митотворци европске књижевности – Франц Кафка, Роберт Музил и Итало Звево. Њима су се као изразити нови средњоевропски писци, поред других, прикључили Данило Киш, Ђерђ Конрад и Александар Тишма.” (Палавестра, 2005: 21) Када Тишмино дело пореди са делом Данила Киша, Владимир Гвозден говори о искуству расцепа не само као модернистичке идеје, већ и од *fatuma* које им доноси рођење да припадају мешовитом браку, код Тишме оца Србина и мајке мађарске Јеврејке, рођење у Хоргошу, на граници две државе „чија двојезичност, подвојеност бива поетизована као омен супротстављених утицаја – панонска лирика и опора балканска реалност.” Тако да је, како тврди аутор, „Средњу Европу видео као некакво проширено сопство”, са устаљеним одликама и неспособношћу „да се са суседом живи у миру – стара болест средњоевропских народа коју су велике силе умеле да искористе”. (Гвозден, 2005: 75, 80)

3 Збирка Тишмине прозе под називом *Школа безбожничтва: Деветнаест приповедака* изашла 1980. у издању Нолита, садржи приповетке из ранијих приповедних књига.

„Када сам почињао да пишем, са седамнаест, осамнаест година, трајао је рат, са хапшењима, рацијама, илегалним акцијама, једна невероватно драматична, доживљајима богата стварност која ме је опчињавала и којој сам покушао да одмах дам књижевног израза [...] Моја прва тема, рат и окупација, постала је прошлост (касније), и самим тим добила другачије стварносно обележје [...] Управо тада, кроз те нератне теме, кроз нератни доживљајни свет, почео је да ми се у свест прикрада доживљајни свет рата, али сада као фон, као позадина на којој су се нератне теме, нератне фабуле одигравале, добијајући од ње контрасну дубину.” (Тишма 1989: 14–15).

За *Школу безбожничтва* Никола Милошевић вели да је „једна од најбољих збирки приповедака објављених на нашем језику”⁴ (1981: 1027), док Лионело Константи, Тишмин преводилац на италијански, како представља Персида Лазаревић ди Такомо, две приповетке сматра средишним: „Школу безбожничтва” и „Најгору ноћ”, „док су друге две приповетке у суштини периферијске и служе као оквир” (205: 263). Очигледна је преводиочева пријемчивост ратним темама које сублимишу приповедање оквирним предочавањем система застрашивања и моћи. Никола Милошевић је ове две приповетке одредио као „граничне ситуације”, док се, по истом аутору, друге две баве „уметничким обликовањем свакодневице”, оне које нам нуде „колико-толико подношљиву реалност”. Но, подробнијим аналитичким поступком уочили смо да јунаци приповедака доживљавају некакву транспозицију сопственог бића, расцеп у интегритету и идентитету сопствене личности, недостатак хабитуса, без обзира на то гледа ли јунак смрти у очи или само мења стан – ипак бива угрожен као биће. Драшко Ређеп је слично приметио: „Нити су, у парафрази неких наслова, сви Тишмини јунаци без кривице криви, нити су насиља увек на терет савести оних које обично легитимно и вечито тумачимо као зло.” (2006: 10)

Сусретање као феномен препознавања и суочавања у чворишним местима Тишмине приповедачке поетике спознаје се на више нивоа. У приповеци „Шнек” оквирна слика се појављује као исходиште у дисторзичном времену рата, иако је радња смештена у послератни новосадски грађански простор. Материјализација

Приповетке: „Похвала гробљу”, „Бдење”, садржане су у књизи Кривице, у издању Матице српске из Новог Сада, 1961; „Човек у млечном ресторану”, „Што се није знало”, „Хиљаду и друга ноћ”, „Девојка у сну”, „Очев последњи стан”, „Тврђава”, „Јалоусје”, „Земља – ваздух и „Највећи зналац на свету”, налазе се у књизи приповедака *Повратак миру*, у издању Нолита, Београд, 1977.

4 За ову збирку Тишми је додељена Андрићева награда исте године када је збирка и изашла, 1978.

фикције главног јунака Стевана Шнека да је неко други, основни је приповедачки хронотоп, те гоњен том идејом прихвата туђу жену и туђу болест. Прва реченица: „Шнека је пробудила главобоља”, успоставља асоцијативну везу са једном Кафкином приповетком („Преображај”) у којој се главни лик буди претворен у големог кукца. И као што се Грегор, Кафкин јунак, преображен буди тог јутра, тако се и Стеван Шнек после првог буђења са главобољом, буди преображен, само, после коначног буђења тога јутра он се осећао одлично, „уместо тупости у глави, осећао је бистрину која је за њега била новост”. (Тишма 1978: 10) И то је тај преображај. Наиме, спознавши да му је дугогодишња главобоља нестала, схватио је да се у потпуности поистоветио са Зораном Калајићем и његовом неизлечивом болешћу, чији је сигнал, такође, био престанак главобоље. Суочен са смрћу која је сада, чинило му се сасвим извесна, пошто се судбина покојника у његовом случају понавља, одлучио је да се ожени по други пут и то Калајићевом женом. У профилисању Швенковог лика Тишма је феноменом смрти расколио јунаков идентитет. Швенк је преживео рат и избегао се заробљеништва јер је преузео идентитет покојног младића Милоша Саратлића и полако почео да измишља нови идентитет, бежи од себе до степена на којем је основна слика његовог сопства почела да се топи. Када се рат завршио, требало му је времена да се врати себи. Истом матрицом лако је склизнуо, и сада поново, у нови идентитет. Један сусрет са искреном нежношћу и несвакидашњом приврженошћу брачног пара, један загрљај, Швенку је прижељкивано наговестио да је брачна срећа могућа: „Желео је да му [Калајићу] буде што сличнији, јер је био сведок блаженства које је онај био достигао” (Тишма 1978: 16), иако је тај пут извесно водио у смрт. Први пут нови идентитет га води од смрти у живот, а други од живота у смрт. Тишма примарну мотивацију изводи на сајединству мотива *egot* – *tanatos*, где чворишно место представља однос према жени, а исходишна теза гласи: болест и зло потичу од жене. Његова прва жена, Хенријета, која га је проказала и због које је доспео у логор, борећи се за себе у том времену смрти, нехотично га је спасла. Време мира донело је другу жену, Љиљану, тако ведро окренуто животу,⁵ са којом је спокојно и у блаженству очекивао смрт. Атавистички механизам одбра-

5 Чини се да је Шнек неспособан за симбиотичку заједницу са женом и да је то његов исконски импулс, његово јаство, иако тежи таквој блаженој слици озарености са другом женом јер га је прва напустила, издала и варала, желела да се избави, како каже на једном месту. Но иста тескоба прати га и у односу са другом женом: њихова постеља чинила му се као „спремљени лог”, жена је имала „воњ зноја и улежаног тела”, а своје друго венчање види као да се „венчава за смрт”.

не Тишма је искористио структурирајући своју приповетку тако да на крају дође до неке врсте анагноризма, препознавања. Наиме, затварајући причу, смешта јунака у почетну ситуацију раног јутарњег преображаја, но овога пута као сусрета са сопством: „Можда свако мора остати оно што јесте.” (Тишма 1978: 39) Тако се модел неизрађених односа и несхватања између мушкарца и жене понавља још једном.⁶ Хармонија је само тренутак, живот је нешто друго.

Прича чије име носи и сама збирка, централно је место Тишмине приповедачке поетике не само по апостофираној позицији Тишминог наратива тематизованог безбожништвом, него и на фону дубљег, етичког значења чија се семантика гротескно пружа на профилисање јунака. Обичног човека, Јанчи Дулича, којем су ратне околности намениле улогу саслушача сужњева у предсаслушању у подрумци, на крају затичемо не само као бизарног силника, већ као злослутно чудовиште. У релационим алтернацијама злостављач – злостављани/насилник – жртва, аутор се одлучује за прву одредницу, тако да је улога жртве незнатна у односу на профилисање јунака – антијунака у поступку, назовимо га, рационалне психологизације једног од темељних човекових порива: воље за моћ.⁷ Основни вид сусретања у овој приповеци јесте спознаја да у овом свету где влада насиље и смрт бог не постоји, те тако, онај који има моћ поседује и божанске атрибуте, тако да „на место бога ступа иследник Дулич, један од оних којима би са гледишта Ничеовог сасвим лепо пристајао статус ’подчовека’”. (Милошевић 1981: 1031) Никола Милошевић скреће пажњу, што је још један вид сусретања у приповеци, на однос „детерминисане повезаности злочина и казне” као могућност и као етички принцип који је одавно заокупљао писце у одгонетању узрочно-последичне устројености. Како закључује, код Тишме нема никакве „унутрашње казне” у којој би „по дијалектици самог преступа злочинац [...] сам себи судио”. „Уз помоћ читавог низа духовито и танано повучених мотивацијских потеза, он гради један сложени систем уметничке интерпретације, из чије перспективе читаоцу постаје сасвим разумљиво одсуство било какве гри-

6 „Полако се удаљио од Љиљаниног кауча и вратио се свом. Легао је, покрио се и скретио руке, да будан сачека устајање у том туђем стану са туђом женом.” (Тишма 1978: 39)

7 На сличан начин рационалне психологизације Тишма представља и жртву: „Dok, recimo, ispisuje Blamova sjećanja na veliki zimski pogrom novosadskih Jevreja i Srba, što su ga mađarski fašisti proveli u siječnju 1942, Tišma to radi bez ikakve nježnosti prema žrtvi, mirno i staloženo, kao da opisuje cvjetanje orhideja u nekom bačkom stakleniku. Učinak koji na takav način proizvodi po čitatelja je razoran, jer ne pruža utjehu u ljudskosti i u identifikaciji sa žrtvom, što je oдавно postalo uobičajena figura u svakoj beletrizaciji genocida.” (Jergović, <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/tisma-utjeha-jevrejskih-pasa/>)

же савести.” (Милошевић, 1981: 1028) Са становишта сусретања лика и одређених ситуација можемо раслојити три основна момента ослањајући се на Милошевићеве исказе: сурет на етичкој равни са самим собом у одсуству било какве сенке кајања; сусрет на социјалном нивоу где јунака детерминише слабо материјално стање, лоше образовање, тако да обавља подређене послове; сусрет на националном нивоу где јунак кокетно користи своје презиме Дулич/Дулић у зависности од временско-просторних одредница;⁸ сусрет на психолошком нивоу прво као недостатак самопоуздања, па завист према истопозиционираним иследницима и осветољубивост вечито потлаченог и недостатног која га води у злочин како се „сваки наговор на грубост прихвата јер је она мерило залагања”. (Тишма 1978: 58)

Јанчи Дулич је мрзео мекуштво, једино што му је било важно јесте: не бити мек, иако га је осећај нелагоде у односу на ауторитет, као и невољност да се истиче, неретко прогањао. Није волео своју слабост, није волео своје сиромашно порекло, своју неуку жену, свој изглед, није волео свој страх од просота у којем су испитивали затворенике (боље да је кавез, бунар са једним излазом како би их лакше контролисали и мање осећали угроженост од њих), плашио се да одлучује (бољи је „удобан полумрак послушности”) – зато пристаје на грубост као мерило залагања. На почетку приповетке га затичемо у подруму⁹, у „радионици”, где се, ваљда, ради бол, патња и смрт, да ради то „док сужањ не омекша” испитујући Остојина, који је „некако меко губио свест” и тиме га спречавао да обављајући свој рад извуче из њега додатна обавештења. У овој лакосложној игри речима гради се, заправо, однос ликова стављаних у релационе позиције:

- 8 „Истина, он је био чист Мађар, и по оцу и по мајци и по католичкој вери, али га је презиме – наслеђено [...] од заборављених словенских предака – чинило, у раном раздобљу његовог живота, колебљивим. Записан у првом разреду као Дулић (са ĥ), и говорећи одлично српски јер је одрастао у мешовитом сиротињском предграђу, био је сматран за Србина и није се томе противио него се осећао поласканим.” (Тишма 1978: 55)
- 9 Простор се може посматрати и на симболичан начин. У подруму жели да се уздигне изнад предиспитивања затвореника, попне на друштвеној лествици и да саставља записнике у канцеларији. Из те подрумске свести он се уздиже и излази у спознаји свемоћи. Двадесети век је „изнедрио мноштво фрустрираних, духовно испражњених, у суштини ропских индивидуа Дуличевог кова, којима је само стицај историјских околности омогућио да се, макар за тренутак, појаве у улози 'надљуди'” (Милошевић 1981: 1031).

Дулича је мекота и невиност, у коју је био уверен и поред испитивања, подсећала на сина Жежина, мекушног и болесног малишана, који је у датом тренутку био на самрти. Замена је доследно обављена на нивоу мотива тела. Мотив телесности изазива у Дуличу и некакву интимну прилежност, тако да се у један мах нејачан син утелотворује у девојачки и девичански лепог и невиног сужња, који од мука и „неопера”, заједно са Дуличевим иследничким посленичким напорима „смрди” и тај смрад „обележава блискост у коју су доспела њихова два тела”. Овако врсни сусрет, опет на међама *erosa* и *tanatosa*, ставља Дулича, који је волео чистоћу, у прилично заумну и нечисту позицију где зверски жељног убијања у пожуди немоћног тела Остојиновог прегорева у страсти анималне пожуде и убија га на врхунцу задовољења.

На игру телесног и његове еротске помаме, као видљивог и овоземаљског, материјалног, Тишма наслојава недокучиву, у сваковрсној симболици, релацију отац – син. Мали Жежан је управо оно што отац не воли: мекушан и болестан, што у Дуличу рађа диспаратна осећања. Убијајући Остојина као да убија сина, тако невиног, продужетка себе и то га додатно љути. Тешко болестан „био је у божјим рукама”, како је рекао лекар, „то значи – није био ни у чијим рукама” (Тишма 1978: 61), како је мислио Дулич који није веровао у бога. „Ја сам ти господ бог и од мене зависи хоћеш ли сутра бити жив” (Тишма 1978: 54), викали су иследници небројено пута и та га је бука, те гласно изговорене речи, подсећала на „текући гад” који је нападао просторије подрума и пео се на човека.¹⁰ Колико од њега зависе нечији животи, или колико и живот сина зависи од њега, питање је које експлицитно не одзвања приповетком, али га казују речи беспомоћја и страха Дуличевог и вечити осећај да је увек помало крив. Убиство Остојина морало је активирати мотив кривице и казне и Тишма ставља, на моменат, свога јунака у стање страха од божанске одмазде због посредног убиства сина. Следи да је однос према врховном творачком принципу Дулич осећао као страх и кривицу од које се уморио и коју је, напослетку, решио да затре у себи. Како разрешење приповедачког чина код Тишме увек бива у некаквом наглом обрту, син преболева шарлах и оправља се, а Дулич убиством руши све етичке баријере и страхове, осећање ниже вредности и закључује, када се осведочио да му је син жив, да одмазде нема. Оно што треба напоменути је да Дулич себе сматра неверником, јер вера у њему изазива само оно осећање потчињености и ништавности, подрумске недостатности коју је већ дуго осећао, и зато, спознавши да казне нема,

10. Симптоматично је како реч као *logos*, као светски ум, као бог за Дулича представља гад.

кликће: „Боже, хвала ти! Не, стварно те нема, нема. Ја сам бог.” Тако непостојање казне за убиство/синоубиство укида екстерни божански постулат, укида унутрашње осећање страха и срама у времену када је све дозвољено, када се чини да бога нема, па ни кривице.

„Тишму не привлаче велике, свеопште трагедије подгреване патосом, већ њихови маргинални одједи који продиру у тескобу самотника, уплићу се у мале личне мистике појединца и у душама невољника остављају празне љуске промашених и покрадених живота” (Палавестра, 2005: 23), речи су којима можемо проблематизовати скоро мирни одлазак, без отпора, толиких јеврејских породица у логоре у којима им је судбина била извесна, а тичу се дешавања у приповеци „Најгора ноћ”. Основно сусретање односи се на питање како бити вук у времену где владају плаутовски закони *homo homini lupus*, када то није твој свет, када га не разумеш. Оцу породице, Јеврејину, казано је да овај „свет за њега не постоји”, као израз и исказ до „безумља неразумне воље” оних који сада владају силом овим светом и како он као разумно биће, сада на то пристаје, пакује се и спрема за одлазак са породицом у неповрат. Уобичајеном симболиком сата, чије казаљке изгледају као да стоје, али време, ипак, неумитно пролази, Тишма води мисаони процес оца породице с гледишта свезнајућег приповедача. Његове мисли су нагомилане и стишњење у нечињењу као казаљке на сату, али бурне као време које пролази. Проблематизује две могућности: отпор таквом наређењу које води у смрт или добровољни одлазак, такође у смрт – дакле, коју смрт да изабере. Тако причу у првој реченици дефинише као „ноћ умирања”. Но шта је у ствари умрло у тој ноћи: живот какав више не постоји, јер његова жена мирно спава приправна да ујутру оде са својим дететом у смрт пошто није вучица да се бори, или, како су га учили, вера у правду и право који побеђују. У истом тренутку то је немогућност сусрета два света, једног са људима „његовог кова” који су стављени на последње ограничење – на живот и другог, са људима који такве наредбе издају и попуњаваће „настањен простор без њих”. То је и сусретање са васпитањем које је прегажено силом; са стварима у стану које су одређивале и обликовале правац живота и које ће остати разваљене и отете, суретање са његовим преживелим светом. И опет, у очекиваном Тишмином преокрету на крају наратива он, отац и муж, долази до закључка да треба бодежом сам да усмрти жену и кћер, уснуле у несазнају, али сат зазвони и намера остаје неостварена у ноћи. Тако јунак Тишмине приповетке остаје доследан својој колебљивости, јер велико промишљање не допире у делатан свет и попут синкопе бива избачен из простора и времена непознатог му света.

Бранко Чаковић, заслужни борац – бивши Павле Корчагин, са својом породицом: болесном кћерком, васпитно запуштеним сином и отуђеном женом, настоји да дође до већег стана у последњем тренутку ветеранских заслуга јер је пред пензијом, а жени захтеви за проширењем су неумољиви, основни је фабуларни путоказ приповетке „Стан”. Недовољно образован временом губи добре пословне прилике. Тишма свога јунака ставља у непријатну позицију да своју пензионисану професорку, коју је једном доживео као мајку, избаци из стана и сам се усели.¹¹ У неколико кључних реченица на самој крају писац саопштава да јунак није имао мајку, већ маћеху и да је то разлог што „целог живота није престао да се пробија, узалудно, ка топлоти и светлости”. (Тишма 1978: 174) То као контрапункт мотивише његове поступке: жељу да служи идеји због које је рођеном оцу после рата одузео земљу и отерао га у смрт, немогућност да се приближи жени коју је изабрао и деци од којих се отуђио, па и жељу да не исели драгу професорку. Ипак, чини се да је Бранкова тежња ка светлости узалудна јер га није огрејала док је растао, тако да га затичемо у вечитој тежњи, крутог у односима са људима и доследног својим добрим, али и лошим потезима.

Јован Делић наглашава како Тишма од стварних догађаја, случајева „гради антрополошке параболe”, „како свака од приповиједака својим обртом изненађује и показује велику загонетку људске природе”. Док користи догађаје из стварности он их транспонује у једну вишу уметничку стварност. „Тишмино је у тим приповеткама све: индивидуализација и портретисање ликова, помјерање тачке гледишта, избор приповједача, приповједачког лица и говора, уживљавање у свијет и осјећања јунака, постављање и разрешење антрополошке загонетке, мотивација, неочекивани обрт, дочаравање људских живота и судбина као непредвидљивих чуда.” (Делић 2005: 159)

Сусретање као феномен препознавања ситуација у суочењу јунака са самим собом у чворишним местима Тишмине приповедачке поетике релативизује човека као биће слободног избора и уплиће га у спациотемпоралне утицаје где се показује као слабо биће којим управљају јаки нагони, те не успоставља хармонију ни са другима, као ни са собом.

11 У комунистичком простору идеја професорки није припадало толико станарског простора, те би стан, ако га он не жели, свакако био одузет. Тим се оправдањем водио Бранко Чаковић у сопственом неодустајању од намере да стан добије. Безлична административна моћ је јача од личних хтења. Но, са друге стране, жељу своје жене да добије стан је морао, као доследан и одан човек, да спроведе до краја. Тако испада да одлуке нису мотивисане његовим хтењима, па и потенцијална кривица не може бити његова. Он је само добар војник своје отаџбине.

Извори

- Тишма, Александар (1978). *Школа безбожништва*. Београд: Нолит.
- Тишма, Александар (1980). *Школа безбожништва: Деветнаест приповедака*. Београд: Нолит.
- Тишма, Александар (1989). *Ненаписана прича*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности.

Литература

- Гвозден, Владимир (2005). „Тишмина књижевност расцепа” у *Повратак миру* Александра Тишме. Зборник радова, Делић, Ј., Кољевић, С., Негришорац, И. (уред.). Нови Сад: Матица српска.
- Делић, Јован (2005). „Тишмине антрополошке параболе: Надиље” у *Повратак миру Александра Тишме*. Зборник радова, Делић, Ј., Кољевић, С., Негришорац, И. (уред.). Нови Сад: Матица српска.
- Jergović, Minjenko (2010). *Tišma, utjeha jevrejskih pasa*. Preuzeto 15. 11. 2013. sa <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/tisma-utjeha-jevrejskih-pasa/>
- Лазаревић ди Ђакомо, Персида (2005). „Рецепција дела Александра Тишме у Италији” у *Повратак миру Александра Тишме*. Зборник радова, Делић, Ј., Кољевић, С., Негришорац, И. (уред.). Нови Сад: Матица српска.
- Милошевић, Никола (1981). „Истина и илузија уметности” у *Књижевност* 5–6. Костић, Звонимир (уред). Београд: Издавачко предузеће „Просвета”.
- Палавестра, Предаг. (2005). „Јеврејска тема Александра Тишме” у *Повратак миру Александра Тишме*. Зборник радова, Делић, Ј., Кољевић, С., Негришорац, И. (уред.). Нови Сад: Матица српска.
- Ређеп, Драшко (2006). *Предговор у Антологија Тишма: изабране странице*. Нови Сад: Прометеј.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 6. (1976). Стевановић, академик др М., Марковић, др С., Пешикан, др М., Гортан-Премк др Д. и дуги (уред.). Нови Сад: Матица српска.

Branka Jakšić Provči

TYPES OF GATHERING IN NARRATIVE PROSE OF ALEKSANDAR TIŠMA

Summary

The thematic focus of Tišma's narrative prose is founded in the relations of man, an individual, with himself and with others in a multicultural environment of Vojvodina in the mid 20th century. The article is dealing with the influence of ideology in those turbulent times and places through the eyes of different ethnics in situations when man is confronted with himself as a being of conscience and choice in an alternative distance between good and evil, the revaluating of their views on reality and their own qualities. The motive of the narrative flow is confronted with the basic question of life and death and fundamental anthropological settings of the character towards women, and towards the supreme ethical, divine, being in the phenomenon of the will for power. The gathering is exhibited as a form of different cultural, ideological and personal goals of the character in Tišma's narrative prose, in relations to different people and situations and the phenomenons this prose delivers us.

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ДИНАМИКЕ „ПРВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ” СРПСКЕ АВАНГАРДЕ¹

Апстракт: У раду се даје опис најзначајнијих особина динамике првог таласа српске и југословенске међуратне авангарде са средиштем у Београду, утемељен на Вајсжербеовом моделу авангардних група и покрета. Наглашава се посебна историјска ситуација младог поколења српских и југословенских писаца, окупљених још током рата око *Крфског забавника*, који су своје дружење наставили у иностранству (Париз), и образовали бројне књижевно-уметничке групе и часописе. Разматра се поетичка, идејна и идеолошка сарадња и сукоб са представницима најчвршће организованих покрета – зенитизма и надреализма. Показује се да је авангардни подстицај у српској књижевности суштински везан за наше ствараоце/неросредне преносиоце идеја авангарде из иностранства, чија је прва генерација, захваљујући служби или стицајем околности, на крају авангардног раздобља напустила домовину, и чији је повратак био у многоме отежан или чак онемогућен идеолошким деловањем друге генерације авангардиста.

Кључне речи: авангардне групе и покрети, С. Винавер, М. Црњански, Р. Петровић, Тодор Манојловић, Иво Андрић, Р. Драинац, Љ. Мицић; група Alpha *Зенит*, надреализам.

Сажети опис неких особности и динамике српске авангарде у оквиру југословенског и европског културног простора, оцртан у овом кратком тексту, темељи се на моделу који је осамдесетих година прошлога века понудио белгијски стручњак Жан Вајсжербе, стављајући у први план авангардне групе и покрете као основне носиоце уметничке активности у Европи између два рата, односно као нарочите појаве разноврсног уметничког интернационализма и мултикултурализма. (Weisgerber 1982: 14; 1981: 55–62) Вајсжербеово виђење феномена авангарде подразумева пре свега низ колективних активности/пројеката (ређе индивидуалних), које окупљају одређени број писаца и уметника, изражавају се изричито путем манифеста, програма и ревија, и одликују крајњим непријатељством према успостављеном поретку на књижевном пољу (форме, теме, језик, итд.) као и – веома уопштено – на поли-

¹ alias@bvcom.net – Рад је настао у оквиру научног пројекта Института за књижевност и уметност из Београда ON178008 *Српска књижевност у европском културном контексту*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тичком и друштвеном плану. У већини случајева реч је о двоструком револту (често и општем револту, који обухвата и обичаје и етику), о раскиду повезаном са свешћу о превазилажењу епохе, било да се оно заснива на подухвату чисте деструкције (нихилизам), било да следи идеал реконструкције (формална истраживања, политичко деловање, утопизам, итд.). Због мноштва разноврсних облика које тако описана појава добија, по Вајсгербеовом би мишљењу било пожељно говорити о мноштву авангарди а не о једном јединственом феномену. (Weisgerber 1984, I, 72)

Када је реч о конкретним одликама, Вајсгербеов модел авангарде као динамике група и покрета ставља нагласак на њихове *циљеве* (естетичке, идеолошке и социјалне), *бројност* (малобројност/масовност), *организацију* и *кохезију* (хијерархија, једнакост, анархија; једнонационалност/вишенационалност); *трајање* (краткотрајност/дуг период), *еволуцију и њен ритам* (истоветност циљева или њихова промена; спор или брз развој), *ширење* (један извор или деловање из више центара; сличности као производа дубоког утицаја, површинских одјека, или формалне сличности; међународни значај, судбина), *револуционарни полет* (агресивност и строгост програма, степен раскида са поретком у књижевности и друштву, деструктивност/конструктивност, новина тема, форми, језика, идеал будућности), *систем вредности* (субјективно/објективно, појединачно/опште, конкретно/апстрактно, идеализам/реализам, интелектуализам/ирационализам, индивидуализам/колективизам, духовно/материјално, центар/периферија). (Weisgerber 1981: 58–59)

У оваквом облику, понуђени Вајсгербеов образац представља значајно, иако не и једино и сасвим обухватно оруђе за тумачење авангарде: на основу наведених критеријума у први план се ставља једна од битних страна феномена, оличена у групној динамици авангардиста у датим друштвеним, односно културним оквирима. Полазећи од наведених претпоставки, овде ће се нагласити неки од момената битних за специфичности наше авангарде, изражени пре свега кроз појмове центар/периферија, посредници; часописи; групе и покрети; сарадња и сукоби.

*
* *
*

Као географска и културна периферија, српска/југословенска средина свакако није могла бити поприште интензивне концентрације деловања стваралаца из различитих земаља; са друге стране, стварањем нове, вишенационалне и вишеконфесионалне државне заједнице, настају и услови да од 1919. године Београд постане најважније југословенско средиште књижевног живота, у коме се сабирају

српски писци из емиграције, писци из бивших аустроугарских крајева – Војводине, Босне и Херцеговине, Хрватске, као и хрватски писци, међу којима и Тин Ујевић и Густав Крклец. Откривање авангарде у нас није се темељило на посредном и маргиналном упознавању са активностима и делима у европским жариштима – захваљујући историјским околностима већи број наших интелектуалаца и уметника упознаје се са актуелним европским збивањима на самом њиховом извору, из прве руке. Готово сви најважнији српски међуратни књижевници, међу којима су и нека највећа имена у историји наше књижевности уопште, прошли су кроз неки облик иностраног школовања/боравка у метрополама од Будимпеште и Беча, преко Базела и Фиренце, Кракова, Прага и Минхена, до Париза. Тако Станислав Винавер 1908. године одлази у Париз, где се посвећује студијама математике и физике, музике и филозофије, упознаје са Бергсоновим учењем и окреће ка савременој књижевности и уметности. Доброволац у Првом рату, доспева на Крф где уређује *Српске новине*. Пред крај Првог светског рата, Винавер је 1917. године, месец пред почетак Октобарске револуције, упућен у Петроград, у својству преводиоца српске дипломатске мисије и сведок је руског уметничког и друштвеног преврата.

Иако се никада неће вратити у нову државу Јужних Словена, други важан посредник у преношењу авангардних идеја у нашу средину јесте Димитрије Митриновић, који, након уредниковања у *Босанској вили*, одлази 1913. године у Минхен да ради докторску тезу о модерној уметности код Хајнриха Велфлина. Митриновић се у Немачкој повезује са групом интелектуалаца међу којима су и Ерих Гуткинд и Василиј Кандински и приближава се групама које окупљају међународне мислиоце и ствараоце попут Фредерика ван Едена, Мартина Бубера, Пабла Пикаса, Ромена Ролана, Аптона Синклера итд. За време боравка у иностранству Митриновић учествује у организацији изложбе Мештровићевих дела на јужнословенске теме 1915. у Лондону, и ступа у контакт са Тином Ујевићем у време када и песник лута по Европи. Ујевић 1913. године одлази у Париз, чинећи део наше избегличке дијаспоре заједно са Милуном Милуновићем, Савом Шумановићем, Растком Петровићем, Душаном Матићем, Славком Воркапићем, Бошком Токином, Бранком Дешковићем, Савом Поповићем, Љубом Бабићем, Радетом Драицем, Винком Форетићем, итд. Искуство у претежно средњоевропском културном кругу стичу и Тодор Манојловић, Милош Црњански и Иво Андрић: Манојловић, након боравка у Немачкој (Минхен) и Италији (Фиренца), одлази у Базел где завршава историју уметности 1914. године. Први светски рат га затиче у Италији, одакле 1916. одлази на Крф као доброволац, сарађује у *Српским новинама* и у *Крфском забавнику*, да би по ослобођењу дошао у

Београд, као што ће, преко Беча и Загреба, то учинити и Милош Црњански, и потом и, студент философије у Загребу, Бечу, Грацу и Кракову, Иво Андрић.

Особеност модерничког/авангардистичког деловања у београдској средини јесте управо образовање и деловање *ad-hoc* литерарних група које су имале не више од једног или два наступа у јавности, као и часописа, углавном кратког раздобља излажења. За периодику је везан и посебан аспект српског модернизма/авангардизма – генерацијска/судбинска повезаност најважнијих протагониста: Бошко Токин, Растко Петровић, Тодор Манојловић, Сибе Миличић, Станислав Винавер, Тин Ујевић већ су током рата кроз сарадњу са *Крфским забавником* чинили неформалну групу чији је већи део наставио дружење и сарадњу у Паризу; након повратка у земљу наши ствараоци настављају заједничко деловање у различитим видовима, преваходно окупљени око различитих часописа и едиција, од којих су најважнији *Дан* Милоша Црњанског (1919–1920), *Прогрес* Драгише Васића (1920), часописи Раде Драинца (*Хипнос*, 1922–23, *Ново човечанство*, 1922, *Нова бразда* 1939, и др.), Драгана Алексића „*Dada Tank*” и „*Dada Jazz*” (1922), часописи Велибора Глигорића (*Нова светлост*, 1920–1922, *Раскрсница* 1923–1925, и др.), часописи будућих надреалиста (*Путеви*, *Сведочанства*), часописи групе тзв. неоромантичара (*Уметност*, *Вечност*, *Чаша воде* и др.)

Од пролећа 1919. у Београду делује „Група уметника”, основана у београдској „Ротонди”, кафани „Москва.” Њени чланови су књижевници, сликари, музичари, преводиоци: Сима Пандуровић, Сибе Миличић, Тодор Манојловић, Милоје Милојевић, Станислав Винавер, Бранко Поповић, Милош Црњански, а по доласку у Београд и Иво Андрић. У јесен 1920. године група се гаси, а њени чланови настављају појединачну сарадњу са различитим часописима, од којих је најважнији *Зенит* Љубомира Мицића (Загреб–Београд 1921–1926), најуспелији покушај да се код нас оствари међународно значајни авангардни часопис.²

2 На страницама свог гласила, најпре на становиштима блиским експресионизму, Мицић окупља запажене европске уметнике са Запада и Истока, објављујући њихове прилоге (Северјанин, Еренбург, Мајаковски, Кручоних, Хлебњиков, Маљевич, Лисицки, Пастернак, Блок, Кандински, Валден, Шиле, Беренс, Кајзер, Маринети, Гол, Салмон, Биро, Жакоб, Дерме, Де Торе, итд.), као што у једном раздобљу дели уређивање листа са значајном фигуром међународне авангарде – Иваном Голем. У позној фази Мицић и Пољански све више стављају нагласак на сам покрет и идеје покрета, да би се, услед идеолошких и финансијских проблема, *Зенит* коначно угасио, а његови утмељивачи отишли у иностранство.

Када је реч о односу према домаћим ствараоцима, Мицић, по узору пре свега на италијански футуризам и Маринетија, има изражену тенденцију да обликује што ексклузивнији круг сарадника, односно што чвршће структурисани покрет; он настоји да на странице *Зенита* доведе практично све наше важније (младе) ауторе, полажући искључиво право на њихово објављивање; онога тренутка, међутим, када се покаже да књижевници немају намеру да буду искључиви сарадници *Зенита* и заговорници идеја зенитизма, Мицић ступа у полемику са њима, не бирајући речи којима их напада, и на крају их немилосрдно одбацује. То се догађа са најужим сарадником Бошком Токином и са београдским кругом књижевника, Драганом Алексићем и његовим дадаизмом, где Мицићев брат и дугогодишњи најближи сарадник, Бранко В. Пољански, између осталог објављује полемички „Дада-јок”, како би неутралисао Алексићева естетичка стремљења.

Разлог за раскид Мицића и београдских авангардиста јесте појава Библиотеке „Албатрос”, „Свесловенске књижарнице”, као и наступ групе књижевника у загребачком часопису *Критика*, бр. 11–12 за 1921. годину (уредници Милан Беговић и Љубо Визнер), под заједничким називом „Београдска литерарна заједница Alpha”.³ Групу је чинило дванаест аутора (Тодор Манојловић, Милош Црњански, Тин Ујевић, Сибе Миличић, Станислав Винавер, Јосип Косор, Светислав Стефановић, Бошко Токин, Станислав Краков, Растко Петровић, Милан Дединац, Иванка Иванић), заступљених са шеснаест радова (осам песама, један есеј, две приче, један драмски увод, три жанровски хибридна текста и један превод). У фељтону су своје прилоге дали Тин Ујевић, Бошко Токин и Растко Петровић, док се у белешкама, осим уводног текста о Alpha, доноси и одговор Љубомиру Мицићу.⁴

3 Као последица ових иступа долази до међусобног сукоба, оптуживања и полемика. У *Зениту* број 9. од новембра 1921, у рубрици „Макроскоп” на стр. 12, Мицић објављује напад на своје дојучерашње сараднике, у облику коментара поводом објављивања *Дневника о Чарнојевићу и Громобрана Свемира*, у Библиотеци „Албатрос”. Мицић критикује експресионизам Црњанскога, а посебно Винавера, као лажан и погрешан. Ово је најави потпуног раскида са београдском експресионистичком школом: у следећем, десетом броју, *Зенит* доноси још обимнију и жешћу критику, при чему бивше сараднике Мицић назива јадницима, који себе мало цене и ниски су, и пита се да ли осећају своју „мизерију и подлост”. Најгоре од свих пролази „плачидруг” Токин, оцењен као ништица, непознаница и шарлатан (стр. 14).

4 „На писање г. Мицића, власника ’Зенита’ изјављујемо ради обавештења: Ми смо г. Мицића сматрали као издавача. Ми смо штампали наше радове у ’Зениту’, а такођер и умолили наше пријатеље на страни да у њему сарађују, али онога тренутка, кад је издавач покушао да своје производе, не само штампа у ’Зениту’ (што смо ми толерирали као појмљиву

Наступ најмлађих може се по свему судећи посматрати као сложен, жанровски разнолик манифест (Јовановић 1994) и као такав, уз доцније надреалистичке публикације, представља један од највиших колективних домета наше авангарде.⁵ Вишеструка повезаност текстова и стваралаца, наглашена је и самим заједничким наступом али и међусобним посветама: Тодор Манојловић и Сибе Миличић наменили су песме један другоме, Бошко Токин и Станислав Краков посветили су своје текстове Растку Петровићу, Растко Петровић и Милан Дединац Станиславу Винаверу, Винавер је своју причу посветио Кракову, а превод Блока Стефановићу. Иако се задржава у некој мери у *Путевима*, који су у истом броју *Критике* најављени као часопис „који покрећу неки чланови из београдске литерарне заједнице,” односно у Драинчевом *Хипносу*, у коме сарађују Винавер, Токин, Петровић, Косор, Ујевић, Дединац, као и Алексић и Мони де Були, оваква врста и степен поетичке усклађености, прожетости и упућености, међутим, у потоњим се наступима чланова групе никада неће поновити. Наступају другачији трендови, као у случају објављивања *Алманаха Бранка Радичевића* 1924. године, у редакцији Божицара Ковачевића,⁶ где своје прилоге дају Тодор Манојловић, Сибе Миличић, Милош Црњански, Станислав Винавер, Растко Петровић, Густав Крклец. Начела исказана у предговору – „зборник је урађен аутоматски [...] без жеље за идејним или каквим другим груписањем, приносима Београђана који су у ово тренутку у току песничког стварања”, најављују и његову садржину. И поред прописаног формалног изгледа – 5 страна по песнику, две за фотографију и биобиблиографску белешку и лични исказ о поезији, три за ауторске песме, резултат је неусклађен и крајње разнолик и у личном представљању песника и мишљења о песништву, и у песничким прилозима, од којих

слабост издавачеву) него да их чак назива 'манифестом' целог једног покрета, ми смо сви прекинули са издавачем, а и наше пријатеље на страни обавестили. Ову изјаву чинимо да би се већ једном престала спомињати наша имена у вези са г. Љубомиром Мицићем, кога дубоко презиремо и као писца и као човека, чијим клеветама нећемо више учинити част да одговарамо.”

5 Апослутни врхунац, међутим, оличава авангардни „Бал 1002. ноћи” из фебруара 1923. године, у чијој су припреми или извођењу учествовали Тома Росандић, Петар Добровић, Јован Бијелић, Петар Палавичини, Сретен Стојановић, Игњат Јоб, Младен Јосић, Живорад Настасијевић, Никола Бешевић, Милош Голубовић, Александар Дероко, Бета Вукановић, Пјер Крижанић, Душан Јанковић, Станислав Бинички, Милоје Милојевић, Јован Србуљ, Раде Драинац, Бошко Токин, Драган Алексић, Мирко Кујачић, Тодор Манојловић, Марко Ристић, Растко Петровић, Бранислав Нушић, Станислав Винавер, Бошко Токин, Ранко Младеновић.

6 *Алманах Бранка Радичевића*, издање Савитар, Београд, МСМХХIУ.

је већина већ раније објављена. За разлику од овог колективног дела, алманах *Црно на бело* Радета Драинца, иако у основи не толико запажених индивидуалних прилога (Драинац, Алексић, Томић, Токин, де Були, Матић), представља далеко радикалније, провокативније, кохерентније и авангардније издање. (Јешић 1996: 187)

* * *

Раздобље 1922–1925. године може се оценити као прелазно раздобље у српској авангарди – „други талас” српских авангардиста, школован превасходно у Швајцарској и Француској (Марко Ристић, Душан Матић, Александар Вучо)⁷ једно време тесно сарађује у часописима *Путеви* и *Сведочанства* и има блиске погледе на књижевност, уметност и стварност са првом генерацијом. Када се разиђу у поетичким ставовима, односу према подсвести и психоанализи, као и у политичким убеђењима, између њих се полако развија анимозитет. Чак и у раним програмским иступима, попут „Објаве поезије” М. Ристића (1927), надреалисти се јасно дистанцирају од „новог духа”, односно модернизма, како га називају. У каснијим текстовима, објављеним у часопису *Надреализам данас и овде* (1931–1932) јављају се отворене критике и напади, у распону од личних погрда⁸ до ширих, теоријски заснованих текстова у облику памфлета.⁹ Дојучерашњи сабрадници сада се критикују да не доносе

7 Француску школу пролазе и млађи чланови, попут Коче Поповића и Ванета Живадиновића Бора, док су Ђорђе Костић и Ђорђе Јовановић у највећој мери упућени на домаћу средину.

8 Примера ради, изражавајући незадовољство пре свега лиризмом, естетизмом и сентиментализмом у уметности и у ставовима савременика, Ђорђе Јовановић као једног од најистакнутијих негативних примера ове појаве истиче Растка Петровића, „човекољубиво разнеженог путујућег дипломату”. На примеру Петровићеве књиге *Људи говоре*, рада који побуђује „наш бес или само наше гађење”, Јовановић наглашава да примери таквих „расплаканих самилосника” представљају „армије оних са нежном и узбурканом душом” – бедни естетизам, сентиментално схваћену социјалност, или, на крају крајева, само чисто лицемерје. Петровић је за Јовановића „шампион медвеђих услуга надреализму”, након изјаве у *Путевима* 1923. године. Злоупотребљен у пропагирању тзв. човечности/самилости, насупрот идеји или типу конкретног делатног човека представља „измет” праве несентименталне уметности, коме је истинска улога да буде „увеселитељ” стандардизованог америчког човекољупца. (Јовановић 1932: 13)

9 У међувремену, након Драинчевог текста „Сумрак сиреализма” објављеног у *Правди* 25. X 1930. године, у коме песник београдске надреалисте види као групу пресађену са туђег тла, ископану из стварног живота, и негира њихов смисао и везу са реалношћу, долази до физичког разрачунавања чланова надреалистичке групе и песника, описаног у тексту Ђ. Костића и Ђ. Јовановића: „Надреалисти тумаче како су шамарима и штапом ’кажњавали’ г. Драинца”. – Време, X/3174, 28. X 1930, стр. 3

„[...] једну заиста нову идеологију, не једну бескомпромисност која би била довољна гаранција некористољубивости, већ неколико диспаратних идејица, по који бриљантан талент, тренутно заиста засењујући темперамент или нови призвук (Винавер, Растко Петровић, Црњански), извесне неразрађене техничке иновације, и свој појам *генерације*, појам који у себи имплицитно садржава алузију на психичке реперкусије рата, и, још више, мало камуфлирану апологију своје сопствене заслужности. Тако, на пример, остајући при томе појму генерације, који има за циљ да повеже у једну целину извесне интелектуалне индивидуалности које нису повезане никаквом заједничком идејом или несебичношћу, и обрћући сад тај појам не више само против раније предратне генерације, већ и против оне која тобоже долази после његове, модернистичке генерације.” (Ристић 1932: 44)

Модернисти/авангардисти првог таласа након Првог светског рата, макар они најистакнутији, у другој половини двадесетих година у великој су се мери уклопили у књижевне и друштвене токове и на политичком плану прихватили идеје центра или деснице, постајући не само поетички већ и идеолошки неприхватљиви за надреалистичке ауторе, који су са своје стране, рат касније, такође ступили у службу режима, сада комунистичког. Оба нараштаја оставила су иза себе и авангардистичку прошлост и идеје исказане у великом броју манифестних и програмских текстова, са разликом да су се најважнији наши ствараоци прве авангардне генерације по правилу вратили тамо одакле су и дошли у српску књижевност – у иностранство. Неки од њих ступили су у дипломатску службу (Црњански, Петровић, Андрић), други, који су се идеолошки компромитовали пре и за време Другог светског рата (Мицић, Пољански, Миличић, Краков) отишли су у емиграцију, што их је практично за дужи период одстранило из књижевног и друштвеног живота, у чему су не малу улогу одиграли и бивши надреалисти. Мицић и Црњански враћају се у Београд тек у позним годинама, Растко Петровић умире у САД, Миличић у Италији, Пољански у Паризу, Краков у Женеви... На тај начин, у пуном симболичком кругу, „странце” у домаћем културном простору судбина је вратила на место поласка; оно што је остало иза њих јесте десетак година живе уметничке и интелектуалне делатности и многа антологијска остварења српске и југословенске књижевности.

Литература

- Деретић, Јован (2007). *Кратка историја српске књижевности*.
- Јовановић, Ђорђе (1931). „Сада и овде”, *Надреализам данас и овде*. Бр. 1, јун: 13.
- Ристић, Марко (1932). „Против књижевности модернистичке”. *Надреализам данас и овде*. Бр. 2, јануар: 44.
- Српска авангарда у периодици* (1996). Уредили Видосава Голубовић, Станиша Тутњевић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Јешић, Н. (1996). „Два песничка алманаха – Алманах Бранка Радичевића 1924. и *Црно на бело* 1923”. 181–190.
- Јовановић, Александар (1996). „Alpha – београдска литерарна заједница”. 149–156.
- Палавестра, Предраг. *Догма и утопија Димитрија Митриновића: почеци српске књижевне авангарде*. Београд: Слово љубве.
- Петковић, Новица. „Књижевност 20. века,” http://www.rastko.rs/isk/isk_21_c.html, приступљено 30. 1. 2014.
- Weisgerber, Jean (1981). „Les avant-gardes littéraires: essai de classification”, *Komparativistik. Theoretische Überlegungen und Südeuropäische Wechselseitigkeit*. Festschrift für Zoran Konstantinović. Heidelberg.
- Weisgerber Jean (1982). „Les avant-gardes littéraires”, *Letteratura Francese*. Vol. I. Roma.
- Weisgerber Jean, Ed. (1984). *Les avant-gardes littéraires au XX siècle*. 1. Histoire. 2. Théorie. Bruxelles, Budapest.

*Bojan Jović*THE „FIRST GENERATION” OF THE SERBIAN AVANT-GARDE: SOME
CHARACTERISTICS OF THE GROUP DYNAMICS

Summary

This paper gives an outline of specific characteristics of the Serbian avant-garde dynamics according to the Weisgerber's model of avant-garde groups and movements as particular phenomena of interwar artistic activity, internationalism and multiculturalism. Most of the members of the first wave of the Serbian avant-garde show particular interpersonal ties on account of common historical fate – collaboration with periodical *Krfski zabavnik* published in Corfu during the WWI. Their companionship continued abroad (Paris), and resulted in formation of a number of avant-garde groups and magazines. Pointed out is the poetic, conceptual and ideological conflict with the representatives of the most firmly organized movements - zenitism and surrealism, after the brief initial period of cooperation. It is shown that the avant-garde impulse in Serbian literature is fundamentally tied to our writers – direct transmitters of avant-garde ideas, whose first generation, due to professional or ideological matters at the end of avant-garde period, as a rule leave the country, for an extensive period of time or never to come back.

RUSINSKA KULTURA SUSRETA. ULOGA STRANIH UTICAJA U KULTURI I JEZIKU RUSINA U POLJSKOJ I VOJVODINI.¹

Apstrakt: Karpatski Rusini vekovima naseljavaju pogranični pojas između tri države – Poljske, Slovačke i Ukrajine, a od polovine 18. veka i Vojvodinu. Zahvaljujući svome položaju, rusinska kultura i jezik spadaju u red heterogenih kultura, u velikoj meri nastalih pod uticajem drugih kultura. U radu će biti kontrastivno prikazani određeni nivoi kulture i jezika nastali na mestu susreta različitih jezičkih, kulturnih, društvenih i političkih tradicija. Na primeru rusinske kulture može se videti kako se, stolećima, kultura malog naroda, iako dosta zatvorena i konzervativna, održava prihvatajući i strane uticaje.

Ključne reči: rusinski jezik, lemkovski jezik, Rusini, Lemki, jezik u kontaktu, pozajmljenice.

Andžej Stasjuk, u svojoj poslednjoj knjizi, zbirci eseja *Nema poslovnih vozova pored žutih puteva*, piše o dvojici najpoznatijih Rusina u svetu. Svoj esej počinje digresijom zašto voli da zamišlja Lemke, odnosno Rusine.

„[...] uvek sam voleo da zamišljam Lemke kao putujući narod. Zatvarao sam oči i zamišljao njihove seobe kroz vreme i prostor. Ispod kapaka ukazivao mi se lanac Karpata, koji uz malo mašte može ličiti na nešto slično ljudskom skeletu. Video sam kako idu kroz stoleća s Balkana, terajući svoja stada. Možda čak i iz Rodopa, možda čak i iz Albanije. Ko to može da zna? U krajnjem slučaju, zar nije albanski *bjeshkë*, to jest 'planina', tako sličan našem Beskidu... Tople mesece su provodili visoko na planinskim livadama, zime u dolinama, u skloništima dovoljno primitivnim da im ne bi bilo žao ostaviti na proleće. Na taj način ja ih zamišljam kao putujući narod, slobodan, možda čak i poludivlji. Bez otadžbine sa tačnim granicama, ali neverovatno odomaćen u karpatskom pejzažu. Kad se gleda na svet odozgo, s vrha, s prevoja, granice gube značaj. Prosto se gleda valovita linija horizonta i to je najbitnije. Naročito u onim vremenima, kad su granice bile nejasne, promenljive i slabo zaštićene. Ni ne znamo koliko je trajao taj njihov put. Pojavili su se na ovim prostorima, recimo, u 14. veku. Usput su privlačili k sebi zrnca drugih naroda,

1 tomasz.kwoka@uj.edu.pl

kao što magnet privlači gvozdene mrvice. Verovatno zbog toga što su nomadi, Cigani, gusari, šverceri uvek izazivali čežnju sa dozom straha kod naroda, koji su provodili miran i dosadan život. I ko nije učestvovao u tom putovanju kroz stoleća: Iliri, Arumuni, Vlasi, grčki elementi i mađarski dodaci, Rusini i na kraju još i naši lokalni elementi. Volim da zamišljam te seobe polunomadskog naroda, seobe slabo poznate, slabo opisane, jer je njihova ruta vodila kroz puste planinske masive i obeležene su mnogo više mestima ispaše i zimovanja nego mestima bitaka.” (Stasiuk 2013: 138–139)

Koliko objektivan i naučan a koliko kao kakva projekcija piščeve imaginacije taj fragment prikazuje srž pojave koja će biti podrobno razmatrana u tekstu. Stasjuk svojom imaginarnom slikom Lemka karakteriše jednu njihovu osobinu kulture i jezika, koja ih čini ih posebnim etnosom. Heterogenost kultura i jezika malih naroda nije netipična pojava, ali ta osobina, iako možda malo paradoksalno, doprinela je stvaranju i očuvanju njihovog identiteta. Oslanjajući se na svoju tradiciju i otvorenost prema drugim uticajima, oni su uspeali sačuvati svoju posebnost.

Usredsređiću se pre svega na jezik i leksiku Rusina koji će biti i pokazatelji stranih uticaja, celog kulturnog, istorijskog i civilizacijskog iskustva koji su stekli Rusini tokom stoleća provedenog u Karpatima i, od polovine 18. veka, u Vojvodini. Na kraju krajeva, jezik jeste jedan integralan i bitan deo kulture, koji je i njeno sredstvo izražavanja. Kroz jezik se može sagledati heterogena rusinska kultura, koja predstavlja pravi susret kultura.

Pre nego što pređem na analizu leksičkih nivoa rusinskog (odnosno rusinskih) jezika, mora se navesti i nekolicina podataka o Rusinima. Bačvanski Rusini, kao što znamo, doselili su se u Vojvodinu u dva migraciona talasa, prvo polovinom 18. veka, a posle u drugom talasu u 19. veku. U članku će biti prikazan paralelno i deo rusinskog naroda koji je ostao da živi na teritorije Poljske. On je već od polovine 19. veka pored starijih etnonima *Rusin* i *Rusnak*, dobio naziv *Lemki* – prvo kao nadimak, a od međuratnog perioda i etnonim te grupe u Poljskoj.

Rusini, prema jednoj od teorija autohtoni su narod u Karpatima, u srednjem veku povezan sa kijevskom Rusijom. Rusinsko stanovništvo koje je živelo u karpatskim dolinama krajem srednjeg veka pretrpelo je veliki uticaj putujućih vlaških pastira² koji su migrirali s Balkana prema severu, vrhom Karpata na sever i zapad. Ta grupa romanskih nomada na svom putu preuzimala je i prenosila uticaje svih naroda sa kojima je stupala u kontakt na svome višegodišnjem putovanju. Prema drugoj teoriji o genezi Rusina, taj vlaški talas odi-

2 Govoreći o vlaškim ili romanskim pastirima mislim na neodređeni etnički konglomerat koji je nastao od rumunskih pastira mešajućih se genetički i kulturno sa drugim kulturama, narodima

grao je odlučujuću ulogu u formiranju karpatskih Rusina od zapadnoslovenskog i istočnoslovenskog stanovništva u Karpatima. On je uticao na njihov jezik, privredu (pastirstvo), kulturu, odeću, arhitekturu i sl.

Bilo kako bilo, u severnom delu Karpata, na granici današnje Poljske, Slovačke i Ukrajine nicao je jedan istočnoslovenski narod, kao klinom zaboden među zapadnoslovenska plemena. Postao je najzapadniji istureni deo istočnoslovenskih plemena, na istoku graničeći se s ukrajinskim plemenima (i sa njima genetski, jezički, etnografski, te etnički vezan), na severu s poljskim, na jugu sa slovačkim narodom. Taj njegov granični položaj uticao je na formiranje istočnoslovenskog naroda sa posebnom kulturom. S jedne strane, rusinski jezik i kultura bili su izolovani od ruskih (kasnije i ukrajinskih) kulturnih centara, dok su, sa druge strane, direktni uticaji poljsko-slovačkog življa doprineli stvaranju jednog novog, heterogenog tipa kulture i jezika kojim govore Rusini s obe strane Karpata (razlike među varijantama na severnoj i južnoj strani Karpata nisu velike). Rusinski jezik spada u grupu istočnoslovenskih jezika i genetski je povezan sa zapadnim/karpatskim ukrajinskim govorima (deli s njima većinu gramatičkih osobina istočnoslovenskih jezika), ali zbog periferijskog položaja, te jakog uticaja malopoljskih i istočnoslovačkih govora stekao je određeni broj zapadnoslovenskih osobina.³

Ta jezička situacija se promenila polovinom 18. veka, kada je habsburška vlast počela proces naseljavanja napuštenih krajeva u Panoniji, te je u okviru tog naseljavanja od 1745. godine preselila u Bačku (posle i u Srem) karpatske Rusine. Iako su se od kraja tog stoleća svi Rusini nalazili u jednoj državi (Lemki u austrijskoj Galiciji, dok drugi Rusini u Ugarskom kraljestvu), rusinski narod postao je podeljen i primoran na paralelni kulturni i jezički razvitak na dva kraja Habsburške monarhije. Uz to, i njihov jezik i kultura podlegali su uticajima raznih kultura i naroda. Rusini u Vojvodini pojavili su se u skroz drugačijoj jezičkoj, kulturnoj i geografskoj sredini, čiji simbol može biti i ime njihovog glavnog grada mađarskog porekla – Kepeccryp (mađ. *Keresztur*). Već je ovo nagoveštaj toga da na novom mestu oni neće živeti u jezičkoj i kulturnoj izolaciji, kao što su živeli u planinskim predelima u homogenoj sredini s povremenim kontaktima sa slovačkim (i poljskim) te mađarskim stanovništvom, nego će podlegati uticajima drugih naroda u pogledu poljoprivrede, kulturnih modela i jezika. Kao što piše J. Ramač:

3 Ovde se misli pre svega na fiksirani akcenat na pretposlednjem slogu, izgovor određenih glasova i palatalizaciju suglasnika, određeni broj morfoloških osobina, te leksiku sa velikim brojem poljskih i slovačkih pozajmljenica.

„По приселеню до Бачкей наш язык ше нашол у нових обставиных: одорвани од своего карпатского кореня, у сербским, горватским мадярским и немецким, а од Другей шетовой войны у сербским и хорватским окруженю. У таких обставиных вон почал траиц 'животну моц', понеже ше вещей не могол розвивац и збогацовац 'черпаючи моци' з подлоги на хторей настал. Прето ше почал архаизовац, а з другого боку, почали зме тримац вели сербски пожички. Попри сербизмох, по приселеню зме при-яли и значне число германизмох и даесдни мадяризми од бачванских Немцох и Мадярох.” (Рамач 2006: 168)

U datim okolnostima razvijao se i jezik bačvanskih Rusina, koji prema većini istraživača spada u slovenske mešane jezike i tipičan je primer kontaktnih, prelaznih jezika. S obzirom na poreklo i poseban gramatički sistem može se smestiti na granicu između istočnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika, a od 19. veka i u južnoslovenske jezike. Taj se jezik formirao u karpatskoj rusinskoj jezičkoj zajednici (pod jakim uticajem istočnoslovačkih i malopolskih govora), na mestu kontakta jezika i govora Poljaka, Slovaka, Ukrajinaca i Mađara. Za njegovu strukturu bitan je, pored tog karpatskog perioda, period posle doseljenja u Vojvodinu, u etnički mešano stanovništvo. Ovde se razvijao u mađarsko-nemačko-srpskom okruženju, prihvatajući mnoge leksičke pozajmljenice tih jezika, a iz srpskog takođe i gramatičke uticaje, te osobine balkanskog jezičkog saveza. Aleksander Duličenko okarakterisao je jezik bačvanskih Rusina kao predstavnika karpatskog tipa balkanskog jezičkog saveza, koji spaja areal karpatski s balkanskim savezom. (Upor. Barić 2007, Дуличенко 1995, Дуличенко 2008)⁴

Istovremeno, u karpatskim krajevima jezik Rusina bio je po jačini izložen sličnim uticajima jezika. U Poljskoj to je bio poljski, u Slovačkoj – slovački, te do kraja 19. veka i mađarski. Uz to, na jezik su uticali i drugi književni jezici koje su koristili Rusini (crkvenoslovenski, hibridno *jazičje* ili ugarsko-ruski, ukrajinski, te ruski) i koji su zahvaljujući svome prestižu i korišćenjem od strane rusinske elite ulazili u jezik običnih ljudi. (Upor. Barić 2007: 187–188)

4 Zbog navedenih razloga rusinski jezik može se tretirati kao slovenski fenomen. Pošto se u rusinskom na nivou deklinacije i konjugacije, kao i na nivou leksike, nalaze elementi istočnoslovenski i zapadnoslovenski, teško je odrediti tačno mesto rusinkog jezika (ako je u pitanju samo lingvistički nivo). Fejsa piše o rusinskom kao jednom jezičkom fenomenu, koji izmiče jednodimenzionalnom smeštanju u jednu grupu. On se nalazi između sve tri grupe slovenskih jezika – iz vremena karpatskog perioda između zapadnoslovenskog i istočnoslovenskog, a od polovine 18. veka i južnoslovenskog. (Upor. Фейса 2006: 232)

Leksičku osnovu govora karpatskih i bačvanskih Rusina čini domaća, praslovenska leksika iz svih oblasti života. To je bila pre svega leksika koja je opisivala realije prisutne u svakodnevnom životu na selu naroda koji se bavio poljoprivredom ili stočarstvom. Taj sloj, koji Julijan Ramač zove *karpatismima* ili domaćim slojem karpatske leksike, u jednom delu zajednički je s govorima ukrajinskog jezika (pre svega sa zapadnoukrajinskim dijalektima) (Rieger 1995: 16), dok je u drugom tipičan samo za Rusine i region Karpata u kom se oblikovao (u tom drugom delu brojno posvedočeni su i polonizmi i slovakizmi; upor. Rieger 1995: 22–24).

Na taj domaći leksički sloj slagali su se slojevi slovačkih i poljskih pozajmljenica, koji su bili odraz neposrednih, svakodnevnih kontakata tih naroda (svakodnevni jezički sloj), ali i odraz službenih kontakata, postojanja države i lokalne uprave, zvaničnih institucija i zvaničnih komunikacija (administrativni jezički sloj). Najrasprostranjenije pozajmljenice u rusinskim govorima su polonizmi i slovakizmi (potiču iz malopoljskih i istočnoslovačkih govora, a u 20. veku pre svega iz standardnih jezika Poljaka i Slovača), karakteristični i za stari, zajednički karpatski leksički sloj, ali i samo za karpatske Rusine. Polonizmi i slovakizmi (procentualno stanje zavisi od države) obuhvataju reči iz svih životnih oblasti: svakodnevne, rodbinske, društvene, kulturne, administrativne, tehničke itd.

Uticaj tih dvaju jezika, poljskog u Poljskoj i slovačkog u Slovačkoj, stalno je prisutan, jer preko tih jezika u rusinski ulaze nove reči za savremene realije. U istorijskom pogledu, za polonizme i slovakizme ponekad je teško odrediti njihovo poreklo, što zbog sličnosti što zbog slovačko-poljskih kontakata i uticaja. Opšti broj pozajmljenica (kao i leksičke oblasti) veoma je velik i samo je Z. Štiber na 400 svojih karata *Lemkovskog jezičkog atlasa* iz polovine 20. veka zabeležio 120 polonizama i slovakizama. (Upor. Rieger 1995: 17) U bačvansko-rusinskom, uz određeni broj polonizama, postoji puno više slovačkih uticaja (ne samo leksičkih, već i gramatičkih, sintaksičkih i morfoloških).

Već od samog doseljenja u Vojvodinu uticaj na jezik bačvanskih Rusina imao je jedan jezik, novitet u pogledu Rusinima poznatih slovenskih jezika – srpski jezik. S vremenom, uticaj je postao toliko jak da je doneo i narušavanje rusinske gramatičke strukture, pa se posebno govori o *gramatičkim hrvatsko-srpskim elementima u rusinskom jeziku kao narušavateljima fizionomije rusinskog jezika* (Barić 2007: 189), te je prema tome Duličenko svrstao rusinski jezik u severnog (karpatskog) predstavnika balkanskog jezičkog saveza. Srbizmi su, osim što su obuhvatili sve oblasti života i leksičke slojeve, u mnogim oblastima potisnuli i stare pozajmljenice, koje su bile korišćene do kraja 19 veka. Oni su dospevali preko direktnih kontakata (svakodnevni život, škola, uprava, sud, vojska itd.)

te preko standardnog srpskohrvatskog/srpskog jezika (npr. stručna terminologija). Srpski jezik je postao i jezik posrednik svetskim jezicima, te kulturnim evropeizmima.⁵ Posle Prvog svetskog rata sve prisutniji postaje i rusinsko-srpski bilingvizam, koji je sada već opšta pojava među rusinskim stanovništvom u Srbiji.

Drugi neslovenski sloj pozajmljenica obuhvata rumunizme (romanizme), stare i nove mađarizme i germanizme, pa novije latinizme i kulturne evropeizme, helenizme, galicizme i najnovije anglicizme (osim jednog dela anglicizama koji su donosili na početku 20. veka rusinski emigranti iz Amerike). U slučaju malih (manjinskih) jezika najveći deo novih reči koje imenuju nove realije ulaze u jezik posredstvom većinskog jezika, u fonetskoj i morfološkoj adaptaciji tog jezika. Prema tome, većina tih najnovijih pozajmljenica spada u grupu poljskih i slovačkih, odnosno srpskih pozajmljenica.

Kao što sam već ranije pomenuo, na kulturu i jezik Rusina značajan uticaj su izvršili, krajem srednjeg veka, vlaški (rumunski) pastiri-nomadi koji su migrirali vrhom Karpata, upijajući strane uticaje i podležući rusinizaciji. Kao rezultat tih migracionih talasa autohtoni živalj u tom delu Karpata preuzeo je od Vlaha elemente materijalne kulture i veštine stočarstva, te duhovnu kulturu (npr. narodne nošnje, ples, muziku, crkvenu arhitekturu i sl.). Odras tih uticaja bile su i romanske pozajmljenice do danas prisutne pre svega u pastirskoj terminologiji (*колиба, кошара, струнга, мачуга, румегати, курастра, корнута, клатати, клат, женциця, урда, бриндзя, мериндя, крачун, ватра, ватриско, ватрал*), rodovskoj terminologiji (*нонашко, нонашка, копил*) i drugim (*грун, млака, царина, яфиры, чатина*). Trag rumunskih migracija ostao je i u toponimima *Кічора, Матура, Прислон*.

Do polovine 18. veka Rusini u Karpatima živeli su u skoro homogenoj slovenskoj sredini, kontaktirajući s mađarskom kulturom i jezikom samo u zvaničnim kontaktima (administracija, država, vojska), i to pre svega oni koji su živeli na južnoj strani Karpata. Deo Rusina kontakt s mađarskim imao je i tokom letnjih sezonskih radova u Mađarskoj. Direktni kontakti slovačko-mađarski i rusinsko-mađarski postojali su pre svega u istočno-severnom delu, tj. u Zakarpaću. Ipak, mađarizmi su najčešće ulazili preko slovačkog. Sve u svemu, prema Ramaču, najveći deo do sada korišćenih mađarizama jezik Rusina preuzeo je do kraja 18. veka, još u Karpatima – taj broj iznosi oko 600 pozajmljenica iz svih

5 Zajedno sa srbizmima dospeli su i balkanizmi, koji su nastali na području Vojvodine, npr. konstrukcija *od + gen.*, gomilanje predloga, razbijanje atributivne sintagme enklitikom, te veznik *da*, kao i pojačani pridevi tipa *nov-novcat* i dr.

životnih oblasti. (Ramač 2006: 407)⁶ U mađarizme treba svrstati i brojnu grupu rusinskih prezimena mađarskog porekla, nastalih još u karpatskom periodu.⁷

Nakon doseljenja u Vojvodinu, pa sve do kraja Prvog svetskog rata, Rusini su živeli u srpsko-nemačko-mađarskom okruženju, sa mađarskim jezikom kao službenim, pa je to sve doprinelo razvoju rusinsko-mađarskog bilingvizma, prisutnog do početka 20. veka. U rusinski tada dospeva i novi talas mađarizama, prema Ramaču ipak manji od onog karpatskog, jer su se Rusini u Panoniji, zbog razvijenosti, položaja crkve, slobode veroispovesti i boravka u kompaktnim rusinskim sredinama, mnogo bolje odupirali mađarizaciji. Ti novi mađarizmi bili su karakteristični za Vojvodinu i nove realije. Ovde spadaju i primljene mađarske varijante naziva gradova (*Керестур, Варадин, Зомбор, Оджак, Тополя, Червинка, Сентомаш, Вербас*).

Nemačke pozajmljenice u karpatsko-rusinske govore dolazile su najčešće preko poljskog i slovačkog jezika, te mađarskog, a u pojedinim slučajevima i preko Rumuna (iz Transilvanije preko Rusina ili Rumuna – *яфиры, бундз, гелета*). No, pošto je i nemački bio jezik države, administracije i vojske, germanizmi su ulazili i direktno (npr. tokom vojne službe). Međutim, u Vojvodini su postojali direktni kontakti s podunavskim Nemcima (koji su imali jake uticaje na sve narode u Vojvodini u pogledu privrede, kulture, načina života itd.). Takođe, direktni, mada u mnogo manjem obimu, kontakti s nemačkim kolonistima imali su Rusini do Drugog svetskog rata u slovačkom regionu Spiš i poljskom Poguže. Pominje se 400 germanizama u karpatskom leksičkom sloju (zajedničkih za poljski, slovački, ukrajinski i rusinski) iz svih životnih oblasti. Posle doseljenja u Vojvodinu pojavili su se novi germanizmi – direktne pozajmice iz jezika podunavskih Nemaca i iz zvanične državne terminologije (do Drugog svetskog rata u bačvansko-rusinski ušlo je

6 U grupu zajedničkih mađarizama mogu se svrstati, npr. administrativna terminologija: *варош, валал, катуна, биров, сабовка, ешпан, левеш, лангош, капура, теметов*; pastirska terminologija: *шалаш, југас, бача* (rumunska reč, ali je verovatno došla preko mađarskog ili i slovačkog); ljudi i rodovska terminologija: *тазда, гадиня, газдивка, бетяр, сегинь, босорка, андя, шовтор, нина, лепинь*; oruđe, kuća i pokućstvo: *гордов, карика, погар, боканчи, калап, чуга, терок, басамунка, дуган*; biljke i životinje: *мендериця, герета, паприта*; druge reči: *хосен/хасен, фалат, файтам серенча, цінов, тинтов, трайцар*.

7 Na osnovu popisa s kraja 18. veka vidi se da su prezimena Rusina u Bačkoj i Rusina u Karpatima ista, ili barem slična. Firis Hajnalka (Фирис 2008: 210–228) nabraja više tih prezimena, u stari sloj mađarizama ubrajajući: Барна, Баран, Семан, Сакач, Чизмар, Врешка, Каша, Макей, Сич, Фейда (kod Lemka) i Вереш, Макај, Сивч, Фейди (kod bačvanskih Rusina). U noviji sloj kod bačvanskih Rusina spadaju: Жирош, Ковач, Колбас, Колошняй, Орос, Сабадош, Шандор, Говля, Пап, Новта, Дудаш, Югас, Варга, Рац и др.

još preko 300 novih germanizama, ne računajući stručnu zanatsku terminologiju). (Ramač 2006: 425)⁸

Kao rezultat svih migracionih talasa, dopunjenih pastirskim seobama s Balkana, pograničnim položajem na granici triju velikih etničkih grupa (poljske, slovačke i ukrajinske), položajem na važnim trgovinskim putevima, duž vrha Karpata postao je pojas istočnoslovenskog stanovništva koji je sačuvao i staro ime Rusini. Taj pojas se odlikovao zajedničkim elementima materijalne i duhovne kulture, te zajedničkim i malo izdiferenciranim govorima koji su nastali baš u tom graničnom pojasu. Od polovine 19. veka jedan deo tog etnosa migrirao je u Panoniju gde je u sasvim drugačijoj sredini razvijao svoj kulturni i jezički identitet, čuvajući etničku vezu sa karpatskom otadžbinom.

Prema Eugeniji Barić, jezička situaciju na matičnom, tj. karpatskom, rusinskom prostoru mogla bi se karakterisati kroz svesno (težnja ka slovačkom odnosno poljskom jeziku) i nesvesno preuzimanje jezičkih crta (posledica svakodnevnih susreta na ulici, pijacama) ili kombinacija te dve situacije. „Za rusinski su jezik bitna tri obeležja matičnog teritorija: višezječni teritorij, višezječno susjedstvo, često i višezječno selo.” (Barić 2007: 89) Rezultat tih jezičkih susreta je rusinski jezik, veoma bitan elemenat nacionalnog identiteta savremenih Rusina. Jezik koji se može nazvati i tipičnim srednjoevropskim ili centralnoevropskim jezikom koji na slovenskoj, domaćoj bazi spaja osobine više jezika i kultura – karpatsko poljsko-slovačko-ukrajinsko susedstvo i vlaške migracije, te iskustvo Austrougarske monarhije. Svaki od naroda s kojima su Rusini stupili u kontakt ostavljao je svoj jak trag u kulturi, privredi, načinu života i svakodnevicu Rusina. Taj trag se najbolje vidi u leksici i fondu pozajmljenih reči i oblastima u kojima one funkcionišu. O slovenskoj višeslojnosti rusinskog jezika piše Eugenija Barić: „[...] višeslojnost je u samim temeljima rusinskog jezika, čineći njegovu fizionomiju i zanimljivom i problematičnom”. (Barić 2007: 183)

U multietničkim sredinama uticaji su jači, jer što su ljudi otvoreniji to su i uticaji veći. Realije za koje se pozajmljuje neka reč pokazatelji su istorijskih i političkih prilika i svedoče o vremenu pozajmljivanja, značaju jezika i naroda davaoca. Ekonomski, politički, kulturni centri nameću svoj kulturni model, jezik. Takvi uticaji doprinose i razvoju bilingvizma, sada opštoj pojavi kod Rusina u svim zemljama.

Članak nema za cilj dezavuisati rusinski jezik (kao i kulturu), nego samo skrenuti pažnju na njegov poseban tip, na paradoks kako strani elementi čine posebnost jednog

8 Pozajmljenice iz sledećih oblasti: tehnika, transport, predmeti, kuća i pokućstvo, graditeljstvo, odeća, kulinarija, zanimanja, profesije i zanati, vojna terminologija, kultura i sport.

jezika i jedne kulture jednog naroda. Elementi kulture i jezika koji su nastali na mestima susreta raznih kultura, civilizacija i naroda potpomogli su izgradnja identiteta i odlika Rusina, naroda koji je kroz celu svoju istoriju imao sreću (ili nesreću) nalaziti se među drugim, moćnijim narodima, uticajnijim, razvijenijim i sačuvanim jezicima. Mala grupa, dosta konzervativna i zatvorena, hotimice ili nehotimice, koja je živela i razvijala se na rubovima triju velikih moćnih naroda, preuzimala je strane elemente svesno ili nesvesno, stvarajući svoj novi identitet.

Literatura

- Barić, Eugenija (2007). *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Дуличенко, Александер А. (1995). *Jugoslavo-Ruthenica*, Нови Сад: Руске слово.
- Дуличенко, Александер А. (2008): *Jugoslavo-Ruthenica II*, Нови Сад: Руске слово.
- Дуць-Файфер Олена (2004). „Соціолінгвістичний аспект: Лемковина”, in *Русинський язык*, ed. Paul Robert Magocsi (Opole: Uniwersytet Opolski). 347–362.
- Фейса, Михайло (2004). „Соціолінгвістичний аспект: Войводина”, in *Русинський язык*, ed. Paul Robert Magocsi (Opole: Uniwersytet Opolski). 373–382.
- Фејса, Михайло ed. (2006). *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, Нови Сад: Прометеј.
- Фејса, Михайло ed. (2008). *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) II*, Нови Сад: Прометеј.
- Фирис, Гайналка (2008). *Презвиска мађарског похода при бачванско-сримских Руснацох*, in *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) II*, ed. Михайло Фејса (Нови Сад: Прометеј). 210–228.
- Magocsi, Paul, Robert, Pop, Ivan, (red.) (2002). *Encyclopedia of Rusyn history and culture*, Toronto: University of Toronto Press.
- Magocsi, Paul Robert ed. (2004). *Русинський язык*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Fontański, Henryk, Chomiak, Mirosława (2000). *Граматика лемківського языка*, Katowice: Śląsk.
- Фонтанський, Генрик (2004). „Літературний язык: Лемковина”, in *Русинський язык*, ed. Paul Robert Magocsi (Opole: Uniwersytet Opolski). 211–262.
- Рамач, Юлиан (2002). *Граматика руского языка за I, II, III и IV класу гимназиј*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Рамач, Юлиан (2004). „Літературный язык: Войводина”, in *Русиньский язык*, ed. Paul Robert Magocsi (Opole: Uniwersytet Opolski). 277–304.
- Рамач, Янко (1993). *Кратка история Руснацох (1745–1918)*, Нови Сад: Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла.
- Рамач, Янко (2007). *Руснаци у Южней Угорскей (1745–1918)*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности.
- Rieger, Janusz (1995). *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Semper.
- Stieber, Zdzisław (1982): *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław: Ossolineum.
- Stasiuk, Andrzej (2013). *Nie ma ekspresów przy żółtych drogach*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

Tomasz Kwoka

RUTHENIAN CULTURE OF ENCOUNTER. THE ROLE OF FOREIGN
INFLUENCES IN THE CULTURE AND LANGUAGE OF THE RUTHENIANS IN
POLAND AND VOJVODINA.

Summary

Carpathian Ruthenians inhabit border area between the three countries - Poland, Slovakia and Ukraine, and from the 18th century, also Vojvodina. Thanks to its position, the Ruthenian language and culture are heterogeneous, largely created under the influence of other cultures. The paper presents comparatively studies of different levels of culture and language caused from the meeting of different linguistic, cultural, social and political traditions. Ruthenian culture could be example of the culture of a small nation, quite closed and conservative community, which exist taking extraneous influences.

ODGOVORI NA POHVALE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU¹

Apstrakt: Odgovor na pohvalu je govorni čin koju ubrajamo među ekspresive. Pohvala i odgovor su međusobno povezani i smatraju se spojenim parovima. Kada neko daje pozitivan komentar na fizički izlged ili neki uspeh slušaoca, primalac pohvale mora da reaguje. Odgovor ne sme da izostane, jer to očekuje osoba koja hvali i jer to diktiraju pravila jezičkog ponašanja. Osoba kojoj je hvala upućena može da je prihvati ili odbije, ali može da se opredeli i za čin izbegavanja. Tema ovog rada je prikazivanje sličnosti i razlika između odabira strategija vojvođanskih Mađara i Srba. Nakon predstavljanja potkategorija navedenih strategija prikazuje se kojim strategijama ili njihovim kombinacijama daju prednost članovi navedenih jezičkih zajednica, kao i odnos maksima Skromnosti prema Saglasnosti.

Ključne reči: pohvala, kompliment, situacija, strategija, kombinacije strategija, odbijanje, sloga, utvrđenje, skromnost.

Pohvala, kao i odgovor na pohvalu, govorni su činovi koje ubrajamo među ekspresive. Pohvala čini celinu sa odgovorom, pohvala i odgovor smatraju se spojenim parovima. Kada neko daje pozitivan komentar na fizički izlged ili neki uspeh slušaoca, primalac pohvale mora da reaguje. Reagovanja mogu biti neverbalna i verbalna, a govorni čin često prati nonverbalna reakcija. Odgovor ne sme da izostane, jer to očekuje osoba koja hvali, i jer to diktiraju pravila jezičkog ponašanja. Govornik prilikom interakcije, zahvaljujući komunikativnoj kompetenciji u raznim situacijama, u zavisnosti od svoje namere, konstruiše za njega najpovoljniji iskaz.

U jezicima postoje razne varijante kojima govornik reaguje na pohvalu. Neke varijante su konvencionalne, a govornik može da sastavi i indirektne, tj. nekonvencionalne forme verbalnog reagovanja.

1 lancz@nscable.net – Rad je urađen u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnost i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi (178017)* Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

Jezičko ponašanje je određeno ne samo učtivošću već i kulturom. Način jezičkog ponašanja zavisi i od zajedničkih kulturnih vrednosti. Npr., u američkoj kulturi se ne prihvata umanjivanje pohvale, jer to uzrokuje povredu lica. Prema normama anglosaksonske kulture za pohvalu se treba zahvaliti. Kod Kineza norma ponašanja „propisuje” skromnost koje se treba držati, ali to ujedno ne znači i da Kinezi ne brane svoje lice. U meksičkoj kulturi se očekuje ponavljanje pohvale. Kod studenata Jordanaca u velikom procentu dolazi do izražaja slaganje i kod njih se pojavljuje novi tip strategije kojom pohvaljeni uzvraća pohvalom sagovornika. (Szili 2004: 172)

Cilj mog istraživanja je bio da prikazem jezičke forme govornog čina odgovora na pohvalu u mađarskom i u srpskom jeziku, te da utvrdim faktore koji utiču na njihov izbor i predočim u kojim situacijama se javljaju razlike i sličnosti u izboru raznih formi u ova dva jezika. Teorijska osnova istraživanja zasniva se na teoriji učtivosti Geoffrey-a Leech-a.

Istraživanje sam sproveda na korpusu odgovora prikupljenih među učenicima osnovnih škola, studentima i odraslim osobama. Korpus sam dobila na osnovu ankete u kojoj sam opisala situaciju (ukupno osam) i tražila od anketiranih da zabeleže šta bi rekli u datim okolnostima, odnosno kako bi reagovali na pohvale. Situacije su bile sledeće: pohvala izgleda i očiju, pohvala sposobnosti/znanja (ples i kuvanje), pohvala rešavanja zadataka, pohvala svojine (skupa kožna jakna i nameštaj koje je osoba sama izabrala) i pohvala javnog nastupa na priredbi.

U anketi je učestvovalo 226 osoba: 120 Mađara i 106 Srba.

Osoba koja je hvaljena može da prihvati ili odbije pohvalu, ali može da se opredeli i za čin izbegavanja. Ove su glavne strategije, a svaka od njih ima nekoliko potkategorija.

Strategije prihvatanja: 1. iskazivanje slaganja/sloge (*Tudom.; Én is így gondolom; Znam.; Znam da sam dobar.*), 2. iskazivanje zahvalnosti (*Köszönöm.; Köszí.; Hvala.; Zahvaljujem.*), 3. iskazivanje radosti (*Örülök, hogy neked is tetszik.; Hvala, drago mi je da ti se sviđa. Baš mi je drago da tako misliš.; Milo mi je.*), 4. šala i 5. uzvraćanje pohvale (*A tiéd is szép.; Te is jól táncolsz.; Hvala, ni ti nisi loš.; Hvala lepo, i Vi ste bili dobri.*).

Strategije izbegavanja: 1. pripisivanje stanja/rezultata drugom (*A tánc tánáromnak köszönhetem.; Nije samo moj trud.*), 2. objašnjenje (*A piacon vettem.; Jako mi se svidela, ali sam skupljala pare za nju.*), 3. iskazivanje truda (*Nagyon igyekeztem.; Hvala Vam, mnogo sam se trudila za ovaj nastup.; Trudim se.*), 4. osoba ne reguje, zanemaruje kompliment (nema primera u korpusu) i 5. iskazivanje sumnje (*Tényleg?; Stvarno?*).

Potkategorije neslaganja: 1. degradiranje (*Nem volt ez olyan jó. Jobb is lehetett volna.; Hvala, ali i nije bilo toliko skupo.; To je sa sniženja.; Ma, nisam baš zadovoljan, moglo je bolje.; Ma idi, jedva sam se izvukao.*), 2. iskazivanje zbunjenosti (*De zavarba hoztál!*), 3.

ocenjivanje, kvalifikovanje pohvale (*Ezt most komolyan mondod?; Ne morate da lažete. Šališ se? Pričaš gluposti.*) i 4. neslaganje (*Ez nem igaz.; Hvala, ali mislim da nije tako.; Baš!*).

1. tabela: Glavne strategije u procentima (N=120+106)

Situacije	GLAVNE STRATEGIJE					
	PRIHVATANJE		ODBIJANJE		NESLAGANJE	
	Mađari	Srbi	Mađari	Srbi	Mađari	Srbi
1.	49,77	65,78	26	20,17	24,21	14,03
2.	71,35	76	16,08	16	12,56	8
3.	77,15	93,06	11,16	4,95	11,67	1,98
4.	49,32	54,16	12,10	5,55	38,56	40,27
5.	64,07	79,64	28,15	19,46	7,76	0,88
6.	50,23	63,79	32,53	23,27	17,22	12,93
7.	72,58	92,24	26,39	7,75	1,01	–
8.	55,56	74,52	35,96	19,10	8,37	6,36

Boldom su istaknuti najveći procenti u okviru glavnih strategija.

Iz tabele se vidi da i Mađari i Srbi preferiraju strategiju prihvatanje, ali ima razlike u procentima, Srbi češće biraju ovu strategiju nego Mađari. U pojedinim situacijama ima razlike kod obe grupe ispitanika. Mađari je najčešće biraju u 7. (nov nameštaj) situaciji, a Srbi u 3. (lepe oči). I procenti strategije izbegavanja se razlikuju, Mađari najčešće odbijaju pohvalu u 8. (nastupanje na priredbi), a Srbi u 6. (kožna jakna) situaciji. Procenat neslaganja je kod obe grupe najveća u 4. situaciji (sposobnost izlaganja neke teme). Srbi se u manjoj meri biraju neslaganje nego Mađari.

2. tabela: Potkategorije glavnih strategija u procentima

PRIHVATANJE						ODBIJANJE				NESLAGANJE			
	Slaganje	Zahvaljivanje	Radost	Šala	Uzvratanje	Prip. na drugo	Objašnjenje	Trud	Sumnja	Degradacija	Kvalifikacija	Zbunjenost	Neslaganje
M.	9,39	35,87	5,93	0,54	8,48	2,36	15,45	5,09	0,78	10,78	1,87	0,66	2,30
Sz.	7,75	57,80	3,85	1,40	3,22	0,10	9,06	5,03	0,50	9,96	0,80	–	0,60

M. = Mađari

Sz. = Srbi

Boldom su istaknuti najveći procenti u okviru potkategorija.

Kod potkategorije *prihvatanja* ispitanici su se najčešće opredeljivali za iskazivanje zahvalnosti (Srbi više puta od Mađara), a zahvalnost su izražavali na razne načine:

Köszönöm, én leárazva jutottam hozzá a piacon. (6. situacija) *Köszönöm szépen. Nagyon jólesik, mivel nem vagyok egy profi szakács.* (6. situacija) *Nem volt nagy valami, de azért kösz.* (4. situacija) *Örülök, hogy tetszett. Kösz!* (6. situacija) *Oh, hát köszike, a tied is tetszik.* (3. situacija) *Kösz szépen, te is [jól nézel ki].* (1. situacija)

Sledeći srpski primeri se javljaju u svim situacijama:

Hvala za pohvalu. Hvala lepo. Pa hvala ti lepo. Hvala mnogo. Hvala na komplimentu. Hvala na lepim rečima. Hvala od srca. Hvala na lepom mišljenju. Zahvaljujem.

Ispitanicima ni sloga, kao potkategorija slaganja, nije strani govorni čin, bez obzira na to što ne izražava skromnost. Primeri za nedvosmisleno prihvatanje:

Tudom. (5. situacija) *Tudom. Ott vettem.* (6. situacija) *Tudom! Finomat főzők.* (5. situacija) *Tudom, de azért kösz.* (1. situacija) *Hát igen. Sokat gyakorolok.* (2. situacija)

Köszönöm, tudom. (2. situacija) *Köszönöm. Tudom!* (3. situacija) *Kösz, tudom.* (7. situacija)

Znam. (u 2., 5. i 7. situaciji) *Znam da sam dobar.* (8. situacija) *Hvala, znam.* (3. situacija) *Sasvim očekivano.* (8. situacija) *Znam, zato sam kupio.* (6. situacija)

Zahvaljivanje se često kombinuje sa potkategorijama prihvatanja ili drugim potkategorijama odbijanja odnosno neslaganja.

Zahvaljivanje + uzvratanje:

Köszönöm! De tök fáradt vagyok! De te is jól nézel ki. (1. situacija) *Köszönöm, de azért te sem vagy rossz.* (2. situacija) *Ezt már sokan említették. A tiéd se kutya.* (3. situacija) *Kösz, de biztos, hogy te is nagyon jól főzöl és te is megtudod csinálni.* (5. situacija) *Kösz. A te szobád bútorja is szép.* (8. situacija)

Hvala, takođe. (1. situacija) *Hvala, ti takođe.* (3. situacija) *Hvala. I meni se dopada tvoja soba.* (7. situacija)

I iskazivanje radosti može stajati samostalno, ali u nekim iskazima je u kombinaciji sa drugom potkategorijom prihvatanja:

Örülök, hogy tetszett. (4. situacija) *Igazán örülök! Kösz!* (1. situacija) *Örülök, hogy izlett, igyekeztem.* (5. situacija) *Köszönöm! Örülök, Hogy tetszik. Idén ez a kedvenc szíнем.* *Illik a szobához.* (7. situacija)

Hvala, drago mi je što vam se dopada. (5. situacija) *Hvala, dugo sam se pripremala i drago mi je da su rezultati evidentni!* (8. situacija) *Hvala lepo, radujem se što ste bili zadovoljni.* (5. situacija) *Hvala, drago mi je, mada nisam imala takav utisak.* (8. situacija)

Od potkategorija strategije odbijanja obe grupe su se najčešće opredelile za objašnjenje, a razlike su dosta velike (kod Mađara je procenat 15,45%, kod Srba je 9,06%). Manja je razlika kad se radi o izboru potkategorija neslaganja. Od potkategorija ove glavne strategije češće se javlja degradiranje od ostalih mogućnosti odgovora. Procenat degradiranja predmeta pohvale je kod Mađara 10,78%, a kod Srba je 9,96%.

Na izbor tipa strategija utiču predmet pohvale i starosna dob.

Govornik drugačije odgovara kad mu hvale spoljašnji izgled nego kad hvale učinak ili svojinu. Kada nekome hvale fizički izgled on je skoro siguran da je to preterivanje i odgovara rutinski (i zahvaljuje se), ali može da se desi i da odbije pohvalu. Kada se radi o pohvali fizičkog izgleda, sagovorniku može da bude neprijatno, i iz odgovora se vidi kako se trudi da nekako „izađe” iz nelagodne situacije. Pohvala veštine ili sposobnosti (i znanja) može da implicuje više tipova odgovora, i iz govornog čina se vidi kako govornik zna da iza uspeha stoji ne baš mali trud. Bez obzira na različite situacije neki ispitanici su u svim slučajevima reagovali na isti način – sa istim jezičkim formama, a to znači da nisu uzimali u obzir predmet pohvale već su se rutinski zahvalili, tj. prihvatili pohvalu.

U odgovorima postoje razlike i prema starosnoj dobi, ali u nekim situacijama nema velikih odstupanja ni što se jezika tiče, a ni što se uzrasta ispitanika tiče. U 4. situaciji srpski đaci ne biraju prihvatanje, u 6. situaciji procenat prihvatanja studenata Mađara i

odraslih Srba je dosta veliki, a studenti Mađari i u 8. situaciji često prihvataju pohvalu. U ovoj situaciji ni odrasli Mađari a ni odrasli Srbi se nisu opredeljivali za prihvatanje, to nisu činili ni srpski đaci, dok studenti Srbi jesu, i češće su birali ovu strategiju od Mađara (16,27%, odnosno 4,16%). U 1. situaciji procenat slaganja kog đaka je 3,23% (Mađari) i 2,50% (Srbi), u 2. situaciji procenat slaganja kod odraslih je 9,75% (Mađari) i 9, 52% (Srbi). U 3. situaciji kod đaka procenat slaganja se u velikoj meri razlikuje, procenat je kod Mađara 45,16%, a kod Srba je svega 2,38%. Iskazivanje zahvalnosti kod mađarskih đaka je najviše preferirana forma, kod njih je procenat u 1. situaciji 93,54%, kod Srba je 62,50%. I kod odraslih je u ovoj situaciji velika razlika u zahvaljivanju: 70,73% kod Mađara, 50% kod Srba. U 6. situaciji ta razlika je manja (31,70% kod Mađara i 31,80% kod Srba). Velika su odstupanja kod strategije odbijanja u svim situacijama. Primera za potkategoriju pripisivanja rezultata drugom kod Srba ima samo u 8. situaciji, i to samo kod odraslih osoba, procenat takvih primera iznosi 1,92%, kod odraslih Mađara je procenat malo veći, 7,31%.

Upadljiv je govor čin uzvraćanja. Očekivali bismo da se ovaj vid učtivosti češće javlja u odgovorima odraslih, međutim, i đaci i studenti su se u mnogim odgovorima opredeli za takvu formu. Mada treba napomenuti i to da ima i izuzetaka, a to su situacije 1. i 7. Npr., procenti uzvraćanja kod Mađara u 2. situaciji izgledaju ovako: đaci: 48,38%, studenti: 25%, odrasli: 9,75%, a procenat uzvraćanja kod Srba: đaci: 12,24%, studenti: 6,06%, kod odraslih nema primera. U 7. situaciji procenat uzvraćanja pohvale je najveći kod studenata Srba, i to 7, 14% (kod Mađara je svega 1,94%), đaci su uzvraćali pohvalom u sledećoj meri: Mađari u 6,45%, Srbi u 2,27%.

Znatne razlike postoje i u izboru objašnjenja, kao i u izboru iskazivanja truda. Objašnjenje kao odgovor se javlja kod svih uzrasnih kategorija Mađara, a najveći procenat smo zabeležili u 6. situaciji kod odraslih (68, 29%), a broj takvih odgovora je takođe velik kod đaka u 1. situaciji (58,06%) i kod studenata (45,83%).

Od glavne kategorije neslaganja najčešće se javlja degradacija predmeta pohvale u 4. situaciji, i to kod studenata Mađara (72,91%), kod Srba je taj procenat 42,85%. I đaci često degradiraju predmet pohvale, Mađari u 64,51%, Srbi u 30,76%.

Na osnovu izbora strategija se može otkriti u kolikoj meri se govornici pridržavaju maksima učtivosti po Leechu. Od maksima su u istraživanju važne maksima Skromnosti i maksima Saglasnosti. Naime, kategorija prihvatanja odgovara maksimi Saglasnosti, a pošto uzvraćanje sadrži i odobrenje i taktičnost, ovu potkategoriju vrstavamo u posebnu klasu. Neslaganje/odbijanje odgovara maksimi Skromnosti. Iz odnosa odabira maksima

Skromnost i Saglasnost može se videti šta utiče na govornika prilikom opredeljivanja za odgovor na pohvalu.

4. tabela: Odnos maksima Saglasnost i Skromnost

	Saglasnost		Skromnost		Takt i Odobrenje		Odnost Skromnosti prema Saglasnosti	
	M	S	M	S	M	S	M	S
1.	96	69	56	16	15	6	-42	-53
2.	107	87	25	10	31	8	-82	-77
3.	122	83	23	2	28	11	-99	-81
4.	97	78	86	58	13	–	-11	-20
5.	97	90	16	*1	33	–	-81	-89
6.	95	74	36	15	7	–	-59	-59
7.	135	104	*2	–	7	3	-133	-104
8.	107	113	16	10	6	4	-91	-103

Boldom su istaknuti najveći brojevi u okviru maksima, a u poslednjoj koloni najveći brojevi koji izražavaju odnos maksima.

*= najmanji i zbog toga najupadljiviji brojevi u okviru maksima

U svakoj situaciji je vrednost maksime Saglasnosti veći kod obe grupe ispitanika, ali Skromnost smanjuje ovu vrednost. Pošto su brojevi koje pokazuju odnos dve maksime negativni, možemo konstatovati da se ispitanici nisu pridržavali maksime Skromnosti, već su u većoj meri bili saglasni (treba, međutim, napomenuti da se kod Leech-a maksima Saglasnost ne odnosi na situaciju odgovora na kompliment). Po situacijama postoje razlike između odgovora Mađara i Srba što se tiče Saglasnosti. Mađari su većinom prihvatili pohvalu u 7., a Srbi u 8. situaciji. U 4. situaciji su obe grupe izražavale skromnost, ali je broj takvih odgovora manji od forme Saglasnosti. Brojevi u poslednjoj koloni pokazuju da su anketirani Mađari bili malo manje skromni od Srba, pošto su brojevi odnosa maksima negativni, a zbir negativnih brojeva je veći kod njih, nego kod Srba, što ne ide u korist skromnosti. Napominjem da istraživanje među studentima u Mađarskoj pokazuje drugačiju situaciju. Iz tamošnjih podataka se vidi da postoji ravnoteža između maksima Saglasnosti i

Skromnosti. Katalina Sili to objašnjava tako što naša slika o nama samima zahteva od nas odgovarajuće držanje, koje nas ne prisiljava na preterano ponižavanje. To znači da treba prihvatati sopstvene vrednosti i treba biti samosvestan, ali ne preterano. (Szili 2004: 173) Ako se, naime, govornik ponaša preterano samosvesno prilikom odgovora na pohvalu, to može da vređa partnera, zato bismo u nekim situacijama očekivali strategije Skromnosti.

Literatura

- Láncz Irén (2009). „Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a dicséretre adott válaszok”. *Hungarológiai Közlemények*. 40/10: 1–15.
- Láncz Irén (2013). „A dicséretre adott válaszok a magyar és a szerb nyelvben”. *Hungarológiai Közlemények*. 44/14: 99–114.
- Nyomárkai István (1998). „A nyelvhasználat udvariassági stratégiái”. *Magyar Nyelvőr*. 122: 277–283.
- Pap Andrea (2011). „Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz. (A leechi udvariassági elvek megvalósulása a magyarok nyelvhasználatában)”. *Magyar Nyelvőr*. 135: 78–89.
- Síklaki István (1995, szerk.). *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II.*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szili Katalin (2004). *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin (2007). „Az udvariasság pragmatikája”. *Magyar Nyelvőr*. 131: 1–17.

Iren Lanc

RESPONSES TO PRAISE IN HUNGARIAN AND SERBIAN

Summary

Responses to praise belong to the expressive category of utterances, and together with praise constitute a pair. If people make a favourable comment on their partners' physical appearance or any kind of achievement, the person receiving the praise has to react to it; the response is obligatory since the person who uttered the praise expects it, and also, because it is dictated by the rules of language behaviour. The praised person either accepts or rejects the praise, but it can be also avoided. Which of these main types of strategy is chosen is influenced by several factors, for example, the object of the praise and the age of the person praised. This study shows, covering the subcategories of the main categories as well, what the similarities and the differences are between the strategies chosen by Hungarians and Serbs in Vojvodina, which of the strategies or strategy combinations are favoured by the members of the two language community, and what the relations are between their agreement and modesty.

The author started from the assumption that, just like in the case of other speech acts, there may also be similarities and differences in the analysed speech act in the two languages, as well as between the speakers of the various age groups. In order to compile the corpus the author used a discourse completion task. There were 120 Hungarian and 106 Serbian informants including pupils, university students and adults. The data confirmed the author's assumption: the Hungarians and Serbs in their answers within a given situation used either the same or different strategies, and there were agreements and differences regarding their ages as well. The data also revealed that in the case of Hungarian informants a lesser degree of modesty was observed than in the case of Serbian informants.

JAZYKOVÁ KULTÚRA V TELEVÍZNYCH A ROZHLASOVÝCH MÉDIÁCH PO SLOVENSKY¹

Apstrakt: Predmetom nášho výskumu sú médiá vo vojvodinskom prostredí, v ktorých sa vysiela po slovensky. Vo svojom výskume sa zameriame na prejavy moderátorov. Ide o prejavy, ktoré sú vopred pripravené, ale aj také, ktoré vyplynuli zo situácie. Budeme si všímať výslovnosť (kvantitu, melódiu, asimiláciu, zdvojené spoluhlásky, zmäkčovanie), výber jazykových prostriedkov z aspektu spisovnosť – nárečnosť a používanie srbských lexikálnych jednotiek.

Kľúčové slová: rozhlas, televízia, spisovná norma, výslovnosť, jazyková kultúra, novinár, moderátor zmäkčovanie, spodobovanie spoluhlások.

Predmetom nášho výskumu sú médiá vo vojvodinskom prostredí, v ktorých vysielajú po slovensky. Vo svojom výskume sme sa zamerali na prejavy moderátorov a novinárov. Vo väčšine prípadov ide o prejavy, ktoré sú vopred pripravené, ale aj také, ktoré vyplynuli zo situácie. Budeme si všímať výslovnosť (kvantitu, melódiu, asimiláciu, zdvojené spoluhlásky, zmäkčovanie), výber jazykových prostriedkov z aspektu spisovnosť – nárečnosť a používanie srbských lexikálnych jednotiek.

Slovenské jazykové spoločenstvo vo Vojvodine má možnosť sledovať vysielania po slovensky v Rádiu Nový Sad a to každý deň v predpoludňajších hodinách od ôsmej do desiatej hodiny a popoludní od tretej do šiestej. Pokiaľ ide o televízne vysielania, Rádio-televízia Vojvodiny pravidelne vysiela po slovensky každý pracovný deň po pätnásť minút spravodajsko-informačný blok, v piatok deväťdesiat minútové vysielanie, každú nedeľu v predpoludňajšom termíne hodinové vysielanie, raz do mesiaca vysielanie Dotyky v trvaní 90 minút. Sú niekedy aj iné vysielania, ale tie sú príležitostného charakteru. Spomenuté vysielania boli predmetom nášho výskumu. Počas sledovania programov po slovensky, zistené chyby a odchýlky od spisovnej normy sme si zapisovali. Predpokladáme, že

¹ makisova.anna@gmail.com – Príspevok vznikol v rámci projektu 178017 Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe, ktorý financuje Ministerstvo vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

spomenuté vysielania sleduje prevažná časť slovenskej populácie vo Vojvodine, preto je veľmi dôležité, čo sa dostáva do ucha poslucháčov a divákov. Máme tu na mysli nielen obsahovú stránku, informovanosť poslucháčov a divákov, ale aj jazykovú stránku, t. j. pôsobenie na jazykové vedomie poslucháčov a divákov. Z toho vyplýva aj veľká miera zodpovednosti moderátorov a hlásateľov pri konkrétnej realizácii programu.

V oboch typoch vysielania ide o hovorenú podobu jazyka. To však neznamena, že ide o spontánne, nepripravené rečové prejavy. Väčšina prejavov, textov, je vopred pripravená v písomnej podobe a tieto texty sa potom čítajú. Zo spomenutého vyplýva, že existuje čas na prípravu textov, ktoré sa budú čítať a na ich upravovanie, korigovanie, prípadne, overovanie si výslovnosti neznámych a menej častých slov. Tu treba pripomenúť, že niekedy to vyznelo tak, že moderátori sa usilovali, aby ten prejav vyznel čím spontánnejšie, aby sme nemali dojem, že ide o pripravené texty a výsledky boli rozličné. Skúsenejším moderátorom sa to darilo na výbornú, ale niekedy sa dalo vycítiť, že ide o čítané texty. Zvlášť bolo príznačné, keď v štúdiu bol nejaký hosť a bolo priame vysielanie. Treba pripomenúť, že vysielania takého typu v rozhlas sú menej časté, išlo len o ojedinelé prípady. Na rozdiel od rozhlasu, v televízii sú vysielania tohto typu bežnejšie, častejšie, ale aj tam sme si všimli, že používali podkladový text, často čítali. Iba malá časť textov je spontánnych, nepripravených, keď sa novinári priamo hlásia do vysielania z nejakého podujatia, ktoré beží v tej chvíli, majú teda novinára vyslaného do terénu.

Pri uvádzaní výsledkov nášho pozorovania, výskumu, nebudeme uvádzať názvy relácií, časové určenie, ani moderátorov a novinárov nebudeme menovať (máme to priradené v našom materiáli), lebo sme to nepovažovali za podstatné a dôležité. Chceli by sme sa celkovo zmieniť o súčasnom stave jazykovej kultúry v médiách, ktoré vysielajú po slovensky.

Budeme si všimáť úroveň zvukových prejavov moderátorov a novinárov. Zvuková kultúra je súčasťou osobnej kultúry hovoriaceho. Podľa Ábela Kráľa „pod zvukovou kultúrou reči rozumieme cieľavedomé zdokonaľovanie ústnych rečových prejavov zlepšovaním artikulácie a starostlivosťou o znenie ústnych prejavov.“ (Kráľ 1984: 31) Nevyhnutnou podmienkou zvukovej kultúry reči je nielen ortoepická správnosť, ale i artikulačná zreteľnosť, intonačná pestrosť, jednoznačnosť, logicky správne a nerušivé dýchanie a funkčné využívanie vlastností hlasu.

V televíznych a rozhlasových médiách komunikácia je založená na ústnych jazykových prejavoch. Rozhlasový a televízny text sa k poslucháčovi, respektíve divákovi, dostáva v ústnej podobe. Z toho dôvodu je veľmi dôležitá ortoepická správnosť. Pri výskume sme jednotlivé jazykové prejavy a ich nesprávne použitie ilustrovali na príkladoch z médií.

Všimli sme si, že vo vysielaniach nie raz, sa nerešpektujú základné pravidlá slovenskej výslovnosti. Máme tu na mysli v prvom rade výslovnosť tvrdých spoluhlások *d, t, l, n* tam, kde by sa mali vyslovovať mäkké spoluhlásky *d', t', l', ñ*. Nemôžeme povedať, že to platí jednoznačne pre všetkých používateľov jazyka v médiách. Značný vplyv tu zohráva aj pôvod hlásateľov a moderátorov. Ak sú pôvodom zo západoslovenskej nárečovej skupiny, badať to aj v ich prejave. O tomto môžeme hovoriť preto, lebo vo väčšine prípadov poznáme osoby, ktoré si sadajú pred mikrofón. Buďto ukončili štúdium na Oddelení slovakistiky, navštevovali hodiny slovenského jazyka ako študenti žurnalistiky, alebo aj z iných zdrojov. Veľmi výrazná je tendencia používať vo výslovnosti tvrdé *l* namiesto mäkkého *l'*. Nie všetci hlásatelia vyslovujú spoluhlásku *l'* pred samohláskami *e, i* a dvojhláskami *ia, ie, iu* (*aľe, aľebo, ľen, spievaľi*). Zaznamenali sme tvrdú výslovnosť a žiada sa mäkká výslovnosť (*dôležité, paliva, stretnutie s predstaviteľmi, olejnín, nedela, lebo, zelenina*). Tvrdá výslovnosť koncového *-li* je v poslednom čase dosť častá (*vzdali, mali, pracovali, zaznamenali, boli, povedali*). Často sme si všimli, že študent počas štúdia vo svojom prejave, vo vyjadrovaní „bežne“ používa mäkkú spoluhlásku *l'* a keď sa dostane do televízie alebo rozhlasu, nastúpi do práce, už sa jeho výslovnosť mení, už vyslovuje tvrdú spoluhlásku *l* aj v pozíciách, kde máme v spisovnej slovenčine mäkkú hlásku *l'*. Ide o nedostatočné rešpektovanie rozdielu vo výslovnosti medzi tvrdou spoluhláskou *l* a mäkkou spoluhláskou *l'*, hoci nám tento rozdiel signalizuje aj rozdiel vo význame slov. Mnohí jazykovedci sa zmienili o výslovnosti spoluhlásky *l'* v spisovnej slovenčine. Sú jazykovedci, ktorí sa zasadzujú za vyslovovanie *l'* aj v slabých pozíciách. Na druhej strane sú sociolingvisti, ktorí sa zasadzujú za vyslovovanie tvrdého *l*.

Aj jazykovedec Ján Findra uvádza, že „v rečovej praxi je rozkolísaná výslovnosť mäkkého *l'*. Popri normovanej výslovnosti, je bežná výslovnosť polomäkkého *l*. Častá je aj výslovnosť tvrdého *l* v pozícii pred mäkkými samohláskami a dvojhláskami, ako aj tam, kde je mäkkosť vyznačená mäkčeňom, napríklad: *vela, košela*.” (Findra 2013: 198).

Jazykovedec Matej Považaj v zborníku *Slovenčina v Slovenskom rozhlase* navrhuje zachovať mäkké *l'* podľa súčasného stavu kodifikácie, kým Slavomír Ondrejovič navrhuje obmedziť pozíciu mäkkého *l'* v spisovnej slovenčine. V súčasnosti je silná tendencia vyslovovať tvrdú hlásku aj v pozícii mäkkej na Slovensku, čo sa silno pretíska aj k nám do vojvodinského prostredia. Je len otázka času, čo bude s dvojicami slov *lavica – lavica, ľad – lad* a podobne, kedy sa vyrovná aj grafická podoba ortoepickej. Považujem, že by sa mala uplatňovať spisovná výslovnostná norma, zatiaľ kým je to kodifikované, tak zmäkčovať, či to pre niekoho vyznie archaicky alebo nie, je to už len osobný pohľad každého z nás. Oproti tomu veľmi často sme svedkami mäkkej výslovnosti v prípadoch,

kde v spisovnej slovenčine sa žiada tvrdá výslovnosť. Nie raz hlásatelia a moderátori zmäkčujú slabiky *di, ti, li, ni, de, te, le, ne* v slovách cudzieho pôvodu (*stabilizácia, talent, publicista, kvalita, digitalizácia, problémy, civilizácia, kompletná, politika, televízia, koalícia, kolektív, profesiaonalizmus, idoli*), v pozíciách, kde sa vyžaduje tvrdá výslovnosť. Rovnako tak zaznamenali sme aj zmäkčovanie základu pri prídavných menách aj v jednotnom, aj v množnom čísle mužského rodu (*smutní, chmúrni, obviklí, krásni, relatívni, chudobní, kameňi chodníček*). Podľa pravidiel spisovnej výslovnosti žiaduca je tvrdá výslovnosť.

V hovorených médiách sme zaznamenali nenáležitú výslovnosť spoluhlásky *v* na konci slova, ale aj uprostred slova, kde má byť takzvané obojperné *v* (*pravda, krivda, najprv, krv*). Na mieste obojperného *v* zaznamenali sme vo výslovnosti pernozubnú spoluhlásku *v*. Čiastočne sa zanedbáva náležité spodobovanie znelych a neznelých spoluhlások ako v rámci slova (*sme, nikdy, futbal*), ale aj na rozhraní dvoch slov (*miest zapísaných, z krajiny, s miestnymi lejakmi*). Vo výskume sme zistili, že citlivejším asimilačným miestom bolo akurát postavenie na konci slova. Chyby tu spôsobilo nedodržiavanie splyvavej výslovnosti. Ďalším nedostatkom v prejave moderátorov bolo zjednodušovanie výslovnosti niektorých spoluhláskových skupín v prípadoch, keď zjednodušovanie nenastáva. Ide o výslovnosť zdvojených spoluhlások a zjednodušovanie spoluhláskových skupín vo výslovnosti (*väčšinu>večinu, prispejeme k rodinnej pohode>rodinej, podpredseda>potpredca, banátskej>banáckej, trinásť>trinác, kysáčskeho>kisáckeho, selenčského>selenského, ranná>raná teplota, mäkký>meký*). Pri slovách cudzieho pôvodu pod vplyvom srbčiny medzi samohlásky *i* a *a* často vo výslovnosti moderátori a hlásatelia vsúvajú spoluhlásku *j* (*stabilizácia, masmédiá, v štúdiu, televízia, koalícia*).

Zreteľná a čistá artikulácia a primeraná výslovnosť je základným predpokladom kvalitnej zvukovej realizácie ústneho jazykového prejavu v médiách. Dôležitá je aj melódia, intenzita hlasu, prízvuk, dôraz, tempo, pauza. Všetky vymenované zvukové zložky pri správnom naladení zvyšujú úroveň ústneho jazykového prejavu. Napríklad, tempo reči tesne súvisí s výslovnosťou. Hlásateľ musí dávať pozor na tempo reči, musí si naladiť také tempo, aby stačil vyartikulovať všetky hlásky. Tempo reči musí zladiť s dýchaním. Niekedy pri počúvaní máme dojem, že tieto zložky nie sú práve najlepšie zosúladené. Asi moderátor precenil svoje schopnosti a možnosti. V každom ohľade hlásateľ si musí zvoliť správne tempo, nemôže si voliť ani príliš rýchle, ani príliš pomalé tempo reči. Ak nie je správne tempo, naruša sa komunikácia. Keď je rýchlejšie tempo, nedodríava sa kvantita, nastáva skracovanie dlhých samohlások. Kvantita v slovenčine je dôležitá, lebo má schopnosť rozlišovať význam slov a tvarov. Z toho dôvodu sa v artikulácii musí dodržiavať kvantita. Niekedy sa chyby vyskytujú aj v kladení pauzy. Moderátori a hlásatelia

pauzu používajú tam, kde je nefunkčná a rozbieja myšlienkový celok. Na druhej strane chýba tam, kde každý poslucháč alebo divák očakáva. Pauza súvisí s nevyhnutnosťou vdychu. Pauza by sa mala použiť medzi dvoma vdychmi. Konkrétne sme si všimli, najmä keď ide o spravodajské relácie, hlásateľka akoby sa niekam ponáhľala. Neurobila pauzy ani po ukončení vety, tak rýchlo čítala, že sme mali dojem že stráca dych. Pauza vlastne slúži na to, aby si každý nabral nový vzduch do pľúc. Z toho dôvodu každý používateľ reči v médiách by mal rešpektovať pauzu. Dôležité je správne dýchať počas čítania a to priamo súvisí s primeraným tempom reči a pauzou. Televízni a rozhlasoví pracovníci by mali zvládnuť a rešpektovať všetky normy spisovnej výslovnosti. V praxi sa stretávame aj so skutočnosťou, že na miesto hlásateľa sa dostanú osoby, ktoré svojou rečovou úrovňou nespĺňajú požiadavky na spomenuté pracovné miesto. Musia dobre zvládnuť výslovnostné normy. Len osoby s uvedenými kvalitami by sa mali dostať na spomenuté miesta.

V lexikálnom inventári moderátorov a hlásateľov veľmi zriedka sa vyskytli subštandardné, nespisovné slová (*apatieka*).

Vplyv nárečia badať pri používaní genitívu jednotného čísla podstatných mien ženského rodu vzoru žena. Namiesto náležitej podoby so zakončením na -y veľmi často počujeme koncové -e, napr. (*z našej krajine* namiesto *z našej krajiny*, *z dedine* namiesto *z dediny*, *zo strane* namiesto *zo strany*, *zo skupine* namiesto *zo skupiny*, *zo sile* namiesto *zo sily*) a rovnako tak aj pri podstatných menách ženského rodu v genitíve jednotného čísla (*zo súťaži* namiesto *zo súťaže*, *z predajni* namiesto *z predajne*). Veľmi citlivý je aj lokál jednotného čísla mužských podstatných mien zakončených na *r*, *l* (v *Národnom kalendáre* namiesto v *kalendári*, *na bazáre* namiesto náležitého *na bazári*, alebo spojenie: *pesničky existujú vo fonotéky*, lokál bude *vo fonotéke*). Pri miestnych názvoch pod vplyvom nárečia sú bežné zakončenia v lokáli jednotného čísla ženského rodu (v *Báčskej Topoli* namiesto v *Báčskej Topole*, genitív jednotného čísla *z Vojvodine* namiesto *z Vojvodiny*, *zo Selenči* namiesto *zo Selenče*, *z Begeču* namiesto *z Begeča*).

V príspevku sme podali skutočný stav, ktorý nebol vždy v zhode s teoretickými jazykovými poznatkami a s požiadavkami jazykovej kodifikácie. S úrovňou jazykových prejavov v médiách nemôžeme byť úplne spokojní. Nechcem povedať, že jazyková úroveň vo vysielaniach po slovensky v rozhlase a televízii je na nízkej úrovni, ale ani tak, že by sme mohli byť v úplnosti spokojní. V každom ohľade hlásateľa a moderátora sa usilujú, aby vylepšili svoj prejav. Chceli sme poukázať na niektoré odklony od normy, ktoré by sa dali vylepšiť. Poukázali sme na odklony na segmentálnej a suprasegmentálnej úrovni. Existujú rozličné jazykové príručky, v ktorých možno nájsť poučenia o jazykových javoch, v ktorých si pri neistote môžeme overiť, či náš prístup ku konkrétnemu jazykovému javu je odôvodnený. Novinári a moderátori sa musia vo svojom odbore dennodenne zdokonaľo-

vat'. Hovorené slovo veľmi pôsobí na poslucháčov, na ich jazykový cit. Každý percipient to berie ako vzor, považuje, že je to jazykovo správne, čo bolo odvysielané v médiách. Preto by sa používatelia hovoreného slova v rozhlasových a televíznych médiách mali sústavne starať o zvyšovanie svojej jazykovej kultúry, aby sa vyjadrovali vždy spisovne a aby dodržiavali správnu artikuláciu. Musia si uvedomiť, že spisovný jazyk je prostriedok dorozumievania vo verejnom styku. Musia používať správne také jazykové prostriedky, ktoré sú kodifikované, používať jazykové príručky, ale aj vlastné jazykové vedomie. Ide o sebazdokonaľovanie. Za veľmi užitočné a praktické považujem a navrhujem, že by bolo dobre organizovať jazykové vzdelávanie pre profesionálnych pracovníkov médií. Taká akcia prebiehala počas pobytu prof. Juraja Glovňu ako lektora na Oddelení slovakistiky. Viditeľné sú aj výsledky tej práce. V tom smere treba pokračovať.

Literatúra

Findra, Ján (2013). *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Kráľ, Ābel (1984). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: SPN.

Slovenčina v Slovenskom rozhlase v súvislosti s kultúrou a spôsobom myslenia. Zborník z jazykovej konferencie (2000). Red. S. Mislovičová – I. Jenča. Bratislava: Slovenský rozhlas.

Anna Makišová

LANGUAGE CULTURE IN THE RADIO AND TELEVISION MEDIA IN THE SLOVAK LANGUAGE

Summary

The topic of our research will be the media in the territory of Vojvodina which broadcast shows in the Slovak language. The research will focus on the language and speech of moderators and journalists. In most cases these are the texts that were prepared in advance. The paper will analyze the pronunciation (length, melody, assimilation of consonants, double consonants, softening), the use of linguistic means with respect to the relationship between the standard language and the dialect, as well as the use of lexical units from Serbian.

ФЕЛИКС КАНИЦ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У СРБИЈИ¹

Апстракт: Феликс Каниц, краљевски угарски саветник, био је и путописац, илустратор, етнограф и археолог, који је током друге половине XIX века посматрао и бележио карактеристике југоисточне Европе, укључујући и Кнежевину Србију. Каницово тумачење садашњости и прошлости са гледишта сопственог друштвеног и културног контекста може се посматрати као специфична врста додира различитих култура. Са једне стране, налазила се Каницова перспектива везана за аустро-угарски социо-културни миље, са друге стране, Србија као политички, економски и културни феномен, и са треће стране, остаци из прошлости као сведочанства минувалих времена. Један од најплодотворнијих пресека ових културних сфера настао је управо у домену изучавања старина. Као примеру оваквих интеркултурних „дијалога” пажњу посвећујемо Каницовим запажањима о сакралним објектима у клисури реке Црнице која су у каснијим временима била полазиште у тумачењима једног сегмента из историје средњовековне Србије.

Кључне речи: Феликс Каниц, Србија, клисура Црнице, сакрални објекти, средњи век.

Феликс Каниц (Felix Philipp Kanitz, 1829–1904), краљевски угарски саветник, био је и путописац, илустратор, етнограф и археолог. Током друге половине XIX века често је боравио у Србији. Богату културно-историјску и економско-статистичку грађу о њој и њеном народу преточио је у многобројна дела која су и данас смерница и извор података многим истраживачима. Речју и цртежом представио је једну земљу, њену историју, народ и његове обичаје са изванредним осећајем за процењивање важности културног наслеђа, његовог проучавања и чувања за будућа поколења.

О Феликсу Каницу, његовом пореклу и породици, из литературе на српском језику не сазнајемо много. Један од његових малобројних биографа, мађарски археолог и универзитетски професор Геза Фехер (Géza Féher) је о животу и раду Феликса Каница писао на основу података које је добио од Каницовог нећака Јакоба Каница (Jakab Kanitz). Интересовање за Каница и његово дело проистекло је из Фехеровог бављења Протобугарима. Студију *Kanitz Fülöp Félix, A Balkán Kolumbusa élete és*

1 mn.vesna.ns@gmail.com

munkássága 1829–1904, најпре је објавио на мађарском језику 1932. године, а потом и на бугарском. (Фехерљ 1936)²

Феликс Каниц рођен је 2. августа 1829. године у Обуди, тадашњој Угарској која је касније постала део Будимпеште. Каницова породица је у Угарску дошла вероватно из германофоних предела Хабзбуршке монархије и, за разлику од многих јеврејских породица, није мађаризовала своје презиме. Јеврејска заједница у Обуди је још крајем XVIII века важила за другу по величини у Угарској.³ Каницов отац био је трговац, али изгледа да није успео да изгради велико породично предузеће с обзиром на то да се нико од Каницових не помиње међу најбогатијим и успешним јеврејским породицама Обуде. (Орел 2011: 30) Основно образовање стекао је у родном месту, у јеврејској основној школи на немачком језику, а потом је похађао вишу јеврејску основну школу у Пешти у којој се поред хебрејског и немачког учио и мађарски језик. Образовање за илустратора започео је 1843. године код Винценца Грима (Vincenz Grimm) који је у Пешти имао институт и једну од најугледнијих илустраторских радионица. (Тимотијевић 2011: 116) Даље образовање наставља у Бечу, престоници тадашње Хабзбуршке монархије, где се уписује на Ликовну академију, затим се усавршава у Минхену, Дрездену и Нирнбергу.⁴ Познанство са архитектором Карлом Александером фон Хајделофом (Carl Alexander von Heideloff) у Нирнбергу и пријатељство са археологом Франческом Караром (Francesco Carra) по повратку у Беч 1856. године, имали су велики значај у продубљивању Каницових интересовања за уметност и архитектуру средњег века и знања из археологије. (Тимотијевић 2011: 116–117) Свакако да је његова склоност ка овим научним дисциплинама била пресудна, а стечено знање је вешто уткао у своје радове и студије о Балкану.

Током друге половине XIX века Феликс Каниц је предузео низ студијских путовања по југоисточној Европи. Захваљујући томе, сматра се једним од њених најбољих познавалаца тадашњих друштвених, социјалних и нарочито културних прилика. У Србији је боравио и истраживао у краћим или дужим интервалима од 1859. године, а последњи пут је био у Београду 1897. године. Новчану подршку

2 У раду је коришћено издање на бугарском језику.

3 Породицом Каниц у Обуди, обудским Јеврејима и јеврејском заједницом у Обуди бавила се Катрин Орел. (Орел 2011: 22–35)

4 Детаљније о Каницовом школовању и усавршавању за илустратора, његовом илустраторском опусу као и о сарадњи у чувеним илустрованим часописима и недељницима као што су *Illustrierte Zeitung*, *The Illustrated London News* и *L'Illustration* види Тимотијевић 2011: 114–144, са литературом.

за своја путовања имао је од стране Царско-краљевске академије наука из Беча, а у тадашњу Кнежевину Србију је долазио на позив кнеза Михаила, затим министра Кнежевине, а од 1882. године и министара Краљевине Србије. Према архивским истраживањима Гаврила Ковијанића, значајну улогу у Каницовим истраживачким походима тадашње Србије имали су Франц Миклошич и Вук Стефановић Караџић који га је повезао са политичком и културном елитом Кнежевине. (Ковијанић 1973: 164–174) Као млада држава, Србија тежи да консолидује постојеће, формира нове националне институције и ухвати корак са токовима европског развоја, али и да постави темеље многим научним дисциплинама. Управо је Феликс Каниц, речју и цртежом, стварао слику о једној новој Србији.

Велики део Каницовог стваралачког опуса значајно је допринео сазнавању и упућивању савременика и потоњих истраживача на откривање историјски богатог тла Србије и њене културне баштине. Убрзо после првих долазака у Србију, Каниц је 1861. године објавио своје прво значајније дело о античким споменицима Кнежевине Србије *Die römischen Funde in Serbien*.⁵ Већ следеће године излази луксузно опремљена књига о византијским споменицима у Србији под називом *Serbien byzantinische Monumente. Gezeichnet und beschrieben von F. Kanitz*.⁶ Сам наслов јасно говори да је приоритет дат визуелном, илустративном делу рада над вербалним (споменике нацртао и описао, како стоји у самом наслову).

Студијска путовања и обилажење Србије Каниц је преточио у, можемо рећи, капитално дело на седам стотина страница са бројним илустрацијама, таблама и географском картом дајући историјско-етнографску слику Кнежевине. Књига *Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien*, штампана је у Лајпцигу 1868. године, а њено штампање је тадашња Српска влада помогла са 300 дуката. (Ковијанић 1973: 165) Тиме је заокружио своје деценијско бављење ондашњом Србијом.

У наредним годинама Каниц је, обилазећи Србију, допуњавао своје текстове и, као и до тада, илустровао их цртежима. На основу већ увелико објављене грађе и нових података сакупљени материјал објављен је под називом *Das Königreich Serbien* у три тома.⁷ Нажалост, Каниц није дочекао излагање ни прве књиге. Изненада је преминуо

5 У студији коју је објавила Бечка академија наука Каниц даје поред текстуалног и илустративни део са географском картом и цртежима налаза. (Kanic 1861: 195–203)

6 Ово Каницово дело објављено је у Бечу 1862. године, финансирано и штампано од стране Царске краљевске дворске и државне штампарије. У раду је коришћен превод који је изашао исте године.

7 Све три књиге *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart* објављене су у Лајпцигу 1904, 1909. и 1914. године: прва залагањем Вилхелма Руланда,

5. јануара 1904. године у Бечу у коме је живео од 1856. године. Овај тренутак је можда најбоље записао Вилхелм Руланд (Willhelm Ruland) захваљујући коме је и објављен први том:

„У тренутку кад је прва књига Каницовог дела ступила на пут у јавност, аутор Србије је изненада преминуо. Срчани удар прекинуо је 5. јануара 1904. године његов радом испуњен живот. Смрт му је узела перо из руке кад је завршио коректуру последњег табака прве књиге. Дубоку жалост због неочекиване смрти крепког научника ублажава чињеница да су друга и трећа књига његовог дела готове за штампу. Уз прву, уводну књигу оне ће бити непролазни споменик преминулом истраживачу Балкана и једном од најзначајнијих познавалаца Србије.” (Каниц 1985/1: 6)

Сагледавањем Каницовог доприноса са аспекта археолошке науке, можемо рећи да је дао немерљив допринос и путоказ потоњим истраживањима. У својим радовима, различитог обима и карактера, објављивао је нове податке и нарочито значајно прецизне цртеже до тада непознатих археолошких налаза и локалитета. Каснија истраживања која су обављана некада су потврђивала његова виђења, а некада их оповргавала. Грешке које је учинио свакако не умањују значај његовог обимног дела на шта је указао, поводом стогодишњице Каницовог рођења 1929. године, први школовани српски археолог Милоје М. Васић наглашавајући да нам је Каниц у својим радовима дао најбоље и најпоузданије податке који су, како се показало, понекад били и једини путоказ даљим истраживањима. (Васић 1929: 600–601)

Богата географска, етнографска, културно-историјска, економско-статистичка, археолошка и уметничко-историјска грађа се добрим делом први пут објављује у већ помињаном тротомном Каницовом делу о Србији.⁸ Сам Каниц у предговору прве књиге каже: „Ко се не би занимао за историјски богато тло Србије, на коме су се у прошлости борили Римљани, Германи, Сармати, Дачани и касније Византинци, Словени, Угри, Аустријанци, Турци и Руси.” (Каниц 1985/1: 7) За овај рад издвојили смо Каницова запажања о сакралним објектима у клисури реке Црнице, притоке Велике Мораве, која је забележио идући „од Параћина кроз област Црнице и Бабе до Че-

а друге две је приредио Богољуб Јовановић, пензионисани директор Краљевске српске управе државне статистике.

8 У раду је коришћено издање на српском језику прве и друге књиге *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart* под називом *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века* у преводу Глигорија Ерњаковића, док трећа књига још увек није преведена.

стоброднице”. (Каниц 1985/2: 379–397) Прва кратка посета Параћину 1887. године остала је без резултата да би се у овај крај вратио октобра 1889. године. Поред осталих запажања о овом делу Поморавља, описао је и нацртао архитектонске остатке три сакрална објекта и једног утврђења у клисури реке Црнице. Река Црница, од изворишта у селу Сисевцу, у свом горњем току просеца крајње обронке Кучајских планина и формира клисуру дугу око 20 км. Код села Давидовца наставља свој пут кроз долину Велике Мораве у коју се улива недалеко од Параћина. Овом релативно кратком и живописном клисуром Каниц је кренуо трагајући за остацима рушевина на које су га упутили мештани. Врло сликовито описује крајолик као један од најромантичнијих усека, а Црницу као бистру и на појединим деловима подивљалу и бучну реку, док су стазе и богазе којима је пролазио надвисивале оштре стене. (Каниц 1985/2: 384–385) Идући узводно Црницом најпре је наишао на остатке цркве Петруше, посвећене Огњеној Марији, и изнад ње тврђаве за коју је сматрао да је неидентификовани град Петрус. Даје детаљни опис цркве са цртежом основе и доста оштећеног живописа на коме су изнад портала биле видљиве представе Огњене Марије и Светог Илије. (Каниц 1985/2: 385–386) У близини Петруше забележио је и пећину у којој монаси бораве у време постова. Остатке претпостављеног града Петруса убицира на карти под називом Петрушков град. (Каниц 1985/2: 386) На истој карти бележи и цркву посвећену Светом Јовану Главосеку. У живописним описима говори и о селима у којима се повремено заустављао ради окрепљења, народа и његовим обичајима. Приближавајући се изворишту Црнице, са циљем да испита „једну досад готово непознату грађевину”, пред њим су се указали остаци цркве знатних размера, очуваних зидова и до шест метара висине као и делови утврђеног, како се испоставило, манастира Сисојеваца. (Каниц 1985/2: 390–391) Речју и сликом како крајолика који је обишао, тако и техничким цртежима остатака средњовековне сакралне архитектуре у клисури Црнице, Каниц нам је оставио веома важну грађу која је генерацијама будућих археолога била важно полазиште за даља истраживања.

Међутим, можемо рећи да је одређена пажња овим средњовековним споменицима посвећена тек седамдесетих година прошлог века. Архитектонско-археолошким истраживањима која су обављана са прекидима у периоду од 1972. до 2004. године и на појединим објектима 2010. године, констатовано је и делимично истражено укупно, рачунајући и Каницове, једанаест сакралних објеката и једно утврђење (Карта).⁹ Према досадашњим истраживањима сакрални објекти у клисури Црнице

9 Од изворишта Црнице идући низводно истражени су манастири Сисојевац и Светих

настали су у периоду XIV и XV века. (Брмболић 2011) Клисура Црнице припада-ла је подручју које се благо спушта од Кучајских планина на истоку до Велике Мо-раве на западу, познатом као Пустош петрушка, Петрушко властелинство, Петруш-ко крајиште.¹⁰ Да је овај простор био слабо насељен сведочи податак у изгубљеној хрисовуљи цара Душана који је властелину Вукославу и његовим синовима Држма-ну и Црепу даривао „пустош петрушку”. (Михаљчић 1976: 104) То је уједно и прво за сада познато помињање ове области у историјским изворима. И историјски изво-ри о манастирима и црквама у клисури реке Црнице, које су груписане око тврђаве Петрус, су веома оскудни, па ни ктитори нису познати, а ставови око убицације саме тврђаве још увек нису дефинитивно усаглашени. Наиме, постоје извесна неслагања која проистичу из података добијених археолошким и историјским истраживањима. Археолошка истраживања упућују да тврђави Петрус треба приписати и данас видљиве архитектонске остатке у клисури реке Црнице, на пространој заравни Чокића брда. (Брмболић 2014) Историчар Реља Новаковић такође убицаира Петрус у клисури Црнице као и архитекта Александар Дероко и историчар уметности Ђурђе Бошковић (Кнежевић 1980: 231). Међутим, историчар Раде Михаљчић сматра да, на основу дипломатичких исправа и повеља, тврђаву Петрус треба лоцирати више села Лешја на обронцима планине Бабе. (Михаљчић 1968: 265–267) Сам Каниц је скици-рао незнатне остатке на планини Баби, под називом „градић Орловића Павла”. (Ка-ниц 1985/2: 393) Према резултатима археолошких рекогносцирања на планини Баби нису уочени надземни остаци зидина.¹¹

Посебно занимљивим сматрамо питање концентарције сакралних грађевина у релативно краткој клисури Црнице. На почетку турских освајања балканских земаља, обласни господари и властелини су велику пажњу посвећивали подизању што већег броја задужбина и пружању уточишта монаштву које се повлачи-ло пред Османлијама. Нарочито после битке на Марици (1371) велики број мо-

Арханђела, црква II и I (радни називи с обзиром на то да не постоје ближи подаци), манастир Намасија, црква Петковица, манастир Свети Јован Главосек, једна испосница, утврђење Петрус, манастир Петруша, цркве Краса и Светих Арханђела. Како нам није намера да се у овом раду бавимо и прикажемо детаљан ток архитектонско-археолошких истраживања о историјату истраживања и резултатима које прате тлоцрти откривених објеката види: Брмболић 2011, са литературом.

10 О историји, границама и насељавању Петрушке области детаљније: Мишић 2010: 121–128; Михаљчић, Вуковић 2012: 4–10.

11 Резултати ових рекогносцирања нису објављени, а документација се чува у Завичајном музеју у Параћину.

наха се досељава у српске области Поморавља, међу њима и носиоци синаитско-светогорског духа. То је свакако утицало на настанак ових сакралних објеката и стварање духовног средишта у клисури Црнице. Међу бројним синаитима, ученицима преподобног Ромила и Григорија Горњачког помиње се, као један од Ромилових ученика, преподобни Сисоје Синаита који је из Хиландара дошао у Сисевац, по коме су село и манастир добили име. (Амфилохије 1981: 116–120) Духовно средиште које је настало у клисури реке Црнице, по народним предањима, названо је Мала Света Гора. Веће групације цркава и манастира познате су и у Мојсињским планинама под називом Мојсињска Света Гора, затим овчарско-кабларски комплекс као Српска Света Гора и на Скадарском језеру Зетска Света Гора. (Амфилохије 1981: 122–123, 126–127, 130–131)

Можемо рећи да је један од најплодотворнијих сегмената у Каницовим радовима настао управо у домену изучавања старина. Поређењем савремених резултата археолошких истраживања у клисури Црнице са Каницовим запажањима, указали смо на актуалност података које је забележио. Како у овом, тако и у другим сегментима његовог обимног опуса о Србији налазимо полазишта за будућа истраживања наше културне прошлости. Вешто и зналачки Каниц је своја сазнања преточио у слику и реч. Европској, пре свега немачкој читалачкој публици представио је једну земљу, њену историју, народ и његове обичаје са изванредним осећајем за процењивање важности културног наслеђа, његовог проучавања и његовог чувања за будућа поколења. Када посматрамо његово укупно дело, можемо рећи да је културно наслеђе централног Балкана приближио европском дајући једну нову слику младе Кнежевине која се трудила да се што више укључи у европске токове XIX века.

Литература

- Амфилохије, јеромонах (1981). „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, *Манастир Раваница. Споменица о шестој стогодишњици 1381–1981*, ур. епископ браничевски Хризостом, др Д. Богдановић и др. (Београд: Просвета). 101–134.
- Брмболић, Марин (2011). *Мала Света гора у клисури реке Црнице*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Брмболић, Марин (2014). „Утврђење Петрус”. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе*. XLV: 125–136.
- Фехерљ, Геза (1936). *Колумб на Балканите*. Софија: Литературен форум.

- Каниц, Феликс (1862). *Византијски споменици по Србији*. (Превео Александар Сандић). Беч: Царска краљевска дворска и државна штампарија.
- Каниц, Феликс (1985/1). *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века*. Књ. 1. (Превео Глигорије Ерњаковић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Каниц, Феликс (1985/2). *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века*. Књ. 2. (Превео Глигорије Ерњаковић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Кнежевић, Бранка (1980). „Средњовековне тврђаве и манастири у долини Црнице”. *Зборник за ликовне уметности Матице српске*. 16: 223–259.
- Ковијанић, Гаврило (1973). „Вук Караџић, званична Србија и Феликс Филип Каниц (1829–1904): архивски извори”. *Ковчежић*. XI: 164–174.
- Медаковић, Дејан (1985). *Истраживачи српских старина*. Београд: Просвета.
- Михаљчић, Раде (1968). „Где се налазио град Петрус”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. 34/ 3–4: 264–267.
- Михаљчић, Раде (1976). „Прилог српском дипломатару, даровнице властеоске породице Вукославића”. *Историјски гласник*. 1–2: 99–106.
- Михаљчић, Раде, Вуковић, Тамара (2012). „Насељавање Петрушке области”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. 78: 4–10.
- Мишић, Синиша (2010). „Петрушко и Липовачко крајиште од половине XIV века до 1459. године”, у *Историја Поморавља и два века од Варваринске битке*, ур. С. Мишић, А. Шемјакин (Крушевац: Историјски архив). 121–128.
- Орел, Катрин (2011). „Породица Каниц у Обуди 1829–1848. Покушај контекстуализације”, у *Слике са Балкана Феликса Каница*, прир. Ђ. С. Костић (Београд: Народни музеј). 22–35.
- Тимотијевић, Мирослав (2011). „Визуелна представа Србије у делима Феликса Каница”, у *Слике са Балкана Феликса Каница*, прир. Ђ. С. Костић (Београд: Народни музеј). 114–144.
- Васић, М. Милоје (1929). „Феликс Каниц (поводом стогодишњице рођења)”. *Српски књижевни гласник*. Нова серија XXVII/8: 594–603.

Vesna Manojlović-Nikolić

FELIX KANITZ AND CULTURAL HERITAGE IN SERBIA

Summary

Felix Kanitz (Felix Philipp Kanitz, 1829-1904) was Royal Ugrian counselor and travel writer, illustrator, ethnographer and archaeologist as well. During the second half of 19th century he was in Serbia and his rich cultural, historic, economic and statistic material about Serbian people transformed in his the best known three form work *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Romerzeit bis zur Gegenwart* (Leipzig 1904, 1909, 1914). A country, its history, people and their customs were presented to the reading public of Germany and Europe with extraordinary sense for cultural heritage estimation, its studying and keeping it for the future generations.

During the four decades, since 1859, he contemplated and noted changes that have happened in this part of southeast Europe, i.e. the Principality of Serbia. It were the eyes and quill of a traveler that came from different cultural environment. Analyzing Serbia and its monuments in that period he was actually interpreted the present and the past but through his own social and cultural context. We can say that it was a particular aspect of contact between different cultures. One of the most fruitful segment originated just in domain of the antiquity studies, since local explorer took over his data as the starting point in their own investigations. As an example, in this paper we pay attention to a segment among numerous Kanitz's observations – i.e. to the Area of Petrus and the river of Crnica Gorge (The Morava Valley), where he noticed three sacral monuments and one fortress. Latter investigations, carried out discontinually between 1972 and 2004, bring forth eight more sacral objects in the river of Crnica Gorge dated from 14th and 15th century, during the period of the more intensive settlement of monks after the battle on the river of Marica in 1371. Thus Kanitz's notices get its final interpretation a century later in context of archaeological excavation and Serbian medieval history studying.

GAETAN BRILOT I VEŠTINA DA SE O ZABRANJENIM TEMAMA GOVORI NA SALONSKI PRIHVATLJIV NAČIN¹

Apstrakt: Gaetan Brilot je značajan pisac savremene kvebeške književnosti, a već njegov prvi roman *Dvojniki* pokazuje da se radi o velikom poznavaoцу modernog čoveka, njegovog urbanog sveta i skrivenih kutova njegove duše. Ovaj umetnik reči govori na pristojan način o ljudskim problemima koje osuđuju religija i društvo, a pisac nam otkriva i novu filozofiju, haptizam.

Ključne reči : kanadska književnost, kvebeška književnost, kultura, tabu teme.

Jezički čin i pokretački čin jedini danas nude stvarnu podlogu procesu koji omogućuje da delimično zaštitimo umno delovanje drugoga, kao i drugome da zaštiti naše delovanje. Jezik i radnja nude dva modela shvatanja intersubjektivnosti. *Dvojniki* je knjiga za znalce francuskog jezika, budući da je već sama reč iz naslova složena i znači istovremeno intelektualnu ili moralnu nadmoć, međusobni uticaj ličnosti jednih na druge, kao i željeni uticaj pripovedača na slušaoce. Ovome treba dodati uticaj društva, vaspitanja, vere, predrasuda i tabua koje nameće kulturološki obrazac savremenog društva kada se radi o seksualnosti i o njenim devijacijama.

Mesto sukoba između kulture i prirode, svesti i nesvesnog, *Dvojniki* predstavlja dominantnu metaforu modernog sveta i jezika, u kome se nalazi, kao u kakvoj čauri, njegov sadržaj/predmet. Sadržaj romana jeste Barnsov problem u njegovoj seksualnoj sklonosti i Brilot o njemu govori posebno vešto, budući da je radio doktorat sa Rolanom Bartom o *Delima puti* i o *Oblicima erotskog govora* u kome je pokazao sposobnost da uljudno i sa naučnim pristupom govori o temama koje nije uputno pominjati. Brilot se poistovećuje sa Blokom koji, u romanu, uspeva da razume Barnsa „iznutra, pomoću te saznavne metode koja mu je bliska, *haptizma*, a koja se sastoji u tome da se shvati neki svet obraćajući pažnju na prividno beznačajne pojedinosti koje najčešće ostaju nezapažene”. (Brulotte, 1988: 33) Kao u Rasinovim tragedijama, pogled između ličnosti ispunjava prostor, a pisac

1 lilimat@open.telekom.rs

predstavlja Barnsa kao lovinu koju vreba i progoni Blok. Ali, Bloka sputava taj drugi samim tim što ga posmatra. Oko predstavlja najpogodnije sredstvo komunikacije da se shvate odnosi među ljudima. U ogledu *Tračak iz pogleda oka* Madlena Uelet-Mišalska ističe ulogu pogleda Oca u zapadnjačkoj kulturi koji predstavlja nad-ja koje odlučuje šta je dopušteno, a šta zabranjeno u društvu. *Dvojniki*, priča o dvojnicima koji/e gledaju potvrđuje značaj pogleda. Radnja kao da je smeštena između Bartove izjave: „Mit je reč koju je odabrala istorija” (Barthes, 1964: 249) i zaključka Kloda Levi-Strosa: „Na istoj udaljenosti od rituala, životinja se ponaša prema svojim mitovima, a čovek ih promišlja.” (Lévy-Strauss, 1968: 165)

Brilot se služi morfizmom, stvara bestiarij i voluptuar kako bi dao portret svoje tajanstvene, neobične ličnosti koja satima stoji pred vratima kakvog preduzeća zadovoljavajući se time da posmatra žene kako prolaze.

Barns pogledom istražuje ulicu,² a pisac koristi reči sa dvostrukim značenjem: svetina je i *ruja*, *gomila*, i *glib*, *talog zemlje*. Svest je sudija, kontrolor ljuskog ponašanja koje nameće nad-ja i suprotnost seksualnih poriva nesvesnog. Nepomičan posmatrač u suprotnosti je sa gradskom četvrti koja kipti od aktivnosti; on izgleda neživotan, dok grad ima svojstva ljudskog bića. Tajanstvenost te velike marionete Barnsa u vezi je sa kineskim pozorištem senki. Ono je prvobitno imalo versku svrhu, prizivalo duše mrtvih, a predstave su korišćene i za isterivanje đavola. Ima mračni vid a, u prenosnom značenju, senka znači tamu, tajnu. Metafora senke je nestalni, prolazni i varljiv privid stvarnosti.

Brilot ističe važnost pogleda i varira njegov značaj govoreći da Barns nadzire, dok i nedeljom stoji ukopan ispred vrata preduzeća. Pisac izvrće zakone prirode i predstavlja čoveka kao kameni kip, dok grad poredi sa ljudima i životinjama. Priprema nas za Barnsov porok pominjući reči koje nagoveštavaju krutost (granitni stub, blok, mermer, liskun, porcelan).

Nakon psihijatrijskog lečenja, Barnsova bezuba usta liče na usta kita, a zločin egzibicioniste i onaniste čini se velikim poput tela te životinje. Dok sedi na trgu, nadgleda kao pauk koji vreba insekte, ponekad ima nezasiti pogled pacova koga su iznenadili u siru (radi se o strahu ili o stidu), a prolaznici tvrde da Barns smrdi na porok.

Brilot se igra životinjskom stranom junakove ličnosti i sa značenjem reči proždrljiv(ost). Kod pacova to označava lakomost sa kojom posmatra omiljenu hranu, a u Kvebeku je *glouton* sinonim za *carcajou*, jazavca sa Labradora, koji smradom tera neprijatelje.

2 Mi smo podvukli. Kada je reč o tekstu romana, koristimo svoj prevod: Gaetan Brilot, *Dvojniki*, Clio, Beograd, 2002. Prevela sa francuskog Ljiljana Matić.

Oko je najvažniji organ u priči o *Dvojniku* jer Barns oseća pogled drugoga kako počiva na njemu, procenjuje ga, osuđuje; postaje dvojniki Bloka, poznatog pisca neženje. Barns je mračna strana pisca, sme da uradi sve ono što nad-ja zabranjuje ovom drugom, a „mračnog dvojnika treba smatrati još uvek samostalnom i jasno različitom instancom, čije ubacivanje ugrožava prethodnu uravnoteženost.” (Mauron, 1962: 316) Barns podseća na neke životinje. Blok ga zove Gušter, zbog besposlenosti, nepokretnosti, uspavanih iščekivanja, ljubavi prema svetlosti i sposobnosti prerusavanja, a vidi ga i kao majmuna.

„Ideja primata predstavlja sama po sebi omalovažavajući način da se opiše dvojniki jer ona sadrži čitavu gomilu predrasuda (bestijalan, primitivan, itd.) Upotreba pejorativnih prideva i priloga (prostački, groteskno) izražava prezir koji se oseća prema seksualnim nagonima, tim pre što je opis Barnsa praćen podsećanjem na stalno prisustvo sudija, koje ovde ovaploćuju policajci i badavadžije.” (Deslauriers, 1995: 103)

Kada onaniše, Barns podseća i na slepog miša. Između ostalog, ta životinja simbolizuje „moralne smradove i gadosti” i „demone” (Chevalier, 1982: 220), a u svesti pisca Barns je povezan sa grehom. Često liči i na psa. Bloku pas oličava čovekove životinjske snage, a simbolika se koristi pri tumačenju seksualnih nagona: „Ta dinamika izražava se u snovima kroz teriomorfne simbole. Svi lavovi, psi, bikovi i zmije koji žive u našim snovima predstavljaju neizražen libido koji se još nije odomaćio.” (Jung, 1978: 544) Blok oseća bezrazložan strah od pasa. Ta frustracija potiče iz detinjstva i povezana je sa potisnutim željama. „Osim svoje funkcije psihopompe,³ simbolizam psa je obogaćen seksualnim značenjem”. (Chevalier, 1982 : 241)

„Bambare[psa] po eufemizmu porede sa muškim udom, čak i koriste reč pas da ga označe. Po Zahanu, ta asocijacija potiče iz analogije koju oni uspostavljaju između besa polnog uda (erekcije) – pred vulvom, i lajanja psa pred strancem; ona bi takođe mogla proisticati iz čovekove seksualne nezajajljivosti, čija pohlepa u toj oblasti može da se uporedi jedino sa psećom glađu.” (Deslauriers, 1995: 105)

Blok ima „ponižavajući utisak da je životinja na povocu: njega, tragača, u stvari drži po strani onaj drugi, koji je gospodar.” (Brulotte, 1988: 26) Varira kritiku o psećem svetu, toj nerazumnoj životinjskoj vrsti i prezrivo psa naziva dlakavom gomilom i kostojedom ili kevućim lajavcem.

Barnsov nikada potisnuti ili prevaziđen strah naglašen je pri kraju romana kada, progonjen od policije, rukama kopa rupu u zemlji i u nju ostavlja tašne i njihovu sadržinu. Kao pas koji zakopava kost, poročna ličnost zakopava svoj identitet van domašaja ljudi.

3 Vodiča duša mrtvih – prim. autora teksta.

Na listu papira iz torbe piše naslov romana: KRADLJIVCI DUŠE, kako Barns zove lekare koji su mu iščupali zube, pa ga „operisali”. Radnja podseća na bezubog psa, a eufemizam znači uškopljavanje. Lobotomija treba da spreči mozak da proizvodi nepristojne misli i da zaustavi nadolaženje krvi u glavu, a kastracija da zaustavi doticanje krvi u polni ud i okonča seksualnu aktivnost. Za lekare, Barnsovo ponašanje znak je bolesti, „zaraznog virusa koga se treba osloboditi kako bi se izlečila zajednica” (Brulotte, 1988: 155) i hirurški zahvat opravdan je u očima društva.

Brilot upoređuje svog junaka vrele krvi i sa insektima. Bežeći pred progoniteljima, Barns liči na stonogu koja traži sklonište u tami pod kamenom. U romanu je važan i pauk, treća psihopompna životinja posle psa i slepog miša, a Barns se poredi sa sve tri. *Psihopompan* je vodič duša na drugi svet, a dovodimo ga u vezu sa Brilotom i sa Blokom, budući da govore o dušama mrtvih. Pauci „kod nekih naroda predstavljaju životinju simbol boga pakla, onoga ko na svojim leđima nosi crno sunce”. (Brulotte, 1988: 105) Kao mentalni mučitelj svoga lika, pisac pokazuje uticaj Frojda kada Blok priznaje kako pridaje najveću pažnju svojim snovima. Budan, pokušava da ih sastavi, analizira i zabeleži. Ponekad ih neizmenjene prenosi u svoja dela „pripisujući ih ovoj ili onoj od svojih ličnosti”. (Brulotte, 1988: 104)

Romansijer ističe snagu predrasudâ prema paucima: „uvek su ih povezivali sa smrću i sa propašću ili, barem, sa zapuštenošću i sa prljavštinom”. (Brulotte, 1988: 105) Ženka pojede mužjaka nakon ljubavnog čina, a poznata je po seksualnoj proždrljivosti i svireposti. Ona je zavodljiva i kobna, a dovodi se u vezu sa ženom, tajanstvenim stvorenjem koje privlači i Barnsa i Bloka. Zastor od paučine simbolizuje veo koji sve prekriva, uključujući potisnute tajne i kontrolu svesti, dajući potpunu slobodu mašti. Kao pauk, Blok na svoj način prede čauru: ispredajući tekst i snujući priče. Prema Fenihelovoj tvrdnji, fizička bolest može se izbeći ako osoba ima umetnički dar, a Barnsov i Blokov spas može se ostvariti kroz pisanje.

Blok je svestan važnosti pisanja i ubeđen da on ima da odigra civilizatorsku ulogu. Brilot kaže da je ovaj intelektualac odrastao u porodici hladnih, moralnih čistunaca i upravo zbog vaspitanja Barnsova seksualna devijacija mu predstavlja moralni problem, a materija mu se čini isuviše osetljiva da se o njoj piše. Jako ga zanimaju tamne strane ljudske psihologije, a naročito ne želi da ga svrstaju u rod stvaralaštva specijalizovanog za stanične perone ili erotske prodavnice. Kao i njegov tvorac, Blok vidi pisca kao lakrdijaša. Ta zastarela reč pogrdno označava smešnu ličnost, smešnog govornika; ličnost koja se jalovo kreće.

Veza između potisnutih želja, sanjarenja i poziva pisca vidi se kod Bloka i njegovih dvojnika Barnsa i Brilota, a sva trojica ovaploćuju pisca s perom u ruci i bića koja susedi ne razumeju. Kao pisac koji brine o svome ugledu, Blok posebno misli na sablažnjive reakcije svojih bližnjih, a i svoje publike, te strepi od reakcije kakvog suda za moralno ponašanje koji bi se okomio na njega. Kada je reč o seksualnosti, Blok liči na dečkića koji se nečega boji, no kao odrasla osoba, svestan je da ljudi: „Napredovanje nervoze, te nervoze intelektualca koji ne ume da se obazire na potrebe tela, Blok je uvek stidljivo izbegavao tu takozvanu sablažnjivu oblast života.” (Brulotte, 1988: 29), To jasno govori koliko je osećao da ne pripada svome vremenu. Ni Barns ne pripada svojoj sredini čitavim svojim telom, te smeta ili sablažnjava kad je reč o pristojnosti.

No, Brilot nije pisac koji sablažnjava: sramežljiv, on stvara poseban voluptuar pogodan za govor o zabranjenim stvarima sa primerenom uzdržanošću i pristojnošću. Barnsova seksualnost uzdignuta je do verskog kulta prema Bogorodici, simbolu čistote. Koren Barnsovog seksualnog problema leži u njegovoj ranoj mladosti, od šeste godine, kada ga je starija sestra navela da joj pokaže svoje polne organe.

„Oko svoje trinaeste godine otkrio je masturbaciju i dugo mu je ta radnja pričinjavala veliko zadovoljstvo. Poseban scenario privlači pažnju: u to doba voleo je da svoj ud izvadi pred slikom Deve Marije koja je visila iznad kreveta u „spavaćoj sobi. To su, po njegovim rečima, bili trenuci ‘hiperpoštovanja’.” (Brulotte, 1988: 47)

U katoličanstvu, kult hiperpoštovanja (*hyperdulie*) je kult upućen Devici Mariji, a viši je u odnosu na onaj upućen svecima i anđelima (*dulie*). Taj izraz treba razlikovati od obožavanja (*adoration* ili *latrie*) pogodnim jedino kad se govori o Bogu. Razlikovanje kultova obožavanja, poštovanja ili hiperpoštovanja uvedeno je na koncilu u Trentu u XVI veku. Brilot upotrebljava taj redak pridev *hiperpobožni* kako bi naglasio odsustvo telesne želje kod mladog Pola pred majkom Hrista, jedinoj koja je rodila dete, plod bezgrešnog začeća, što je u suprotnosti sa rodoskrvnom željom prema sestri Berti.

Kako supruga nije odobravalala njegove „sitne manije”, Barns napušta kući, a lutanja progonjenog psa dovode do prvih incidenata: postaje egzibicionista jer je, „vezan brakom, bio sprečen da potraži zadovoljenja sa drugim ženama”. (Brulotte, 1988: 49) Nesavladiva stidljivost ne dopušta mu da učestvuje u obredima udvaranja a, da bi upotpunili „seksualna ograničenja pacijenta”, psihijatri ističu „njegovu izrazitu odbojnost prema prostitutkama – dakle, nema oduška sa te strane”. (Brulotte, 1988: 49) Odušak (*exutoire*), starinska, medicinska reč pripada uzvišenom književnom stilu i označava ono što omogućava da se rasteretimo, da se oslobodimo (kakve potrebe, kakve želje). Sestra Berta, „poput dobre bezbrižne sveštenice, uvela ga je u zadovoljstvo pokazivanja”. (Brulotte, 1988: 49) Reč

sveštenica podseća na vestalke iz antičkih hramova, a hiperpoštovanje prema Devici, to služenje slici čistote, on prenosi na mlade učenice koje posmatra i „kojima je posvećivao svoje telo”. (Brulotte, 1988: 50) Ali, pokazivao se samo odraslim i nepoznatim ženama. Činilo se da se Barns „nažderavao na gozbi života”, a redak i slobodan glagol s’empiffrer označava one koji jedu preterano, proždrljivo.

Tipovi posmatranih žena veoma su raznovrsni, što podseća na Rubensove ili Bifeove slike: „visoke ili niske, plemićkog porekla ili žene iz naroda, poštene ili namiguše, je-dre ili usahle, sveže ili uvele”, (Brulotte, 1988: 35) Barnsu su se sve sviđale. Kao dobar poznavalac materije, Brilot ističe da žene imaju „ono ne-znam-šta: cosa di femina”, ali upotreba prideva jedar nije baš laskava, jer označava ono što ima prirodu masnog tela, koje je na dodir meko i gipko poput masnoće. Barns ih sve voli izdaleka, „izgara od želje u tišini. Isuviše je stidljiv da bi im prišao na uobičajen način”. (Brulotte, 1988: 35) Na drugom mestu, nalazimo opis Barnsa po izlasku iz psihijatrijske bolnice: ličio je na „zlo-ćudnu životinju” (Brulotte, 1988: 72), dakle neprijatnog, teškog karaktera, jer, bezub, više ne može da ujeda. Najčešće acariâtre označava čangrizavu ženu, zmaja, aspidu, opaku, bahantkinju. Kada ga vide dok posmatra žene, oseća se nešto izazovno u njegovom revnosnom i ispitivačkom ćutanju. Pretraživao je mesto, odnosno tragao za plenom, pokušavao da sklopi poznanstvo, ali nije hofirao, nije pokušavao da zavede ili da zloupotrebi pomoću udvaranja. Otkrivala se njegova pohota, ta „razuzdana ili neodoljiva sklonost ka pohoti, gruba putenost”, ali „ništa nije izražavao rečima. Sve se izražavalo pokretom. Umesto zvučne želje, on više voli vidljivu želju. A ova potonja želja slobodno se usmerava uvis, sasvim lepo izložena pogledima osoba kojima Barns prilazi, želja mu blista u prstenu njegovih prstiju, naduta i vrela od iščekivanja. Traži ljubavi.” (Brulotte, 1988: 37) „Uprkos uzbuđenju, obuzdava se i ne svršava pred njima. Samo želi da im prenese svoju želju. Ništa drugo. Njegova bludna kretnja uspeva samo da poremeti ulični način života.” (Brulotte, 1988: 37–38)

U argou, *délaquer* (svršiti) sinonim je za ejakulirati. Slika koju Brilot daje podseća na stabljiku promenljivog pravca koja, nakon što dostigne određenu visinu, pada prema zemlji obrazujući svod. To je još jedan dokaz kako romanopisac, kao umetnik reči, uspeva da kaže malo pristojne stvari na društveno prihvatljiv način. Na drugom mestu, pisac Brilot izražava se kroz lik Bloka. Pitajući se o romanesknoj zanimljivosti Barnsove manije koju analizira, Blok dopušta da ga u umetničkom delovanju vodi Monteskejevo razmišljanje koje je našao u njegovim Sveskama: „Uvek treba odabrati zanimljivu temu: misao koju stavljate u rđavu temu isto je kao kada biste stavljali zlato na odeću kakvog prosjaka; dok izgleda da vas kakav dobar predmet uzdiže kao na krilima.” (Brulotte, 1988: 28) Taj dobar

predmet jeste Barnsov problem u seksualnom opredeljenju. On je „jadni izopačen čovek” (Brulotte, 1988: 32) koji oseća potrebu da se pokazuje i da onaniše na javnom mestu. *Jadan* istovremeno znači *siromašan* i onaj *kojeg treba žaliti*, što navodi ljubopitljivog Bloka da se obavesti o problemu svog budućeg lika. Uživajući u ulozi „branioca neodbranjive stvari”, želi da nauči sve o onaniji:

„Pročitao je [...] u nekom starom medicinskom priručniku iz XIX veka da se onanista prepoznaje po bleđoj i sivkastoj boji lica, po upalim očima sa podočnjacima; njegov lik izražava smušenu mešavinu stida, tuge i podozrenja. Sigurni znaci po kojima se može otkriti: preterano razvijen polni ud [...] nezasit apetit, ubrzano mršavljenje bez znakova bolesti [...] Onanista se osamljuje, stidljiv je, lenj, ni za šta nema volje. Često mu se omaknu bestidne reči, ali, potajno...” (Brulotte, 1988: 32)

Morali smo da pribegnemo naučnom opisivanju, ali to je stvarno Barnsov portret i ne može biti plod slučajnosti. Blok liči na svog tvorca po potrebi da se obavesti: „Provodi po nekoliko časova u biblioteci kako bi se usavršio u psihologiji. Pregleda enciklopedije, posebno proučava rasprave, čita prašnjave beznačajne članke.” (Brulotte, 1988: 33) Upravo to je morao da uradi Brilot u odeljenju Pakla Nacionalne biblioteke u Parizu kako bi se obavestio za svoju tezu o *delima púti*.

U Dvojniku otkrivamo mnogo reči iz medicinskog rečnika koje označavaju fizički izgled, držanje ili bolesti ličnosti. Zatvoren u ludnicu, „Barns služi kao zamorče jednom studentu stažisti”. (Brulotte, 1988: 40) Pacijenta u zbijenom vazduhu te analitičke pećine, posebno će oljuštiti i rastaviti u hiljadu komadića, kao što se rastavlja kakav mehanizam. (Brulotte, 1988: 46) Lekari prate razvoj Barnsovog vita sexualis, a Brilot ismeva psihijatre koji postavljaju glupa pitanja. Blok proteruje Barnsa kroz „mlin analize” (Brulotte, 1988: 12), vrši neku vrstu sekciranja, njegovo *dekodiranje*, što u biologiji znači dešifrovanje i izvođenje ’genetičkog programa pomoću ćelije’. U više navrata, Blok je opisan kao iskusan posmatrač, koji ima analitički pogled za Barnsove proračunate mušice.

Barns je neshvaćeni uobraženi bolesnik: „potajna bolest”, „kuk koji mu se popeo u rame”, „rebro koje mu probada srce”. (Brulotte, 1988: 56) Poverio je apotekaru bojazan kojoj je dao nejasno ime: „reč je o strahu koji naziva ’vertikalnim potresnim udarima izazvanim preteranim radom polnih žlezda’”. (Brulotte, 1988: 55) Plašio se da će se raspasti. Brilot sjedinjuje morfizam i voluptuar jer pridev *sussultoire* označava kratke i vertikalne potrese do kojih dolazi prilikom zemljotresa. Ali *gonadique* je u vezi sa mošnicama, koje proizvode spermatozoide, što se još naziva polnim ili reproduktivnim žlezdama, polnim žlezdama.

Moć reči je izuzetno važna u romanu, budući da imamo posla sa trojicom pisaca: Brilotom, Blokom i Barnsom. Po lekarskim savetima, ovaj potonji piše poučne tekstove. „U tom pogledu Blok misli da njegov lik mnogo liči na njega jer i on je sebi dao pomalo isti psihopoučni ideal: a to mu, delimično i privremeno, objašnjava činjenica da je često hvatao beleške.” (Brulotte, 1988: 51) Blok je spojio reči *psihologija* i *pedagogija*, a Brilot takođe izmišlja kovanicu *lancage* – *jezvez* kako bi ujedinio *jezik* i *kavez*, budući da književnost zatvara smisao reči kao u kakav kavez. Često, stvarnost se odražava u tekstovima kao u ogledalu.

Mislimo da je Brilot prevazišao samog sebe kada je napisao slavnu stranicu, koju je, navodno, napisao Barns i koju treba čitati gledajući je u ogledalu jer je tekst napisan obrnuto. Radi se o pedeset tri reči koje počinju bludnim slovom B zbog njegovih oblinâ. Tu nalazimo sve ličnosti čija imena počinju na B: Barns, Blok, zvani *Blesava njuška* („simpatična glava”) i „Budala koja Besi o vrat teleobjektiv: to mu stoji umesto Brzog doke”. U slobodnom i prostačkom rečniku *bitte* označava *penis*, ali to je istovremeno i nepredviđena teškoća. B je „ispupčeno slovo sa dve polulopte-blizanca koje predstavljaju dojke, guzove, mošnice. Isto tako, i oči.” (Brulotte, 1988: 123) Berta „koja je takođe Babura (služi da prenosi mleko: Beli poklon)”. U Švajcarskoj *bouille* označava sud, kantu za mleko, ali, tokom berbe, u tome se prenosi grožđe. U oba smisla, moguće ga je povezati sa radanjem, zadovoljstvom i pijanstvom. *Berceau* – *bešika* dovodi se takođe u vezu sa životom i, ako je dete telesni plod dodira između dva ljudska bića, pisanje je umni plod ljudskih zanimanja. Zato je Barns napisao: „Moj Blok-notes beležaka o Bloku: bubati na tu temu.” (Brulotte, 1988: 123)

U tekstu pisac Blok zinuo je od čuda pred lepezom tih reči blisko povezanih sa Barnsovim intimnim životom, a čitalac bi mogao da zine od čuda pred celokupnim tekstom romana, koji predstavlja fikciju stvarnosti skrivenog života jedinke. Dubini misli odgovara dubina bogatstva analize tela i duše ljudskog bića. Ono što posebno zadivljuje jeste bogatstvo rečnika romanopisca, čime se Gaetan Brilot pokazuje kao gospodar i čarobnjak reči. Pleni i snaga reči koja na slikovit način, ali sa primerenom uzdržljivošću, otkriva skrivene kutke duše i nagona ljudskog tela koji su vekovima ostali skriveni. Kao veliki poznavalac erotske književnosti, Brilot je umeo da otkrije reči koje pripadaju zabranjenom rečniku povezujući pogled, telo i dušu ljudskog bića. Simboličan naslov Barnsovog romana *Kradljivci duše* samo je dokaz više, ali ovo polje skriva još mnoge tajne. Ako Blok zaključuje: „Svet izgleda da nema smisla” (Brulotte, 1988: 142), Brilotove reči predstavljaju, njegovo opovrgavanje umnog pisca koji zna da upravlja rečima.

Literatura

- Barthes, Roland (1964). *Essai critique*, Seuil, Paris.
- Brulotte, Gaëtan (1979). *L'Emprise*. Les Éditions de l'homme. Montréal. 207 p.
- Brulotte, Gaëtan (1984). „Autoportrait” in: *Gaëtan Brulotte*. Montréal, Québec français. n° 54: 48–85.
- Brulotte, Gaëtan (1988). *L'Emprise*. Leméac, Trois-Rivières. 158 p.
- Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant (1982). *Dictionnaire des symboles*, Paris: Éditions robert Laffont S. A. Et Éditions Jupiter.
- Deslauriers, Camille (1995). *Analyse du double dans l'Emprise de Gaëtan Brulotte*, Université du Québec, Montréal.
- Fenichel, Otto (1961). *La Théorie psychanalytiques des névroses (Psihoanalitička teorija neuroza)*, Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga.
- Jung, C. G. (1978). *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*. Librairie de l'Université, Genève.
- Lévy-Strauss, Claude (1968). *L'origine des manières de table*. Plon, Paris.
- Mauron, Charles (1962). *Des métaphores obsédantes au mythe personnel*. José Corti, Paris.
- Ouellette-Michalska, Madeleine (1981). *L'Échappée des Discours de l'Oeil*. Les Éditions Nouvelles optiques.

Ljiljana Matić

GAËTAN BRULOTTE AND HIS SKILL TO TREAT DECENTLY
TABOO TOPICS

Summary

Gaëtan Brulotte, one of the most significant writers of Quebec contemporary literature, in his first novel *Double Exposure* (*L'Emprise*) proves to be a great connoisseur of modern man, his urban world and the hidden corners of his soul. In his novel, he relates in a subtle manner human problems condemned by religion and society and, thanks to his unique style, along the way he reveals a new philosophy, the haptisme. According to the author, his new philosophy is characterized by the lack of mastery over one's existence that leads to a new vision of the world, „by consent to take the things by their small side”.

Language and action suggest two models of understanding of inter-subjectivity. The *Double Exposure* is the book for connoisseurs of French, as already the title itself is complex, meaning at the same time the intellectual or moral rule, the mutual influence of the characters on each other and the influence wanted by the narrator to the narratees. What is most impressive about the *Double Exposure* novel is the intellectual and moral superiority of the interplay of personality to each other, as well as the desired impact of the storyteller on the audience. To this must be added the influence of society, education, religion, prejudice and taboo in order to talk about sexuality and its deviations imposed by the cultural pattern of modern society.

DALL'IDENTITÀ PERSONALE ALL'IDENTITÀ CULTURALE: LO SPAZIO URBANO COME ESPERIENZA INDIVIDUALE E COLLETTIVA IN UN TESTO LETTERARIO¹

Riassunto: Nel romanzo italiano contemporaneo la città diventa spesso un elemento in cui si iscrive la memoria e la storia personale dei protagonisti, a tal punto che, attraverso il meccanismo mnemonico, lo spazio urbano rende possibile la costruzione della memoria collettiva partendo dalle esperienze individuali. Ciò è in primo luogo visibile nei romanzi in cui l'argomento principale è quello della guerra, come *Il soffio delle fate* di Angelo Cannavacciuolo. Dall'analisi del rapporto reciproco tra l'elemento spaziale e i ricordi e la storia personale dei protagonisti nel testo letterario si cerca di costruire la storia e la cultura di un intero popolo, ovvero degli abitanti di Sarajevo durante la guerra degli anni '90. Di conseguenza, nell'articolo vengono analizzati i romanzi in cui è possibile, seguendo la metodologia di Hana Wirth-Nesher e Krešimir Nemec, ricostruire la storia collettiva attraverso le storie individuali. Lo spazio urbano diventa in questo senso la base per la formazione di un'identità culturale.

Parole chiave: spazio urbano, guerra, identità personale, identità culturale, letteratura italiana contemporanea.

1. Introduzione

Il tema classico della guerra, presente nei testi letterari sin dagli inizi della letteratura, diventa forse ancor più frequente nelle opere letterarie scritte all'inizio del XXI secolo a conseguenza del fatto che il '900 è stato un secolo di fuoco come, del resto, il presente secolo. Per citare soltanto alcuni autori italiani che nel '900 trattarono la problematica della guerra, si possono ricordare i nomi di autori come Pavese, Primo Levi, Fenoglio, Calvino, Meneghello, ecc. La caratteristica comune delle opere che si focalizzano sul tema della guerra è che spesso al centro della narrazione si trova il binomio amore-guerra, ma, soprattutto, che la guerra incide direttamente su un protagonista come su un intero popolo e accomuna un personaggio all'intero popolo. Roberto Carnerò in un suo articolo elenca alcuni testi scritti all'inizio del secolo nei quali la narrazione si sviluppa intorno all'argomento bellico o nei quali questo tema appare molto importante. Così ricorda

¹ nikica@ffst.hr

L'estate dell'altro millenio di Umberto Piersanti, *Tu, mio* di Erri De Luca, *La domenica di questa vita* di Alberto Casadei, *Un uomo forse si chiamava Schulz* del vincitore del Premio Strega Ugo Riccarelli, *Un mattino a Irgalem* di Davide Longo, ecc. (Carnero 2006). Queste opere hanno in comune il fatto che richiamano le guerre passate, quelle che ebbero luogo nel '900, mentre, per quanto riguarda la problematizzazione del contesto in cui avvengono le guerre di questo secolo, si potrebbe richiamare l'attenzione su un romanzo, *Il soffio delle fate* di Cannavacciuolo, pubblicato nel 2001 e ambientato nella capitale della Bosnia ed Erzegovina durante la guerra degli anni '90 del secolo precedente. In questo romanzo, l'autore presenta la storia di tre fratelli che si trovano, per caso, nella stessa città, Sarajevo, senza sapere di essere fratelli. Il parallelismo iniziale tra l'indeterminazione dell'ambiente in cui viene situata la trama, ovvero di un elemento narrativo dell'opera, e lo sradicamento totale dei protagonisti dal contesto familiare che sottintende la loro completa alienazione, rendono chiaro che il rapporto di base sarà quello tra i protagonisti e lo spazio.

Da questo principale rapporto risulta una caratteristica comune ai tre protagonisti: ognuno di loro manifesta e simboleggia un aspetto diverso della città. Così, nella delineaione dei protagonisti vengono formate le identità passando per la diversa percezione dello spazio: *in primis*, attraverso quella emotiva e soggettiva, poi attraverso quella reale ed oggettiva e, infine, passando per quella formativa. La ricerca nel proprio passato di ognuno dei protagonisti per ottenere le risposte sulla propria identità si intreccia con la rappresentazione della città che, alla fine del romanzo, oltre ad unirli, fa scoprire a ognuno di loro nuovi aspetti della propria personalità. Carnero nota che in questo romanzo *la guerra è realisticamente rappresentata nei suoi effetti di disgregazione del tessuto civile, di corruzione fisica e morale* (Carnero 2006). Da ciò deduciamo che il suo articolo si focalizza proprio su tutto ciò che rappresenta l'obiettivo della distruzione nella guerra, dall'uomo allo spazio urbano. In questo senso lo spazio diventa lo strumento per la lettura della sofferenza delle persone, nonché il filo stesso che li tiene uniti nella ricerca di un futuro migliore. Lo spazio urbano, quindi, come mosaico in cui sono intessuti i ricordi dei personaggi, viene riscoperto attraverso il meccanismo mnemonico, il quale permette, rileggendo la memoria ricomposta dei personaggi, di ricostruire contemporaneamente due identità, quella individuale e quella collettiva.

2. Un elemento inscindibile di ogni identità

Il presente articolo prende in considerazione lo spazio urbano come elemento del testo letterario che viene definito *organismo spaziale*² a sé stante, la cui funzione principale in questo romanzo è di modellare il carattere dei personaggi. Da ciò risulta che l'ambiente urbano influenza i protagonisti molto più di quanto i protagonisti stessi, attraverso i rapporti reciproci, influenzino l'un l'altro, o di quanto gli avvenimenti condizionino lo sviluppo della trama e le azioni dei protagonisti. In più, l'elemento spaziale rispecchia gli umori e le sofferenze dei protagonisti, i loro desideri segreti e le profonde frustrazioni.

D'altra parte, nel romanzo *Il soffio delle fate*, oltre allo spazio esterno, anche lo spazio privato dei protagonisti viene costruito e presentato come conseguenza dello scontro tra la storia tragica personale e lo spazio urbano. Usando l'analessi negli spostamenti attraverso la storia, l'autore ci avvicina il passato dei protagonisti con l'intenzione di incitarli a recuperare la memoria degli eventi vissuti. Attraverso l'analessi, i protagonisti compiono i loro spostamenti temporali, ma anche spaziali, muovendosi tra le immagini archiviate nel ricordo individuale; proprio questi spostamenti permettono loro di costruire due immagini diverse della città, quella creatasi prima dell'inizio della guerra e quella del presente, ovvero creatasi nel corso della guerra. Di conseguenza, nel varco tra le ricostruzioni temporali dell'elemento spaziale, viene costruita l'immagine della città, nonché viene delineata l'identità dei protagonisti, in quanto, allontanandosi sempre di più dall'immagine passata della città e rendendo sempre di più quella presente quella più "vera", anche le loro identità personali assumono un altro aspetto e cominciano a trasformarsi, fondendosi con l'identità collettiva chiaramente espressa con la rappresentazione dello spazio. La studiosa Hana Wirth-Nesher sottolinea che *nel varco tra il visto e il ricordato risiede la tensione dei romanzi*,³ ricordandoci che nel contrasto tra le due visioni dello spazio, quella passata e quella presente, bisogna cercare la chiave per la comprensione di come viene formata l'identità, sia quella individuale sia quella collettiva, in questo romanzo.

La città di Cannavacciuolo è una città che si presenta con un aspetto multifaccettato, costruita su vari elementi, i quali non sono soltanto visivi, ma includono anche altri sensi percettivi, variando dai suoni agli odori. Vi si intrecciano i suoni della guerra, della mitraglia, con i suoni creati dallo strumento musicale di uno dei protagonisti. Gli odori

2 Per approfondimenti sul termine *organismo spaziale* vedere l'opera di Borelli (Cfr. Borelli 2013:22).

3 „[...] in the gap between the seen and the remembered lies the tension of the novels [...]” (Wirth-Nesher 1996: 66).

richiamati alla memoria sono, da una parte, gli odori dei cadaveri e dei feriti, e dall'altra quelli della tipica cucina bosniaca, della vita di ogni giorno e delle solite abitudini quotidiane. Rappresentata così, la città ci permette di cogliere i suoi diversi elementi, ognuno dei quali ha la funzione di portare il lettore verso la comprensione dei diversi aspetti delle singole identità dei personaggi.

I critici croati Krešimir Nemec, Helena Sablić Tomić e Tatjana Ileš, analizzando l'importanza dello spazio urbano per la creazione ed interpretazione dei personaggi in un testo letterario, sostengono l'ipotesi dell'importanza della città come artefatto nella costruzione dei ricordi sia individuali sia collettivi. Sablić Tomić e Ileš rilevano che *spesso in letteratura proprio la città rappresenta lo spazio in cui viene incisa l'identità dell'individuo, i suoi ricordi e il suo oblio* (Sablić Tomić & Ileš 2011:306–307). Le autrici percepiscono la città come spazio in cui, lungo i secoli, vengono depositati i ricordi personali nonché quelli delle intere comunità, costruendo così un unico spazio dell'umanità in cui diverse esperienze, sia personali, sia collettive, creano un unico bagaglio storico-culturale che ci permette di capire sia le singole identità sia quelle collettive, nonché di riconoscere il nesso che le unisce. In relazione a ciò risulta chiara anche la tesi di Krešimir Nemec, il quale vede l'elemento spaziale nel testo letterario come spazio a più livelli che consiste di vari elementi, culturali, artistici, sociali, politici, ecc. (Nemec 2010). Secondo Nemec, essendo lo spazio urbano costruito da diversi elementi, esso inevitabilmente deve contribuire allo sviluppo spirituale dell'individuo, ma non solo, infatti, soddisfa altri suoi bisogni, come quelli culturali, sociali, economici, sessuali, ecc. Questa ipotesi porta ad individuare lo stretto legame tra i bisogni dell'uomo, che fanno parte della sua personalità, arricchendola a volte o rendendola talvolta più debole, e i vari elementi che presi nell'insieme vengono considerati lo spazio urbano; questo legame ci permette di provare a capire fino in fondo le diverse identità delineate in un testo letterario.

In base ai risultati dell'analisi s'intende dimostrare che in quest'opera di Cannavacciuolo viene confermata la tesi della Wirth-Nesher che l'ambientazione nel romanzo contemporaneo diventa una potente contrafforza per i protagonisti (Wirth-Nesher 1996:203). E proprio le trasformazioni della città, i passaggi dalle rappresentazioni utopiche a quelle distopiche, e il collasso tra lo spazio pubblico e quello privato vengono rappresentati attraverso gli elementi dello spazio urbano che si sviluppano con le abitudini dei residenti, causando, *in ultimis*, la trasformazione dell'identità dei protagonisti. Quindi, partendo dalla rappresentazione della città nel romanzo di Cannavacciuolo, questo intervento ha lo scopo di dimostrare che le esperienze e i ricordi insiti nello spazio urbano per ognuno dei

protagonisti hanno lo scopo di ricostruirne la storia personale nonché la storia dell'intero popolo, quella degli abitanti di Sarajevo.

3. La città rispecchiata nei personaggi

Nel titolo del romanzo si rileva la presenza di una spessa nebbia sopra Sarajevo, la quale diventa tutt'uno con gli abitanti della città, rendendoli soli nella sofferenza, ma allo stesso tempo accomunandoli, sottolineando la fratellanza che nasce proprio dalla condizione di sofferenza che li caratterizza. Uno dei protagonisti mette in rilievo che quello che appariva in principio un impalpabile velo di nebbia, man mano finì per avvolgerlo del tutto. Con meraviglia, quella bruma non gli faceva paura, la sentiva sulla pelle pari a una lieve carezza, come il tocco gentile di una madre che lo cullava teneramente tra le braccia [...]. (Cannavacciuolo 2001:54)

Fin dall'inizio del romanzo si intuisce che i tre protagonisti sono antitetici proprio perché, attraverso la rappresentazione di ognuno di essi, l'autore ci invita a cogliere un aspetto diverso della città: Bećir, in quanto musicista, sarà colui che impersona l'aspetto emotivo dello spazio urbano; Tom, il giornalista, assume un atteggiamento oggettivo nei confronti dello spazio limitrofo con l'intenzione di liberare la città da ogni valutazione soggettiva, essendo questa visione necessaria per la sua formazione professionale; Jovan, essendo un soldato, all'inizio viene descritto come crudele e ostile, ma man mano nella narrazione e nella ricerca di sé stesso, proprio Jovan subirà la trasformazione più profonda tra i tre, perché riuscirà ad annullare la propria malvagità e si trasformerà in colui che sacrifica la propria vita per la vita degli altri. Di conseguenza, la rappresentazione più utopica della città si avrà proprio nella storia e nella delineazione dell'identità di Jovan, il quale riesce a formarsi soltanto sacrificandosi, come, d'altronde, la città stessa viene sacrificata per il bene collettivo.

Nella visione della città da parte di Bećir si sovrappongono le immagini passate di una città idilliaca e le immagini della città devastata dalla guerra; in questa visione Bećir cerca di ricostruire l'immagine che conosceva una volta, quella della città in cui tutti sapevano convivere in pace: *Sarajevo una volta era come un giardino pieno di fiori diversi, uno accanto all'altro, quelli belli e quelli brutti* (Cannavacciuolo 2001:101). Il fatto che nel passato diverse etnie riuscivano a convivere in pace, è un aspetto di questa città che non c'è più e che Bećir inutilmente vuole ritrovare. Quindi, lo spazio urbano dei suoi ricordi e del passato ha la funzione di una specie di rifugio per questo personaggio, ovvero rappresenta il luogo della sua consolazione. Risulta che, attraverso la delineazione dell'identità

di Bećir, non si può avere la visione della città di Sarajevo al momento presente in quanto questa viene in continuazione evitata. A questa visione è contrapposta la visione della città da parte di un altro dei protagonisti, Tom, il quale non ha mai vissuto a Sarajevo, essendo cresciuto in America. Il suo incontro con la città nel passato è avvenuto soltanto attraverso i racconti della madre; così, con questo personaggio, l'autore riesce a proporre l'immagine della città presente, durante la guerra, quasi del tutto libera dalle immagini del passato:

Tom, a modo suo, si era fatto un'idea della Bosnia come di una coperta troppo piccola, finita in brandelli a furia di tirarla di qua e di là. Un affare di serbi, bosniaci e croati, gli uni contro gli altri, e tutti contro tutti. Un tempo, amici e vicini, finiti con la propria ragione e il proprio Dio, a ballare tutti insieme in una fiera dell'odio senza fine. (Cannavacciuolo 2001:50)

La città che Tom, quando vi arriva, trova, invece, è una città del tutto diversa: *Non era più la città colorata che gli aveva raccontato la madre, con grandi macchie di giallo, ocra e del verde [...]. Una geometria desolante di rette e di parabole inesorabili, tracciata dai colpi di granata, aveva sostituito le morbide diagonali e le curve in parallelo [...]* (Cannavacciuolo 2001:54). Ora, con questa nuova visione, si trova davanti al compito di ricostruire l'immagine della città e parallelamente a questo ricostruisce anche la propria identità, ora che, finalmente, ha davanti agli occhi almeno i resti di quello che, una volta, rappresentava tale città. Scrivendo i servizi giornalistici sulla città, Tom deve del tutto distaccarsene per arrivare ad una visione oggettiva dello spazio in cui si trova. Di conseguenza, Tom riparte dalle immagini passate della città racchiuse nei racconti per ricostruirne un'immagine completa. Quindi, nel caso di Tom non possiamo parlare di meccanismo mnemonico attraverso il quale viene ricostruita l'immagine della città, anzi, più precisamente, il suo è un meccanismo mnemonico indiretto, dato che gli giunge attraverso i ricordi di un'altra persona; perciò conoscere la città attraverso gli occhi di questo protagonista significa costruirne un'immagine che si basa, in primo luogo, sul momento presente, cercandovi, nonostante il principio di oggettività, comunque un aspetto positivo, visto che l'immagine dello spazio urbano è legata anche al protagonista stesso. Attraverso questa visione, si ha, quindi, un'altra volta la formazione, non solo dell'immagine della città, ma anche dell'identità stessa del protagonista, in quanto necessaria per completare l'immagine della sua personalità. Dunque, nonostante la sofferenza che la guerra porta con sé e le condizioni invivibili, Tom persiste nell'intenzione di ritrovare il proprio passato, perché per lui, è una missione inevitabile, che *gli procurava un lieve batticuore*

(Cannavacciuolo 2001:128). Alla fine del romanzo, dopo aver scoperto l'identità del padre biologico, Tom scoprirà anche un'altra caratteristica fondamentale di Sarajevo: Sarajevo diventerà *quella città, che per sua natura era capace di svelare di punto in bianco ciò che era seppellito negli antri più bui della memoria; una città nella quale, da sempre, chiunque vi passasse scopriva il proprio destino [...]* (Cannavacciuolo 2001:129). Questa caratteristica legata a questo spazio urbano in particolare lo aiuterà a sentirsi, per la prima volta, parte di una comunità:

Avvertì, una volta ancora, quel senso di appartenenza a tutto ciò che lo circondava. Ora nulla gli era indifferente, né la terra bruna e le sue rocce, né il cielo dipinto d'azzurro, né quello che vi era racchiuso nel mezzo, neppure le acque plumbee del fiume laggiù nella piana, e Sarajevo dolente. (Cannavacciuolo 2001:249)

In questo modo Sarajevo si trasforma in una città nella quale, per questo personaggio, si uniscono il passato, il presente e il futuro, e nella quale si dimostra che l'identità individuale non può essere separata dall'identità collettiva.

Con il terzo protagonista, Jovan, Cannavacciuolo vuole offrire una visione distante e dominante della città. Essendo Jovan il comandante dell'esercito serbo, viene sempre descritto sul monte Trebević che circonda la città, ovvero in una posizione che gli permette di distaccarsi dalla città e di osservarla a distanza. Il monte su cui si trova è, allo stesso tempo, la metafora della sua condizione: da una parte, questo monte, su cui si trovano i carri armati dell'esercito serbo, rende impossibile la fuga dalla città assediata dai soldati, mentre, d'altra parte, nel passato, cioè, più precisamente negli anni '80 del '900, durante le Olimpiadi a Sarajevo, il monte è stato uno dei luoghi più importanti della città, il suo spazio più vivo, in cui si incontravano e si scontravano diverse etnie, e che aveva lo scopo di mettere in rilievo i valori di ognuna di loro. Questo simbolo antitetico della vita e della morte, della gioia di vivere e della spietatezza, incarna anche la personalità di Jovan stesso, in quanto, da una parte, viene descritto come un uomo atroce, uno dei cecchini che *non hanno esitato a sparare sui bambini e le granate hanno stroncato le vite dei civili intenti ad attraversare una strada, mentre prendevano un caffè e persino mentre seppellivano i morti* (Cenicola 2012), mentre, lungo la narrazione, e proprio attraverso la rievocazione dei ricordi del passato, viene messo in risalto che nel passato era stato molto sensibile nei confronti degli altri. Tuttavia, benché dimostrasse sempre un disinteresse per tutti coloro che erano intorno a lui, rimanendo da solo con i propri ricordi e con le riflessioni sulla città lacerata, la narrazione rivela che in lui è presente un forte dissidio, e che è tormentato

dai *fantasmi del passato* (Cannavacciuolo 2001:183). Il *soffio delle fate*, quindi, per lui ha un altro significato, e non quello di unire nella stessa sofferenza tutti gli abitanti di questa città: allo stesso modo come la nebbia nasconde Sarajevo e i suoi residenti dallo sguardo dell'esercito serbo, così i ricordi di Jovan e le sue paure vengono sepolti nel profondo dell'anima, coperti da uno strato impenetrabile di oblio. Il monte che circonda Sarajevo, invece, rappresenta per lui l'unica salvezza in quanto *ammantato da una copiosa nevicata che, ostruendo sentieri e passaggi, impediva la discesa a valle di qualunque automezzo* (Cannavacciuolo 2001:216), e gli permetteva di isolarsi dalla sua famiglia, dalle radici e da qualsiasi tipo di legame che potesse mantenere vivo con i ricordi del passato. Alla fine, Jovan diventa tutt'uno con il *soffio delle fate*, costruendo in questo modo un "manto protettivo" di tutti i cittadini, che veglia in continuazione sopra la città.

Conclusione

Nell'analisi del significato dello spazio urbano in un romanzo che si focalizza sulla problematica della guerra, l'obiettivo era scoprire il nesso tra l'identità individuale e quella collettiva che, secondo i risultati ottenuti, si può rivelare proprio nella rappresentazione dello spazio urbano e, dunque, nella costruzione dell'elemento spaziale nel testo letterario. La scelta del romanzo, in cui il tema principale è la sofferenza durante la guerra, già di per sé accomuna gli individui nella stessa esperienza. Però, bisogna porre l'accento sul fatto che proprio la rappresentazione letteraria della città devastata dalla guerra rispecchia le esperienze e le storie individuali le quali si trasformano, grazie soprattutto al contesto in cui si trovano, in un'unica esperienza, condivisibile dai singoli partecipanti al dolore comune. La città, cioè l'elemento spaziale, viene, quindi, delineata in quest'opera letteraria come un corpo che soffre, il corpo di tutti i cittadini, dalle ferite del quale si possono leggere le storie individuali dei personaggi, rendendo in questo modo ancora più viva e convincente l'idea della sofferenza e dell'appartenenza ad un tragico avvenimento comune.

Essendo la città "un corpo", o meglio, come la chiama Robert Park, un *organismo spaziale*, che nei propri ricordi racchiude le esperienze e la memoria di tutti i suoi abitanti, sarà proprio la città l'elemento che permetterà ai protagonisti di ricostruire le proprie identità e di scavare nel proprio passato. L'identità personale, che sarà il risultato della ricerca dell'essenza di essa nella collettività, cambierà gli atteggiamenti dei protagonisti. Di conseguenza, nell'opera verranno messi in rilievo, oltre alle identità ricostruite, anche tre aspetti diversi della città: la "città emotiva", la "città reale" e la "città formativa". Si può concludere che la città postmoderna nel romanzo contemporaneo diventa essa stessa

protagonista, ovvero viene percepita come un organismo che, trasformandosi in continuazione ed essendo costruito da vari elementi, i quali tutti insieme soddisfano differenti bisogni dell'individuo, influenza fortemente e determina il cambiamento della vita dei protagonisti, nonché li unisce nella comune esperienza collettiva.

Bibliografia

- Alter, Robert (2005). *Imagined Cities. Urban Experience and the Language of the Novel*. New Haven: Yale University Press.
- Bal, Mieke (1997). „From Place to Space”, in *Narratology Introduction to the Theory of Narrative*. (Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press Incorporated): 132–142.
- Borelli, Guido (2013). *Immagini di città. Processi spaziali e interpretazioni sociologiche*. Milano: Bruno Mondadori.
- Cannavacciuolo, Angelo (2001). *Il soffio delle fate*. Milano: Baldini&Castoldi.
- Lehan, Richard (1998). *The City in Literature: an Intellectual and Cultural History*. Berkeley: University of California Press.
- Nemec, Krešimir (2010). *Čitanje grada. Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Ljevak.
- Sablić Tomić, Helena & Ileš, Tatjana (2011). „Grad između pamćenja i zaborava“, in *Dani hvarškoga kazališta 37: pamćenje, sjećanje, zaborav u Hrvatskoj književnosti i kazalištu*. (Split: Književni krug). 303–322.
- Smethurst, Paul (2000). „Reading Space and Time in Contemporary Fiction. The City in Late Capitalist Fantasy”, in *The Postmodern Chronotope*. (Amsterdam – Atlanta: Rodopi). 115–145.
- Wirth-Nesher, Hana (1996). *City codes. Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sitografia

- Carnero, Roberto (2006). „La guerra nella narrativa italiana degli ultimi anni.” Retrieved 18th November 2013, URL: http://www.treccani.it/scuola/tesine/guerre_di_oggi/5.html.
- Cenicola, Andrea (2012). “Il ricordo dell’assedio di Sarajevo”. Retrieved 10th October 2012, URL: <http://www.letteratu.it/2012/04/il-ricordo-dellassedio-di-sarajevo/>.

Nikica Mihaljević

FROM PERSONAL IDENTITY TO CULTURAL IDENTITY: URBAN SPACE AS
INDIVIDUAL AND COLLECTIVE EXPERIENCE IN A LITERARY TEXT

Summary

In the contemporary Italian novel the memory and the personal history of characters are often inscribed in the cityscape at that point that, through the mnemonic mechanism, the urban space makes possible the construction of collective memory starting from the individual experiences. This is primarily visible in the novels in which the main motif is that of the war, like in Angelo Cannavacciuolo's novel *Il soffio delle fate*. From the analysis of the relationship between the spatial element and the memories and the personal history of the characters in the literary text, the authoress of this paper is trying to reconstruct the history and the culture of the entire populace, i.e. that of the inhabitants of Sarajevo in the '90-s during the Bosnian War. Consequently, in the paper there are analysed the novels in which it is possible, following the methodology of the critics Wirth-Nesher and Nemec, to reconstruct the collective history through the individual stories. In this way the urban space becomes the basis for the formation of the cultural identity.

ENGLESKE REČI U SRPSKOM I U MAĐARSKOM JEZIKU¹

Apstrakt: U okvir kulturnih karakteristika jezika spada i odnos jezičke zajednice prema rečima iz drugih jezika. Srpski jezik ima drukčiji odnos prema stranim rečima nego mađarski, radije ih preuzima. U mađarskom jeziku se vode posebne akcije sa ciljem zamenjivanja tuđica odgovarajućim domaćim rečima. Ipak, ima takvih stranih reči koje se podjednako upotrebljavaju i u srpskom i u mađarskom jeziku. Na primer, u slučaju reči preuzetih iz engleskog: gol, tenis, džem itd. U srpskom jeziku se upotrebljavaju mnoge reči poreklom iz engleskog koje su u mađarskom ranije bile u upotrebi ili nisu ni preuzete: kros, dispanzer, gadžet itd. Reči se često preuzimaju samo u određenim značenjima. Neke reči engleskog porekla imaju druga značenja u mađarskom u odnosu na značenja koja imaju u srpskom: dres, set, spot itd. Ponekad se dolazi i do razlika u obliku reči: džez i dzsessz, grombi i krombi itd.

Ključne reči: strane reči, lokalne reči, reči engleskog porekla, srpski jezik, mađarski jezik.

Jezik je tesno vezan za kulturu svojih govornika i javlja se u takvim oblicima koji odgovaraju zahtevima onih koji ga upotrebljavaju. U okvir kulturnih karakteristika jezika spada i odnos jezičke zajednice prema rečima iz drugih jezika. Odnos jezika prema stranim rečima se menja po jezicima, neki jezici su ekstrovertirani i prihvataju reči iz drugim jezika, dok su drugi introvertirani i teže da umesto preuzimanja reči iz drugih jezika sami stvaraju ili nalaze pogodnu reč. Srpski jezik ima drukčiji odnos prema stranim rečima nego mađarski, radije ih preuzima. Zato u srpskom jeziku ima više tuđica, nego u mađarskom. U mađarskom jeziku čak se vode i posebne akcije sa ciljem zamenjivanja tuđica odgovarajućim domaćim rečima. (Molnár Csikós1980)

Mađarski jezik sporta je formiran svesnom akcijom zamenjivanja stranih reči. Akciju je pokrenuo list *Nemzeti Sport* godine 1935. Tražio je od svojih čitalaca da predlažu odgovarajuće zamene za engleske reči koje se upotrebljavaju u mađarskom jeziku sporta. Tako, na primer, za hends predložene su 23 zamene (hendsz: kéz, kezes, kézbűn, kézhíba, kezelés, kézrelabda, kézsuram, kézcsín, kézskar, kar, karol, kart, fog, pedz, érint, balmaz, mancs, csorba, tenyerelés, dörzs, tüssök, tilos, csíny). Najzad je prihvaćena reč kezezés. Neke reči su ipak ostale neizmenjene, kao npr. tenisz, gól. (Bánhidi 1971, Pottyondy 1999)

1 mcsikos@gmail.com

Novinari lista su se već na početku izlaženja (godine 1903) trudili da upotrebljavaju mađarske reči i izraze umesto stranih, ili kalkiranjem (npr. corner-kick = sarokrúgás, corps á-corps = test test elleni játék), ili na osnovu fonda starijih rečnika (npr. off-side = les, drop-kick = kapásból lö). Prilikom raširivanja željenih oblika služili su se metodama postepenosti, pored nove reči u zagradi naveli su i stranu reč, a u ostalim delovima članka naizmenično su se služili domaćim i stranim varijantama, dok su u narednim člancima obezbedili primat domaćoj reči. U slučaju da su prihvatili zadržavanje strane reči u mađarskom tekstu, postepeno su prešli na njeno pisanje prema mađarskom izgovoru (npr. gól, korner), a komplikovane izraze su pojednostavili (npr. fejjel löki a labdát = fejel, tizenegy méteres büntető rúgás = tizenegyes). (Bánhidi 1971, Pottyondy 1999)

Engleska reč	Mađarski oblik	Nova reč	Značenje na srpskom
trainer	> tréner	> edző	(trener)
off side	> ofszájd	> les	(ofsajd)
to dribble	> dribliz	> cselez	(driblati)
finish		> hajrá	(finiš)
dopping		> ajzó	(doping)
back	> bek	> hátvéd	(bek)
hockey		> jégkorong	(hokej)
to shoot, shot		> lö	(šutirati)
team		> csapat	(tim)
hands		> kezezés	(hends)
corner		> szöglet, szöglet Rúgás	(korner)
touch		> partvonal	(tač)

Obnova terminologije sporta je završena rezultatom od oko dve stotine novih reči, u prvom redu onih koje su vezane za fudbal. Većina tih zamena je ostala stalno u upotrebi, doduše neke reči po engleskom uzoru nisu potisnute već se javljaju kao varijante standardnih (dopping, hoki itd.). (Bánhidi 1971, Pottyondy 1999)

Za mnoge pojmove iz sporta srpski jezik upotrebljava posuđenice iz engleskog jezika, dok ih mađarski označava pomoću izvornih reči koje su iz mađarskog jezika. Neke su i ranije postojale sa drugim značenjem (les = zaseda, csapat = četa, lö = pucati, szöglet = ugao, cél = cilj, eredmény = rezultat), a druge su stvorene za pokrivanje određenog značenja (edző = trener, cselező = dribler, kezezés = hends, ajzószer = doping, jégkorong

= hokej na ledu, pillangóúszás = baterflaj). Ponekad se značenje pokrije sintagmom (mezei futóverseny).

Srpska reč i original na engleskom		Mađarska reč
trener	(trainer)	edző
ofsajd	(off-side)	les
bek	(beck)	háttvéd
driblati	(to dribble)	cselez
dribler	(dribbler)	cselező
tim	(team)	csapat
šutirati	(to shot)	lő
hends	(hands)	kezezés
korner	(corner)	szöglet
finiš	(finish)	cél
doping	(dopping)	ajzószer
hokej	(hockey)	jégkorong
kros	(cross country)	mezei futóverseny
skor	(score)	eredmény
baterflaj	(butterfly)	pillangóúszás

Razlike u preuzimanju engleskih reči mogu se zapaziti i na ostalim poljima značenja. Mnogi neologizmi u srpskom jeziku svoje poreklo vode iz engleskog jezika. (Ćirilov 1982) Možemo navesti veći broj takvih reči engleskog porekla koje se upotrebljavaju samo u srpskom jeziku, dok je u mađarskom jeziku umesto njih u upotrebi domaća reč:

after-šejv (pun naziv *aftershave lotion*, *after* posle *shave* brijati se) losion koji se upotrebljava posle brijanja. Na mađarskom: arcszesz

antibebi pilule (lat. *anti* protiv *baby* beba) pilule za kontracepciju; na mađarskom: fogamzásgátló tabletta

badminton (*badminton*) sportska igra slična tenisu, igra se loptom sa stilizovanim plastičnim krilcima; na mađarskom: tollaslabda

barmen (*barman*) točilac pića u baru; na mađarskom: csapos

bebi-bif (*baby* beba *beef* govedina) mlada govedina, junetina; na mađarskom: borjúhús

bestseller (*best* najbolje *to sell* prodavati) knjiga koja se najbolje prodaje u toku jedne nedelje, meseca ili izdavačke sezone; na mađarskom: sikerkönyv

bodibilding (*body* telo, *to build* graditi) razvijanje telesne muskulature, najčešće korišćenjem specijalnih tegova; na mađarskom: testépítés

briefing (*to brief* ukratko obavestiti) 1. kratak razgovor visokih političara sa saradnicima ili novinarima, 2. poslednje kratke instrukcije posadi aviona; na mađarskom: eligazítás

čips (*chip* iverak, odsečak, komadić) pržen krompir isečan na tanke komadiće; na mađarskom: szalmakrumpli

dauntaun (*down* dole, *town* grad) donji grad, trgovački i poslovni centar megalopolisa; na mađarskom: belváros

djutifri-šop (*duty-free shop*) radnja u kojoj se na aerodromima, lukama i na graničnim prelazima roba prodaje po sniženim cenama; na mađarskom: vámmentes bolt

doping (*dope* mazivo, opojno sredstvo) davanje zabranjenih sredstava za stimulaciju sportista radi postizanja boljih rezultata; na mađarskom: ajzószer

dragstor (*drug* lek, *store* radnja) radnja u kojoj se prodaju sve vrste robe, veoma često do duboko u noć; na mađarskom: drogéria

drill (*to drill* vežbati) teško fizičko vežbanje vojnika i sportista, svaka intenzivna vežba u nekoj oblasti; na mađarskom: kiképzés

džet (*jet* mlaz) avion na mlazni pogon; na mađarskom: sugárhajtású repülőgép

džins (*jeans*) farmerke; na mađarskom: farmernadrág

džoging (*jogging* kaskanje, podgurkivanje) trčanje radi rekreacije; na mađarskom: kocogás

džuboks (*juke-box* drumska mehana, javna kuća) automatska muzička kutija; na mađarskom: zenegép

er-lift (*air* vazduh, *to lift* dići) vanredni vazdušni most koji služi da bi se stiglo do nekog mesta nedostupnog drugim saobraćajnim sredstvima ili specijalni prevoz po sniženim cenama; na mađarskom: légihíd

erkondišn (*air* vazduh, *condition* stanje) sistem rashlađivanja prostorija pomoću specijalnog električnog aparata; na mađarskom: klíma-berendezés

evergrin (*ever* uvek, *green* zelen, *svež*) kompozicija zabavne muzike koja ostaje popularna više decenija; na mađarskom: örökzöld

foto-finiš (skraćenica za *fotografski* i *to finish* svršiti) sprava koja se sastoji od štoperice i kino-kamere radi utvrđivanja tačnog rezultata i redosleda trkača na kraju kratke staze, prilikom prolaska kroz cilj; na mađarskom: célfotó

gadžet (gadget) svaka mala mehanička izmišljotina za neku korisnu upotrebu ili zabavu koja još nema svoj specifični naziv; na mađarskom: kütyü

kreker (*to crack* lomiti) vrsta tankog dobro pečenog slanog keksa; na mađarskom: sós keksz

lajt-šou (*light* svetlost, *show* prizor, predstava) sistem izmene različito obojenog osvetljenja na pop-koncertima i po diskotekama radi stvaranja atmosfere i psihodeličkog doživljaja bez upotrebe droge; na mađarskom: fényjáték

miks-pult (*to mix* mešati, *pult* naslon) sprava koja se upotrebljava na filmu i na televiziji za kombinovanje zvuka ili slike (sinonim: mikseta); na mađarskom: keverőasztal

pejsmejker (*pace* hod, *to make* činiti) sprava koja se ugrađuje u srce. Električnim impulsima stimuliše ritmičku kontrakciju srčanog mišića; na mađarskom: szívrítmus-szabályozó

programer (*programmer*) matematičar koji sastavlja program i kontroliše njegovo ostvarivanje na kompjuteru; na mađarskom: programozó

starleta (*starlet* deminutiv od *star* zvezda) filmska glumica neznatne obdarenosti, koja se, zahvaljujući svom privlačnom izgledu, pojavljuje u filmskim epizodama. Često se poluobnažena fotografiše za popularne časopise, meta foto-reportera na festivalima; na mađarskom: csillagocska

toster (toaster, od *toast* dvopek) električna naprava za spravljanje dvopeka; na mađarskom: kenyérpirító

trimer (*trimmer* sprava za potkresivanje, doterivanje, od *to trim* doterati) pribor sa ugrađenim žiletom kojim se skraćuje kosa; na mađarskom: hajnyeső

trim-staza (*trim* dobro telesno stanje) poligon za sportsku rekreaciju u prirodi; na mađarskom: kocogópálya

vistavižn (*vistavision*) vrsta filma koji se projektuje na širokom ekranu; na mađarskom: szélesvásznú film

Postoje i takve reči u srpskom jeziku koje su preuzele iz engleskog a za koje nema odgovarajućih reči na mađarskom:

bild-ap (*to build* graditi, *up* gore) sistematska reklama prilikom uvođenja nove robe na tržište

establišment (*to establish* ustanoviti) oznaka nove levice za vladajuće institucije građanskog društva.

U takvim slučajevima izuzetno se preuzima engleska reč i u mađarskom:

bebi-siter (*baby* beba, *to sit* sedeti) čuvar beba; na mađarskom: bébiszitter

blejzer (*to blaze* blistati) sportski sako sa grbom koledža i sportskog tima na gornjem džepu koji se izgrađuje od tkanina jarke, blistave boje; na mađarskom: blézer (ili: sportkabát)

dispečer (*to dispatch* poslati, otpremiti) službenik koji raspoređuje vozove, autobuse, električnu energiju prema utvrđenom generalnom rasporedu; na mađarskom: diszpécser

Ponekad se upotrebljava reč sličnog značenja:

bedž (*badge* značka) značka izdata povodom nekog događaja, festivala, kongresa ili sa likom obožavane političke ličnosti, pevača, glumca, sportista; na mađarskom: jelvény

desk (*desk* pisaći sto) velika prostorija u novinskim kućama u kojoj se uređuje list i u kojoj radi uredništvo novina; na mađarskom: szerkesztőség

dizajner (*design* namera) umetnik primenjen umetnosti; na mađarskom: rajzoló, tervező

Između preuzetih reči iz engleskog u srpskom i u mađarskom jeziku ponekad nema veće razlike po obliku:

Srpski	Mađarski
tenis	tenisz
gol	gól
radar	radár
lift	lift
trening	tréning
bar	bár
striptiz	sztriptíz
test	teszt

Neke reči engleskog porekla drukčije se izgovaraju u srpskom i u mađarskom jeziku (dakle razlika nije samo u pisanju):

Srpski	Mađarski
džez	dzsessz
grombi	krombi
štrajk	sztrájk
standardni	standard
stop	stop
start	start
sprej	spré
serf	szörf

Ima slučajeva da preuzete reči iz engleskog jezika nemaju ista značenja u mađarskom, odnosno u srpskom jeziku. Na primer, *dressz* u mađarskom odnosi se ne samo na odeću sportista, nego i na kupaći kostim, a *dres* u srpskom znači samo sportsku odeću; *szet* u mađarskom može biti igra, pribor i puna serija, a *set* u srpskom jeziku označava seriju gemova, papurni podmetač i kulise; *spot* u mađarskom odnosi se svetlosnu mrlju na ekranu televizora, dok u srpskom *spot* može da bude kratka reklama, sportsko kladenje na televiziji, svetlost reflektora, snop svetlosti usmeren na scenu.

Mađari u Sjedinjenim Američkim Državama i u Kanadi žive pod intenzivnim uticajem engleskog jezika i stoga upotrebljavaju mnoge takve preuzete reči iz engleskog koje su nepoznate u mađarskom jeziku (i u srpskom). Oni se nalaze u takvom sociolingvističkom položaju (diglosiji) da govor na mađarskom mogu da realizuju samo pomoću određenih engleskih reči, jer ne poznaju odgovarajuće reči na mađarskom. (Bakó 1988., Kontra 1990, Glosar hungliš reči) Preuzete reči su većinom imenice:

Preuzeta reč	Značenje	Original
andertéker	preduzetnik	undertaker
autszájd	nazad	outside
bájer	kupac	buyer
bamak	skitnica	bum
barbikjú	sprava za pečenje	barbecue
basz	autobus	bas
bász	šef	boss
becsler	neženja	bachelor
bézzment	podrum	basement
bilding	zgrada	building
blakk	blok	block
blenket	ćebe	blanket
bodi	ortak	buddy
boxi	kutija	box
bucseros	mesar	butcher
csaklet	čokolada	chocolate
csörcs	crkva	church
dájmond	dijamant	diamond
dzsek	pantalone	jack
ekszent	izgovor	accent
engécsment	veridba	engagement
fanesz	kazan	furnace
farma	salaš	farm
formány	poslovoda	foreman
forner	stranac	foreigner
frend	prijatelj	friend
fricserét	hladnjak	refrigerator
fúd	jelo	food

geng	radna grupa	gang
gezolin	benzin	gasoline
hájvé	autoput	highway
juni	sindikát	trade union
juniform	uniforma, dres	uniform
kaberd	orman	cupboard
káré	kola	car
katics	vikendica	cottage
kék	kolač, torta	cake
kekszi	kolač	cakes
kendi	poslastica	candy
kenna	konzerva	can
kredit	dobar poen u školi	credit
lájszni	vozačka dozvola	license
lájť	lampa, sijalica	light
lőncs	ručak	lunch
markít	pijaca	market
maton	ovčétina	mutton
nébor	sused	neighbor
palít	policajac	police
peda	plata	payday
pléd	ravnica	plane
prájksz	nagrada	price
refudzsi	izbeglica	refugee
sap	radnja	shop
só	program	show
sték	pečena govedina	steak
stór	prodavnica	store
sufli	lopata	shovel
tenk	rezervoar	tank
tóosztör	toster	toaster
vacsman	portir	watchman

Oni upotrebljavaju i određeni broj glagola preuzetog iz engleskog:

Preuzeta reč	Značenje	Original
báderoz	ženirati (se)	bother
drájvol	voziti automobil	drive
fájnszol	finansirati	finance
fónol	telefonirati	phone
forszol	naterati, prisiliti	force
kontrektor	zauzeti	contract
lancsol	hraniti se, jesti i piti	lunch
megfikszo	popravljati	fix
megkvittol	istupiti	quit
muffol	seliti se	move
nídel	upotrebljavati	need
orderez	naručiti	order
rendol	iznajmiti	rent
szpánszerol	potpomaganje	sponsor

Preuzimaju se i neke od sintagmi:

Preuzeta reč	Značenje	Original
brájd saer	sastanak mlade i deveruša	bride shower
dájning szet	pribor za jelo	dining set
fájerplész	otvoreni kamin u sobi	fire place
grószeri stór	piljarnica	grocery store
hani mún	medeni mesec	honey moon
kukheim	kuvana šunka	cooked ham
óldkantri	zemlja porekla	old country

Specifičan tip reči Mađara u Americi predstavljaju one složenice koje se sastoje od jedne mađarske i jedne engleske reči, odnosno takve posuđenice koje su delimično prevedene: **burdosház** 'pansion za radnike' (boarding house), **gázbill** 'račun za gas' (gas bill), **ókontri** 'zemlja porekla' (old country), **virágbakszi** 'kutija za cveće' (flower box), **kreditkártya** 'kreditna kartica' (credit card), **verház** 'magacin' (warehouse). (Kontra 1990: 100)

Ima slučajeva kada se preuzima značenje engleske reči i primenjuje se prilikom upotrebe već postojeće reči drugog značenja. Tako, na primer, mađarska reč **szalon** ('lepo opremljena prostorija za goste') upotrebljava se u značenju 'krčma' pod uticajem engleske reči **saloon**, reč **kompánia** umesto značenja 'družina' dobiće značenje 'preduzeće' po engleskoj reči **company**, reč **masina** umesto tradicionalnog značenja 'mašina' označavaće 'automobil' (*machine* na engleskom), reč **hall** ('hol, predvorje') javlja će se sa značenjem 'centralna zgrada' (*hall* na engleskom). Preuzimanje značenja moguće je i onda kada nema slične reči na engleskom: **elcserél** umesto 'zamenjivati' značiće 'promeniti' (*change*), **emelet** umesto 'sprat' značiće 'nivo' (*floor*), **felvesz** umesto 'podignuti' značiće 'pokupiti' (*pick up*), **valamikor** umesto 'nekad' značiće 'ponekad' (*sometimes*), **megüt** umesto 'udariti' značiće 'pogoditi' (*hit*), **les** umesto 'vrebati' značiće 'gledati' (*watch*), **vigyáz** umesto 'paziti' značiće takođe 'gledati' (*watch*). (Kontra 1990: 100)

Konkluzija

Engleske reči dopiru do drugih jezika, ali ne ulaze sve u njihovu leksiku. Kao dobar primer služe za to srpski i mađarski jezik. Neke reči engleskog porekla se upotrebljavaju samo u srpskom jeziku, a u mađarskom jeziku ne, jer govornici mađarskog jezika daju prednost domaćim rečima umesto preuzetih tuđica. Određeni broj reči engleskog porekla se javlja i u srpskom i u mađarskom jeziku, ili u istoj formi ili u različitim oblicima. Preuzimanje engleskih reči je skoro neizbežno u današnjim uslovima, jer mnogi pojmovi savremenog života dolaze sa engleskog govornog područja, ali nije uvek opravdano, naročito ako se u jeziku već nalazi pogodna reč za obeležavanje odedenog pojma. Govornici mađarskog jezika u Sjedinjenim Američkim Državama i u Kanadi preuzimaju engleske reči ne samo za nove pojmove, već i onda kada se u njihovoj ograničenoj leksici ne nalazi odgovarajuća reč na maternjem jeziku.

Literatura

- Bakó Ferenc (1988). *Kanadai magyarok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bánhidí Zoltán (1971). *A magyar sportnyelv története és jelene*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Crystal, David (2003). *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press (2nd ed).
- Ćirilov, Jovan (1982). *Rečnik novih reči*. Beograd: Narodna knjiga.

- Glosar hungliš reči <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/emigracio/szojegyzek.html> (22. 5. 2006. i 16. 1. 2014).
- Kontra Miklós (1990). *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budimpešta: Institut za lingvistiku Mađarske akademije nauka.
- Kovač, Kalman (ur. 1968–1975). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik I–III*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.
- Molnár Csikós László (1980). „A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata alkotmányos elvei valóra váltásának lehetőségei azokban a közösségekben, amelyekben a magyar nyelv is egyenrangú”. *Létiünk*. Br. 1: 178–187.
- Pottyondy Nóra, (1999). A labdarúgás szakkifejezéseinek változása a magyar nyelvben”, *Magyar Tudomány*. 1360–1361.
- Sanders, Ivan (1973). „Bebörtönzött nyelv. Jegyzetek az amerikai magyarok nyelvhasználatáról, a kétnyelvűségéről”. *Valóság* 16.5: 90–95.

Laszlo Molnar Csikos

ENGLISH WORDS IN SERBIAN AND HUNGARIAN LANGUAGES

Summary

In the cultural characteristics of language includes attitude language communities toward the words from other languages. Serbian language has a different attitude towards foreign words than Hungarian, preferring them over. The Hungarian conducted special campaigns aimed at replacing foreign words with adequate local words. Yet there are those foreign words that are used in both Serbian and Hungarian. For example, the words taken from the English by: gol – gól, tenis – tenisz, džem – dzsem etc. In the Serbian language used many English originated words which in Hungarian were formerly in use or were not taken: kros, dispanzer, gadžet etc. Words applies often only in certain meanings. Some words of English origin have different meanings in Hungarian in relation to the meaning they have in the Serbian: dres, set, spot etc. Sometimes it comes to differences in word form: džez and dzsessz, grombi and krombi etc.

SEMANTIK UND SYMBOLIK DES ZAHLWORTES *FÜNF*/ *PET* IN PHRASEOLOGISMEN – EIN INTERLINGUALER UND INTERKULTURELLER VERGLEICH¹

Zusammenfassung: Im vorliegenden Beitrag werden deutsche und serbische Phraseologismen behandelt, in denen das Zahlwort *Fünf* bzw. *pet* als Komponente vorkommt, wobei nicht nur Ordinalia, sondern auch Kardinalia analysiert werden. Mittels einer systematischen Analyse werden die deutschen und serbischen Phraseologismen nach möglichen Äquivalenzbeziehungen untersucht. Da Zahlwörter insbesondere in Phraseologismen ihre symbolische Funktion zu entwickeln vermögen, wird zusätzlich ein Vergleich hinsichtlich der Semantik und Symbolik des Zahlwortes *Fünf* bzw. *pet* vollzogen.

Schlüsselwörter: Phraseologismen, Zahlwörter, Äquivalenz, Symbolik, *Fünf*, *pet*, Deutsch, Serbisch.

1. Einführung

1. 1. Zahlen sind ein integraler Teil unseres Lebens, *der rote Faden der Menschheit* (Grossfeld 1995: 32) und man kann ihre Bedeutung – wie einst, so auch heute noch – in verschiedenen Sprachen und Kulturen wahrnehmen. Schon Pythagoras² meinte, dass das Universum auf der Macht der Zahlen aufgebaut sei, da die Zahl damals als Wesen der Dinge und als Ausdruck des Göttlichen aufgefasst wurde.³

1. 2. Es gibt viele Autoren,⁴ die sich in ihren Beiträgen mit Zahlwörtern, manche von ihnen auch mit Phraseologismen mit Zahlwörtern, und auch mit der Symbolik derselben beschäftigten, aber in vielen dieser Beiträge werden entweder alle Zahlwörter gleichzeitig behandelt (was meist eine mehr oder weniger oberflächliche Beschäftigung mit den ein-

1 alex2000@eunet.rs

2 Ein halbes Jahrhundert später maß auch Platon den Zahlen eine enorme Bedeutung bei, indem er behauptete, dass man ohne sie nicht philosophieren könne. (Quellenangabe?)

3 Insbesondere werden die ungeraden Zahlen oft ganz bewusst mit dem Geistigen / Göttlichen in Verbindung gebracht und die geraden Zahlen mit dem Materiellen / Geschöpflichen. (Lurker 1991: 846).

4 Etwa Endres / Schimmel (1984), Földes (1993), Grossfeld (1995), Dobrovol'skij / Piirainen (1997), Schellbach-Kopra (1999), Englisch (2002), Keßler (2008), u. a.

zelen Zahlwörtern zur Folge hat), oder es werden nur die ‚interessantesten‘ unter ihnen, insbesondere die Zahlwörtern *Eins*, *Drei* und *Sieben*, untersucht.⁵ Gegenstand dieses Beitrags sind Phraseologismen⁶ mit dem im Vergleich zu einigen anderen Zahlwörtern⁷ zu Unrecht vernachlässigten Zahlwort *Fünf* im Deutschen bzw. *pet* im Serbischen. Die dem Korpus entnommenen Phraseologismen stammen vorwiegend (was geht noch in den Korpus ein, außer den Wörterbüchern?) aus deutschen und serbischen, bzw. serbokroatischen phraseologischen Wörterbüchern.⁸ Ziel dieses Beitrages ist die vergleichende Analyse (exzerpiert) deutscher und serbischer Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf* / *pet* als Basiskomponente. Es werden, auf der kontrastiven und der konzeptionellen Methode basierend, verschiedene Äquivalenztypen zwischen den deutschen und serbischen Phraseologismen festgestellt sowie eine semantische Klassifikation des Zahlwortes *Fünf* / *pet* vorgenommen. Da Zahlwörter insbesondere in Phraseologismen ihre symbolische Funktion zu entwickeln vermögen, wird in diesem Beitrag zusätzlich ein Vergleich hinsichtlich der Semantik und Symbolik des Zahlwortes *Fünf* bzw. *pet* vollzogen.

2. Das Zahlwort *Fünf*

2. 1. Die *Fünf*⁹ ist, wie schon Goethe in seinem Roman *Die Wahlverwandtschaften* bemerkte, eine *schöne, ungerade, heilige Zahl*.¹⁰ Dennoch ist ihr weder im Deutschen

5 Laut einer Untersuchung, welche Földes (1993) an der deutschen, ungarischen und russischen Sprache vorgenommen hat, kommt in den deutschen, russischen und ungarischen Phraseologismen das Zahlwort *Eins* am häufigsten vor (ebd.: 97). Interessant ist, dass im Mittelalter das Zahlwort *Drei* eine besondere Stellung hatte, wahrscheinlich auf religiösen Hintergründen (man denke an die Dreieinigkeit bzw. Dreifaltigkeit), aber auch auf heidnischen Aberglaubenrelikten fußend.

6 Es existiert zwar keine einheitliche Definition für Phraseologismen, dennoch heben beinahe alle Autoren hervor, dass es sich bei Phraseologismen um feste Einheiten oder Wortkomplexe handelt, die ihre vollständige Bedeutung erst aus dem Zusammenspiel, bzw. der Kombination aller ihrer Komponenten entfalten (vgl. Černyševa 1975: 209; Burger / Buhofer / Siam 1982: 62; Ninković 2013: 47).

7 Etwa dem Zahlwort *Eins*, *Zwei*, *Drei*, *Sieben*, *Zehn* oder auch *Dreizehn*.

8 Matešić (1982), Mrazović / Primorac (1991), DUDEN (1992), Röhrich (2003), Menac et al. (2003), Otašević (2012).

9 Goth. *fimf*, ahd. *finf*, *fimf*, mhd. *vünf*, auch *vunf*, *vumf*, *fiumf*, *fiunf*, *viunf*, gegen Ende des 15. Jhs. *feünf* (vgl. Grimm 1854–1961, Bd. 4). Als Wurzel des Wortes *fünf* geht man vom griechischen *πεντάμ*, bzw. von der abgeleiteten Form gr. *πεμπάζειν*, welche ‚zählen‘, genauer gesagt, ‚an den fünf Fingern abzählen‘ bedeutet, aus (vgl. ebd.).

10 [...] eine jede Ehe solle nur auf fünf Jahre geschlossen werden. [...] dies (ist) eine schöne, ungerade, heilige Zahl (Goethe, *Die Wahlverwandtschaften*, Kap. 2). Auch Schiller misst der Fünf eine besondere Bedeutung bei: Fünf ist des Menschen Seele. Wie der Mensch aus Gutem und

noch im Serbischen genügend Aufmerksamkeit gewidmet worden, sodass bis heute, unseres Wissens, kein Beitrag existiert, der sich speziell mit der *Fünf* bzw. *pet* beschäftigt würde.¹¹ Dabei hat die Menschheit schon vor vielen Tausenden von Jahren die Besonderheit der *Fünf* erkannt: Eine Form des Pentagramms kommt bereits in der sumerischen Kultur vor; die alten Chinesen wiederum betrachteten es als Symbol, das die fünf (Haupt-) Elemente miteinander verbindet: Holz, Feuer, Wind, Wasser und Metall – und in dieser Hinsicht existiert eine Ähnlichkeit zu den aristotelischen fünf Naturelementen (Wasser, Luft, Erde, Feuer und der Äther als Quintessenz) (vgl. Lurker 1991: 225; Komzsik 2013: 15–16). Bei den Römern und Griechen war es ebenfalls die *Fünf*, die der Göttin der Weisheit (bei Ersteren) und der Göttin der Gerechtigkeit (bei Letzteren) geweiht war und in diesen beiden Kulturen wurde in Zeiträumen von fünf Jahren (das so genannte *Fünffjahr*) gezählt (vgl. Grimm 1854–1961, Bd. 4). Für die Ägypter war die Fünf (kursiv durchgehend?) eine sakrale Zahl, für die Pythagoreer bedeutete sie die Zahl der Vollkommenheit¹² Als erste Zahl, die aus zwei ungleichen Zahlen, nämlich einer (männlichen) Drei und einer (weiblichen) Zwei gebildet wird, gilt sie zudem, früher wie heute, in vielen Kulturen als Zahl der Liebe bzw. der Hochzeit (vgl. Meyers Großes Konversationslexikon 1907: 209; Grimm 1854–1961, Bd. 4; Bullinger 1967: 137; Lurker 1991: 225; Chevalier / Gheerbrant 1987: 497). Zu beachten ist allerdings, dass die *Fünf* nicht nur positiv aufgefasst wird: In China glaubt man zwar, die *Fünf* sei eine Glückszahl und ein Symbol der Langlebigkeit¹³, doch in Altmexiko ist es eine Unglückszahl, denn der Todesgott regierte in der *fünften* Nachtstunde, und im Volksglauben ist der *fünfte* Wochentag, also der Freitag, unheilbringend. (Quellenangaben)

2. 2. Ob positiv oder negativ, religiös oder profan, glück- oder unglückbringend, seriös oder absurd – es gibt viele Beispiele, die zeigen, wie sehr die *Fünf* in unser Leben verwickelt ist: im Sport (z. B. die olympischen Ringe, der Fünfkampf), in der Politik (z. B. der Fünfjahresplan), in der Schule (als die beste, etwa in Serbien und Russland, und die schlechteste Note, etwa in Österreich und Italien), in der Gastronomie und der Hotellerie

Bösem ist gemischt, so ist die Fünfe die erste Zahl aus grad und ungerade (Schiller, *Piccolomini*, Akt 2, Szene 1).

11 Anders sieht es im Englischen aus: Mit der *Fünf* haben sich sehr eingehend z. B. Bullinger (1967), der sogar die Welt als die *Welt der Fünf* betrachtet (*The World of Five* ist auch der Titel seines Werkes) (stimmt nicht mit Angaben in der Bibliographie überein), und Komzsik (2013) beschäftigt.

12 Englisch (2002) sieht das anders, wenn sie meint, dass die *Fünf als Zahl vor der perfekten Sechs, [...] als Zeichen der Unvollkommenheit [...] fungiere* (ebd.: 118).

13 Zu Neujahr wünscht man sich in China *fünffaches* Glück.

(das Fünfsternehotel und das Fünfgangmenü), in der Architektur (z. B. die gotische Kathedralen (Erklärung?) usw. und im direkten Bezug auf den Menschen: wir besitzen fünf Sinne, fünf ‚Bewegungsorgane‘ (Kopf, zwei Hände und zwei Beine) und fünf Finger (vgl. Meyers Großes Konversationslexikon 1907: 209; Chevalier / Gheerbrant 1987: 497–498; Butzer / Jacob 2008: 118; Komzsik 2013: 6, 8; <http://de.wikipedia.org/wiki/Fünf>).¹⁴ Wir brauchen also nur unsere Hand auszustrecken, um zu sehen, dass die *Fünf* ein Teil von uns ist. In Anbetracht all dessen ist es leicht nachvollziehbar, dass die *Fünf* auch als die Zahl des Universums bewundert wurde (vgl. Chevalier / Gheerbrant 1987: 498).¹⁵

3. Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf*/*pet*

3.1. Zahlwörter sind, etwa wie Tiere (wie Tiernamen?), nicht selten Komponenten von Phraseologismen, wobei die ersten drei Zahlwörter, darunter insbesondere die Eins (kursiv?), am häufigsten in ihnen anzutreffen sind. Betrachtet man nun alle Zahlwörter in Phraseologismen, so bemerkt man, dass sie zumeist entweder eine konkrete oder eine symbolische (kultur- und / oder sprachsymbolische) Bedeutung innehaben, wobei diese nicht immer einfach voneinander zu trennen oder zu unterscheiden sind (vgl. Schellbach-Kopra 1999: 80).

3. 2. Das Zahlwort *Fünf* gehört zu den sechs häufigsten Zahlwörtern in Phraseologismen (vgl. Földes 1993: 97). In dem hier vorliegenden Beitrag konnten insgesamt 51 Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf* / *pet* aus dem angeführten Korpus herausgearbeitet werden, wobei 65 % die deutsche und 35 % die serbische Sprache betreffen. Die Untersuchung und Einteilung der exzerpierten und analysierten Phraseologismen erfolgte in mehreren Schritten: (1) Erstens wurde untersucht, welchen semantischen Feldern Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf* angehören und dementsprechende Klassen gebildet. (2) Zweitens wurde der Frage nachgegangen, wie sich das Zahlwort *Fünf* in den untersuchten Phraseologismen verhält, ob es eine konkrete oder symbolische, eine positiv oder negativ bewertende Bedeutung hat und ob es zur Gesamtbedeutung des Phraseologismus beiträgt. (3) Schließlich wurden die exzerpierten deutschen und serbischen Phraseologismen, je nachdem, welche Äquivalenztypen zwischen ihnen bestehen, in drei Gruppen (volläquivalente, teiläquivalente und nulläquivalente Phraseologismen) eingeteilt.

14 *U srednjovjekovnim minijaturama mikrokozmički čovjek često se predočuje raširenih ruku i nogu, da bi bolje naznačio pet vrhova pentagrama* (Chevalier / Gheerbrant 1987: 500).

15 *Simbol je univerzuma: dvije osi, jedna okomita, a druga vodoravna, prolaze kroz isto središte* (ebd.: 498).

3. 2. 1. Aus dem diesem Beitrag zugrunde liegendem Korpus konnten insgesamt acht Klassen von Phraseologismen gebildet werden, je nachdem, welchem semantischen Feld sie angehören: *Zeit*, *Geld*, *fünf Sinne*, *Finger*, *Zahl*, *Wagen / Rad*, *Schrift* und eine Restklasse (*Rest*), zu welcher all jene deutschen und serbischen Phraseologismen zuzuzählen sind, welche in keine der vorgenannten sieben Klassen eingeordnet werden können. Die größte Klasse bildet die semantische Klasse *Finger*, zu welcher nahezu ein Drittel (genauer gesagt, 31,4%, davon 81% deutsche und 19% serbische) aller untersuchten Phraseologismen gehören. In diese Klasse fallen Phraseologismen wie etwa dt. *Fünffingerhandwerk treiben* – serb. *leva ruka, desni džep* [MP301], oder dt. *nicht (bis) fünf zählen können* – serb. *ne zna da broji do pet* [RÖ486; OT648; MA463]. An zweiter Stelle stehen die Klassen *Zeit* [mit Phraseologismen wie z. B. dt. *(es ist) fünf Minuten vor zwölf* – serb. *pet minuta je pre / do dvanaest* (MP300; DURW225; MA463; ME169)] und *Geld* [z. B. dt. *jmd. / etwas ist keinen Fünfer wert* – serb. *ne vredi / ne valja ni pet para*¹⁶ (MP301; OT648; MA463)], da sie mit je 19,6% gleichermaßen vertreten sind (bei der Klasse *Geld* sind es 60% deutsche und 40% serbische, während es beinahe umgekehrt bei der Klasse *Zeit* ist – 30% deutsche und 70% serbische Phraseologismen). An dritter Stelle steht die Klasse *Fünf Sinne* mit 9,8% aller untersuchten Phraseologismen [z. B. dt. *seine fünf Sinne / fünfe nicht (mehr ganz / richtig) beisammen / beieinander haben* (RÖ1481-1482; DURW708)], wobei im serbischen Teil des untersuchten Korpus kein Phraseologismus für diese Klasse gefunden werden konnte. Die Klasse *Wagen / Rad* [z. B. dt. *das fünfte / fünftes Rad am Wagen (sein)* – serb. *(biti) peti točak / kotač / kolo u / na kolima* (RÖ1219; DURW603; OT650; MA465; ME125)] macht 7,8% des Gesamtkorpus aus, wovon 25% auf die deutsche und 75% auf die serbische Sprache entfallen. An fünfter Stelle befindet sich die Klasse *Schrift / Alphabet* mit 3,9% [z. B. dt. *Setz dich auf deine fünf Buchstaben* (RÖ276)], wobei unter den serbischen Phraseologismen kein Beispiel für diese Klasse gefunden werden konnte. In die so genannte Restklasse fallen insgesamt nur 5,9% der untersuchten Phraseologismen, davon 67% deutsche und 33% serbische [etwa dt. *mit jemandem um / über fünf Ecken verwandt sein* – serb. *rođak u sedmom koljenu* (DURW165; MA576)]. Die kleinste semantische Klasse bildet, überraschenderweise, die Klasse *Zahl* [dt. *(alle) fünf(e) gerade / eine gerade Zahl sein lassen* – serb. *ne tražiti dlaku u jajetu* (DURW225; MP301; RÖ487)], die nur 2 % aller untersuchten Phraseologismen aufweisen kann.

3. 2. 2. In Anlehnung an Keßler (2008) kann zur Frage nach den Bedeutungen der Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf* hervorgehoben werden, dass es *notwendig [ist]*,

16 Auch: serb. *ne vredi ni prebijene pare* (MP301).

den kommunikativen Raum, in dem die Zahlwörter vorkommen, zu kennen, um sie symbolisch interpretieren zu können (ebd.: 351). Das heißt also, dass ohne *rezeptionssteuernde Signale*, die einem das Verstehen erst möglich machen, die Bedeutung nicht zu interpretieren ist (ebd.).

3. 2. 2. 1. Das Zahlwort *Fünf* kommt in den untersuchten Phraseologismen in verschiedener, jedoch größtenteils in quantitativer, konkreter Bedeutung vor. So hat sie die Bedeutung „exakt“ bzw. „genau“ im Phraseologismus serb. *znati / poznavati nekoga / nešto kao svojih pet prstiju* (OT648; MA463) (jemanden sehr gut kennen¹⁷) und „wenig“ oder „gering“ in dt. *es ist fünf (Minuten) vor zwölf* (DURW225), dt. *jmd. / etwas ist keinen Fünfer wert* – serb. *ne vredi / ne valja ni pet para* (MP301; OT648; MA463), dt. *etwas für einen Kuss und ein Fünferle tun* (RÖ487), dt. *nicht (bis) fünf zählen können* – serb. *ne zna da broji do pet* (RÖ486; OT648; MA463). Die Bedeutung „schnell“ hat das Zahlwort *Fünf* in serb. *ni pet ni šest* (OT648; MA463; ME218), „unbestimmt“ oder „ungenau“ in dt. *(alle) fünf(e) gerade / eine gerade Zahl sein lassen* – serb. *biti velikodušan, širokogrud, ne tražiti dlaku u jajetu* (DURW225; MP301; RÖ487) und die Bedeutung „übertreiben“ oder „verstärken“ kommt in dt. *fünf Minuten nach zwölf* (MP301) (hierfür gibt es kein Äquivalent im Serbischen) und etwa dt. *alle fünf(e) danach ausstrecken* (Wander 1867) (auch dieser Phraseologismus ist nulläquivalent) vor. An den hier angeführten Beispielen kann man sehen, dass die Bedeutung „wenig“ bzw. „gering“ jene ist, welche die meisten aus dem Korpus entnommenen Phraseologismen besitzen. Das ist insofern überraschend, da die *Fünf* oft als Symbol der Vollkommenheit interpretiert wird und demnach auch etwas ‚Vollkommen-Ausreichendes‘ kennzeichnen sollte (man denke an die fünf Finger einer Hand).

3. 2. 2. 2. Auch der Frage, wie wichtig die *Fünf* als Komponente des jeweiligen Phraseologismus sei, bzw. wie sehr sie zur Gesamtbedeutung eines Phraseologismus beiträgt, wurde nachgegangen. Die Phraseologismen dt. *sich etw. an den fünf Fingern abzählen können* (DURW206), welcher zu den falschen Freunden¹⁷ zu rechnen ist,¹⁸ und dt. *sich*

17 *Falsche Freunde sind Phraseologismen, die ihrer Form nach [einander] ähnlich sind, aber [...] unterschiedliche Bedeutungen haben* (Ninković 2013: 54). Das heißt, dass sie *auf der Ebene der lexikalischen Konstituenten und mentalen Bilder* Ähnlichkeiten aufweisen, jedoch unterschiedlicher Semantik sind (Dobrovol'skij / Piirainen 2009: 147).

18 Der Phraseologismus dt. *sich etwas an den fünf Fingern abzählen können* bedeutet ‚sich etwas leicht denken können‘, ‚etwas voraussehen können‘ (DURW206), oder auch eine Aufgabe spielend lösen können. Im Serbischen existiert der gleichklingende Phraseologismus serb. *moći izbrojiti (nešto) na prste jedne ruke*, jedoch bedeutet dies etwas anderes, nämlich ‚etwas existiert

alle fünf Finger nach etwas lecken (MP280), würden ebenso ohne das Zahlwort *Fünf* (also *sich etw. an den Fingern abzählen können* und *sich alle Finger nach etwas lecken*) die gleiche Bedeutung haben. Im untersuchten Korpus gibt es nur diese zwei Phraseologismen, die auch ohne die *Fünf* in ihrer Gesamtbedeutung unveränderlich bleiben. Hierzu können aber auch all jene Phraseologismen gerechnet werden, in denen die *Fünf* durch ein anderes Zahlwort ersetzt werden kann, ohne dass die Bedeutung verändert werden würde, was darauf deutet, dass es nicht das Zahlwort ist, welches die (Gesamt-)Bedeutung des Phraseologismus trägt (sondern?) : z. B. dt. *nicht (bis) fünf zählen können* (RÖ486) kann durch *nicht bis drei zählen können* ersetzt werden, oder dt. *mit jemandem um / über fünf Ecken verwandt sein* (DURW165) durch *mit jemandem um / über sieben Ecken verwandt sein*. Auch im Falle des oben erwähnten Phraseologismus dt. *sich alle fünf Finger nach etwas lecken* (MP280) bleibt die Bedeutung beim Ersatz der *Fünf* durch die *Zehn* erhalten: *sich alle zehn Finger nach etwas lecken* (ebd.). Die Tatsache, dass es so wenige Beispiele für die vorgenannten Phänomene gibt (insgesamt nur fünf Phraseologismen), lässt darauf deuten, dass die Anzahl jener Phraseologismen, in denen die *Fünf* bedeutungsbestimmend ist, groß ist; es handelt sich um etwa 78% aller aus dem Korpus exzerpierten Phraseologismen.

3. 2. 2. 3. Zur Frage nach der positiv oder negativ bewertenden Bedeutung der untersuchten Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf* sei Folgendes festgehalten: Insgesamt 35 % der analysierten Phraseologismen besitzen eine positive [so z. B. dt. *seine fünf Sinne zusammenhalten / -nehmen* in der Bedeutung ‚seine Aufmerksamkeit auf eine Aufgabe konzentrieren‘, ‚seine Fassung bewahren‘, ‚sich in der Gewalt haben‘ (RÖ1482), oder serb. *znati / poznavati nekoga / nešto kao svojih pet prstiju* (OT648; MA463) im Sinne von ‚jemanden sehr gut kennen‘] und 65% eine negative Bedeutung. Etwas mehr als die Hälfte, genauer gesagt, 53% der serbischen Phraseologismen haben eine negative Bedeutung [z. B. *pet za devet dati (nekome)* (OT648; MA463), was ‚jemanden betrügen‘, ‚hereinlegen‘ bedeutet, oder auch *mariti za nekoga kao pas za petu nogu* (MA465), in der Bedeutung ‚sich um jemanden überhaupt nicht kümmern‘], während es bei den deutschen 73% sind [etwa *seine fünf Sinne nicht (mehr ganz / richtig) beisammen / beieinander haben* – ‚nicht ganz normal sein‘, ‚verrückt sein‘ (RÖ1481-1482) oder *mit Fünffingerkraut handeln* (MP301), was ‚stehlen‘ bedeutet].

in geringem Maße‘. (diese Bedeutung existiert auch im Deutschen: «etwas an einer Hand abzählen können» heißt auch: «Nur in geringer Anzahl vorhanden sein».

3. 2. 3. Bei der Betrachtung der Äquivalenzbeziehungen¹⁹ der Phraseologismen mit Zahlwörtern konnten vollständig und teilweise äquivalente, sowie nulläquivalente oder äquivalenzlose Phraseologismen festgestellt werden. Von der Gesamtzahl der untersuchten Phraseologismen wies die Großzahl Nulläquivalenz (78%), ein geringer Teil Volläquivalenz (16%) und nur etwa 2% Teiläquivalenz auf. Mit etwa 4% sind auch die sog. *falschen Freunde* am untersuchten Material beteiligt. Da das Anführen aller deutschen und serbischen (insbesondere der zahlreichen nulläquivalenten) Phraseologismen, die aus dem angeführten Korpus exzerpiert wurden, den Rahmen dieses Beitrags sprengen würde, sollen im Folgenden stellvertretend nur einige aufgelistet werden.

3. 2. 3. 1. Als Beispiele für Phraseologismen, welche Volläquivalenz aufweisen, seien hier folgende angeführt:

dt. (*es ist*) *fünf Minuten vor zwölf* – serb. *pet minuta pre / do dvanaest* (MP300; DURW225; MA463; ME169) bedeutet ‚es ist (aller)höchste Zeit‘.²⁰

dt. *jmd. / etwas ist keinen Fünfer wert* – serb. *ne vredi / ne valja ni pet para* (MP301; OT648; MA463) im Sinne von ‚das taugt nichts‘, ‚es ist zu nichts nütze‘²¹

dt. *das fünfte / fünfte Rad am Wagen (sein)* – serb. (*biti*) *peti točak / kotač / kolo u / na kolima* bedeutet ‚bei einer Sache überflüssig sein‘, in einer Gruppe überflüssig, nur geduldet sein‘, ‚ein lästiges Zuviel‘ sein (RÖ1219; DURW603; OT650; MA465; ME125).²²

Bei den angeführten Phraseologismen handelt es sich um jene, die in beiden Sprachen vollkommene Übereinstimmung auf allen (sprachlichen) Niveaus aufweisen.

19 Nach Worbs (1994: 141) handelt es sich bei der Äquivalenz um Übereinstimmung sprachlicher Bedeutungen, die vollständig oder teilweise sein kann (vgl. Ninković 2013: 48). Mehr zur Äquivalenz s. Ninković 2013: 47–48.

20 Bei dieser Redewendung, die sich auf die Uhrzeit bezieht, weiß man nicht, woher sie ihre Bedeutung hat. „Dass man von ‚fünf vor Zwölf‘ und nicht von zum Beispiel ‚fünf vor Neun‘ spricht, hängt wahrscheinlich damit zusammen, dass nach Mitternacht ein neuer Tag anbricht und man keine Chance mehr hat, dem Vortag eine positive Wendung zu geben. Fünf Minuten davor ist es zwar fast schon zu spät, aber es gibt noch eine Möglichkeit“ (Pözl 2012–13).

21 *Der Fünfer war ursprünglich eine Münze mit der Zahl 5 und dem Wert von fünf kleineren Münzen (Hellern, Kreuzern, Pfennigen)* (RÖ487).

22 Aus Egbert von Lüttichs ‚Fecunda ratis‘ (lat. Sprichwörterammlung des 11. Jhds) stammt der älteste Beleg dieser Redensart (*Germania* 18,31 5): ‚*Quem fastidimus, quinta est nobis rota plaustris*‘ (dt. *Wer uns lästig ist, der ist uns das fünfte Rad am Wagen*) (RÖ1219). Diese deutsche Redensart ist volkssprachlich aus dem Anfang des 13. Jhds im Prolog des ‚Trojanerkrieges‘ des Herbort von Fritzlar überliefert (ebd.).

3. 2. 3. 2. Im untersuchten Korpus konnte nur ein Phraseologismus als teiläquivalent ausgesondert werden:

dt. *mit jemandem um / über fünf Ecken verwandt sein* – serb. *rođak u sedmom koljenu* hat die Bedeutung ‚mit jemandem weitläufig verwandt sein‘ (DURW165; MA576).²³

Hier stimmen die Phraseologismen im Deutschen und Serbischen nur in einem Punkt überein – in beiden Sprachen handelt es sich um die Verwandtschaft. Trotzdem kann man dieses Beispiel zu den teiläquivalenten Phraseologismen rechnen, da sie die gleiche Bedeutung haben.

3. 2. 3. 3. Zu den nulläquivalenten Phraseologismen gehören folgende deutsche und serbische Phraseologismen:

dt. *(alle) fünf(e) gerade / eine gerade Zahl sein lassen* – serb. *biti velikodušan, širokogrud, ne tražiti dlaku u jajetu* (DURW225; MP301; RÖ487) bedeutet ‚etwas nicht so genau nehmen‘, ‚nachsichtig sein‘.²⁴

Im Serbischen gibt es zwar keinen entsprechenden Phraseologismus, jedoch kann der deutsche Phraseologismus im Serbischen mit einem anderen, kein Zahlwort beinhaltenden Phraseologismus erklärt, bzw. übersetzt werden: serb. *ne tražiti dlaku u jajetu* (wörtlich übersetzt dt. ‚das Haar nicht im Ei suchen‘, also nachsichtig sein). (dt. nicht das Haar in der Suppe suchen)

serb. *ni pet ni šest*²⁵ (OT648; MA463; ME218) – dt. ‚ohne nachzudenken‘, ‚im Nu‘, auch ‚sofort‘.

Dieser serbische Phraseologismus hat im Deutschen kein Äquivalent, kann aber umschreibend übersetzt werden, eventuell auch mit dt. ‚im Handumdrehen‘.

serb. *ne znati / nemati pet na devet* (MA463) – dt. ‚keinen Spaß verstehen‘.

Auch hier existiert im Deutschen kein äquivalenter Phraseologismus. Es muss aber an dieser Stelle hinzugefügt werden, dass dieser serbische Phraseologismus selten gebraucht wird.

3. 2. 3. 4. Zuletzt sei noch ein Phraseologismus angeführt, der zu den falschen Freunden gezählt werden muss:

23 Die ‚Ecken‘ der Redensart können entweder eine räumliche Komponente haben, oder sich auf die ‚Ecken‘ des Familienstammbaums beziehen. Je mehr ‚Ecken‘ Mitglieder voneinander trennen, desto weiter ist ihre Blutsverwandtschaft (<http://www.redensarten-index.de>). (Quelle)

24 Indem man die ungerade Zahl Fünf ‚gerade sein lässt‘, nimmt man es mit der Richtigkeit nicht so genau (MP301; DURW 250).

25 Auch: *ni pet ni devet* (MA463).

serb. *dočekati / imati svojih pet minuta* (OT648; MA463) – dt. ‚endlich die Gelegenheit haben, den anderen zu zeigen, was in einem steckt‘ ‚sich im günstigen Licht präsentieren‘.

Im Deutschen existiert zwar der Phraseologismus *seine dollen fünf Minuten haben*, doch dieser bedeutet etwas ganz anderes, nämlich ‚einen Wutausfall haben‘ und wird umgangssprachlich gebraucht. Auch der deutsche Phraseologismus *seine fünf Minuten haben* sei hier erwähnt – er bedeutet, dass jemand auf einmal und ohne besonderen Grund anfängt zu lachen oder Unsinn zu erzählen (um dann genauso plötzlich wieder damit aufzuhören) (http://mundmische.de/bedeutung/6120-5_Minuten_haben). (Quelle)

3. 3. Die enorme Anzahl der nulläquivalenten Phraseologismen, die aus dem untersuchten Korpus exzerpiert wurde, lässt darauf schließen, dass es zwischen den in diesem Beitrag untersuchten deutschen und serbischen Phraseologismen mit dem Zahlwort *Fünf / pet* mehr Unterschiede als Ähnlichkeiten gibt. So manch einer könnte meinen, dass dies nicht weiter verwunderlich sei, da es sich hierbei um zwei vollkommen unterschiedliche Sprachen handelt. Dies mag in gewisser Hinsicht auch stimmen, jedoch ist es den Autorinnen dieses Beitrages bekannt, dass das erzielte Ergebnis dieser Untersuchung nicht unbedingt mit den Sprachen, die hier involviert sind, im Zusammenhang steht, sondern vielmehr mit dem Zahlwort selbst. Bei einer Untersuchung der Phraseologismen mit dem Zahlwort *Sieben* nämlich, konnte festgestellt werden, dass die Anzahl der teiläquivalenten Phraseologismen größer als jene der nulläquivalenten war (vgl. Ninković / Kovač 2014).

4. Schlussbemerkungen und Ausblick

4. 1. Die Bedeutung der in diesem Beitrag untersuchten Phraseologismen hängt nicht so sehr von der Kultur als von der Sprache ab. Man kann also festhalten, dass es mehr interlinguale als interkulturelle Unterschiede gibt. Die Behauptung, Phraseologismen mit Zahlwörtern seien *kultur- und sprachspezifisch* (Schellbach-Kopra 1999: 80) konnte anhand des ausgewählten Korpus nicht bestätigt werden, sodass sich die Autorinnen dieses Beitrages der Meinung von Dobrovol'skij (2012) nämlich, dass sich *eine a priori Charakterisierung der Phraseologie als Spiegel der nationalen Kultur bei näheren Betrachtung als äußerst fraglich (erweist)* anschließen müssen. Die Zahlensymbolik, so facettenreich sie auch sein mag, zeigt vielmehr *durch die Kulturen erstaunliche Ähnlichkeit* (Endres / Schimmel 1984).

4. 2. Aufgrund eingehender Einblicke in die deutschen und serbischen Wörterbücher muss geschlussfolgert werden, dass die (insbesondere serbischen) Wörterbücher die Phraseologismen nicht in ausreichendem Maße erklären, auch nicht die Phraseologismen mit

Zahlwörtern, insbesondere, wenn es um ihre symbolische Bedeutung und die zahlreichen Möglichkeiten, die ein Phraseologismus in der Kommunikation bietet, geht. Das führt zum Schluss, dass dringend an einer Erweiterung des Wörterbuchbestandes (nicht zuletzt durch Aufnahme neuerer Phraseologismen) gearbeitet werden muss, besonders im Anbetracht der Anforderungen des DaF-Unterrichts, wobei es zweckmäßig wäre, Phraseologismen intensiver in das Germanistik- und DaF-Studium einzubeziehen um damit die für eine gesteigerte Kommunikationsbefähigung unerlässliche phraseologische Kompetenz zu fördern.

Literaturverzeichnis

Bullinger, E. W. (1967). *Number in Scripture: Its Supernatural Design and Spiritual Significance*. Kregel Publications.

Burger, Harald / Buhofer, Annelies / Sialm, Ambros (1982). *Handbuch der Phraseologie*, Berlin/ New York: de Gruyter.

Butzer, Günther / Jacob, Joachim (2008). *Metzler Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart/ Weimar: J. B. Metzler Verlag.

Černyševa, Irina (1975). „Phraseologie“. *Lexikologie der deutschen Sprache*. Moskva: 198–261.

Chevalier, Jean / Gheerbrant, Alain (1987). *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Mh.

Dobrovol'skij, Dmitrij / Piirainen, Elisabeth (2009). *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg.

Dobrovol'skij, Dmitrij (2012). „Kultursemiotik und Phraseologie.“ Vortrag auf der Konferenz EUROPHRAS 2012 in Maribor. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PZQRT8Cjmx4> (3. 10. 2013).

Dudenredaktion (1992). *Duden: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Bd. 11. Mannheim: Dudenverlag. [DURW]

Endres, Franz Carl / Schimmel, Annemarie (1984). *Das Mysterium der Zahl: Zahlen-symbolik im Kulturvergleich*. München: Eugen Diederichs Verlag.

Englisch, Brigitte (2002). *Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters*. Berlin: Akademie Verlag.

Földes, Csaba (1993). „Numeralia als phraseologische Strukturkomponenten in der deutschen, russischen und ungarischen Gegenwartssprache“, in *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Sciences and Culture*. Zborník

materiálov z II. medzinárodná frazeologická konferencia, ed. Ema Krosláková. (Nitra: Pedagogická fakulta). 92–104.

Grimm, Jacob und Wilhelm (1854–1961). *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig. Quellenverzeichnis: Leipzig 1971. Online-Version vom 29. 11. 2013.

Grossfeld, Bernhard (²1995). *Zeichen und Zahlen im Recht: Zahlen in Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Keßler, Christine (2008). „Zur semantischen Beschreibung von Zahlwörtern im System und im Text“, in *Semantik und Pragmatik – Schnittstellen, Sprache – System und Tätigkeit*, Vol. 59, ed. Pohl, Inge (Frankfurt am Main: Peter Lang). 341–354.

Komzsik, Louis (2013). *World of Five: The Universal Number*. Trafford Publishing.

Lurker, Manfred (⁵1991). *Wörterbuch der Symbolik*. Stuttgart: Kröner Verlag.

Matešić, Josip (1982). *Frazeološki riječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. [MA]

Menac, Antica / Fink-Arsovski, Željka / Venturin, Radomir (2003). *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak. [ME]

Meyers Großes Konversationslexikon (⁶1907). Band 7. Leipzig / Wien: Bibliographisches Institut.

Mrazović, Pavica / Primorac, Ružica (1991). *Deutsch – serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch: Deutsche idiomatische Wendungen und ihre serbokroatischen Entsprechungen*. Beograd: Narodna knjiga Beograd. [MP]

Ninković, Sanja (2013). „Deutsche Phraseologismen mit der Komponente LEBEN und deren Äquivalente im Serbischen“. *Filolog*. VII / 2013. Banja Luka. 47–56.

Ninković, Sanja / Kovač, Robert (2014). „Ein interlingualer Vergleich von Phraseologismen mit Numeralia (am Beispiel des Numerals Sieben)“. *Germanistische Beiträge*.

Otašević, Đorđe (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*, Novi Sad: Prometej. [OT]

Pözl, Michaela (2012-13). „Mathematische WortSchätze: Onomasiologische, projektorientierte Analyse eines prägenden Bildspendenbereiches in der deutschen Gegenwortsprache.“ URL: <http://klugi.com/ws/abfragen/schatz.php?lemma=F%C3%BCnf&alpha=f&bereich=mathe> (3. 10. 2013).

Röhrich, Lutz (2003). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Bd. 1–3, Freiburg: Herder Verlag. [RÖ]

Schellbach-Kopra, Ingrid (1999). „Zahlwort und Phraseologie am Beispiel des Finnischen“. *Sprachen in Finnland und Estland*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 79–96.

Wander, Karl Friedrich Wilhelm (Hrsg.) (1867). „Deutsches Sprichwörter-Lexikon.“ Band 1. Leipzig. URL: <http://www.zeno.org/Wander-1867/A/F%C3%BCnf> (3. 10. 2013).

Worbs, Erika (1994). *Theorie und Praxis der slawisch-deutschen Phraseographie*, Mainz: Liber.

<http://www.redensarten-index.de> (5. 10. 2013).

http://mundmische.de/bedeutung/6120-5_Minuten_haben (5. 10. 2013).

<http://de.wikipedia.org/wiki/Fünf> (5. 10. 2013).

Sanja Ninković, Julijana Beli-Genc

THE SEMANTICS AND THE SYMBOLISM OF THE NUMERAL *FÜNF/PET* IN
IDIOMATIC EXPRESSIONS – AN INTERLINGUAL AND
INTERCULTURAL COMPARISON

Summary

This paper deals with German and Serbian idiomatic expressions which contain the numeral *five* (germ. *fünf*, serb. *pet*) in order to determine the types of equivalence that exist between these German and Serbian idiomatic expressions. Since numerals evolve their symbolic function especially in idiomatic expressions, another aim of this paper is to fulfill a comparison referred to the semantics and the symbolism of the numeral *FÜNF / PET*. Understanding the cultural background of these idiomatic expressions should provide a better communication between Germans and Serbs.

UPOTREBA MODALA I MODALNIH IZRAZA U ENGLESKOM I SRPSKOM NOVINARSKOM STILU¹

Apstrakt: Nakon kraćeg teorijskog uvoda o elementima analize diskursa relevantnim za ovu temu, kao i o osnovnim karakteristikama novinskog članka, rad je usmeren ka osnovnim modalnim značenjima (epistemičko, deontičko i dinamičko) i ka upotrebi modala i modalnih izraza u novinarskom funkcionalnom stilu. Posle konstatacije da se modali mogu koristiti kao diskursni markeri kojima autor izražava ograđivanje, sumnju, pojačava tvrdnju i slično, takve i ostale upotrebe modala analiziraju se u izvornim engleskim i srpskim novinskim člancima uz ukazivanje na moguće razlike u upotrebi modala u ta dva jezika.

Ključne reči: diskurs, engleski jezik, modali, modalni izrazi, novinarski stil, srpski jezik.

1. Uvod

Proučavanje funkcionalnih stilova ili registara, za koje se uz izvesne razlike u pristupu koristi i termin diskurs, predstavlja kompleksnu oblast u okviru analize diskursa u kojoj se kao koherentne celine analiziraju jedinice veće od rečenice, odnosno izgovorena komunikacija ili pisani tekst. Tako shvaćena celina podvrgava se kako strukturalnoj analizi (morfosintaksičke i leksičke karakteristike, kao i fonološke karakteristike u slučaju govora), tako i socio-kulturološkoj analizi, što ukazuje na neophodnu interdisciplinarnost u pristupu. U obimnoj literaturi u toj oblasti razrađene su teorijske postavke i terminologija od koje se polazi, pri čemu postoje i izvesne razlike. Tako, na primer, termin funkcionalni stil prvenstveno podrazumeva sintaksičke i leksičke odlike datog žanra, a termin diskurs u prvi plan stavlja „milje upotrebe tog žanra, odnosno njegove korisnike – one koji ga produkuju ili one koje ga interpretiraju”. (Blagojević 2008: 13)

Kada se radi o osnovnim terminima i postavkama, u uvodu ovog rada važno je napomenuti da, kao što se i navodi u literaturi (na primer, Blagojević 2008: 11, Vasić 2010),

¹ predragnovakov@sbb.rs – Ovaj rad je napisan u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj projekta 178002).

određeni stil ili registar uz morfosintaksu i leksiku datog jezika koristi i niz diskursnih elemenata koji su neophodni za stvaranje određenog diskursnog modela i koji omogućavaju čitaocu/slušaoцу da taj model prepozna. Razmatrajući akademski diskurs kao specifičan registar ili žanr, S. Blagojević (2008: 101–148) navodi nekoliko vrsta diskursnih markera; uz markere tekstualne konekcije i slične markere, ovom prilikom posebno treba izdvojiti epistemičke markere sumnje i autorovog ograđivanja (Blagojević 2008: 131–133), markere autorovog kategoričkog tvrđenja, markere autorovog stava prema propozicionom sadržaju i markere autorovog komentara (prilozi, bezlične konstrukcije i drugo, up. Blagojević 2008: 139–148). Naime, za ovaj rad koji se bavi modalnim glagolima bitne su upotrebe modala za izražavanje epistemičke sumnje i ograđivanja, kao i kategoričkog tvrđenja i komentara. Na primer, modalni glagoli, modalni izrazi (kao i glagolski način, potencijal, imperativ) mogu da modifikuju osnovni propozicioni sadržaj iskaza tako što mu eksplicitno ili implicitno dodaju stav ili procenu govornika o istinitosti tog sadržaja, a mogu i da odrede stepen direktnosti kada se izražava naredba, savet, izvinjenje i slično.

Uz to, na početku treba konstatovati i da se korišćenje takvih sredstava za modifikaciju iskaza može razlikovati u pojedinim jezicima ili grupama jezika, odnosno može biti kulturološki uslovljeno, što je već potvrđeno u relevantnim istraživanjama (up. Larina 2005). Naime, tokom komunikacije ne prenose se samo informacije, već je implicitno prisutan i stav govornika koji može izazvati nesporazume među pripadnicima različitih kulturoloških obrazaca. Na primer, na takve kulturološki uslovljene razlike ukazuje Larina (2005) u svom članku o strategijama učtivosti. Upoređujući te strategije u verbalnim reakcijama svojih engleskih i ruskih informanata u određenim kontekstima, autorka beleži znatne razlike u korišćenju jezičkih sredstava za izražavanje istog propozicionog sadržaja. Prema tome, kao što, na primer, naglašava T. Paunović (Paunović 2013: 5–7), interkulturalna kompetencija predstavlja značajnu komponentu u komunikaciji i njeno poznavanje je važno da bi se popunio interkulturalni komunikacijski jaz.

Dakle, u ovom radu proučava se uloga modala i modalnih izraza u engleskom i srpskom jeziku, korišćenje tih sredstava za specifikaciju stava, distance ili uzdržanosti govornika/pisca u odnosu na dati iskaz. Analiza obuhvata primere iz savremenog izvornog engleskog novinskog teksta i odgovarajućeg izvornog srpskog novinskog teksta s ciljem da se utvrde eventualne sličnosti i razlike.

2. Novinarski funkcionalni stil

Jezik pisanih medija, sa svojom osnovnom jedinicom novinskim člankom, zahteva slojevitou analizu kako jezičkih, tako i socio-kulturoloških komponentata. Polazeći od

uobičajene definicije novinskog članka kao teksta koji pruža informacije o novijem (ili ponekad starijem) događaju koji je od interesa za veći broj ljudi (Lakić 2009: 92), takav članak može se analizirati na nivou makro i mikrostrukture (Van Dijk 1988, prema Lakić 2009: 92); pošto mikrostruktura podrazumeva lingvističke komponente, kao i koheziju i koherentnost teksta (Lakić 2009: 93) u ovom radu će ona uglavnom biti u centru pažnje. Uz to, pošto novinski članak ima specifičnu strukturu (naslov, lid, itd. up. Lakić 2009: 96), ovde treba konstatovati da su svi primeri analizirani u centralnom delu rada locirani u samom novinskom članku, a ne u naslovu ili lidu.

3. Modali i stav autora

Već je pomenuto da modalni glagoli, kao i modalni izrazi, predstavljaju moguća sredstva kojima se naznačava stav ili odnos govornika prema propozicionom sadržaju. Naime, modalnost se kao kvalifikacija govornog lica o sopstvenom iskazu ili označenoj situaciji (Piper i dr. 2005: 636) može izraziti modalnim glagolima i „značenjski sličnim leksemama (npr. moguće, nužno, zabranjeno i sl.)” (Piper i dr. 2005: 636), pa će i ta sredstva biti uzeta u obzir.

Kada se radi o opštim modalnim značenjima, najčešće se pominju dva – epistemička i deontička modalnost, a ponekad i treće – dinamička modalnost. (Palmer 1989: 97–98) Epistemička modalnost se tipično povezuje sa procenom o mogućnosti realizacije date situacije, deontička sa značenjima kao što su „potrebno, obavezno”, a dinamička sa značenjima fizičke ili mentalne sposobnosti ili navike. Uz ove tipove modalnosti, obično se uspostavlja i skala za jačinu izražene modalnosti, pa modalna značenja mogu biti jaka ili slaba.

4. Analiza primera

Centralni deo rada proučava relevantne primere iz engleskih i srpskih novinskih članaka, odnosno upotrebu modala i modalnih izraza kao načina izražavanja epistemičke verovatnoće, sumnje i ograđivanja, deontičke obligatornosti, dakle kao načina da se izrazi autorov stav ili komentar. Članci su preuzeti iz elektronskih verzija dnevnih novina *Politika* i *Times Live*; dakle, treba imati u vidu da su ti članci uglavnom kraći od članaka u štampanim verzijama dnevnih novina ili predstavljaju njihove kraće verzije. Ova dva dnevna lista odabrana su kao izdanja renomiranih novinskih kuća; primeri iz beogradske *Politike* mogu da pruže uvid u upotrebu modala i modalnih izraza u srpskom dnevnom listu koji sadrži članke sa izraženom analitičnošću; *Times Live* se objavljuje u Johannesburgu, pa dakle odražava situaciju u varijetetu engleskog jezika koji se naziva južnoafrički engleski,

a koji se koristi u Južnoafričkoj Republici, Zimbabveu i Namibiji; postoji oko tri miliona govornika kojima je taj varijetet prvi jezik (up. Crystal 1991: 359).

Imajući u vidu propisani obim ovog rada, moguće je prokomentarisati manji broj tipičnih ilustrativnih primera.

4.1. Engleski primeri

Engleski primeri preuzeti su iz šest članaka, iz rubrika *Opinions, Columnists, Editorials* (*Times Live*, oko 20.000 reči) objavljenih u septembru 2013. godine. Ove rubrike odabrane su jer impliciraju izražavanje stava autora, pa omogućavaju analizu različitih upotreba modala i modalnih izraza. Naravno, podrazumeva se da se zaključci odnose na situaciju zabeleženu u korpusu.

Počnimo sa nekoliko engleskih primera iz jednog istog članka:

- 1) The sea was so blue and the man so near shore you **couldn't** imagine he was in serious danger. (*Times Live*, Drown? Or live to write another day, September 16, 2013, Opinion/Columnists)
- 2) Then I wondered if I **should** do anything. (*Times Live*, Drown? Or live to write another day, September 16, 2013, Opinion/Columnists)
- 3) I **might** still be standing there like a columnist at a cocktail party if a splendid woman hadn't run past me, eyes on the ocean. (*Times Live*, Drown? Or live to write another day, September 16, 2013, Opinion/Columnists)
- 4) You **can't** let a woman strip to her underwear and go into the sea on her own, but first I had to find a dry place to put my books and somewhere to wedge my phone. (*Times Live*, Drown? Or live to write another day, September 16, 2013, Opinion/Columnists)

Ovaj članak, koji sadrži razmišljanja autorke dok posmatra čoveka koji se davi, u znatnoj meri koristi modale da modifikuje osnovni propozicioni sadržaj. U primeru (1) negirani modal *couldn't* upotrebljen je kao epistemički modal slabije jačine kojim se umanjuje nivo verovatnoće situacije u propoziciji. Nastavak priče (primeri 2 i 3) takođe ukazuje na autorkin otklon u odnosu na propoziciju; *should* ukazuje na deontičku obavezu izraženije jačine, na obligatornost o kojoj autorka razmišlja; *might* je deo apodoze engleskog mešovitog kondicionala i ukazuje na sadašnju mogućnost koja bi postojala da se nije realizovao uslov u prošlosti. Poslednji primer (4) sadrži jako epistemičko *can't* koje označava uverenost autora.

Sledi nekoliko tipičnih primera iz drugih engleskih članaka:

- 5) [...] the tourism industry **should not** forget that we are a „long-haul” destination. (*Times Live*, Tourists love South Africa, so don't blow it with greed, September 13, 2013, Editorials)
- 6) The weaker rand **should** be seen as an opportunity. (*Times Live*, Tourists love South Africa, so don't blow it with greed, September 13, 2013, Editorials)
- 7) What you pay for a cup of coffee in Zurich **can** get you a decent steak in Johannesburg. (*Times Live*, Tourists love South Africa, so don't blow it with greed, September 13, 2013, Editorials)
- 8) If we are to be in line with our Bill of Rights, Social Development **must** make sure that all agencies adhere to the laws of the country. (*Times Live*, Orphans are being failed by prejudices of adoption agencies, September 9, 2013, Editorials)
- 9) These claims **must** be investigated. (*Times Live*, Orphans are being failed by prejudices of adoption agencies, September 9, 2013, Editorials)

Modali u ovim primerima jasno ukazuju na stav autora o sadržaju iskaza. Primer (5) iskazuje jaču necesitativnost (slabiju u odnosu na modal *must*), isto kao i u primeru (6). U primeru (7) modal *can* označava epistemičku procenu autora o verovatnoći date propozicije, a modali *must* u (8) i (9) ukazuju na najvišu potrebu da se propozicija realizuje.

4.2. Srpski primeri

Srpski primeri preuzeti su iz sedam članaka, iz rubrika „Pogledi” i „Društvo” (*Politika*, oko 50.000 reči) objavljenih u novembru 2013. godine. Broj reči ukazuje na činjenicu da su članci u *Politici* duži u odnosu na pregledane engleske članke.

Prva grupa primera sadrži modalne izraze:

- 10) Prve korake novog političkog rituala **moгуće je** pratiti u predvorju Istoka, na Levantu. (*Politika online*, Rusi ponovo na Levantu, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)
- 11) **Nema sumnje** da pomalo neuobičajeno zahlađenje odnosa SAD i nekih tradicionalnih saveznika – Saudijske Arabije i Egipta – pomaže Moskvi da obnovi uticaj koji je SSSR imao sredinom prošlog veka [...] (*Politika online*, Rusi ponovo na Levantu, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)

- 12) **Čini mi se** da su ti „neocaristički strahovi” suviše politizirani, jer prenebregavaju da svetom više ne upravljaju ideološke podele [...] (*Politika online*, Rusi ponovo na Levantu, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)
- 13) Moje, kako kažete, „neznanje ili loša namera, bog bi ga znao”, **ne može, nažalost** da promeni istinu [...] (*Politika online*, Više sreće drugi put, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)
- 14) **Nije moguće** praviti radikalnu reformu u sektoru pravosuđa bez radikalnih reformi u sektoru policije. (*Politika online*, Kuda vodi tužilačka istraga, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)

U srpskom delu korpusa autori su koristili i modalne izraze – adverbijale, pridevske, imeničke i glagolske izraze da ukažu na svoj stav. Navedeni primeri ilustruju neke od tih izraza: *moгуće je* (10) izražava epistemičku uverenost slabijeg tipa, *nema sumnje* (11) kategoričnu autorovu tvrdnju, *čini mi se* (12) predstavlja autorovo umereno izražavanje uverenja, *nažalost* (13) jasan diskursni marker autorovog ograđivanja, a *nije moguće* (14) uz negaciju implicira snažno autorovo epistemičko tvrđenje.

Drugu grupu čine primeri sa modalima:

- 15) SAD su posle obaranja predsednika Mohameda Mursija u avgustu **morale**, pod pritiskom, da ohlade saradnju s generalima [...] (*Politika online*, Rusi ponovo na Levantu, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)
- 16) Kako tužilac **može** biti lider istrage ako u strukturi tužilaštva nema istražne timove i kontrolu nad policijom? (*Politika online*, Kuda vodi tužilačka istraga, 24. novembar 2013, rubrika „Pogledi”)
- 17) Kroz najveće administrativne muke najčešće prolaze hronični bolesnici koji često **moraju** da obilaze i lekare u bolnicama. (*Politika online*, Kroz lavirint šaltera do operacionog stola, 24. novembar 2013, rubrika „Društvo”)
- 18) Oboleli od dijabetesa **trebalo bi** na tri meseca da idu kod endokrinologa, a dešava se da im se zakazuje na šest meseci. (*Politika online*, Kroz lavirint šaltera do operacionog stola, 24. novembar 2013, rubrika „Društvo”)
- 19) Svi hitni slučajevi **moraju** da budu zbrinuti u najkraćem mogućem roku, u skladu sa stavom struke. (*Politika online*, Kroz lavirint šaltera do operacionog stola, 24. novembar 2013, rubrika „Društvo”)
- 20) Pacijentu **ne sme** biti pogoršano zdravstveno stanje dok čeka na zdravstvenu uslugu. (*Politika online*, Kroz lavirint šaltera do operacionog stola, 24. novembar 2013, rubrika „Društvo”)

Navedeni primeri ilustruju tipične upotrebe modalnih glagola u srpskom delu korpusa. To su modal *morati* koji implicira jaku obligatornost i autorovu potpunu uverenost u propozicioni sadržaj (primeri 15 i 17), zatim *moći* (primer 16) koji u navedenoj upitnoj rečenici dobija dodatnu epistemičku jačinu i podrazumeva autorovo ograđivanje; primer (18) sadrži modal *trebati* sa implikacijom obligatornosti srednje jačine, dodatno ublaženom potencijalom; konačno, u primeru (20) postoji negirani modal *smeti* sa jakim stepenom necesitativnosti pomoću kojeg autor isključuje realizaciju propozicionog sadržaja, odnosno ocenjuje je kao neprihvatljivu.

5. Zaključak

Nakon kratke analize odabranih primera, može se konstatovati da se modalni glagoli sreću podjednako u engleskom i srpskom delu korpusa da bi se naznačio stav autora. Kada se radi o engleskom jeziku, u analiziranim primerima najčešće se koristi modal srednje jačine *should* (35%), zatim podjednako *must* i *might* (po 16%) i na kraju *can*, *can't* i *could* (po 11%). Od modalnih značenja preovlađuju epistemičko ograđivanje i tvrđenje, najčešće srednje jačine. Očekivano, u srpskom delu korpusa najfrekventniji je modal *moći* (47%), zatim *morati* (23%), pa *trebati* (8%) i *(ne) smeti* (3%); modalni izrazi (*moгуće je*, *nema sumnje*, *čini se*, *više nego očigledno*, *i te kako*, *nažalost*) nalaze se u 19% primera. Prilično je izražena necesitativnost srednje i velike jačine (*trebati*, *morati*); modal *moći* izražava slabiju i srednju epistemičku uverenost, pri čemu negacija pojačava to značenje. Imajući u vidu ove podatke i modalna značenja koja navedeni modali imaju, može se zaključiti da su razlike u izražavanju stava autora u dva dela korpusa male, ali da se u engleskom delu korpusa ipak zapaža donekle veća uzdržanost. Uz to, jačina modalnosti često zavisi od teme koju autor obrađuje (na primer, spoljna politika, socijalna zaštita). Naravno, za sveobuhvatnije zaključke potrebno je proširiti istraživanje i obuhvatiti veći korpus.

Literatura

- Blagojević, Savka (2008). *Metadiskurs u akademskom diskursu*. Niš: Filozofski fakultet.
- Crystal, David (1991). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: CUP.
- Lakić, Igor (2009). „Modeli analize diskursa novinskih članaka”. *Riječ*. 2: 91–108.
- Larina, Tatjana (2005). „Cultural Values and Negative Politeness in English and Russian”. *Respectus Philologicus*. 8 (13): 25–39.
- Palmer, Frank Robert (1989). *The English Verb*. London: Longman.

- Paunović, Tatjana (2013). *The Tangled Web: Intercultural Communicative Competence in EFL*. Niš: Filozofski fakultet.
- Piper, Predrag i dr. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU/Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska.
- Van Dijk, Teun Adrianus (1988). *News Analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Vasić, Vera, ur. (2010). *Diskurs i diskursi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Izvori

www.politika.rs

www.timeslive.co.za

Predrag Novakov

USE OF MODALS AND MODAL EXPRESSIONS IN ENGLISH AND SERBIAN JOURNALISTIC STYLE

Summary

After a brief introduction about the elements of discourse analysis and the basic features of newspaper articles relevant for this topic, the paper focuses on the use of modal verbs and modal expressions in this context. First the basic modal meanings (epistemic, deontic, dynamic) are discussed as well as possible uses of modals to indicate author's certainty, doubt, distance from the propositional content. Such and other uses of modals and modal expressions are analysed in the examples excerpted from English and Serbian newspaper articles with the goal to point out possible differences and similarities.

ПОДСТИЦАЈНИ МЕТОДИЧКИ ПОСТУПЦИ ЗА РАЗВИЈАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ УЧЕНИКА¹

Апстракт: Стицање језичке компетенције и овладавање вештинама културне комуникације требало би да буду најбитнији циљеви школског образовања и васпитања јер су предуслов за сва друга учења. Српски језик, као и сваки други матерњи језик, није само школски предмет већ и наставно средство којим се изводи целокупна настава. Такође је и културни феномен који осликава говорну заједницу у друштвеном контексту. Стога сматрамо да је веома важно мотивисати ученике за функционално учење матерњег језика као првог корака у стицању културног капитала. У раду је истакнут значај мотивације ученика за успешно учење и приказани различити методички поступци и њихове подстицајне могућности. Примери су разрађени на синтаксичком градиву.

Кључне речи: српски језик, методика српског језика, мотивација, мотивациони поступци, синтакса.

1. Увод

Реформа образовног система заступљена је тренутно у свим европским државама, па и у нашој земљи, пошто је чињеница да се модерно друштво суочава са бројним изазовима које нам доносе убрзани научни и социјални развој, велике технолошке промене, глобализација, те мобилност материјалних добара, али и културних образаца. У нашој земљи, као једној од сиромашнијих, тежњу ка модернизацији друштва могуће је остварити искључиво кроз опште описмењавање и подизање образовног и културног нивоа становништва. Савремени лингвисти истичу значај језика као основног оруђа културе сваког народа, те је улога предмета *Српски језик и књижевност*, који је најзаступљенији наставни предмет у школским програмима, посебно значајна у поменутом процесу. Нарочито је битно да млади буду оспособљени за правилну усмену и писмену комуникацију, односно да буду

¹ petrovacki@nscable.net

довољно мотивисани за стално развијање својих комуникативних компетенција, јер је то услов за бољу афирмацију у свим сферама друштва.

Реалност је, међутим, другачија: у *Стратегији развоја образовања у Републици Србији до 2020. године* (2012) истакнуто је да поред недовољне функционалне, математичке и научне писмености ученици скоро уопште не разумеју уметничку и културну писменост, нити имају базичне културне потребе и навике које су важне за формирање вредносних ставова неопходних за живот и рад у савременом друштву.² Сматрамо, стога, да је веома важно мотивисати ученике за функционално учење матерњег језика као првог корака у стицању културног капитала.

Коришћењем савремених методичких система и кроз иновације у настави могао би се постепено стварати модерно образован, културан, активан и креативан подмладак, који је оспособљен за примену стеченог знања у реалним животним ситуацијама. У настави српског језика важно је континуирано, плански и поступно развијати језичке вештине и на нивоу рецепције: слушања, читања и разумевања, али и оних на плану језичке продукције: говорења и писања. У складу са постављеним захтевима, ваљало би применити иновативне методичке приступе међу којима су првенствено лингвокултуролошки. Као перманентно садејство у учењу језичких појмова, процеса и вештина и опште културних садржаја, ови поступци могу бити веома ефикасни за формирање језичке и опште културе савременог ученика. Они би подразумевали дидактичко јединство наставе језика и опште културе у сврху реализације ширих образовних и хуманистичких циљева.

С обзиром на то да се мотивација ученика сматра једном од најважнијих компоненти које утичу на резултате учења, а тумачи се истовремено и као циљ и

2 Постојећи образовни систем у Србији конципиран је још увек углавном тако да задовољи интересе ранијих друштава, при чему се у наставном процесу најчешће инсистирало на меморисању чињеница. Програмски садржаји су преоптерећени подацима и захтевају репродуктивно памћење, а мало је функционалних садржаја, мало развоја способности и вештина рада. У прилог томе говоре досадашњи резултати ученика на Писа тестовима, као и неслагања по питању захтева да се на матури полаже тест опште културе. Велики део јавности сматра да је његово увођење преурањено, а наставници се махом прибојавају да би ученици могли остварити лоше резултате упркос томе што знају конкретне чињенице, јер не умеју да примењују и повезују стечена знања. Она углавном остају на нивоу разумевања и једноставније примене, ограничене на познати контекст, а у таквим околностима код њих се не развијају способност мишљења вишег реда нити сложеније интелектуалне функције. Стога је неопходно повезати програмске садржаје са праксом и фокусирати се на њихову примењивост.

као средство у настави (Визек-Видовић 2003; Илић 2004; Николић 2009; Ђорђевић 1990), посебну пажњу посветили смо путевима мотивисања ученика за усвајање сложених језичких тема. Креирање адекватних мотивационих техника којима ће се они привући за обраду таквог градива са вољом и интересовањем врло је битно јер се тиме ствара предуслов за постизање активне наставе језика,³ која иде у корак са тенденцијама у методичкој науци у свету. Мотивисањем ученика за рад уз подизање њихове свести о значају познавања матерњег језика, те стицања језичких компетенција, стварамо код њих основу за разумевање културе, а потом и за рецепцију уметности – књижевне, затим и ликовне, музичке и других, што је очекивани исход школског учења, али и предуслов културног развоја друштва у целини.

Истичемо, дакле, значајну улогу мотивације у савладавању комплексне грађе из граматике и језичке културе имајући у виду њене битне одлике – одређује шта представља подстицај, поткрепљење; утиче на одређивање и остваривање циљева у настави; одређује време проведено у различитим активностима; утиче на постигнуће. (Гејц, Берлинер 1998: 313–317) Како је синтакса најзаступљенија дисциплина у школским програмима и највише утиче на формирање и разумевање исказа, осмислили смо методичке поступке за обраду различитих синтаксичких јединица. При томе смо се ослањали на лингвистичку и методичку литературу, као и на одабране студије из педагогије, комунологије и педагошке психологије. У раду смо желели да истакнемо значај учења матерњег језика, српског језика и његове културе у формалном образовању.

2. Мотивациони поступци

Узевши у обзир принцип свесне активности као један од основних дидактичких принципа, који подразумева то да су сва сазнања, вештине и навике које ученици стичу на часовима српског језика плод њиховог духовног и мисаоног ангажовања

3 Под утицајем нових теорија учења и инструкције савремена методика наставе српског језика залаже се за *активну наставу*, односно примену облика учења који обезбеђују већу мисаону активизацију ученика и њихово самостално откривање језичких појава, процеса и законитости. У настави синтаксе, која је конкретнија од других језичких дисциплина, могуће је осмислити стратегије учења које ученике воде постепено тако да, уз минималну помоћ наставника, или потпуно самостално, откривају синтаксичке појмове, правила, принципе. (Петровачки 2008: 65)

и жеље за учењем (Илић 2004: 47), посебно истичемо значај улоге који имају наставници – да их правилним одабиром мотивационих техника, усклађених са природом градива из језика, подстакну на интелектуално и емотивно ангажовање у настави, односно на активност и самосталност у процесу усвајања знања из граматике.⁴ Како висок ниво мотивације и висок ниво постигнућа махом иду напоредо, један од циљева које у настави треба постићи јесте перманентно интересовање ученика за наставно градиво. Од наставника се очекује да поседује вештине интерперсоналног комуницирања, као и да са њима оствари добар и хуман однос (Андевски 2008; Perry, Tunner, Mayer 2006: 340), јер су пријатни услови за рад на часу један од предуслова за његов успех. Неопходно је осмислити богату мотивациону стратегију и постићи висок степен сатваралачке сарадње између ученика и наставника.

Обради грађе из синтаксе треба приступити тако да ученици буду свесни дугорочног циља који њеним савладавањем остварују, а то је оспособљавање за правилну свакодневну усмену и писмену комуникацију са околином, боље разумевање свих видова текстова, те перманентно развијање комуникативних компетенција, што је пут ка томе да буду елоквентни, културни и образовани. (Николић 2009: 121–122) Граматика им, међутим, због своје наизглед апстрактне природе, често није интересантна и тешко им је да такво градиво савладају. Синтаксички појмови, принципи и процеси морају им, стога, бити представљени тако да се приближе њиховом стварном животу. Да би им се олакшало разумевање градива, потребно је постављати и јасне краткорочне циљеве, што је нарочито корисно за појединце са потешкоћама у учењу. (Anderman, Wolters 2006: 372) Наставници их могу остваривати ослањајући се на контекстуализоване примере из различитих функционалних стилова, засноване на одломку из неког књижевног текста који је познат ученицима, на различитим комуникативним ситуацијама, те на текстовима који су им блиски и разумљиви.

Могућност контекстуализације градива из синтаксе, ради остваривања поменутих циљева, представимо на конкретним примерима. Наводимо у ту сврху један афоризам из некада популарне радијске емисије „Београде, добро јутро”

4 М. Николић закључује да су „основни фактори за успешно стицање знања у школи добра *мотивисаност* ђака за учење и обезбеђење услова да они у школском раду доживљавају *личну афирмацију*”, и додаје како мотивисање и лична афирмација постају тако примарни покретачи ученичке свесне активности. (Николић 2009: 118)

„Синоћ је била нека седељка. Водио се културан разговор – о књигама. Било је занимљивих запажања и осврта на актуелне књиге – *Хајдук Станко*, *Робинзон Крусо*, *Влак у снијегу*... Несрећни родитељи читају једино оно што њихова деца не читају – обавезну школску лектуру.” (Радовић, Душан 1984: *Београде, добро јутро* I. Београд: БИГЗ, 79)

Развој читалачких навика ученика нижих узраста, када се заправо и обрађују поменути романи, поставља се као један од приоритета наставе српског језика и књижевности. Потешкоће са којима се петаци, шестаци и њихови другари из виших разреда, али и родитељи суочавају, приказане су кроз духовито запажање Душка Радовића, чије представљање у уводном делу часа, може имати функцију ефикасног мотивационог поступка. Методичари истичу да је потребно пружити прилику ученицима да чешће говоре и пишу о свом личном искуству, да обрађују доживљену тематику са подручја игара, забаве, смеха, рада... (Николић 2009: 117) Велики део садржаја који се уче у школи није повезан са њиховим животом, те је пожељно да наставник при обради синтаксичке грађе крене од интересантних примера из њихове свакодневице и покаже им на који начин је то повезано са школским градивом. Вешто увођење контекстуализованих примера подстиче ученике да са више елана и воље приступе обради грађе о различитим синтаксичким јединицама,⁵ а реченице из текста нарочито су погодне за објашњавање синтагми. Имајући у виду да синтагма није изолована језичка јединица, њену функцију и значење наставник ће ученицима презентовати из контекста природног окружења које ствара проста реченица. Издвајајући синтагме у полазном тексту, ученици ће посматрати и структуру реченице, врсте речи и њихову улогу у исказивању реченичних чланова, а потом им исти примери могу послужити за различите вежбе трансформације синтагми, те проширивања реченичних структура независним и зависним реченицама. Подстакнути су тако да решавају проблеме у новом контексту, односно да рашчлањују дате реченичне конструкције, проширују их и сажимају смислено, упоређују, те да на основу постојећих примера креирају нове и тиме непосредно развијају своје језичке способности, за шта наводимо неке могућности:

5 Драгана Вељковић-Станковић истиче предности употребе таквих примера у настави јер побуђују код ученика радозналост с обзиром на то да у њима препознају и свакодневне своје проблеме, различите језичке недоумице, грешке и најчешћа одступања од норме. (Вељковић-Станковић 2013: 27)

1. ВЕЖБА: Издвајање синтагми у тексту, њихова трансформација, те проширивање реченичних структура.

„Синоћ је била **нека седељка** / која је окупила читаву дружину. Водио се **културан разговор** / о теми која је врло интересантна / – о књигама. Било је **занимљивих запажања** /, па су се сви удубили у разговор, / и осврта на **актуелне књиге** / које су део лектире у основној школи / – Хајдук Станко, Робинзон Крусо, Влак у снијегу... **Несрећни родитељи** /, желећи да помогну својим малишанима, иако су често уморни од посла, / читају једино оно што **њихова деца** / **ђаци** / не читају – **обавезну школску лектуру** / књиге које су већ више пута прочитали док су ишли у школу.”

Слични примери могу се користити у свим фазама рада на часу и на вишим узрастима са истом намером: да заинтересују ученике за обраду синтаксичке грађе, подстакну их на самосталност у раду и резултирају унапређењем њихових изражајних способности. Наставник том приликом, у складу са узрастом ученика, може користити и различите текстове који имају и васпитну функцију. Наводимо један такав пример:

„Неки ђаци журе да још у школи покажу све што знају и могу. Убише се радећи, учећи, освајајући петице. Кад заврше школу, биће сити и уморни. Више шанси имају они који се кроз школу провлаче, који се штеде, јер знају да их чека једно велико полувреме живота” (Радовић, Душан 1984: *Београде, добро јутро* 2. Београд: БИГЗ, 41)

Овај текст би могао да остави снажан утисак на ученике осмог разреда основне школе јер су пред њима заиста велики изазови које доноси најпре полагање мале матуре а потом и упис у средњу школу, за шта се многи од њих дуго и темељно припремају. Он може бити полазиште за разговор о животним дилемама које ученици имају, о томе како се припремити за свет одраслих. Не би требало да само седе и уче све напамет, него је битно како ће се у животу снаћи и како ће се припремити за веће проблеме који их касније чекају, али да схвате да у животу све зависи од њих. Поред учења, битно је самопоуздање и сналажљивост. Наставник такав лингвометодички предлогак може, дакле, употребити као одличан мотиватор за промишљање о значењу текста и испитивање на синтаксичко-семантичком плану,

односно за разговор о поукама које ученици из њега добијају, а након тога и за тумачење различитих синтаксичких појава, процеса и законитости.

Како је у осмом разреду предвиђена систематизација знања о комуникативној кохезији, а потом и темељно изучавање зависних реченица, сматрамо да је наведени текст врло погодан за такву синтаксичку анализу. Позитивни ефекти постижу се поступношћу: пожељно је да у првој фази рада на часу ученици обнове и утврде претходно стечено знање.

2. ВЕЖБА: *Издајање предиката, дистинкција предикатских и комуникативних реченица.*

„Неки ђаци **журе** / да још у школи **покажу** све / што **знају** / и **могу**. **Убише се** радећи, учећи, освајајући петице. Кад **заврше** школу, / **биће сити** / и **уморни**. Више шанси **имају** они / који **се** кроз школу **провлаче**, / који **се** штеде, / јер **знају** / да их **чека** једно велико полувреме живота.”

Битно је да ученици схватају синтаксичке принципе по којима се искази формирају и да их на основу задатог критеријума самостално разврстају у категорије како би могли да начине други корак – препознавање нових реченичних структура у тексту. Примениће тако знање из синтаксе ван контекста у коме је стечено, а текст засићен адекватним примерима омогућиће им да на основу других обележја датих исказа лакше уоче и разликују независне и зависне реченице, нпр:

3. ВЕЖБА: *Разликовање независних и зависних реченица у тексту.*

„Неки ђаци журе / да још у школи покажу све / што знају / и могу. Убише се радећи, учећи, освајајући петице. Кад заврше школу, / биће сити / и уморни. Више шанси имају они / који се кроз школу провлаче, / који се штеде, / јер знају / да их чека једно велико полувреме живота.”

У раду на часу мора бити остварен и принцип систематичности, јер ће то умногоме утицати на мотивисаност ученика и подстаћи их да са више воље приступе комплексној морфосинтаксичкој анализи реченица и њиховој класификацији, што подразумева сложенију примену знања, односно посматрање, упоређивање и

сортирање таквих конструкција. У трећој фази рада ученици ће, дакле, начинити и последњи корак, односно примере одредити према врсти, те извршити њихову морфосинтаксичку анализу. Комбиноваће тако чињенице из граматике српског језика, реконструисати и реорганизовати информацијске целине из синтаксе, доносити закључке уопштавањем, објашњавати и интерпретирати научено и тиме стећи трајна и примењива знања.

4. ВЕЖБА: Морфосинтаксичка и семантичка анализа зависних реченица.

„Неки ђаци журе **ДА** још у школи покажу све (НАМЕРНА РЕЧЕНИЦА) **ШТО** знају (ОДНОСНА РЕЧЕНИЦА) и могу (ОДНОСНА РЕЧЕНИЦА).

КАД заврше школу (ВРЕМЕНСКА РЕЧЕНИЦА), биће сити и уморни.

Више шанси имају они **КОЈИ** се кроз школу провлаче (ОДНОСНА РЕЧЕНИЦА), **КОЈИ** се штеде (ОДНОСНА РЕЧЕНИЦА), **ЈЕР** знају (УЗРОЧНА РЕЧЕНИЦА) **ДА** их чека једно велико полувреме живота (ИЗРИЧНА РЕЧЕНИЦА).”

Битно је да се интересовање ученика одржава током читавог процеса учења, а посебно је важно да све методичке радње, наставне ситуације и поступци поседују сопствену мотивациону моћ (Николић 2009: 119). У том смислу, вишеструко подстицајно може бити визуелно представљање градива из синтаксе, како у инструкционо-мотивационој фази, тако и у фазама обраде, утврђивања, синтезе и систематизације градива. Коришћењем графичких приказа, табела и дијаграма у настави, остварују се дидактички принципи систематичности и очигледности. Демонстрирање процеса структурирања реченица и њиховог рашчлањавања на елементе нижег реда, уз уочавање њихових конкретних конституентских вредности, омогућава ученицима да разумеју функционисање синтаксичког система српског језика и могућа значења и функције синтаксичких јединица, као и хијерархију у оквиру тог система. Разумевање је неопходна етапа која треба да претходи сложенијим облицима учења, као што су анализа и синтеза који су најпогоднији за комплексно синтаксичко градиво. Свест о савладаном има даљу мотивациону функцију и делује као унутрашњи покретач самог ученика. Уколико ученик синтаксичка знања и правила користи у сопственој говорној пракси, односно у својој усменој комуникацији или у писменом изражавању и усавршава свој исказ, постиже се очекивани циљ.

Различите симулације и говорне ситуације, скечев и игре у настави, такође могу имати мотивациону функцију јер се тако од ученика тражи тренутна и непосредна примена нових сазнања. Код представљања одређених типова и модела реченица, као и комплекснијих реченичних конструкција у средњој школи, пожељно је, између осталог, илустративно приказивање комуникативних ситуација у којима се употребљавају.

Појединци се међусобно разликују према психофизичким особинама, интересовањима, стилевима и начинима учења, те је веома битно да наставник прилагоди приступ у настави сваком од њих, односно конкретним ситуацијама и ученицима из разреда, њиховим интересовањима и потребама. Треба да одабере оптималне мотивационе технике, које ће му омогућити да одржи њихову пажњу и подстакне на рад све ученике, а нарочито оне са ниским степеном аспирације. На пример, уколико приликом обраде грађе о типовима реченица са средњошколцима код некога уочи неверицу у сопствене снаге, незаинтересованост за наставне садржаје, па чак и аверзију према градиву, може се, у складу са ситуацијом, послужити неким шаљивим коментарима и досеткама, као што је следећи афоризам Душка Радовића:

„Многи људи расположени су да читају књиге, али не знају како. Није лако читати књиге. Ако се наместиш тако да ти буде лепо и удобно, испадне да је боље спава-ти него читати. А ако не пронађеш добар положај, заболe те или врат или рука, увек ти нешто утрне, читање се претвара у тежак физички рад.” (Радовић, Душан 1984: *Београде, добро јутро* 2. Београд: БИГЗ, 39)

Уз краћу дискусију, са прикладном дозом хумора, о томе који све услови морају бити испуњени да би ученици са уживањем и вољом прочитали неку књигу, наставник овакав полазни текст може искористити за обраду синтаксичке грађе и од ученика затражити рекогницију, односно препознавање управо двеју условних реченица у тексту. Ефекат који се овим поступком постиже заправо је обезбеђивање почетног успеха кроз лакше захтеве за ученике са ниским степеном аспирације. (Гејц, Берлинер 1998: 358) Очекујемо да ће ентузијазам који ће осетити када успешно ураде задатак, допринети томе да уложи труд у даљем раду, те да ће са више елана настојати да реше комплексније задатке, као што су анализа поменутих конструкција на семантичком и морфосинтаксичком плану или самостално конструисање нових примера.

Премда се сарадња и такмичење у појединим студијама наводе као мотивационе технике, методичари се према њима данас махом односе критички. Пред наставнике се ставља задатак да сарадничко учење осмисле тако да кроз рад у групама ученици

ускладе своје напоре, а сваки појединац пружи сопствени допринос успешном решавању задатка, како би се избегло да највреднији обаве сав посао, јер на тај начин примарни циљ, односно учење кроз сарадњу, неће бити постигнут. (Визек-Видовић и сар. 2003: 255) Истраживања су показала да ученици већи напор улажу уколико је такмичење у настави индивидуално, а не групно. Упозоровамо, при том, на негативне ефекте такмичарске атмосфере у разредима, коју треба свести на минимум, а пажњу ученика усмерити на самостално решавање задатака и савладавање градива. У новије време афирмише се тзв. „такмичење са самим собом”, при чему је неопходно да наставник прати индивидуални напредак сваког појединца у савладавању градива усмеравајући га у даљем раду. На тај начин до изражаја долазе таленат, знање и вештине сваког ученика, они су охрабрени за остварени напредак, мотивисани за даљи рад, оспособљени за конструктиван и културан дијалог, а неутралисане су негативне последице међусобне компарације.

3. Закључак

Сваки функционални поступак у настави српског језика требало би да је усмерен ка развијању језичког сензибилитета ученика, а усвајање теоријских знања да буде целисходно за обогаћивање његове језичке културе. Стога наглашавамо значај адекватног мотивисања ученика у школама посматрајући при том матерњи језик као медијум остваривања и изражавања културе ученика.

Литература

- Правилник о Наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања (2008). Београд: Просветни преглед. 110-00-142/2008-11.
- Правилник о Наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања (2010). Београд: Просветни преглед. 110-00-37/2010-11.
- Андевски, Милица (2008). *Уметност комуницирања*. Нови Сад: Секон books.
- Вељковић-Станковић, Драгана (2013). *Комуникативни приступ у настави српског језика*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Визек-Видовић, Власта, Рјавец М., Влаховић-Штетић В., Миљковић Д. (2003). *Психологија образовања*. Загреб: ВЕРН.
- Вучић, Лидија (1991). *Педагошка психологија*. Београд: Центар за примењену психологију Друштва психолога Србије.

- Ђорђевић, Јован (1990). *Интелектуално васпитање и савремена школа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Илић, Павле (2004). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси. Методика наставе*. Нови Сад: Змај.
- Николић, Милија (2009). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровачки, Љиљана (2004). *Синтакса у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Змај.
- Петровачки Љиљана (2008). *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за српски језик и лингвистику.
- Пипер, Предраг, Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б. (2005). *Прилози граматици српског језика, Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик.
- Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир (1999). *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Gage, Nathaniel Lees, Berliner David C. (1998). *Educational psychology*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- (2006) *Handbook of educational psychology*: Nancy E. Perry, Julianne C. Turner, Debra K. Meyer. *Classrooms as contexts for motivating learning*; Dale H. Schunk, Barry J. Zimmerman. *Competence and control efiefs: distinguishing the means and ends*; Eric M. Anderman, Christopher A. Wolters. *Goals, Values, and affect: influences in student motivation*.
- <<http://www.ff.uns.ac.rs/Files/StrategijaObrazovanja.pdf>>

*Ljiljana E. Petrovački**Milica M. Savić*

STIMULATING METHODOLOGICAL ACTIVITIES IN LEARNING SERBIAN LANGUAGE AS A MOTHER TONGUE

Summary

Acquiring language competence and skills of cultural communication should be the most important aims of school education and upbringing, since they are the precondition to all other learning processes. Serbian language, as any other mother tongue, is not just a school subject, but also the teaching tool in the complete school curriculum. Therefore, we consider it is really important to motivate pupils to learn mother tongue at the functional level of usage, as their first step in acquiring cultural capital. The significance of students' motivation to successful studying is underlined in the paper, and different methodical activities and their motivational potentials are given, as well. The examples are further developed at the syntax level.

SUSRET RAZLIČITIH SVETOVA U ROMANU *A SADA TI* KIM TUI I PASKALA JANOVJAKA¹

Apstrakt: Ovaj rad bavi se romanom *A sada ti*, koji je nastao 2011. godine iz pera Kim Tui i Paskala Janovjaka. Reč je o romanu u pismima koja elektronskim putem razmenjuju dvoje ljudi različitog porekla: Kim, rodom Vijetnamka, koja je emigrirala u Kanadu, i Paskal, sin Francuskinje i Slovaka, koji se rodio u Švajcarskoj, a obrazovanje je sticao širom Evrope. Povezuje ih ista želja da komuniciraju i objašnjavaju svoje kompleksno kulturno nasleđe, odnos prema jeziku, emigraciji, nacionalizmu i svoj duboki osećaj da su raseljena lica. Ovaj roman predstavlja svojevrsni kulturni mozaik i književno delo koje ne poznaje granice.

Ključne reči: frankofona književnost, migrantska književnost, imigracija, egzil, kulturni identitet.

Nastanak romana *A sada ti* vezuje se za jedan sudbinski susret dvoje ljudi koji se nisu poznavali, ali koji su odmah osetili nešto zajedničko: ljubav, ali ne onu senzualnu koja spaja zaljubljena bića, nego ljubav prema životu i pre svega prema pisanju. Taj čudesni susret, „un miracle”, kako ga je Kim Tui nazvala u jednom pojavljivanju za medije, usmeriće dvoje pisaca da nastave istim stopama, barem za jedno određeno vreme.

Naime, kanadska spisateljica vijetnamskog porekla Kim Tui Li i Paskal Janovjak, pisac slovačko-francuskog porekla, koji se rodio u Švajcarskoj, a koji živi i radi u izraelskom gradu Ramali, obreli su se u Monaku povodom dodele književne nagrade koju dodeljuje fondacija „Princ Pjer od Monaka”. U finalni krug za nagradu te 2010. godine, Kim Tui Li je odveo njen prvi roman i ujedno bestseler *Ru*, u kome je opisala svoju sudbinu izbeglice iz Vijetnama,² a Paskala Janovjaka njegov prvenac *Nevidljivi (L'Invisible)*, savremeni filozofski roman o otuđenju i gubitku identiteta. Za vreme ceremonije Kim Tui je želela

1 dizpopovic@open.telekom.rs

2 Naime, uz brojne druge putnike nevoljnike, Kim je brodom prebegla u izbeglički kamp u Maleziji, odakle je konačno stigla u obećanu zemlju, Kanadu.

da upozna Janovjaka, ali nije uspjela. Sreli su se tek pred polazak iz hotela, za doručkom, ugodno su razgovarali i potom se rastali. Vratili su se svojim domovima, u Montreal, odnosno u Ramalu, čija razdaljina se meri kontinentima. Čini se da je taj susret sam po sebi efemeran, da je morao ubrzo postati deo prošlosti, ali on je, u izvesnom smislu, nastavio da traje, jer su Kim Tui i Janovjak počeli međusobno da razmenjuju poruke elektronskim putem. I, sve bi ukazivalo na običnu komunikaciju dvoje ljudi savremenog doba, da namera i ton tih pisama nije bila unapred određena njihovom zajedničkom idejom, začetom još u Monaku, da upravo pisma koja budu razmenjivali, i time budu nastavili svoj započeti razgovor, postanu njihov zajednički poduhvat – roman. Ovaj posve neobičan plan počeo je da se ostvaruje i, malo po malo, stranice preplavljene anegdotama, ličnim doživljajem svega koji ih okružuje, kao i najrazličitijim razmišljanjima o životu, o prošlosti i o sadašnjosti, o sebi ili o drugima, ispunjavale su jedan virtualni prostor, a zapravo su ujedinile dvoje pisaca u nameri da svoj emocionalni svet povere jedno drugom i istovremeno ga učine dostupnim široj javnosti u vidu knjige koja je izašla iz štampe u septembru 2011. godine, samo godinu dana od njihovog sudbonosnog susreta.³

Autori ovog romana želeli su da paralelno istražuju svoje unutrašnje biće i da definišu svoj složeni kulturni identitet. Namera nije slučajna, jer iako potiču sa različitih meridijana, osećaju gotovo isti teret života u tuđinstvu, kao i želju da pisanjem odagnaju sve nevolje i teskobu koje doživljavaju ljudi u rasejanju.

Živa komunikacija među likovima-naratorima i njen cilj

Roman ima epistolarnu formu: sazdan je od pisama, zapravo pisanih iskaza dvoje korespondenata (reč je o *duetu* kao formi epistolarnog romana, v. Ruse 1995), u delu naznačenih kao Paskal i Kim, koji koriste računar kako bi bili u kontaktu. Elektronska pošta je brza, trenutno guta razdaljinu između Montreala i Ramale, briše njihovu šestočasovnu vremensku distancu, i tako, u magnovenju, omogućuje da upravo iskazana misao u krat-

3 U intervjuima Kim Tui naglašava da je taj susret bio svojevrsna „književna ljubav na prvi pogled”, jer je želja za pisanjem i izražavanjem stavova i osećanja bila obostrana i da je ovaj „projekat” lako zaživeo. Oba autora su osetila da im je, kao piscima, nastavak razgovora koji su započeli u hotelu bio potreban. Imali su želju da se međusobno upoznaju, da se postepeno, od pisma do pisma razotkrivaju. Jedno o drugome nisu gotovo ništa znali, čak ni o književnim ostvarenjima koja su imali za sobom. Kako je Paskal Janovjak tvrdio, disciplinovano se držao obećanja, datog pre svega sebi, da neće čitati Kim Tuinu prethodnu knjigu, bestseller *Ru* dok bude pisao ovaj roman sa njom, kako ne bi kvario čaroliju otkrivanja i upoznavanja Kim Tui kroz korespondenciju.

kom vremenskom periodu dobije odjek. Ako postoji jedinstvo mesta u romanu, onda je to *cyberspace*, koji omogućava promptni odgovor, poput komunikacije koja se odvija licem u lice. Drugim rečima, pismo jednog autora ne ostaje fragment za sebe, nego pokretač koji svog prvog čitaoca i ujedno drugog autora romana navodi na razmišljanje i gotovo trenutni komentar. Razmena pisama katkad ne prelazi minut ili dva, što je potvrda dinamičnosti ovog svojevrsnog „razgovora”. Korespondencija je trajala od 3. oktobra do 26. decembra i dugo je imala ujednačeni ali učestali ritam, koji se potom usporavao i time nagovestio kraj. Roman je, dakle, „trajao” onoliko dugo koliko je komunikacija između autorâ bila moguća. Svršetak njihovog „dijaloga” ujedno je značio svršetak romana, odnosno svojevrsni „rastanak” dvoje pisaca. Do nekog sledećeg susreta, novog razgovora ili novog romana.

Međutim, taj „dijalog” između Kim i Paskala je prividan, jer njihova pisma u velikoj meri sačinjavaju naizmenični unutrašnji monolozi, a tek sporadično pravi vid komunikacije u kojoj postavljeno pitanje dobija odgovor. Može se zaključiti da cilj romana nije sama konverzacija, iako dvoje autora na tome insistiraju u svojim intervjuima, već je komunikacija instrument za nešto mnogo značajnije i dublje: za razotkrivanje sopstvenog bića. Otvaranje teme označava podsticaj da se uroni u unutrašnje, skrivene meandre srca i svesti i da se pred Drugim (pre)ispita sopstveno ja. Ako bismo tražili zajednički sadržalac čitavog tematskog mozaika ovog romana, onda je to potraga za identitetom. Kako se u romanu podjednako daje prostora i jednom i drugom autoru-naratoru, može se reći da se potraga za identitetom odvija u dvoglasju. Impuls tek primljenog pisma je neizostavni deo te zajedničke avanture, koja, u konačnom ishodu, daje mogućnost da slušamo dve posebne melodije iste dvoglasne invencije.

Osobenosti naracije

Delo *A sada ti* ima odlike autobiografske proze⁴ (Lejeune 1975; Laouyen [s. a.]) u kojoj homodijegetički naratori⁵ (Žmegač 2004), koji su i sâm likovi u romanu, sistematski oživljavaju sećanja, a kroz njih minule događaje i lično proživljena osećanja. Jedno pismo

4 Zapravo, reč je o autofikciji u kojoj autori *re-kreiraju* svoje biće. Postupak je sličan onome koji je koristio Dubrovski u svojim autofikcijama.

5 Homodijegetičkim se naziva narator koji je i sâm lik u radnji, odnosno on podrazumeva da su naratori ujedno i protagonisti. U romanu *A sada ti* postoji još složenija, trojna identifikacija: narator je ne samo i protagonista, nego i autor samoga dela. Pri tome, reč je dvoje autora, odnosno dvoje naratora i dvoje protagonista.

otvara određenu temu (iznosi neku misao, istakne određenu boju, reč, događaj ili osećanje) i u narednom pismu dobija repliku. Tematski okvir zaokuplja nekoliko uzastopnih pisama, da bi se potom promenio. Koliko dugo će ista tema zaokupljati pažnju korespondenata zavisi od adresata, na kome je odluka da li će slediti ili menjati pravac konverzacije.

Teme se smenjuju, često prepliću i kako korespondencija odmiče umnožavaju. Upravo akumulacija tema predstavlja posebnost ovog romana. Ona je izraz potrebe dvoje autora da svedoče o najrazličitijim sferama života, kao i želje da navedu sagovornika da upoznaju onog Drugog, i to ne u celosti i na koherentan način, nego fragment po fragment. Adresat kao prvi čitalac (kao i svaki drugi čitalac romana) sakuplja delove ove svojevrsne slagalice. Saznanja vezana za pogled na svet ili za emotivna stanja autora-protagonista postepeno se roje i upotpunjuju. Konačno, čitalac shvata da sakupljeni fragmenti mogu da čine novu celinu, koja je poput pačvorka, neka nova tkanina koja je puna šavova i zakrpa, što na simboličan način predstavlja život kakav su imali autori-naratori: život koji su razna iskustva, iskušenja, bol i nevolja parali i razdirali. Bol je utihnula, a sećanja koja naviru u trenutku pisanja potvrda su da su sve oštrice iz prošlosti savladane. U ovom romanu sâm čin pisanja predstavljen je kao svojevrsan lek. Pisanje je razotkrivanje sopstva i jedini put koji vodi ka najdubljoj istini onoga koji piše. U tom smislu, potpuno na tragu freudovske misli da su sećanja svojevrsni ekran (i koren) istine (Freud 1899), shvatamo da je „dijalog” između Kim i Paskala upotpunjen „dijalogom” između sadašnjosti i prošlosti, pri čemu splet različitih vizura ima isti cilj: nalaženje ključnih stožera (kako u sadašnjosti, tako i u prošlosti) koji definišu biće i daju mu kulturni i svaki drugi identitet.

Pisma se u ovom romanu nadovezuju prateći slobodne asocijacije,⁶ te se čini da se teme raspršuju u svim pravcima. Zajedničko im je to što svaki autor piše o sebi i ispituje sebe, ali *za Drugog*. Ovaj roman pokazuje svu širinu duha dvoje autora, a pre svega njihovu otvorenost ka Drugome, kao i najplemenitiju potrebu za Drugim kao sagovornikom i prijateljem.

Virtuelni susret kao način međusobnog upoznavanja i saznavanja o različitim kulturama

Elektronska pošta omogućuje Kim i Paskalu virtuelni susret u kome glavnu ulogu imaju same reči. A reči su sredstvo razotkrivanja, jer onoliko koliko kažemo o sebi, toliko

⁶ U razgovoru za medije Kim Tui naglašava da je na svako pismo odgovarala instinktivno, bez prethodnog plana.

materijala pružamo sagovorniku da nas upozna. Dakle, pišući, autori *re-kreiraju* sopstveno ja. Bart, Fuko i Derida govore o tom fenomenu da je piščevo ja, zapravo, produkt govora, odnosno jezika (Laouyen [s. a.]). U tom smislu, Kim i Paskal se ponovo stvaraju vodeći uzajamnu korespondenciju.

Njihov virtuelni susret omogućio im je lično upoznavanje, kao i saznavanje o specifičnostima njihovog neposrednog okruženja. Teme su se spontano otvarale i potom razvijale u nekoliko uzastopnih pisama.

Roman je započeo Paskal jednim neobičnim razmišljanjem: o plesu, krajnje neuobičajenoj temi za nekoga ko živi u ratom razorenoj zemlji. Zapravo, ta tema se nametala i imala je krajnje specifičan kontekst. Naime, Paskal je bio na izvesnoj proslavi rođendana u jednom jerusalimskom baru, u kome je bila loša muzika, pa mu se nije plesalo. Ova inicijalna misao podstakla ga je da pomisli na svoju bremenitu Frančesku, koja je u trenutku dok on o ovome razmišlja daleko u Italiji, u slobodnoj zemlji u kojoj ne padaju bombe, ali koja mu zasigurno zavidi na toj lošoj žurci, kao i na svim drugim izlascima, piću i smehu, pa makar i bez plesa. „Uvek smo igrali”, priseća se Paskal, „igrali smo u vreme bede, igrali usred invazija, ostajali u barovima pod opsadom, jer bi bilo opasno izaći”. (Tui Li, Janovjak: 7) Ali sada, kada je Frančeska daleko, Paskal više nije mario za ples.

Tema se dalje razvija, Paskalova sećanja na ples vezuju se za dan kada su u Daki počele da padaju bombe, a on je kao di-džej trebalo da vodi žur:

„Tog četvrtka otpočeo je rat u Iraku, prvi vatreni udari na Bagdad. Hteo sam da odložim žurku. Ubedili su me, međutim, da se žurka ipak održi, mnogi su je priželjkivali, bila je to jedna od retkih mogućnosti katarze u toj namučenoj zemlji. [...] Teška srca puštao sam muziku i nisam igrao. Kasnije je krenulo bombardovanje Gaze, januara 2009. godine Ramala je bila mrtva. Ni tada nam nije bilo do plesa. Pokušavali smo telefonom da stupimo u kontakt s našim prijateljima pod bombama, ali uspostavljanje komunikacije bilo je nemoguće. Nismo znali ko je mrtav a ko živ.” (Tui Li, Janovjak: 7–8)

Ovaj turobni opis morao se urezati u Paskalovo sećanje. On ga nastavlja konstatacijom da je sada situacija drugačija, da Frančeska očekuje bebu, i da su upravo zato razdvojeni. Daljina ih onemogućava da kao nekada zajedno plešu, i to ga ispunjava tugom i dodaje:

„[...] ali ne razumem zbog čega nisam srećniji, bezbrižniji. Očekujem da osetim dete, da spoznam sreću; a život me trenutno pritiska baš kao što pritiska i Frančeskine bubrege.” (Tui Li, Janovjak: 8)

Nakon ove Paskalove ispovesti Kim prihvata temu i odgovara pismom u kome se priseća detinjstva i vremena kada je poslednji put zaigrala na podijumu. I njeno sećanje obojeno je problemima svakodnevice:

„Svakog vikenda preko mikrofona su se orile iste pesme: nizbežna *Hotel California*, vesela *Lemon Tree* i *Twist and Shout*, sada već klasika. Činilo nam se kao da smo negde drugde, a ne u zamračenoj sali u Hanoju, samo bi nas nestanci struje brzometno vraćali u tu zemlju u jeku izgradnje.

Ako bismo baš imali želju i dalje da igramo, kako se ne bismo vraćali u mučnu vlagu hanojske zime ili u vrelinu soba sa zelenim zavesama od poliestera, odlazili bismo u drugi bar [...]” (Tui Li, Janovjak: 9)

Zapravo, iz pisama saznajemo da oboje autora ples doživljavaju kao izvesnu alhemiju, koja služi da se udalji od svakodnevice. Paskal opisuje kako u Ramali ljudi mnogo igraju, „bez alkohola i bez kompleksa” (Tui Li, Janovjak: 11), primećuje on i nastavlja opisujući svadbeni ples u Jordanu:

„[...] igra [se] pre ručka: čim stignu s venčanja, mladenci otvaraju bal, a onda i gosti pohitaju za njima... Tok je uvek isti, bez obzira da li ste među hirurzima u luksuznom hotelu ili pak među seoskim življem na seoskom trgu.” (Tui Li, Janovjak: 11)

A potom opisuje i atmosferu na drugim svečanostima:

„Muškarci i žene su razdvojeni prilikom najtradicionalnijih ceremonija. Piju se samo koka-kola ili čaj, a ipak nastupa pijanstvo: ples je oslobađanje, ono što opija. Video sam ljude, stare i mlade, kako ruku podruku, obliveni znojem, ustreptalog srca, nabreklih vena, igraju *dabke*, sala se ori od grohotnog smeha i udaraca u instrument zvani *tabla*, šale vrcaju, dlanovi pljeskaju, tu su sve budalaste šale pijanstva i iskreni srećni smeh.” (Tui Li, Janovjak: 11)

Za razliku od ove slike, Kim nam šturo, ali rečito opisuje stanje u njenoj rodnoj zemlji: „Vijetnamci nemaju čari kada plešu, jer veoma retko plešu, gotovo nikada.” (Tui Li, Janovjak: 13) Kim je prvi put videla ples kada je imala tri ili četiri godine. Kasnije, nakon posete jednom klubu, u kome su izvesne kelnerice odevene u *ao dai*, odeću „besramnog kroja” sa tri umesto sa dva peša, s prorezima ne samo sa strane nego i po sredini, sve do pupka, preko dugačkih i širokih pantalona, Kim je shvatila koliko im je zavidela, naročito kada su se uz ples koji su izvodile postepeno oslobađale pojedinih delova odeće. To je razumela kao najlepše oslobađanje od svih stega, kao izraz potpune slobode. Po povratku kući, nakon kupke, umotana u peškir, Kim, kojoj je tada bilo svega pet-šest godina, zaplesala je na krevetu i sa radošću izvijala kukovima, oponašajući svoje „heroine” iz kluba. Najveću radost osetila je kada se peškir našao na podu. Mnogo vremena kasnije, navodi Kim u svom pismu, uvidela je kako joj je taj snažni osećaj sreće i slobode mogao da donese samo ples.

Dakle, pišući o nečemu naizgled banalnom – o plesu, naratori dotiču veoma važne teme, poput rata, narodnih običaja ili slobode. Psihoanalitičkim pristupom analizi sadržaja pisama, moglo bi se doći do definicije dva kulturna obrasca, „istočnog” i „zapadnjačkog”, koji su otelotvoreni u naratorima-protagonistima ovog romana. No, za površnog čitaoca njihove anegdote su samo mozaik ličnih crtica iz života. Za pronicljivog čitaoca pak, one pokazuju koliko je identitet pojedinca satkan od velikog iskustvenog i emotivnog šarenila.

Urbani prostor kao tvorac kulturnog identiteta

Jedna od osobenosti ovog romana ogleda se u tome što autori-naratori-akteri događaja o kojima svedoče sva svoja iskustva vezuju za određeni prostor. Njihova sećanja po pravilu su geografski definisana, tako da se čitava njihova prepiska može tumačiti kao mesto prepletaja brojnih urbanih prostora iz čitavog sveta, kao izvesnih ličnih prostora („njihovih” gradova), utisnutih u najdublje biće jednog, odnosno drugog naratora-protagoniste. Urbani prostor je neodvojivi deo njihovog bića i, čini se, najaktivniji faktor u izgradnji kulturnog identiteta dvoje autora.

Kim i Paskal su svojevrsni pisci-nomadi, čija domovina je nejasan pojam, jer se proteže na različite kontinente, te delo koje stvaraju pripada migrantskoj književnosti *par excellence*, gde se jasno uočava sva složenost definisanja kulturnog identiteta pojedinca koji ne pripada samo jednom kulturnom kontekstu. Dvoje autora ovog romana u svom životnom iskustvu imaju osećaj svojevrsne „ljudske dijaspor”. Oni su putnici, koji za sobom ostavljaju zemlje, a sa njima i deo svog identiteta. U novoj sredini su stranci, čiji se život odvija kao u mehuru – u odvojenom, drugačijem i zatvorenom svetu. Ti „enklavni uslovi” života nalikuju životu Kiminog sina Anrija, koji pati od autizma i sa kime se ona poredi. Ona ga razume ne samo kao majka, nego i kao imigrantkinja, koja deli sličnu sudbinu zatvorenosti u svom svetu.

U romanu se i Kim i Paskal osvrću na svoju bezdomnost, kao na nešto uobičajeno u njihovim životima, te se iz pisma u pismo prostorna distanca između Jordana, Rima, Montreala, Ramale, Meksiko Siti i drugih gradova i prostranstava skokovito i s lakoćom prelazi. Na taj način, „njihovi gradovi” postaju pozornice na kojima su se odvijale za njih važne predstave, bilo da su sâmi bili učesnici ili posmatrači. Ono što se urezalo u njihovo sećanje i biće boraveći u tim gradovima postalo je sastavni deo njih samih, njihov duhovni i mentalni багаж, koji se više ne odvaja od njih.

Tematska akumulacija

Klupko sećanja se odmotava i gradi sliku o odnosu prema brojnim pitanjima. Kim i Paskal razgovaraju o ličnim i o filozofskim temama, kao i o surovim uslovima života. Ne zaobilaze ni temu pisanja, koja ih na poseban način zaokuplja. Zatim razmišljaju o zidovima koji dele grad (takozvanim *checkpoints* u Jordanu ili o Berlinskom zidu), o ratu, o (ne) mogućnosti života nakon odslužene zatvorske kazne, o kolonizaciji, o rasama, o bekstvu iz zemlje u kojoj vlada diktatura, o egzilu, o važnosti imena ili prezimena koje nose, o krizi identiteta, o važnosti prijateljstva, o običajima, o bojama, o muzici, o detinjstvu, o unutrašnjoj lepoti, o potrebi da se putuje, o knjigama koje vole, pa čak i o fotografu koji se specijalizovao za slikanje oblaka... Kim i Paskal pišu, dakle, o najrazličitijim temama, po pravilu veoma živo i sa puno duše. Kim, koja ranije nije imala nikakvih saznanja o Palestini, s iskrenošću konstatuje: „[...] iz tvojih reči, i između njih, izbija dim, ne samo dim eksplozija, već i dim peći i para iznad čaja koji se puši, toplota koje neće biti u novinskim naslovima.” (Tui Li, Janovjak: 19)

Poseban krug tema otvara pitanje sudbine emigranata. Kim je sa roditeljima prebegla iz komunističkog Vijetnama preko Malezije u Kanadu, a Paskal je sin čoveka koji je izbegao iz Slovačke. O temi egzila oboje govore s utiskom da izgnanici iz domovine žive u svojevrsnom mehur, učeuren i sopstveni svet, kako Kim navodi „svet nametnute tišine”, nalik na autistični mehur njenog osmogodišnjeg sina. Taj osećaj ima i Paskal, iako nije bio izbeglica, ali jeste nebrojeno puta menjao dom, konačno osećajući sav teret bezdomnosti i svog nejasnog identiteta:

„Često bi me, mnogo vremena posle učeurenog detinjstva, obuzimao utisak da živim u mehur. Te različitosti: Slovak u Švajcarskoj, Švajcarac u Francuskoj, Francuz na nekom drugom mestu, izgnanik u Aziji, bogat među siromašnima.” (Tui Li, Janovjak: 56)

Paskal i Ramalu u kojoj boravi⁷ poredi sa mehurom, „jer je u njoj život jednostavniji nego na nekom drugom mestu u Palestini, i sama Palestina, geto utisnut u zemlju koja se zatvara u prisećanju na druga geta.” (Tui Li, Janovjak: 57) Paskala čitav tamošnji život podseća na ruske babuške: „Iza svake prepreke, iza svakog zida uzdiže se drugi; kako izaći iz svega toga, izaći iz sebe samoga?” (*Ibid*) To je ujedno i kratki siže ovog romana: potraga za osvetljavanjem kutaka sopstvenog bića i za izlaženjem iz samoga sebe.

*
* *
*

⁷ U stvarnosti, Paskal Janovjak je živio u Ramali od 2005. do 2011. nakon čega je za novo mesto boravka odabrao Rim.

Roman *A sada ti* predstavlja svojevrсни susret različitih prostora i kultura. Iskazi koji se smenjuju u ovom epistolarnom romanu su lični, imaju ispovedni karakter. Pisma omogućavaju razotkrivanje stavova i emocija pojedinca, ali i ukrštanje dveju sudbina, kao i njihovo naporedno sagledavanje. Jedan iskaz deluje podsticajno na drugog učesnika u komunikaciji, koji gotovo paralelno (pre)ispituje svoju s(a)vest i svoj život. Konačni cilj zajedničkog diskursa jeste sâm proces samoosvešćivanja dvoje autora-protagonista. To je prosede koji u isto vreme omogućava da se i čitalac priključi procesu samovrednovanja i (re)valorizacije opštih stavova i predrasuda koje važe u sredini u kojoj živi, čime prepiska satkana od anegdota izlazi iz okvira ličnog i dobija jednu širu, univerzalnu vrednost. Na taj način, susret jednog vijetnamsko-kvebečkog intimističkog sveta sa švajcarsko-francusko-slovačkim intimističkim svetom, postaje pretpostavka za neka nova susretanja, sa ličnim univerzumom svakog narednog čitaoca.

Literatura

- Freud, Sigmund (1899). „Sur les souvenirs-écrans”, in *Névrose, Psychose et Perversion*. Paris: PUF. 113–132.
- <<http://lapresse.ca/arts/livres/201109/07/01-4432148-kim-thuy-et-pascal-janovjak-de-crits-et-damitie.php>> (Objavljeno 7. septembra 2011. u 08:19h)
- Laouyen, Mounir. „L'autofiction: une réception problématique”, in *Frontières de la Fiction. Fabula*: <<http://www.fabula.org/forum/colloque99/208.php>>
- Lejeune, Philippe (1975). *Le pacte autobiographique*. Paris: Les Éditions du Seuil.
- Ruse, Žan (1995). *Narcis romanopisac*. Prevela s francuskog Jelena Novaković. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ruse, Žan (1993). *Oblik i značenje*. Preveo s francuskog Ivan Dimić. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tui Li, Kim i Paskal Janovjak (2012). *A sada ti*. Prevela s francuskog Ivana Arandelović. Beograd: Clio.
- Thúy, Kim et Pascal Janovjak (2011). *Á toi*. Montréal: Les Éditions Libre Expression.
- Veinstein, Alain et Serge Doubrovsky (2011). „Alain Veinstein reçoit Serge Doubrovsky”, in *France Culture. Du jour au lendemain* (radio-emisija, emitovana 27. aprila 2011. u 23:30h): <<http://www.franceculture.fr/emission-du-jour-au-lendemain-serge-doubrovsky-2011-04-27.html>>
- Žmegač, Viktor (2004). *Povijesna poetika romana*. Zagreb: Matica hrvatska.

Diana Popović

ENCOUNTER OF DIFFERENT WORLDS IN NOVEL „À TOI” BY KIM THÚY
AND PASCAL JANOVJAK

Summary

This paper focuses on novel „À toi” by Kim Thúy and Pascal Janovjak, published in 2011. This is a book of email correspondence between two authors from different backgrounds: Kim who was born in Vietnam and was immigrated to Canada, and Pascal, the son of a French mother and a Slovakian father, who was born in Switzerland and studied throughout Europe. They share mutual desire to communicate and explain their complex cultural heritage, relationship with language, migration, nationalism and profound sense of displacement. This novel is a cultural mosaic and kind of literature without borderlines.

BILINGVISMUL CREATOR SÂRBO-ROMÂN¹

Rezumat: În Voivodina există câțiva poeți care au devenit cunoscuți abia atunci când au început să scrie în limba adoptată, limba mediului, în cazul nostru limba sârbă. Abia atunci când au optat să-și scrie opera lor în limba țării de adopție, în sârbă, păstrând însă un permanent contact cu spațiul cultural românesc, au putut ieși din anonim. Pe de altă parte, există scriitori bilingvi care provin din limbi fără circulație și din literaturi minore/ marginale, care adoptă o limbă de circulație internațională pentru a se afirma într-o literatură centrală/ majoră. Acești scriitori, spre deosebire de România, astfel de scriitori sunt rari în rândul minorității naționale române din Voivodina. Aici îl putem încadra pe Ion Miloș care, fiind bilingv din naștere (limba română și sârbă), a optat să-și scrie opera în limba suedeză (după plecarea sa și stabilirea în altă țară). În lumea modernă și contemporană, fenomenul bilingvismului creator se dezvoltă odată cu intrarea în contact cu mediul literar/ cultural al limbii de adopție. Adoptarea unei limbi de creație de către un scriitor înseamnă o despărțire de trecutul său literar și asumarea personală a viitorului într-o altă literatură sau cultură.

Cuvinte cheie: bilingvism creator, literatura, cultură, Voivodina

Valorizarea interculturalității și a bilingvismului ajută individul să înțeleagă mai bine cultura în care s-a format și să-și găsească mai ușor locul în marea familie europeană. În ultima perioadă, în procesul de modernizare a întregului sistem educațional, în Voivodina se încurajează studiul limbilor materne și al limbilor străine, oferind un exemplu de interculturalitate și bilingvism. Limba literară folosită în Voivodina, în raport cu limba literară vorbită în România, își are specificul ei datorită bazei dialectale și condițiilor în care se formează, de aceea putem considera că munca artistică a scriitorilor bilingvi este și mai complicată, mai mult pentru că majoritatea scriitorilor din Voivodina vorbește în grai. Limba folosită de scriitorii din Voivodina este împărțită pe regiuni și cuprinde particularități lexicale locale, regionale și expresii idiomatice folosite frecvent de localnici. Scriitorii

¹ virginipopovic@yahoo.com, puiabadesku@gmail.com – Ovaș rad je realizovan u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, br. projekta 178002, finansiran od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

provin din din regiuni în care se utilizează graiurile românești prezente în acest spațiu, iar despre aceste particularități ale limbii s-au ocupat mai pe larg unii lingviști care au arătat în aceste cercetări că populația românească din Banat are la bază trei straturi dialectale: unul bănățean, altul ardelenesc și altul oltenesc. În satele de origine ardelenescă, graiul pe care îl vorbește populația este mai aproape de limba literară decât acela pe care îl vorbește populația din satele autentic bănățenești. De aceea, limba operelor artistice, folosită de scriitorii din Voivodina nu este unitară, ea se deosebește în dependență de mediul din care provine scriitorul. Mediul urban și mediul rural au un rol enorm și o mare influență asupra limbii literare din Voivodina. Literatura română din Voivodina se manifestă în afara spațiului limbii materne, valorile ei fiind recunoscute și apreciate, atât în România cât și în spațiul lingvistic nematern. În acest spațiu care ține de zona balcanică, producția literară se face cu nuanțe timide, iar scrisul românesc din Banatul sârbesc, în raport cu limba literară vorbită în România, își are specificul lui datorită bazei dialectale și condițiile în care se formează și datorită faptului că aproape toți scriitorii vorbesc în egală măsură limba română și limba sârbă.

Pentru a vorbi în general despre bilingvism, trebuie mai întâi amintită noțiunea de monolingvism și de limbă. Limba este un sistem de simboluri cu ajutorul căreia un individ descrie lumea reală care îl înconjoară, la fel și lumea sa interioară, dar și relațiile și influențele lor reciproce. Valoarea unei limbi provine de la importanța ei pentru persoana care o învață și o folosește în mediul înconjurător și cu alți oameni, fiind cel mai important instrument pentru formarea noțiunilor. Bilingvismul creator este întâlnit la scriitorii care și-au scris/ își scriu cărțile în două limbi diferite. De cele mai multe ori, prima dintre ele este limba *maternă*, iar a doua este o limbă *adoptată* din diferite motive biografice sau personale. Definirea limbii materne este foarte complicată, însă în genere, limba maternă este limba „învățată și vorbită din copilărie, transmisă de la părinți” (DEX). Cel mai des se spune că limba maternă este limba în care gândim, visăm și socotim.

Utilizarea limbii materne și nematerne depinde de starea numerică a populației și de răspândirea teritorială a acesteia. Aceste momente generează deosebiri în motivarea socială a utilizării limbii materne și nematerne atât pe relația limba naționalității și limba sârbă [...]. Factorii micromediului (familia) și macromediului (societatea) care determină utilizarea unei limbi sunt: starea materială, nivelul cultural, procesul educativ-instructiv. Fenomenul discutat mai este în funcție și de [...] vârstă, profesie, mediul lingvistic și social (Magdu 1982: 183).

În Voivodina există câteva nume de poeți care au devenit cunoscuți abia atunci când au trecut să scrie în limba adoptată, limba mediului, în cazul nostru limba sârbă. Abia

atunci când au optat să-și scrie opera lor în limba țării de adopție, în sârbă, păstrând însă un permanent contact cu spațiul cultural românesc, au putut ieși din anonim. Pe de altă parte, există exemple când scriitorii bilingvi provin din limbi fără circulație și din literaturi minore/ marginale, adoptând o limbă de circulație internațională pentru a se afirma într-o literatură centrală/ majoră. Acești scriitori, spre deosebire de România, astfel de scriitori sunt rari în rândul minorității naționale române din Voivodina. Aici îl putem încadra pe Ion Miloș care, fiind bilingv din naștere (limba română și sârbă), a optat să-și scrie opera în limba suedeză (după plecarea sa și stabilirea în altă țară). Abia în lumea modernă și contemporană mai ales, fenomenul bilingvismului creator se dezvoltă abia când începi să intri în contact cu mediul literar/ cultural al limbii de adopție. Adoptarea unei limbi de creație de către un scriitor înseamnă o despărțire de trecutul său literar și asumarea personală a viitorului într-o altă literatură sau cultură. Această schimbare de limbă nu presupune o schimbare de identitate pentru că identitatea și specificul național pot fi exprimate și într-o altă limbă decât cea maternă. În România, în grupul de scriitori despre care putem spune că aparțin acestui bilingvism creator sunt Panait Istrati, Benjamin Fundoianu, Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Emil Cioran, Eugen Ionescu și mulți alții. În Voivodina, putem enumera trei scriitori care aparține acestui bilingvism creator: Petru Cârdu, Florica Ștefan și în mai mică măsura Vasko Popa (care a scris doar câteva poezii în limba română).

Petru Cârdu, poet din Voivodina familiarizat cu curente literare moderne europene, înscris pe linia suprarealismului, cu o extraordinară cunoaștere a avangardei poetice (în-deosebi a celei românești, pe care a interiorizat-o prin traduceri proprii în Serbia), scrie o poezie care propune un univers liric distinct de cel de până atunci în acest spațiu geografic, „primul care se racordează programatic la postmodernism prin jocul fascinant al ansamblurilor moștenite [...] din avangarda românească” (Dan 1997: 20). Într-un interviu, își destăinuie felul de a fi, posibilitatea și destinul său de a scrie paralel în două limbi: română și sârbă². A studiat la București și la Belgrad, astfel venind în contact direct cu școlile de poezie din cele două capitale, încât pune în mișcare mai multe tehnici poetice, influențate

2 „Când scriu în limba sârbă, uit limba mea maternă pentru o oră, două sau trei. Numai așa poți să scrii într-o altă limbă sau să traduci și nimeni să nu observe că ești *străin*. Dacă Franz Kafka a fost minoritar, atunci îmi permit și eu să fiu minoritar. Dar vă întreb, față de cine minoritar? [...] A trăi în două spiritualități nu e ușor, dar dacă vrei să nu fii minoritar și să dialoghezi literar de la egal la egal nu-ți rămâne decât să cucerești capitala țării în care printr-o întâmplare te-ai născut și tot printr-o întâmplare trăiești. Nu știi dacă scriam poeme mai bune dacă mă nășteam între Italia și Elveția sau între Franța și Belgia, de pildă. Important e cum scrii și ce scrii. Nu mi-am propus să mă pierd între două luntre, ci dimpotrivă, să călătoresc în ambele” (Din interviul Mirelei Giura cu Petru Cârdu, publicat în revista „România Literară”, nr. 38, 2008).

pe de-o parte și de un număr mare de traduceri pe care le realizează, observație la care însuși poetul a răspuns. Singur spune că el nu este un traducător, „ci unul dintre aceia care își tratează tema” (Giura 2008: [p.n.]), care, după părerea sa tema altcuiva poate aparține unei culturi sau alteia, iar datoria fiecărui creator care cunoaște o limbă străină este să transpună în limba aceasta poezia unuia ori a mai multor confrați de-ai săi. Deseori criticii literari au spus că Petru Cărdu este caz special, întrucât traducând adesea, o face din limba lui maternă într-o altă limbă, din română în sârbă, la care însuși poetul a răspuns că traducerile nu se fac dintr-o limbă într-alta, ci dintr-o cultură într-alta. Ca să facă acest lucru, este nevoit să uite limba maternă (ceea ce e totuși imposibil), dar imposibil ar fi s-o facă altul. La fel se poate vorbi despre Vasko Popa ale cărui poezii în limba română, însuși Petru Cărdu le-a cules, le-a tradus din română în sârbă și, mai la urmă, le-a publicat în volumul *Rumunske i druge pesme/ [Poezii românești și alte poezii]*, Vârșeț, KOV, 2002.

Poet de naționalitate română, afirmat ca poet sârb, își face studiile și la Belgrad și București unde vine în contact cu nume ilustre din literatura suprarrealistă română: Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun. Pentru Vasko Popa, poetul „are misiunea, prin cuvânt, să corecteze *fragmentarea și cruzimea*, semne ale declinului” (Aretzu 2009: 9). Semnificativă a fost relația lui Vasko Popa cu Nichita Stănescu și cu un număr însemnat de poeți șaizeciști români. Opera lui Vasko Popa a produs o cotitură importantă în literatura sârbă (limba în care a optat să-și înscrie opera), influențând întreg spațiul balcanic: *un poet al esențelor și rafinamentului, al limpezimilor adânci, Vasko Popa este un înnoitor al liricii sârbe, un spirit estetizant și modern, deschis unor multitudini de tendințe „avangardiste”* (Agache 2010: 98). Vasko Popa, la început a scris poezii în română, poezii care perioadă lungă nu au fost publicate (cum am spus mai sus, până în 2002), apoi scrie în limba sârbă, în limba care și-a putut afirma mai bine talentul său de poet. El „trăiește în ambele literaturi, sârbă și română, în prima prin opera sa poetică, în a doua, prin excelență, grație vocației sale de inițiator și fondator al mișcării literare românești din Voivodina”³ (*Ibidem*: 99).

Cunoscută poetă de limba sârbă, Florica Ștefan, descoperită de Vasko Popa la un concurs literar pentru elevii de liceu, cu un șir întreg de volume de poezii publicate în această limbă și traducătoare în sârbește a *Țării luminilor* de Magdei Isanos, redactor pentru un timp la revista „Polja” din Novi Sad, ziaristă la Postul de Radio Novi Sad, începe să scrie

3 Vasko Popa a fost președinte al Cercului Literar *Lumina* (1946–1947), primul redactor-șef al suplimentului *Libertatea Literară*, ulterior al revistei *Lumina*, președinte al Secției de Presă a Uniunii Culturale a Românilor din Banatul iugoslav (care a editat săptămânalul *Libertatea*, președinte al *Comunei Literare Vârșeț (KOV)*, membru al Academiei Sârbe de Știință.

în limba română, ca apoi să aleagă limba sârbă. Debutul ei editorial în limba română s-a produs în 1949 cu *Cântecul tinereții* și *Lacrimi și raze* (1953), ambele tipărite la Vârșeț, iar debutul în limba sârbă în 1956 cu volumul *Tako sam se rodila* [*Așa m-am născut*]. Florica Ștefan, în volumele de poezii în limba română, a avut „sentimentul de apartenență la spațiul literar iugoslav”, fiindcă în primele poezii nu a imitat „niciun clasic” dar „nici pe vreun scriitor român contemporan”, fiind „conștientă de comunicarea limitată, restrânsă, în limba română”, dându-și seama că nu poate crea în limba pe care o învață din cărți „ci de pe urma limbii care se aude pe stradă, în tren, la piață, de pe urma limbii în care se exprimă viața cotidiană, ființa ei socială, politică și spirituală”. Din dorința de a avea cititori și de a se adresa contemporanilor, s-a decis „definitiv pentru limba sârbocroată” (Ștefan 1990: 33), simțind cadrul îngust minoritar neadecvat afirmării personalității sale poetice, a optat să-și înscrie opera în limba sârbă, devenind una dintre cele mai cunoscute și una dintre cele mai apreciate scriitoare din literatura sârbă. Este considerată de numeroși istorici și critici literari români și sârbi o autentică voce lirică contemporană a literaturii sârbe dar și a celei române din Voivodina, scriitoarea fiind un adevărat model de interferență dintre cele două culturi, sârbă și română.

Pe lângă cei trei scriitori care *pot fi considerați drept reprezentanți de seamă ai bilingvismului creator* din Voivodina, Petru Cârdu, Vasko Popa și Florica Ștefan, desigur că se pot adăuga și mulți alții care au publicat poezii sau texte în proză și într-o limbă și în alta, precum sunt Radu Flora, Ileana Ursu Nenadić, Ioan Flora, Miljurko Vukadinović, Adam Puslojić, Dušan Bajski, Ivo Muncian, Slavomir Gvozdenović, care sunt membrii Uniunii Scriitorilor Români din România și totodată a Uniunii Scriitorilor din Serbia, prezenți în numeroase antologii în România și Serbia, traduși din sârbă în română, dar și din română în sârbă, devenind adevărați promotori ai celor două culturi și literaturi.

Bibliografie

- Agache, Catinca (2010). *Literatura română din Voivodina*. Panciova: Editura Libertatea.
- Cârdu, Petru (1976). *Să ai un suflet bilingv*. Analele Societății de Limba Română. Zrenjanin: Societatea de Limba Română din P.S.A. Voivodina.
- Chioaru, Dumitru (2013). *Bilingvismul creator. Studii de literatură comparată despre scriitori de expresie română și franceză*, Cluj-Napoca: Editura Limes.
- Dan, Mariana (1997). *Sufletul universal nu are patrie*. Belgrad: Institutul pentru Editarea Manualelor.
- Magdu, Lia (1982). „Unele aspecte ale bilingvismului manifestate în Voivodina”. Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. Sv. 4: 241–247.

- Giura, Mirela (2008). *Interviu cu Petru Cărdu*, „România Literară”, An XL, nr. 38, 26. 9. 2008 – 3. 10. 2008.
- Dărbăuș, Carmen & Popović, Virginia (2012). *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*. Novi Sad – Cluj: Fond Europa – Risoprint.
- Păun Octav, Lăzăreanu Simeon (1995). *Intrarea în casă*. Antologia poeziei românești din Iugoslavia, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Popa, Ștefan N. (1997). *O istorie a literaturii române din Voivodina*. Panciova: Editura Libertatea.

Virginia Popović, Marina Puja Badesku

CREATIVE BILINGUALISM IN VOJVODINA

Summary

There are in Vojvodina few poets who became known when they started to write in the environment language, in our case Serbian. Only when they choose to write their works in the language of the host country, in Serbian, while maintaining a permanent contact with the Romanian cultural space, they became known. On the other hand, there are writers who come from bilingual minor/ marginal language and literature and adopt an international language to assert to a central/ major literature. These writers, unlike Romania, are very few in Vojvodina, apart from Ion Miloș who is bilingual from birth (Romanian and Serbian) and chooses to write in Swedish (after his departure and setting in another country). In the modern and contemporary world, the phenomenon of creative bilingualism develops when it comes in contact with the literary / cultural environment adopted language. Adopting a creative language by a writer means a separation from his literary past and personal integration in the future of other literature or culture.

JEZIK MRŽNJE U SRPSKIM I HRVATSKIM DNEVNIM NOVINAMA I NJIHOVIM *FEJSBUK* IZDANJIMA¹

Apstrakt: Cilj rada bio je markacija jezika mržnje u šest štampanih medija i njihovim *Fejsbuk* izdanjima u Srbiji i Hrvatskoj. Jezik mržnje najčešće je bio markiran u naslovima i u tekstu novinara. Iako se očekivalo da će se ovakav tip jezika najčešće javljati u tekstovima o srpsko-hrvatskim i srpsko-albanskim odnosima (u konteksima lupanja ćiriličnih tabli u Hrvatskoj, odnosno kampanji za lokalne izbore na Kosovu), to se nije desilo u značajnijoj meri. Na osnovu analize može se konstatovati da novinari često nisu ni svesni da upotrebom politički nekorektnog govora u javnoj sferi, kroz medije, doprinose diskriminaciji u društvu.

Ključne reči: jezik mržnje, govor mržnje, politički nekorektan govor, mediji.

1. UVODNE NAPOMENE

Tridesetak učenika srednjih škola, kao i desetak novinara, učesnika projekta *Orijentacija: Napred!* iz Slavonije i Vojvodine, obavili su u oktobru 2013. monitoring po tri dnevna lista iz Srbije i Hrvatske i njihovih *Fejsbuk* izdanja. Cilj projekta jeste „podizanje svesti mladih u multikulturalnom, pograničnom regionu Srbije i Hrvatske o posledicama rastuće popularnosti ekstremističkih desno orijentisanih organizacija, kao i uvećavanje kapaciteta mladih predstavnika socijalnih, političkih i medijskih organizacija u cilju rešavanja ovog zabrinjavajućeg problema”.²

2. CILJ RADA I DEFINISANJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj rada, ali i monitoringa, kao sredstva koje se upotrebljava kako bi se stekao nepristrasan uvid u karakteristike medijskih sadržaja koji se nude publici, bio je markacija

1 novisad1748@open.telekom.rs – Ovaj rad rezultat je istraživanja u okviru projekta *Orijentacija: Napred!* koji su, uz podršku Evropske unije, realizovali Novosadska novinarska škola i Nansen dijalog-centar iz Osijeka.

2 Izvor: <http://www.novinarska-skola.org/sr/?p=1771> (posećeno: 20. 1. 2014).

jezika/govora mržnje, odnosno politički nekorektnog govora u šest štampanih medija i njihovim *fejsbuk* izdanjima.

Jezik mržnje, govor mržnje ili *politički nekorektan govor*, u medijskom kontekstu, jeste odsupanje od pravila dobre prakse medijskog izveštavanja koje se bazira na istinitom, pravovremenom, izbalansiranom i etičkom pisanju medija o ljudima, događajima i pojavama. Nema jedinstvene definicije govora mržnje. „Komitet ministara Saveta Evrope se u *Preporuci br. 20 o govoru mržnje* iz 1997. usaglasio je da se pod terminom *govor mržnje* podrazumevaju svi oblici izražavanja koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju mržnju među rasama, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji uključujući: netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam, etnocentričnost, diskriminaciju ili neprijateljstvo prema manjinama, imigrantima i ljudima imigrantskog porekla.” (Ružić 2010)³ U dostupnoj literaturi ovaj pojam definisan je slično. Najšire, to je „izražavanje koje sadrži poruke mržnje ili neptrepeljivosti prema nekoj rasnoj, nacionalnoj, etničkoj ili verskoj grupi ili njenim pripadnicima”.⁴ Govor mržnje jeste „obuhvatan naziv za verbalno izražavanje mržnje, šovinizma, ksenofobije, rasizma i drugih kolektivnih negativnih osećanja”. (Bugarski 2001: 117) Politički nekorektan govor usmeren na to da se (neko) diskriminiše, omalovažava i vređa, predstavlja „proizvođenje neprijatelja ili učvršćivanje drugoga ili čak suprotnoga kao neprijatelja”. (Prema Veljak 2001)⁵ Diskriminatorni medijski govor jeste „neizbalansirana upotreba medijskih karakteristika i ispolitizovana jezička upotreba”. (Valić Nedeljković 2010: 201) Govor mržnje je takav govor „kojim se izražava, zagovara i ohrabruje, zatupa ili podstrekuje mržnja prema određenim pojedincima koje odlikuju neke zajedničke osobine”. (Parekh 2006: 214) Klasičan obrazac za govor mržnje jeste „uvreda grupe ljudi, gde je motiv za uvredu pripadnost određenoj grupi. (M. Drašković 2010: 147 prema Hainze 2006: 577) Posledica govora mržnje jeste „izazivanje negativnog osećanja kod svih (ili većine) članova grupe kojima je upućen [...], te se na taj način kreira ambijent socijalne diskriminacije”. (Vasović 2002: 17)

3 Tekst dostupan na: <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir> (posećeno: 20. 1. 2014).

4 Definicija YUKOM-a – Komiteta pravnika za ljudska prava. Dostupno na: <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=24&idSubSek=70&id=1&status=drugi> (posećeno: 20. 1. 2014).

5 Tekst dostupan na: http://gayecho.com/aktivizam.aspx?id=3277&grid=2001&page=8#.UvFko_v-a3Y (posećeno: 20. 1. 2014).

Sa druge strane, nalazi se politički korektan govor/jezik koji je usaglašen sa zahtevima datim u *Deklaraciji Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima*: da niko ne može biti diskriminisan pomoću jezika. (Prema Savić 2004: 3–8, Savić 2009: 7–8, Pralica 2009: 35) S obzirom na to da u Srbiji ne postoji dogovor ili neki propis o nediskriminatorskoj upotrebi jezika, važno je da građani i novinari postanu samosvesni. Kako to često podvlači Svenka Savić, „jezik se neprestano menja, a *Kodeks neseksističke upotrebe jezika* predstavlja doprinos i zov u opštoj akciji za izradu jednog velikog kodeksa za upotrebu politički korektnog govora u srpskom jeziku”. (Pralica 2005:10)

3. METODOLOGIJA

Prilikom monitoringa politički nekorektnog govora u dnevnim novima u Srbiji i Hrvatskoj korišćena je metoda kvantitativno-kvalitativne analize medijskog diskursa (AMD), kao istraživački postupak za objektivni, sistemski i kvantitativan opis očevidnog sadržaja komuniciranja ovog medija sa publikom. AMD izučava društvo i proučava koje vrste interakcija tekst (medijski proizvod) uspostavlja između ljudi i sveta i između moćnih (vlasti, većine) i onih koji to nisu (publike, to jest u ovom slučaju čitalaca, odnosno posetilaca društvenih medija). (Prema Matheson 2005: 1–3) Analizom sadržaja u medijima možemo mnogo da saznamo o društvenim problemima i stereotipima koji se oslikavaju kroz jezik i komunikaciju. (Prema Bell, Garrett 2001: 3) S obzirom na to da medijski diskurs *kruži* unutar institucija i među njima i da je i da je ukorenjen u svakodnevici, diskurs nije govor proizvod, već proces. Tekst je deo diskursnog procesa, tako da se mora posmatrati unutar nekog konteksta. (Prema Talbot 2007: 5–10) Jedinica analize u ovom istraživanju jeste *novinski tekst*, koji je uključivao i naslov, nadnaslov, podnaslov, antrfile, fotografije, kao i druge dodatke u vidu opreme.

Za potrebe analize konstruisan je kodeks (kodni list) koji se bavio isključivo konkretnim elementima politički nekorektnog govora:

1) *leksikom*, 2) *naslovima koji ne odražavaju suštinu teksta*, 3) *pozicijom teksta u odnosu na ostale sadržaje u novinama koja nije primerena takvom tekstu*, 4) *pogrešnim fokusom teksta, obimom teksta koji ne odgovara značaju*, 5) *relevantnim akterima koji nisu direktno citirani*, 6) *indirektnim citatima koji ne odgovaraju suštini izlaganja aktera*, 7) *potpunim izostankom marginalizovanih grupa iz sfere interesovanja medija*, 8) *navođenjem rasne, rodne, nacionalne, obrazovne, socijalne pripadnosti aktera kada/iako to nije suština teksta*, 9) *neodgovarajućom upotrebom rodno senzitivnog jezika koja se može smatrati jezikom mržnje*, 10) *prekoračenjem praga privatnosti i izostajanjem dobrog ukusa (ismevanje osobe)*, 11) *diskriminatornim fotografijama*.

4. KORPUS

Istraživanje je obuhvatilo prikupljanje korpusa, a potom i kodiranje tekstova dnevnih novina i to iz Srbije: *Kurira*, *Večernjih novosti* i *Dnevnika*, a iz Hrvatske: *Jutarnjeg lista*, *Večernjeg lista* i *Glasa Slavonije*, kao i izdanja *Kurira*, *Večernjih novosti*, *Jutarnjeg lista* i *Večernjeg lista* na stranicama društvene mreže *Fejsbuk*. Monitoring je sproveden od 7. do 13. oktobra 2013. kada su praćena izdanja pomenutih dnevnih novina, kao i sadržaji koje su ti mediji plasirali na svojim *Fejsbuk* stranicama.

Politički nekorektan govor ukupno je markiran u 214 tekstova, od čega je 131 tekst na stranicama dnevnih novina, a 83 na *Fejsbuk* stranicama tih medija. Pojedinačno, najveći broj tekstova sa jezikom mržnje (51) markiran je u *Kuriru – Fejsbuk izdanju*, a najmanje (6) u *Jutarnjem listu – Fejsbuk izdanju* (videti tabelu):

Medij	Broj tekstova sa elementima jezika mržnje/ politički nekorektnog govora
<i>Kurir</i> novine	26
<i>Kurir Fejsbuk</i>	51
<i>Večernje novosti</i> novine	20
<i>Večernje novosti Fejsbuk</i>	14
<i>Dnevnik</i> novine	18
<i>Jutarnji list</i> novine	31
<i>Jutarnji list Fejsbuk</i>	6
<i>Večernji list</i> novine	17
<i>Večernji list Fejsbuk</i>	12
<i>Glas Slavonije</i> novine	19

Tabela: Broj tekstova sa markiranim jezikom mržnje po medijima.

5. ANALIZA I REZULTATI⁶

5.1. Naslov

Analiza je pokazala da su elementi jezika mržnje, odnosno politički nekorektnog govora od svih ponuđenih kategorija iz kodnog lista, najčešće bili markirani u naslovima tekstova i to kod svih medija, sem kod *Fejsbuk* izdanja *Večernjeg lista*. Ovaj rezultat je očekivan s obzirom na to da je naslov mesto u novinama koje prvo skreće pažnju čitaocu i cilj mu je da čitaoca privuče da pogleda, to jest da pročita i ostatak teksta, odnosno da kupi novine. Od ukupno 214 izdvojenih tekstova jezik mržnje je u ukupnom korpusu uočen u čak 189 tekstova (88%) i to kroz kategoriju *naslov*:

- *Mihajlovićeva: Dilas je parazit (Kurir)*
- *Albanci Srbima uzimaju vlast (Večernje novosti)*
- *Borba za dete između Hrvata i Srпкиnje: Sud vratio devojčicu u Zagreb (Večernje novosti Fejsbuk izdanje)*
- *Četnicima staž nije razmatran (Dnevnik)*
- *Za Engleze Dinamo je klub alkoholičara: Lamza je najveći pijanac u nogometu (Jutarnji list – Fejsbuk izdanje)*
- *Da su transparenti na ćirilici, doktori bi već uspjeli u štrajku (Večernji list)*
- *Ne kazivajte di je kamen, jer će Židovi doći po dijamante (Večernji list – Fejsbuk izdanje)*
- *Ćirilica je dolazila na tenkovima u Vukovar (Glas Slavonije)*

5.2. Autor

Jezik mržnje se u ukupnom korpusu na drugom mestu javlja u kategoriji *autorstvo*. Dakle, unutar samog novinskog teksta markirano je prisustvo politički nekorektnog govora u 143 od 214 tekstova (67%) i to u onom delu teksta koji piše sam novinar – autor teksta. Kategorija *autorstvo*, gde je markiran JM, na drugom mestu je po učestalosti, ako posmatramo i pojedinačno i to kod *Večernjeg lista Fejsbuk* izdanja (100%), *Jutarnjeg lista*

⁶ Zbog ograničenog prostora u radu će biti prikazana samo komparativna analiza medija koja obuhvata šest najčešćih kategorija unutar kojih je u ukupnom korpusu uočen jezik mržnje.

Fejsbuk izdanja (83%), *Kurira Fejsbuk* izdanja (76%), *Večernjih novosti Fejsbuk* izdanja (71%), *Večernjeg lista* (70%) i *Kurira* (54%). Tako veliko prisustvo politički nekoretnog govora u delu autorovog teksta zabrinjavajuće je budući da novinar ima veliku odgovornost kada piše određeni tekst. Opšte je poznato da naslove (uglavnom) daju urednici, dok se novinari potpisuju ispod teksta kao autori i odgovorni su za njegov sadržaj. Novinar ponekad može da napiše i neki komentar, odnosno da iznese svoj stav o određenim ličnostima, pojavama i događajima, što zahteva punu odgovornost i svest da je moguće i na taj način nekoga povrediti.

- Primer 1: tekst *Dnevnik Nove TV je prepun afera (Večernji list Fejsbuk izdanje)* govori o tome kako bi voditelji *TV Dnevnika* trebalo da budu „pod jakim sedativima”. Autor kritikuje jednu TV emisiju neprimerenim tonom, kompletan tekst je pisan subjektivno u propagandnu svrhu protiv *Nove TV*.
- Primer 2: u tekstu *Albanci pucali na šumare (Dnevnik)* aludira se na to da su naoružani Albanci sa Kosova, i autor i citat direktno optužuju Albance, iako policija nije ni obaveštena o incidentu.

5.3. Izostanak rekacije aktera nad kojim je izvršen govor mržnje

Još jedan od vidljivijih načina da se dodatno marginalizuje određena ličnost prema kojoj je u tekstu već *upotrebljen* jezik mržnje jeste i da se *ne čuje* ta druga strana. Na trećem mestu po učestalosti jezika mržnje javlja se ova kategorija i to u 120 tekstova (56%). Pojedinačno, ta kategorija je najizraženija kod *Jutarnjeg lista Fejsbuk* izdanja (100%), odnosno u svim tekstovima, a potom u *Glasu Slavonije* (84%), *Dnevniku* (77%), ali i kod *Večernjih novosti Fejsbuk* izdanja (71%), kao i *Večernjeg lista Fejsbuk* izdanja (67%).

- Primer 1: *HDZ: Pupovac je licemjeran (Glas Slavonije)*. U ovom tekstu HDZ kritikuje predsednika Srpskog nacionalnog veća Milorada Pupovca, a novine mu nisu dale mogućnost da odgovori na kritike.
- Primer 2: *Takva je Kina (Večernji list Fejsbuk izdanje)*. U tekstu se kritikuje odnos kineske policije prema osobi koja je invalid. Izostaje rekacija, odgovor kineske policije.

5.4. Leksika

Upotreba pogrdnih reči ili reči neprimerenih kontekstu mesta je, pored ostalog, kategorija kod koje se najeksplicitnije može uočiti politički nekorektan govor. U 98 od 214 tekstova ukupnog korpusa uočen je jezik mržnje u leksici, što čini 46% i svrstava je na četvrto

mesto od kategorija u kojima se javlja. Od toga, pojedinačno, leksika je bila *problematična* najviše kod *Večernjeg lista Fejsbuk* izdanja (92%), *Večernjeg lista* (76%), *Jutarnjeg lista Fejsbuk* izdanja (67%), *Jutarnjeg lista* (64%) i *Dnevnika* (55%) i *Kurira* (50%).

- Primer 1: Jedna vest je cela o ličnom mišljenju šefa Odborničke grupe Srpske napredne stranke u Skupštini Beograda Aleksandra Jovičića o tome kako je (smenjeni gradonačelnik) Dragan Đilas *nervozan i lažov*. (*Dnevnik*)
- Primer 2: Funkcionerka Srpske napredne stranke Zorana Mihajlović za lidera Demokratske stranke Dragana Đilasa kaže da je *parazit*. (*Kurir*)

5.5. Sagovornici

Na petom mestu po učestalosti, u 82 od ukupno 214 tekstova (38%), jezik mržnje je markiran u kategoriji *sagovornici*. Diskriminisanje sagovornika uvek je usmereno protiv nekoga i ima za cilj da verbalno diskredituje njegovu ličnost. Pojedinačno, sagovornici su najčešće diskriminisani kod *Kurira*, *Večernjih novosti Fejsbuk* izdanja, *Dnevnika* i *Jutarnjeg lista Fejsbuk* izdanja (po 50%).

- Primer 1: u tekstu u kome se kritikuje Rimokatolička crkva i gde se poziva javnost da tu crkvu treba da finansiraju samo vernici, a ne svi građani Hrvatske kaže se u delu citiranog teksta sagovornika: *bahatih, umješnih i nepravедnih moćnika koji se dodvoravaju bogataškim i političkim lobijima, a ne mare za ljude u nevolji*. (*Jutarnji list Fejsbuk izdanje*)
- Primer 2: u tekstu o kritici nekanonske Crnogorske pravoslavne crkve (CPC) prema vasseljenskom i carigradskom patrijarhu Vartolomeju: potpredsednik Saveta CPC Stevo Vučinić: *Poručujemo mu da se njegove kompetencije završavaju na granicama Turske, čiji je državljanin. Vartolomej treba da zna da nam nikada u istoriji nije Turčin rešavao crkvena pitanja, pa neće ni sada*. (*Kurir*)

5.6. Fotografija i navođenje osobine aktera koja nije bitna za javnost

Ove dve kategorije nalaze se na šestom mestu po učestalosti jezika mržnje. Obe kategorije markirane su u po 78 slučajeva što čini 36% ukupnog korpusa. Po zastupljenosti u praćenim medijima, neprimerena fotografija najčešće se javlja u *Glasi Slavonije* (69%), *Jutarnjem listu* (55%) *Fejsbuk* izdanju *Kurira* (39%) i *Dnevniku* (33%). Iz primera koji slede vidi se da se jezik mržnje odlikuje neprimerenim ponašanjem lica koje je na fotografiji, prikazivanjem erotskog sadržaja i obnaženih tela, prikazivanjem osoba sa invaliditetom, prikazivanjem dece u kontekstu marginalizovane grupe, kao i leševa životinja.

GUZONJIN SIN: Najarogantniji tinejdžer sveta (Kurir, 7. 10. 2013)

MORBIDNO GOJAZNE ŽENE NAMJERNO SE DEBLJAJU: Smatraju da su prekrasne (Jutarnji list, 9. 10. 2013)

STRAVA I UŽAS: Muškarac si pilom odrezao nogu! (Jutarnji list, 11. 10. 2013)

ROMSKI JEZIK U ŠKOLAMA U CELOJ SRBIJI (Dnevnik, 13. 10. 2013)

ODSTRIJELILI DIVLJAC BEZ DOZVOLE (Glas Slavonije, 8. 10. 2013)

Navođenje osobine aktera koja nije bitna za javnost još jedan je oblik diskreditovanja i diskriminisanja ličnosti. Najčešće je jezik mržnje pod ovom kategorijom bio prisutan kod *Večernjeg lista Fejsbuk* izdanja (67%), *Kurir Fejsbuk* izdanja (51%), *Kurira* i *Jutarnjeg lista Fejsbuk* izdanja (po 50%)

- Primer 1: tekst o tome da je roditeljima – veganima izrečeno 20 meseci zatvora zbog izgladnjivanja deteta. Kroz ceo tekst se pojam vegan negativno konotira, kao da je to uzrok nesreće deteta, a ne neodgovorni roditelji. Ovako se stvara utsak da su svi vegani loši roditelji. (*Večernji list Fejsbuk* izdanje)
- Primer 2: Tekst *Svetski hit: Srbin traži ženu na netu*. U tekstu piše da *preboga ti Srbin iz Sankt Peterburga u Rusiji, koji sebe naziva Don Milisav Huan Gonzales Brzi (39), ekskluzivnim fotografijama na kojima pozira okružen neverovatnim bogatstvom pokušava da pronađe ljubav svog života na internetu*. Na kraju se kaže da tu osobu niko do sada nije prepoznao niti potvrdio njegov identitet. (*Kurir*)

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Politički nekorektan govor najčešće je bio markiran u naslovima (88%), zatim u tekstu novinara, odnosno autora (67%) i kod izostanka reakcije aktera nad kojima je govor mržnje učinjen (56%). Iako se očekivalo da će se ovakav tip jezika najčešće javljati u tekstovima o srpsko-hrvatskim i srpsko-albanskim odnosima (u kontekstima lupanja čiriličnih tabli u Hrvatskoj, odnosno kampanji za lokalne izbore na Kosovu), to se nije desilo u značajnijoj meri.

Jezik mržnje podjednako se javljao i u tekstovima o estradi, sportu, crnoj i društvenoj hronici. Na osnovu analize može se konstatovati da novinari često nisu ni svesni da upo-

trebom politički nekorektnog govora u javnoj sferi, kroz medije, doprinose diskriminaciji u društvu.

„Zbog svoje uloge u informisanju javnosti i kreiranju javnog mnjenja, mediji su ti koji imaju jednaku moć da saučestvuju u kreiranju ili čak sami kreiraju atmosferu netrpeljivosti ili nasilja između pojedinih grupa, ali i da promovišu toleranciju kao osnov svakog uređenog društva i neophodan preduslov za razvoj ličnosti pojedinca.” (Ružić 2010)⁷

Literatura

- Bell, Allan & Garrett, Peter (2001). *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Bugarški, Ranko (2001). *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Drašković, Mimo (2010). „Govor mržnje – negativan i opasan fenomen društvene i masmedijske stvarnosti”. *Medijska kultura – naučno-stručni časopis iz oblasti medija*. 1: 144–162.
- Heinze, Eric (2006). „Viewpoint Absolutism and Hate Speech”. *Modern Law Review*. Vol 69: 543–582.
- Matheson, Donald (2005). *Media Discourse – Analysing Media Texts*. New York: Open University Press.
- „Protiv govora mržnje”. Beograd: YUKOM. Dostupno na: <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=24&idSubSek=70&id=1&status=drugi> (posećeno: 20. 1. 2014).
- Parekh, Bhikhu (2006). „Hate Speech”. *Public Policy Research*. Vol 12, No 4: 213–223.
- Pralica, Dejan (2005). „Gej (ni)je OK”. *Link – časopisa za unapređenje lokalnog elektronskog emitovanja*. 36–37: 10.
- Pralica, Dejan (2009). „Rodno smo (ne)osetljivi”. *Link – časopis za unapređenje lokalnog elektronskog emitovanja*. 82: 35.
- Ružić, Nevena (2010). „Mediji i govor mržnje: međunarodni pravni okvir”. Sarajevo: Mediacentar online. Dostupno na: <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir> (posećeno: 20. 1. 2014).

7 Tekst dostupan na: <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir> (posećeno: 20. 1. 2014).

- Savić, Svenka (2004). *Žena skrivena jezikom medija – kodeks neseksističke upotrebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Savić, Svenka i dr. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Talbot, Mary (2007). *Media Discourse – Representation and Interaction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2010). „Strategije netolerantnog govora medija”. *Medijska kultura – naučno-stručni časopis iz oblasti medija*. 1: 199–213.
- Vasović, Mirjana (2002). *Govor mržnje*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Centar za liberalno-demokratske studije.
- Veljak, Lino (2001). „Politički korektan govor”. *Žene za mir*. Beograd: Žene u crnom. Dostupno na: http://gayecho.com/aktivizam.aspx?id=3277&grid=2001&page=8#.UvFko_v-a3Y (posećeno: 20. 1. 2014).

Dejan Pralica

*HATE SPEECH IN SERBIAN AND CROATIAN DAILY NEWSPAPERS AND THEIR
FACEBOOK EDITIONS*

Summary

The aim of this paper is to mark hate speech in six newspapers and their Facebook editions in Serbia and Croatia. Hate speech was usually indicated in the headlines and in the journalists' texts. Although it was expected that this type of speech would most often occur in the texts about Serbian-Croatian and Serbian-Albanian relations (in the context of pounding Cyrillic plates in Croatia, and the campaign for the local elections in Kosovo), it did not happen more often than in other texts. Based on this analysis, it can be concluded that journalists are often not aware that the use of politically incorrect speech in the public sphere, the media, contributes to discrimination in society.

VIŠEZNAČNOST LEKSEMA *DOOR* I *WINDOW* U ENGLESKOM I *VRATA* I *PROZOR* U SRPSKOM JEZIKU¹

Apstrakt: Oslanjajući se na teoriju pojmovne metafore (Lakoff & Johnson 1980, Johnson 1987, Lakoff 1987, itd.) i teoriju pojmovne metonimije (Radden & Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000) u radu se kontrastivno analiziraju lekseme *door* i *window* u engleskom i *vrata* i *prozor* u srpskom jeziku. Cilj rada je da se na osnovu materijala crpljenog iz jednojezičnih rečnika engleskog i srpskog jezika (*Longman Dictionary of Contemporary English*, *Macmillan English Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, odnosno *Rečnik Matice srpske*) ustanove sličnosti i razlike između metaforičkih i metonimijskih proširenja značenja ovih leksema, što će istovremeno dati uvid u međujezičke i međukulturne razlike ova dva jezika. Rad će se posebno usredsrediti na slikovne sheme KRETANJA i PUTANJE, koje u velikoj meri određuju vrstu i način proširenja značenja ovih leksema u oba jezika. Shema KRETANJA pretpostavlja postojanje početne tačke, kretanje po putanji u određenom smeru i postojanje završne tačke, dok PUTANJA, odnosno odsustvo prepreke na njoj, implicira nesmetano ostvarenje cilja.

Ključne reči: pojmovna metafora, pojmovna metonimija, shema KRETANJA, shema PUTANJE, engleski jezik, srpski jezik, kontrastivna analiza.

1. Uvod

Višeznačnost (engl. *polysemy*) je jezička pojava koja se odnosi na međusobnu vezu više značenja jedne lekseme (semema) koja se najvećim delom temelji na prenosu značenja, na postojanju jednog osnovnog, dominantnog značenja, iz koga je posredno ili neposredno izvedeno više različitih ali srodnih značenja. (Prčić 1997: 25) Iako preneseno značenje predstavlja perifernu komponentu leksičkog značenja, istraživanja su pokazala

¹ radic.bojanic@gmail.com, halupka.resetar@gmail.com – Rad je rezultat istraživanja na projektu 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

da reči koje pripadaju osnovnom vokabularu imaju veoma razvijenu polisemnu strukturu (npr. Crossley, Salsbury, and McNamara 2010).

Tako se u ovom radu predstavlja deo jednog obimnijeg istraživanja polisemne strukture elemenata leksičkog polja *house* u engleskom i *kuća* u srpskom jeziku, te se kontrastivno analiziraju lekseme *door* i *window* u engleskom, odnosno *vrata* i *prozor* u srpskom jeziku s ciljem da se ustanove sličnosti i razlike između metaforičkih i metonimijskih proširenja značenja ovih leksema. Rezultati ove analize daće uvid u međujezičke i međukulturne razlike ova dva jezika u pogledu načina na koji se ostvaruju proširenja značenja pomenu-tih leksema. Rad je strukturiran na sledeći način: nakon predstavljanja teorijskog okvira u drugom odeljku, kao i metodologije istraživanja u trećem, u četvrtom i petom delu se iznose rezultati istraživanja prvo za lekseme *door* i *vrata*, a potom i za lekseme *window* i *prozor*. Poslednji, šesti odeljak sumira rezultate istraživanja i ističe međujezičke razlike.

2. Pojmovna metafora i metonimija

Metafora se analizira još od Aristotelovog doba, uglavnom u polju književnosti kao stilska figura. Međutim, početkom osamdesetih godina XX veka lingvistička istraživanja čiji su začetnici Lakoff i Johnson (1980) pokazala su da je metafora i te kako zastupljena u svakodnevnom životu, jer je jezik prožet metaforičkim izrazima. Naime, ovi i mnogi kasniji autori (Johnson 1987, Kövecses 2002, Klikovac 2004 itd.) metaforu definišu kao jednu od osnovnih konceptualnih pojava ilustrujući to načinom na koji se npr. konceptualizuje život kao putovanje:

(1a) *He's without direction in life.*

(1b) *She's gone through a lot in life.*

(1c) *He's never let anyone get in his way.*

(1d) *I'm at a crossroads in my life.*²

(2a) *On je zastranio u životu.*

(2b) *Teško onome ko joj stane na put.*

(2c) *Prošli smo mnogo toga zajedno.*

2 Primeri uzeti iz Kövecses (2002).

I analiza mnogih drugih pojmova kao što su ljubav, rasprava, ideje, teorije, itd. otkriva slične tendencije, a to je da se apstraktni pojmovi razumeju i u jeziku realizuju pomoću nečeg iskustveno bližeg, konkretnijeg ili fizički opipljivog. Ovaj princip leži u osnovi definicije metafore kao mehanizma na osnovu kojeg jedan pojam razumemo pomoću nekog drugog bližeg pojma, pri čemu su iskustveno bliži pojmovi veoma često konkretni, a iskustveno dalji pojmovi apstraktni. (Lakoff i Johnson 1980, Johnson 1987, Kövecses 2002, itd.) Ovde se, dakle, radi o asimetričnom međudomenskom preslikavanju, gde se osobine izvornog (konkretnog, iskustveno bližeg) domena preslikavaju na ciljni (apstraktni, iskustveno dalji) domen, kao kada se npr. ljubav poima kao ludilo:

(3a) *I'm mad about you.*

(3b) *She drives me crazy.*

(4a) *Luda sam za tobom.*

(4b) *Izluđuješ me načisto!*

S druge strane, metonimija, iako mnogo manje istraživana pojava, ima po nekim autorima (Radden i Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000) mnogo značajniju ulogu u prenosu značenja. Ovde se radi o asimetričnom preslikavanju izvora na drugi pojmovni entitet, cilj, pri čemu su izvor i cilj deo istog domena i povezani su pragmatičkom funkcijom. Drugim rečima, u pitanju je unutardomensko preslikavanje, kao što se može videti u sledećim primerima:

(5a) *The ham sandwich* (=gost koji je naručio sendvič) *left a big tip.*

(5b) *Bush* (=vlada Sjedinjenih Američkih Država) *bombed Afghanistan and Iraq.*

(6a) *Počinju pregovori Beograda* (=Srbije) *i Brisela* (=Evropske unije).

(6b) *Doković danas brani naše boje* (=zastavu Republike Srbije=Republiku Srbiju).

Poslednji od navedenih primera ilustruje vrlo čestu pojavu ulančavanja, gde se prenos značenja ostvaruje višestrukim povezivanjem metonimija i metafora. Analiza ovakvih primera otkrila je da metonimija motiviše mnoge metafore (v. Barcelona 2000, Radden 2000) povezujući ih sa iskustvenom osnovom. Primeri iz korpusa pokazaće da su moguća različita ulančavanja: dveju ili više metafora, dveju ili više metonimija, ili pak nekoliko metafora i metonimija naizmenično.

3. Metodologija istraživanja

Analiza metaforičkih i metonimijskih preslikavanja leksema *door* i *window* u engleskom i *vrata* i *prozor* u srpskom jeziku zasniva se na materijalu crpljenom iz jednojezičnih rečnika engleskog i srpskog jezika (*Longman Dictionary of Contemporary English*, *Macmillan English Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*; *Rečnik Matice srpske*), kao i na materijalu iz frazeoloških rečnika (*Englesko-srpski frazeološki rečnik*, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*). Važno je napomenuti da se u rečnicima engleskog jezika dosledno daju i primeri upotrebe, dok u *Rečniku Matice srpske* to nije uvek slučaj i zbog toga su ilustracije različitih značenja posmatranih leksema uzimane iz raznih izvora sa interneta. Pošto cilj rada ne podrazumeva kvantitativnu analizu, nego samo ustanovljavanje različitih metafora i metonimija koje razvijaju polisemnu strukturu ovih leksema, u radu se ne daju frekvencije realizacije svakog od preslikavanja, jer to svakako ne bi ni bilo moguće bez iscrpne analize obimnog korpusa govorenog i pisanog jezika. Naprotiv, za svako metaforičko, metonimijsko ili ulančano preslikavanje daju se reprezentativni primeri koji dovoljno jasno ilustruju prirodu određene metafore ili metonimije.

Sama procedura identifikacije metafora i metonimija zasniva se na donekle modifikovanom postupku koji je razvila grupa Pragglejaz (2007). Naime, pomenuti autori su proceduru razvili analizirajući polisemne lekseme u kontekstu dobijenom iz korpusa, dok se analiza u ovom radu zasniva na leksemama, njihovim značenjima i primerima uzetim iz rečničkih odrednica i tek sekundarno sa interneta. Ovde prikazana procedura unekoliko se razlikuje od pomenute i sastoji se od sledećih koraka: (1) ustanoviti osnovno značenje lekseme; (2) za sva druga pobrojana značenja lekseme u rečničkoj odrednici ustanoviti odnos prema osnovnom značenju; (3) utvrditi osnovu svakog prenosa značenja; (4) navesti primere iz odrednica koji potkrepljuju ustanovljeni prenos značenja; (5) ako nema primera u odrednicama, naći primere na internetu. Kada se istovetna procedura sprovede na rečničkim odrednicama za oba analizirana jezika, sledi kontrastivna analiza značenja leksema, metafora i metonimija primera iz engleskog i srpskog jezika koja treba da ustanovi međujezičke, ali i međukulturne razlike između leksema *door* i *window* u engleskom i *vrata* i *prozor* u srpskom jeziku.

4. Lekseme *door* i *vrata*

Analizom rečničkih odrednica leksema *door* i *vrata* utvrđeno je postojanje kako metaforičkih, tako i metonimijskih prenosa značenja u oba jezika. Uočeni metaforički prenosi značenja mogu se svesti na dve metafore: VRATA SU PROLAZ I OTVORENA VRATA SU PRUŽENA PRILIKA. S druge strane, jedini metonimijski prenos značenja VRATA ZA KUĆU/ZGRADU zasnovan je na opštijoj metonimiji DEO ZA CELINU.

U metafori VRATA SU PROLAZ prenos značenja zasnovan je na horizontalnom postavljanju granica kretanja u čijoj je osnovi mentalna slika vrata kao uokvirenog prostora. Ova metafora je realizovana samo u srpskom jeziku i to u domenu sporta i geografije. Kao sinonim za gol koristi se npr. u fudbalu, vaterpolu ili hokeju, gde okvir gola vizuelno podseća na vrata (tačnije, na dovratnik) i igra presudnu ulogu u utakmici, pošto broj prolazaka lopte ili paka kroz vrata određuje porednika. Osim toga, vrata u ovom metaforičkom značenju se koriste i u slalomu, ali ovaj put je takmičar taj koji kroz njih prolazi. U domenu geografije, vrata metaforički označavaju uzan prolaz između strmih planinskih stena, klanac, tesnac ili kanal između ostrva i kopna i između dva ostrva. I u ovom prenosu značenja značajna je mentalna slika vrata kao uokvirenog prostora ili prolaza, s tim što ni ovde nema vertikalne granice kretanja, slično vratima u slalomu.

U drugoj ustanovljenoj metafori, OTVORENA VRATA SU PRUŽENA PRILIKA, prenos značenja zasniva se na slikovnim shemama KRETANJA I PUTANJE, koje određuju vrstu i način proširenja značenja leksema *door* i *vrata* u oba jezika. Opisujući utelovljeno iskustvo, Lakoff (1987: 275) kaže da svako kretanje podrazumeva početnu i završnu tačku, niz međutačaka i pravac kretanja, što su ujedno i elementi strukture tih slikovnih shema. Tako, za razliku od prethodne metafore, gde su ključnu ulogu igrala sama vrata, u ovoj metafori je od mnogo većeg značaja kretanje koje se kroz vrata ostvaruje ili sprečava. Tačnije, kretanje po putanji, a kroz vrata, implicira odsustvo prepreke i nesmetano ostvarenje cilja (7–8), dok zatvorena vrata predstavljaju prepreku u ostvarenju cilja (9–10). Ovaj prenos značenja ostvaren je u oba jezika, što se može videti u primerima ispod:

(7a) *This new job has really opened a lot of doors for her.*

(7b) *This decision could open the door to higher costs.*

(8a) *Juče i danas otvorili smo vrata za sve naše donatore. (Danas, 21. 11. 2013)*

(8b) [...] *pozvao je večeras Evropu da ostavi Srbiji „otvorena vrata” kako ne bi slavili oni koji ne žele evropske integracije. (Press, 14. 1. 2008)*

Tako se u navedenim primerima prilike i mogućnosti da se ostvari neki cilj (poslovne prilike u 7a, veći troškovi u 7b, prilika da donatori vide šta je sve urađeno sa poklonjenim sredstvima u 8a, te prilika da Srbija uđe u EU u 8b) poimaju kao otvorena vrata. Nasuprot tome, zatvorena vrata predstavljaju metaforičku prepreku u ostvarivanju cilja (mogućnost daljih pregovora u 9a, karijera balerine u 9b, podrška vlasti Ukrajine u 10a, odnosno finansijska podrška Kipru u 10b) jer je putanja između početne i završne tačke prekinuta. I ovaj prenos značenja ostvaren je u oba jezika, što se vidi u narednim primerima:

(9a) *She was careful not to close the door on the possibility of further talks.*

(9b) *The accident shut the door on her ballet career.*

(10a) *EU polako zatvara vrata ukrajinskoj vlasti predsednika Viktora Janukoviča. (Politika, 21. 12. 2013)*

(10b) [...] *Rusija neće „zatvoriti vrata” za podršku Kipru [...] (24 sata, 22. 3. 2013)*

Metonimijski prenos značenja VRATA ZA KUĆU/ZGRADU, koji je, kako je već rečeno, zasnovan na opštijoj metonimiji DEO ZA CELINU takođe se uočava u oba posmatrana jezika. Naime, u primerima (11–12) roba se ne isporučuje „do vrata” već do kuće/zgrade (11a), razdaljina se izražava brojem stambenih jedinica (11b), a doći na tuđa vrata u (12a) zapravo znači doći u nečiju kuću. S druge strane, u rečenici (12b) se na pomenutu metonimiju, gde vrata stoje za kuhinju, nadovezuje i metafora KUCATI NA VRATA JE TRAŽITI POMOĆ pa ovde govorimo o ulančavanju prenosa značenja. Na sličan način, u primeru (12c) se takođe radi o ulančavanju, ovog puta tri metonimije, jer nisu vrata bila pogrešna nego adresa (VRATA ZA ZGRADU), pri čemu zgrada predstavlja instituciju (SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ), a ona osobu kojoj se Đilas obratio (SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, tj. INSTITUCIJA ZA OSOBU).

(11a) *The goods will be delivered to your door.*

(11b) *Patrick lived two doors away from me.*

(12a) *Pošto smatram da je – u ponoć nepozvan doći na tuđa vrata i to u nekoj odbojnoj uniformi – vrlo nepristojno [...] (Danas, 3. 1. 2014)*

(12b) *Svaki dan neko novi pokuca na vrata javnih kuhinja. (Vesti.rs, 23. 1. 2014)*

(12c) [...] u Ministarstvu pravde kažu da je Dilas pokucao na pogrešna vrata, jer je ministar Selaković u izvršnoj vlasti koja ne sme da se meša u sudsku u čijim rukama su navedeni predmeti. (*Politika*, 23. 1. 2013)

Pored prenosa koje smo do sada analizirali i koji su uočeni u oba jezika, u srpskom delu korpusa se javljaju i metonimijski prenosi koji su zasnovani na metafori PRIJATNO MESTO JE KUĆA (Radić-Bojanić i Halupka-Rešetar 2013) i u kojima vrata predstavljaju granicu između bezbedne unutrašnjosti i opasne spoljašnjosti. Tako se u narednom primeru otvaranjem/odškrinjanjem vrata omogućava zarazi da uđe i da ugrozi bezbednost onih koji se nalaze u kući/zgradi (koja ulančavanjem prenosa značenja može predstavljati i državu):

(13) *otvoriti/odškrinuti vrata zarazi*

Da li se metafore i metonimije KUĆE ulančavaju i sa prenesenim značenjima leksema *window* i *prozor* pokazaće analiza u narednom odeljku.

5. Lekseme *window* i *prozor*

Slično prethodnom paru leksema, i kod leksema *window* i *prozor* su ustanovljena dva metaforička prenosa značenja (PROZOR JE UOKVIREN OTVOR i PROZOR JE VREMENSKI PERIOD) ali nijedan metonimijski. Pored ovoga, uočava se i ulančavanje metaforičkih prenosa značenja, o čemu se detaljnije govori u nastavku odeljka.

Metaforički prenos značenja PROZOR JE UOKVIREN OTVOR u velikoj meri je sličan metafori VRATA SU PROLAZ jer je takođe zasnovan na mentalnoj slici, odnosno na fizičkoj sličnosti prozora i entiteta koji se konceptualizuje kao prozor. Analizom je utvrđeno da se ova metafora realizuje u oba jezika,³ što se vidi u primerima ispod:

(14a) *The address must be visible through the window of the envelope.*

(14b) *Click on the X to close the window.*

(15a) [...] *koverta mogu biti bez prozora, sa levim prozorom i desnim prozorom.* (www.stamparija.rs/koverta)

3 Jasno je da je u 15b u pitanju anglicizam nastao direktnim prevođenjem engleskog termina iz oblasti informatike, dok je 15a možda nastao pod uticajem engleskog jezika, ali to nije potvrđeno.

(15b) *Ubrzavanje promene prozora u Windowsu (PC Press, 12. 1. 2013)*

Odrednice u engleskim rečnicima navode i primer 16, pri čemu u ovom slučaju *window* nema prenesno značenje nego je eliptiran oblik složenice *window display* (izlog).

(16) *I saw the dress I wanted in the window.*

Ovaj prenos se u oba jezika dalje realizuje na apstraktnom planu tako što se metafora PROZOR JE UOKVIREN OTVOR ulančava sa metaforom VIDETI JE ZNATI (SEEING IS KNOWING). Tako se TV u primeru 17a poima kao prozor u svet, jer ono što se gleda na TV-u ujedno predstavlja i izvor informacija za gledaoca. Na sličan način, u primeru 17b umetnički oblik povezuje vizuelni i informativni aspekt druge kulture – ono što publika vidi predstavlja novinu u odnosu na već poznatu, domaću kulturu. Srpski jezik na sličan način ulančava ove dve metafore: u 18a kulturni centri omogućavaju spoznaju svega onoga što se u svetu dešava, a o čemu se ne izveštava u državnim medijima, dok se u 18b Bitef predstavlja kao jedina mogućnost za domaću publiku da vide novije predstave iz inostranstva.

(17a) *TV is a window on the world.*

(17b) *This art form provides an interesting window into another culture.*

(18a) *Tih godina su za mnoge kulturni centri, i sami u poluilegali, bili jedini prozor u svet i retka mogućnost spoznaje da postoji i nešto drugo sem virtuelne Srbije iz Dnevnika RTS-a. (Vreme, 24. 1. 2002)*

(18b) *Bitef, nekada veliki internacionalni festival novih teatarskih tendencija, a danas jedini prozor u pozorišni svet za našu publiku, stigao je sa budžetom od svega 30 miliona dinara [...] (B92, 19. 9. 2013)*

Drugi metaforički prenos značenja leksema *window* i *prozor* (PROZOR JE VREMENSKI PERIOD) zasnovan je na temporalnoj dimenziji koja se dovodi u vezu sa prostornom dimenzijom putem metafore VREME JE PROSTOR i označava kratak vremenski period između dve aktivnosti, kao u engleskom primeru 19a. Naredni primer, 19b, nešto je složeniji pošto, osim što se ovde uočava metafora PROZOR JE VREMENSKI PERIOD, primećuje se i ulančavanje sa metaforom (OTVOREN) PROZOR JE PRUŽENA PRILIKA, koja na sličan način kao i metafora OTVORENA VRATA SU PRUŽENA PRILIKA prenos značenja zasniva na slikovnim shemama

KRETANJA I PUTANJE. Primer upotrebe lekseme *prozor* u značenju zasnovanom na metafori PROZOR JE VREMENSKI PERIOD nije dato u rečnicima, te se u primeru 20 daje samo definicija. Pretraživanje interneta takođe nije dalo nijednu ilustraciju ove upotrebe.

(19a) *I have a window on Friday when I could see you.*

(19b) *We now have a small window of opportunity to make our views known.*

(20) *ničim ispunjeno vreme između pojedinih predavanja ili časova u školi*

Kao što primeri pokazuju, lekseme *window* i *prozor* imaju manji broj prenosa značenja od leksema *door* i *vrata*, što je na neki način i prirodno pošto vrata imaju primarniju ulogu u odnosu na prozor. Naime, soba/kuća može da postoji i bez prozora, iako to nije tipičan slučaj, ali nikako ne može da postoji bez vrata. Sem toga, kod ovih se leksema metafore KUĆE ne ulančavaju u procesu prenosa značenja.

6. Diskusija i zaključci

Analiza leksema *door* i *vrata*, te *window* i *prozor* pokazala je da su u pitanju lekseme sa više prenesenih značenja. Metaforički prenosi zastupljeniji su u oba jezika i pokazuju veću tendenciju ka ulančavanju sa drugim metaforama ili metonimijama. Metonimijski prenos koji se uočava samo kod lekseme *door* i *vrata* zasniva se na opštijoj i veoma često metonimiji DEO ZA CELINU koja takođe može da se ulančava sa drugim metonimijama ili pak metaforama.

Međujezičke razlike uočljive su samo u metafori VRATA SU PROLAZ, koja se realizuje samo u srpskom jeziku u domenu sporta ili geografije. Pored toga, ulančavanje metafore PRIJATNO MESTO JE KUĆA sa metonimijom VRATA ZA KUĆU/ZGRADU, te dodatna dimenzija značenja koja se ovako dobija ustanovljena je samo u srpskom jeziku. Kada se radi o leksemama *window* i *prozor*, jedna od međujezičkih razlika jeste da se u engleskom jeziku *window* koristi u značenju „izlog”, dok u srpskom jeziku te upotrebe nema. Druga razlika koju bi trebalo ispitati kroz analizu korpusa savremenog srpskog jezika tiče se temporalnog značenja lekseme *prozor* kao vremenskog perioda između dve obaveze. Naime, iako u *Rečniku Matice srpske* stoji ovo značenje, sam rečnik ne nudi nijedan primer upotrebe, niti je sličan primer pronađen pretraživanjem izvora na internetu.

Na osnovu svega rečenog i imajući u vidu da engleski i srpski jezik potiču iz sličnih evropskih kultura i da ih karakteriše sličan način života i organizacija stambenog prostora, ne iznenađuje činjenica da su uočene međujezičke razlike malobrojne, kao ni to što nisu pronađene međukulturne razlike kada se radi o prenosu značenja kod posmatranih parova leksema. No, celovita slika o ovim sličnostima i razlikama dobiće se tek nakon analize ostalih elemenata leksičkog polja *kuća*.

Literatura

- Barcelona, Antonio (2000). „On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor”, in *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, ed. A. Barcelona (Berlin: Mouton de Gruyter). 31–58.
- Crossley, Scott, Salsbury, Tom, and McNamara Danielle (2010). „The Development of Polysemy and Frequency Use in English Second Language Speakers”. *Language Learning*. 60/3: 573–605.
- Johnson, Mark (1987). *The body in the mind: The bodily basis of reason and imagination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George (1987). *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George, and Johnson, Mark (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Pragglejaz Group (2007). „MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse”. *Metaphor and Symbol*. 22/1: 1–39.
- Prčić, Tvrtko (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radden, Günter (2000). „How metonymic are metaphors?”, in *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, ed. A. Barcelona (Berlin: Mouton de Gruyter). 93–105.
- Radden, Günter, and Kövecses, Zoltán (1999). „Towards a theory of metonymy”, in *Metonymy in Language and Thought*, eds. K.-U. Panther & G. Radden (Amsterdam: John Benjamins). 17–59.

Radić-Bojanić, Biljana, i Halupka-Rešetar, Sabina (2013). „Višeznačnost leksema house u engleskom i kuća u srpskom jeziku”. Izlaganje na konferenciji *Srpski jezik, književnost, umetnost*. Kragujevac: FILUM. 25–26. 10. 2013.

Rečnici

Kovačević, Živorad (2002). *Englesko-srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.

Kovačević, Živorad (2002). *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.

Longman Dictionary of Contemporary English (2009). 5th edition. Harlow: Pearson Education. URL: <http://www.ldoceonline.com>

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (2007). 2nd edition, Macmillan Education, Oxford. URL: <http://www.macmillandictionaries.com/about/med/>

Nikolić, Miroslav (ur.) (2007). *Rečnik Matice srpske*. Novi Sad: Matica srpska.

Oxford Advanced Learner's Dictionary (2011). 8th edition. Oxford: Oxford University Press. URL: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>

Biljana Radić-Bojanić
Sabina Halupka-Rešetar

POLYSEMY OF THE LEXEMES *DOOR* AND *WINDOW* IN ENGLISH
AND *VRATA* AND *PROZOR* IN SERBIAN

Summary

Drawing on Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson 1980, Johnson 1987, Lakoff 1987, itd.) and Conceptual Metonymy Theory (Radden & Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000) the paper presents a contrastive analysis of the lexemes *door* and *window* in English and *vrata* and *prozor* in Serbian. The aim of the paper is to analyze the material excerpted from monolingual dictionaries of English and Serbian (*Longman Dictionary of Contemporary English*, *Macmillan English Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary* and *Rečnik Matice srpske*) in order to establish the similarities and differences between metaphoric and metonymic extensions of meaning of the given lexemes, which will shed light on crosslinguistic and crosscultural differences between these two languages. The paper will especially focus on the image schemas of MOTION and PATH, which largely determine the type of meaning extension of these lexemes in both languages. The MOTION scheme presupposes the existence of an initial point, movement along the path in a certain direction and the existence of a terminal point. On the other hand, the PATH schema, or rather the absence of obstacles on the path, implies successful accomplishment of the goal.

IDEOLOGIJA/KULTURA/POLITIKA – KANALI MEDIJACIJE IDENTITETA; ROMAN *MAO II* DONA DELILA¹

Apstrakt: Odnos društva, jezika i identiteta pojedinca, kako ga tumači postmoderna kritička teorija, podrazumeva proizvoljnost, neodređenost ili čak neodredivost parametara vezanih za ljudsko iskustvo. Smatramo da se značenje uspostavlja kroz sisteme razlika, te se tako nameće zaključak da će značenje uvek biti relativno, i da će u procesu koji Stjuart Hol naziva beskonačnom semiozom, definisanje konačnog značenja uvek biti odloženo. U tom kontekstu Don DeLilo u romanu *Mao II*, problematizuje procese stvaranja značenja u okruženju koje Lenard Vilkoks (1991) naziva „medijskim pejzažima” – DeLilo naglašava proboj u tok diskursa, intervenciju u simbolici sveta slike, ali i efekte koje će taj svet imati na proces uspostavljanja značenja i definisanja identiteta pojedinaca i kolektiva u odnosu na širi društveni kontekst.

Ključne reči: *Mao II* (roman), Don DeLilo, identitet, medijski pejzaž, subjekt.

„Smatram da je ideologija ono što preseca beskonačni proces semioze u jeziku. Jezik je čista tekstualnost, dok ideologija teži formiranju naročitog značenja... Smatram da tamo gde se moć prožima sa diskursom, gde moć podriva znanje i diskurs; da se na tom mestu stvara rez, zastoj, šav, predeterminacija. Značenje konstruisano tim rezom u jeziku nikada nije trajno, jer će ga već naredna rečenica poništiti, i ponovo otvoriti proces semioze. (Hall, citirano u Cruz and Lewis, 1994: 263–4).”²

Roman *Mao II* Don DeLilo objavljuje 1991. godine, kao treći u nizu romana čija je tematika usko povezana sa simbolima i obeležjima postmodernog sveta, i ovaj roman, kao i *Beli šum* i *Vaga* pre njega, u prvom redu predstavlja projekciju ideje o jednom od niza mogućih načina modelovanja diskursa, odnosno teksta ili jezika, u kontekstu koji pominje Hol, postavljajući odnos ideologije i *vizuelne* informacije u središte procesa uspostavljanja značenja. U romanu *Beli šum* DeLilo se primarno fokusira na kulturu potrošnje kao ključ za tumačenje pojma identiteta i odnosa društva i pojedinca. U romanu *Vaga* dekonstrukcija

1 anrim@uns.ac.rs

2 Prevod autorke.

identiteta glavnog junaka kao postmodernog subjekta (Radin-Sabadoš 2009: 75–84) simbolički predstavlja postupak dekonstrukcije istorije. U romanu *Mao II* Delilo u prvi plan stavlja ideju slike – s jedne strane, slike kao moćnog oruđa, sredstva kojim se naizgled neposredno pristupa domenu „stvarnog”. S druge strane, on tu ideju dekonstruiše, razgrađujući identitete likova do tačke kada slika, koja je prethodno nedvosmisleno raskrinkana i razdružena od bilo kakvog inherentnog svojstva tako da prestaje da upućuje na referent iz domena „stvarnog”, istovremeno postaje i jedini sadržaj diskursa, odnosno jedini kontekst u kome je moguće formiranje značenja u postupku semioze. Iako sa aspekta naracije, *Mao II* možda i nije među DeLilovim najuspelijim ostvarenjima, ali svakako predstavlja značajno svedočanstvo o piščevoj dubokoj povezanosti sa postmodernom kulturom i može se čitati kao njegovo nastojanje da kroz ovu pripovest dâ svoje tumačenje ideja postmoderne kritičke teorije i svoj komentar o njima.

Helen DeJvis (Davis 2004) tumači stanovišta Stjuarta Hoola vezana za odnos društva, jezika i identiteta pojedinca u pitanju, ističući da postmoderna kritička misao, posebno ona inspirisana dekonstrukcijom, teži da uspostavi analogiju između društvenih odnosa i jezika, i da preko te analogije tumači društvene odnose tako što upućuje na lingvističke strukture (up. Davis 2004:162), i u prvi plan postavlja tezu o proizvoljnosti i neodređenosti lingvističkih referencija. Kada je definisanje ličnog iskustva ili identiteta u pitanju, s obzirom na to da se i jedno i drugo tiče prevashodno društvenih odnosa, i na tom se planu pojavljuje neodređenost ili čak neodredivost. Ako pretpostavimo da se značenje uspostavlja kroz sisteme razlika, koji su svojstveni idiolektu preko kojeg tumačimo stvarnost, nameće se zaključak da će značenje uvek biti relativno i da će u procesu koji Hol naziva beskonačnom semiozom, definisanje konačnog značenja uvek biti odloženo, jer su praktično neiscrpne mogućnosti stvaranja nizova onoga što nešto nije. Značenje postoji samo u mobilnim i nestabilnim odnosima prema mrežama značenja kroz koje se ono manifestuje i pošto ljudima nije dostupno ništa izvan tih struktura, stoga ne može postojati ni nekakva „objektivna” istina. Postmoderna teorija tako smatra da znanje, koje uvek dolazi posredstvom jezika, nikada ne može biti smatrano objektivnim. Roman *Mao II* ovu tezu usvaja i materijalizuje uključujući u sistem komunikacije jezik slike pored jezika reči, naglašavajući mreže u kojima se odvija proces tumačenja i činjenicu da one isključuju mogućnost da se odnos slike i njenog zamišljenog referenta tumači u odnosu jedan prema jedan.

U ovom kontekstu, u pogledu tumačenja slikovne predstave i identiteta, nužno je imati u vidu da i subjekti postoje samo u odnosu na fluktuirajuće mreže značenja. S obzirom na to da tokom vremena subjekt kontinuirano produkuje različitost u odnosu na sebe samog,

sopstvo kao jedinstveni, nepromenljivi, stabilni entitet kojeg je moguće spoznati i koji postoji izvan ili iznad sistema jezika, smatra se plodom fikcije jezika, efektom diskursa. (Up. Moya 2000: 6) Sa druge strane, Moja (Moya 2000: 1–29) identitete ne smatra samo plodom fikcije, već i domenom podložnim mistifikaciji. Identitet, tako određen, služi ideološkim ciljevima, posebno onim čija je svrha diskriminacija ili redukcija, i svaka perspektiva koja identitet smatra „realnim”, zapravo sprovodi postupak naturalizacije kojim se prikrivaju strukture moći, pravi izvor konstrukcije, i glavna snaga koja teži da održi tezu da je društveni i kulturni identitet nepromenljivi element domena „stvarnog sveta”. Nasuprot Deridinoj razigranoj artikulaciji razlike, Hol insistira na tome da su nam pozicije preko kojih definšemo sopstvene identitete strateške i motivisane, pre nego nasumične i potpuno slobodne. Odluka da se definiše pozicija je upravo to – *odluka*, svesno učinjena intervencija, motivisani proboj u tokove diskursa. (Up. Davis 2004: 186)

DeLilo u romanu *Mao II* taj domen problematizuje – intervenciju, odluku, proboj u tok diskursa da bi se artikulisala sopstvena pozicija u datom kontekstu, u situaciji u kojoj su junaci romana u svakom trenutku svesni sopstvenih ograničenja i potreba i kulturnih okvira u kojima deluju.

Disperzija subjekta, potiranje razlike – *Mao II*, prepuštanje svetu slika

„Hiljade ljudi stoji i poje. U svetu oko njih, ljudi se penju pokretnim stepenicama i iskosa pogledaju na lica onih koji silaze. Ljudi umaču vrećice čaja u toplu vodu u belim šoljama. Kola bešumno klize auto-stradama, kao potezi naslikane svetlosti. Ljudi sede za radnim stolovima i zure u zidove kancelarija. Omirišu košulju i bace je u korpu za veš. Ljudi se vezuju za numerisana sedišta i preleću vremenske zone i visoke ciruse i duboku noć, znajući da su nešto sigurno zaboravili da urade.

Budućnost pripada mnoštvu.”³ (*Mao II*, 16)

Roman *Mao II* u središte interesovanja, kao i prethodna dva romana, postavlja uspon umreženog društva, ali u odnosu na *Beli šum*, kontekst u kome se ova priča odvija, znatno je razvijeniji evolutivni oblik strukture posredovanog prostora, gde fokus nisu mediji već njihovi produkti – generisanje slike i sama slika kao entitet i njena uloga u procesu redukovanja ili disperzije subjekta. Sa druge strane, informacije kojima se upućuje na ideologiju kao mesto reza, kako ga posmatra Hol, ili politički izvor iz kojeg se crpe predstave i percepcija koje naposljetku čine nečiji identitet, u romanu *Mao II* bivaju recentrirane u fokus vizuelnog medija, drastičnim naglašavanjem opisa, generisanjem

slika u rečima kao gotovih proizvoda u kulturnom prostoru, uglavnom predstavljenom onako kako ga prikazuju elektronski mediji, u nizovima binarnih opozicija. Taj je prostor primarno urbani, bilo da je to Njujork ili Bejrut; u njemu je dominantno nestajanje razlike između slike i stvarnosti, između onoga što je unutra i onoga što je spolja. Međutim, iako tako generisana mreža prostora ideološki polarizovanog i fiksiranog kroz medije razara čak i samu mogućnost da se subjektivitet razvije, Lora Baret (Barrett 1999) smatra da identitetu u datom kontekstu prete i druge opasnosti – koliko je svođenje subjekta na sliku oduzimanje identiteta, u tolikoj meri to jeste i njegova izolacija od sveta. Tajno skrovište Bila Greja, u kome Skot i Karen igraju uloge proistekle iz kulta ličnosti pisca, koji su sami razvili na osnovu onoga što im nudi njihov kulturni prostor, jeste struktura u kojoj je subjektivitet svakoga od njih ugrožen do krajnjih granica – istom diskursnom principu pripadaju kultovi u romanu prepoznati i prikazani kao kultovi (scena munovskog venčanja, slika Homeinija i gotovo identičnih vojnika, vođa terorista Rašid), ili prostori koje publika naučena na konvencije medijskog predstavljanja automatski potiskuje u domen „nevidljivog” – građanskim ratom devastirani Bejrut u kome kulturni obrazac pojedincu nudi mogućnost stvaranja sopstvenog identiteta jedino kroz pripadanje nekoj „miliciji”, ili zajednica beskućnika u Central parku, čiji se subjektivitet svodi na egzistenciju u domenu koji je „ispod radara” potrošačke kulture; oni su ogromna populacija ljudi koje društvo ne primećuje. U tom pogledu, nužno je istaći da je svim navedenim grupama koje služe kao ideološka osnova za generisanje identiteta zajedničko da su u društvenom smislu *nevidljivi*⁴ i da je potrebna promena konteksta ili radikalna istup izvan kanala dominantnog diskursa da bi oni kao subjekti postali vidljivi.

Bil Grej, glavni junak romana, je pisac, ali tragičnost njegovog lika ne proističe iz spolja nametnute smrti autora u bartovskom smislu, ili iz okruženja zasićenog vizuelnim porukama, već iz procesa vezanog za problem uloge autora, a na koji upućuju direktne referencije na delo Endija Vorhola u romanu *Mao II*. Naime, Vorholova je umetnost zasnovana na ponavljanju motiva koji čine masovnu kulturu i globalno okruženje, i njihovom pretvaranju u ikone, međutim, proizvod njegovog rada je daleko od puke glorifikacije konsumerizma ili moći sveta vizuelne medijacije. Možda je paradoksalno svojstvo postmodernog okruženja zagušenog (masovnom) kulturnom produkcijom i procesima komunikacije, da, kako naglašava Alan Badije (Badiou), velikoj većini ljudskih bića uskraćuje vidljivost

4 Roman *Padač* Dona DeLila eksplicitno govori o stanju u kome je alternativni deo binarnog para svesno potisnut u domen nevidljivog (up. *Falling Man* 171–176) i u kome *drugi* postoji samo u onoj meri i sa onim ciljem koji mu biva dodeljen.

putem *protokola isključivanja vidljivosti* (Delpech-Ramey 2007: 88) koji podrazumeva u određenom smislu tipizaciju slike, tako da slika, bez obzira na to šta predstavlja, postaje tipski tekst koji liči na sve druge takve tekstove (u romanu *Mao II* ovaj efekat DeLilo ističe korišćenjem vizuelnog materijala, odnosno fotografija, i opisa fotografija, posebno one koja prikazuje nered na šefildskom stadionu; njen sadržaj se interpretira kao „nere-di”, ne kao „ljudi u neredima”). Kapitalizam i carstvo znaka bili su Vorholova inspiracija, jer produkuju sistem koji je zasnovan na razmeni robe i vrednosti – Delpes-Rejmi o tome govori kao o parodiji Platonove metafizike: postoji nevidljivi prototip (kompanija, zvezda, božansko poreklo), i vidljivi tip (proizvod robne marke na tržištu, ili film, časopis). U procesu razmene (kupovine) ne odvija se konzumacija, već se preko vidljivog tipa pristupa nevidljivom prototipu. Kupovina obeležava proces pristupanja. (Up. Delpech-Ramey 2007: 89) Vorhol fiksira transakciju usmeravanjem na samu sliku kao tekst, na omotač koji konzumira sadržaj, i poseduje nešto nezamenljivo – *jedinstvenost slike* (singularity of an image), sirovu vidljivost – ona prestaje da upućuje na korporativnu moć i usmerena je samo na neuhvatljivi trenutak sadašnjosti. Vorhol nas tera da vidimo ono što smo izvežbali da odbacimo. (Up. Delpech-Ramey 2007: 89) Delpes-Rejmi navodi da time što stavlja proces ponavljanja pojavnih oblika logotipa u prvi plan, i stvara zasićenje slikom, čime se uklanja materijalni aspekt stvari koje se prodaju i kupuju, Vorholova umetnost „proždire razliku” između onoga što je supa i onoga što je slika konzerve. Paradoksalno u tome jeste to što ovaj postupak nije devalvacija slike u korist predmeta niti je upućivanje na nešto iza, neki prototip, već skretanje pažnje na činjenicu da postoji nešto vidljivo u samoj slici, što sprečava njeno redukovanje na znak i uvodi vidljivost tamo gde je stajalo samo značenje. U Vorholovom delu slike nisu znakovi nečeg mogućeg, nasuprot nečemu stvarnom. Slika predstavlja *zamenu* za stvarno, za ono na šta treba da upućuje. (Up. Delpech-Ramey 2007: 90) DeLilo se gotovo na isti način poigrava sa tipskim slikama postmoderne kulture i na isti način provocira čitaoca da postane svestan procesa neke vrste „tipizacije subjekta” unutar veće strukture, koji uzrokuje (globalna) medijacija. Status Bila Greja je sveden na ikonu (masovne) kulture, on je definisan odsustvom slike, pisac samotnjak čije fotografije ne postoje, i čiji se društveni angažman svodi na svesno prihvatanje statusa „fotografije mrtvog taoca”. U tom će postupku njemu biti oduzet svaki element identiteta i njegova slika će postati zamena za stvarnost. Nevidljivost obeležava i pravog taoca s kapuljačom na glavi vezanih ruku i nogu, i decu teroriste pod kapuljačama koji su taočev jedini kontakt sa svetom, i Rašida, vođu grupe, okruženog sopstvenom decom koja nose maske sa njegovim likom i oružje kao jedina obležja, jer im drugi identitet nikada neće biti potreban.

Problem vidljivosti pojedinca, sukob između strategija terorista i strategija pisaca da pojedinca učine vidljivim, ovde je u sprezi sa sukobom koji tinja u pozadini razvoja kapitalističkog društva, sukobom između ideje Istoka i ideje Zapada kao kulturnih obrazaca, i taj je sukob proistekao iz činjenice da su oni jedan drugome nevidljivi. Bilovi razgovori sa Džordžom Hadadom, koji nastupa u ime „druge” strane, otkrivaju u suštini nemoć da se u procesu medijacije sačuva išta osim isključive i polarizovane ideološke postavke jedne ili druge strane:

„Jedino smrtonosni vernik, osoba koja ubija i umire u ime vere. Sve drugo je apsorbovano. Umetnik je apsorbovan, ludak s ulice je apsorbovan i prerađen i inkorporiran. Daj mu neki dolar, stavi ga u televizijsku reklamu. Jedino smrtni strah ostaje izvan tog kruga. Kultura nije našla načina da ga asimilira. Zbunjuje kada se ubijaju nevini. Ali to je upravo jezik onih koji bivaju primećeni, jedini jezik koji Zapad razume. Način na koji oni zaključuju kako ih mi doživljavamo. Način na koji oni dominiraju navalom beskrajnog protoka slika.”⁵ (*Mao II* 157)

Bilov argument u ovoj diskusiji nema potrebnu snagu da se suprotstavi idejama totalitarizma, konačnim rešenjima koja u ime ideje potpuno asimiliraju pojedinca u drugoj krajnosti, gde ono što je terorist na Zapadu, postaje integralni deo sistema na Istoku – što bezdušniji to vidljiviji. (Up. *Mao II* 157) Ideja o romanu kao o demokratskom krik, i piscu kao pokretaču promene, nekome čija reč može sve učiniti vidljivim, iako ne može preuzeti totalnu kontrolu, čak ni nad svojim delom, utapa se u korporativnoj kulturi u kojoj čak i pisac sa ogromnim talentom može ostati neprimećen, ili, što je još strašnije, može biti komercijalizovan, nevidljiv, isti kao neko drugi. U situaciji u kojoj je Bil Grej, kada oseća da ga je talenat napustio i da je u stanju da produkuje samo „beznadežnu prozu”, argumenti u prilog istinskom demokratskom principu gde bi svako imao pravo da bude saslušan, uzmiču pred sirovom silinom poruka koje odašilju oni koji sebe nazivaju teroristima. U tom odnosu snaga, fotografija kao medijum zauzima dominantnu poziciju i fotograf je autor čiji sud ima poslednju reč. Međutim, fotografije se u romanu pojavljuju u najrazličitijim oblicima i kontekstima, što svedoči o fleksibilnosti toga medijuma; nije svaka fotografija sredstvo vraćanja vidljivosti. Motivacija Bila Greja, kada pristaje na to da bude fotografisan, nije želja da izađe iz izolacije, naprotiv, fotografije služe da produke „auru” nedodirljivosti koju je izgradio, da bi sakrio sopstveni poraz, nemogućnost da stvara.

„Jedini privatni jezik koji poznajem je preterivanje u isticanju sebe. Mislim da sam uzgojio svoje drugo sopstvo u ovoj prostoriji. Budala puna sebe je to što pisca tera da ide dalje. Prenaglašavam bol pisanja, bol samoće, neuspeh, jarost, zbunjenost, bespomoćnost, strah, poniženje. Što su tešnje granice mog postojanja, to ja više preneglašavam sebe.” (*Mao II* 38)

Na kraju pripovesti, fotografije i nedovršeni rukopis biće sredstvo putem kojeg će Skot i Karen tako zamišljenu Bilovu figuru održavati u životu, iako je on mrtav i u fizičkom i u autorskom smislu, da bi sopstveni identitet, nekoga ko često i mnogo „citira Bila”⁶ zadržali u okvirima kulturnog i društvenog obrasca kojem žele da pripadaju.

„Posle nekog vremena možda će odneti fotografije u Njujork i sastati se sa Britom i odabrati koje će se slike pojaviti u javnosti. Ali rukopis će stajati, i proćuće se, i slike će se pojaviti, nekoliko smišljeno odabranih, samo jednom, i priča će se širiti, a roman će ostati ovde i gradiće auru i sakupljati snagu, produbljujući legendu o Bilu, neiscrpno. Lepa stvar u životu je to što je prepun novih prilika. Da citiram Bila.” (*Mao II* 224)

Slično kolažima Barbare Kruger, DeLilo komponuje vizuelni i verbalni materijal u strukturu u kojoj su naglašeni prisustvo i perspektiva autora. Brita Nilsen kao fotograf, o svom položaju razmišlja kao o poziciji grabljivice koja vreba, a o portretima kao o produktima svoje perspektive, pa tako sistemom transfera, slike koje postaju zamena za ljude, sadrže dimenziju svesti i manipulacije autora fotografije, koji sa modelom gradi specifični odnos. Fotografija, kao i bilo koja druga vrsta umetnosti, iako možda bliža onome kako zamišljamo stvarnost, u kontekstu onoga kako doživljavamo sebe, ipak jeste interpretacija, što DeLilo svojim čitaocima ne dozvoljava da ispuste iz vida. Stupanje u mrežu, za bila Greja ne počinje pristajanjem da bude fotografisan, već mnogo ranije, onoga trenutka kada pristane da igra društveno propisanu ulogu „pisca”, iako oseća da toj ulozi više nije dorastao, on postaje svoja sopstvena interpretacija, koju na kraju zamenjuju Britine fotografije kao poslednji beočug u lancu; Bil Grej postaje roba.

U okruženje zasićeno slikom potpuno su inkorporirani mehanizmi interpelacije, i DeLilo nas upozorava na to da se u ovom stadijumu više ne može govoriti o nekom slobodnom izboru, niti o nekom svesnom stupanju u tokove diskursa odabiranjem iz slojeva ravn i nizova elemenata koje nam stoje na raspolaganju. Priča o ljudima u diskursnim strukturama romana *Mao II* priča je o samo jednoj dvodimenzionalnoj ravni ljudskog postojanja u kojoj su opcije veoma ograničene. Poruka svega što dolazi iz mreže medija neminovno biva prilagođena očekivanjima i prethodnom medijskom iskustvu gledaoca,

6 Navedeno u prevodu autorke.

koji je u potpunosti lišen i najmanje mogućnosti neposrednog pristupa bilo čemu iza slike i njenog sveta u kome je fragmentacija u mnoštvo tekstova uzrokovala ne samo smrt autora, već i nepovratan gubitak subjekta. Ipak, postmoderni recikliranje identiteta kao subjektiviteta ruši osnovne pretpostavke modernizma o ljudskom identitetu – ideju humanizma da je identitet zasnovan na razumu i da tako definisanim identitetom manipuliše kapitalizam da bi se stvorila masa, ili više grupa koje se uklapaju u prihvaćene ili nametnute norme, okupljena oko istog ideološkog cilja. Postmoderni subjekt odlikuje unutrašnja podela, i kako o tome svedoče i likovi Džeka Glednija, Lija Osvalda i Bila Greja, njihovo sopstvo je sačinjeno od nebrojeno mnogo činilaca često direktno suprotstavljenih, i ni u kom slučaju se ne bi moglo definisati kao koherentno ili kao nezavisno. Otud, posledično, iz tako fragmentiranog subjekta neminovno proizlaze diskursi u kojima subjekt učestvuje kroz strukture jezika i svoju institucionalizaciju (up. Hutcheon 2006: 150) gradeći protivrečno sopstvo zasnovano na principu inkluzije, sebe definiše kao „i jedno i drugo”, beskonačno odlažući okončanje procesa uspostavljanja značenja.

Literatura

- Barrett, Laura (1999). „'Here but also There': Subjectivity and Postmodern Space in *Mao II*”. *Modern Fiction Studies*. 45.3:788–810.
- Cruz, J and Justin Lewis (1994). *Viewing, reading, listening: audiences and cultural reception*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Davis, Helen (2004). *Understanding Stuart Hall*. London: Sage Publications Ltd.
- DeLillo, Don (1991). *Mao II*. New York: Penguin.
- Delpech-Ramey, Joshua (2007). „The idol as icon. Andy Warhol's material faith”. *Angelaki*. 12.1:87–96.
- Hutcheon, Linda (2006). „Postmodernism” u *Routledge Companion to Critical Theory*, Malpas, Simon, and Paul Wake. eds. (Oxon: Routledge). 115–127.
- Moya, P. et al. eds. (2000). *Reclaiming Identity: Realist Theory and the Predicament of Postmodernism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Radin-Sabadoš, M. (2009). „Naslijeđe osamdesetih – romani Dona DeLilla Bijeli Šum i Vaga: uspon posredovanog prostora i problem subjektiviteta”. *Književna smotra*. 41.2:75–84.

Mirna Radin-Sabadoš

IDEOLOGY/CULTURE/POLITICS – IDENTITY MEDIATION IN DON DELILLO'S
NOVEL *MAO II*

Summary

Considering the network of discourses delineating society, language and identity of an individual in the interpretative matrices of postmodernist critical theory the paper addresses issues arising from principles of randomness, indefiniteness or even incomensurability of the parameters determining human experience. It is stipulated that meaning is established through the systems of differences, therefore, it is always relative and the finalization of the process of semiosis, as proposed by Stuart Hall, is indefinitely deferred. This is the context in which Don DeLillo's novel *Mao II* addresses processes which result in the creation of meaning, focusing on the „mediated landscapes” (Leonard Wilcox) as its core discourse network. DeLillo emphasizes the point where power cuts into discourse, where power overcuts knowledge and discourse in the symbolic domain of the image, but also how the image affects formulation of meaning and identity of an individual and of the collective in wider social context.

MIHAJLO MUNKAČI – BIBLIOTEKAR, PROFESOR, PREVODILAC, LINGVISTA¹

Apstrakt: Mihajlo Munkači (1875–1952), Rusin iz Ruskog Krstura, ceo svoj radni vek proveo je u Budimpešti, gde je radio kao bibliotekar u Sečenji Biblioteci, u Biblioteci Mađarske akademije nauka, i istovremeno kao profesor slovenskih jezika (slovačkog, srpskog/hrvatskog i ruskog) u srednjim školama u Budimpešti. Prevodio je dela ruskih klasika: L. Tolstoja, F. Dostojevskog, I. Turgenjeva i drugih. U rukopisu je ostavio delo o Rusinima u Bačkoj i Sremu, a skraćena verzija tog dela objavljena je 1913. godine na mađarskom jeziku. U prvoj polovini XX veka, kada je radio i živeo u Budimpešti, nije bio u kontaktu sa svojim sunarodnicima u Južnoj Ugarskoj, kasnije u Jugoslaviji. Do danas njegova delatnost i lingvistička zaostavština malo je poznata među njima. Cilj ovog rada je da se rusinska i šira slovenska naučna javnost upozna sa radom i delom M. Munkačija.

Ključne reči: Mihajlo Munkači, Rusini u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji, rusinski jezik, srpski jezik, hrvatski jezik, slovački jezik, ruski jezik.

Do kraja XIX veka Rusini u Južnoj Ugarskoj bili su nacionalna zajednica sa nepotpunom društvenom strukturom: najveći deo rusinskog stanovništva živeo je po selima i pretežno se bavio zemljoradnjom. Krajem XIX veka povećava se broj rusinskog agrarnog proletarijata. Malobrojnu inteligenciju skoro isključivo činili su fakultetski obrazovani grkokatolički sveštenici i učitelji sa nižim obrazovanjem. Tek od početka XX veka polako se formira rusinska svetovna inteligencija. (Рамач 2013)

Mihajlo Munkači (Munkácsi/Munkácsy Mihály – kako se zvanično potpisivao) rođen je u Bačkeresturu (od 1922 g. Ruski Krstur) 25. 7. 1875. godine u seljačkoj porodici roditelja grkokatolika, oca Janka i majke Marije rođene Kološnjaji. Osnovnu školu je završio

¹ ramacjanko@gmail.com – Ovaj rad predstavlja fazni rezultat istraživanja na projektu: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (br. 177002) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Vlade Republike Srbije.

u rodnom selu. Posle završene srednje škole, verovatno u grkokatoličkoj seminariji Križevačke eparhije u Zagrebu, upisao je studije teologije.

U molbi iz 1915. godine, kojom se prijavio na mesto bibliotekara u Biblioteci Mađarske akademije nauka, M. Munkači navodi da je završio dva fakulteta: prvo studije teologije na Carsko-kraljevskom univerzitetu u Inzbruku,² a posle toga je na Kraljevskom mađarskom univerzitetu Petera Pazmanja u Budimpešti, na Katedri filozofije stekao diplomu profesora mađarskog i latinskog jezika i književnosti. (Удвари 1986: 56) U molbi navodi da je na teološkom fakultetu u Inzbruku položio i rigoroz – državni ispit. Nismo uspeli utvrditi da li je možda posle završenih studija teologije bio i rukopoložen za sveštenika, o čemu postoje izvesne indicije, ali o tome ćemo nešto više reći na samom kraju rada. Dalje navodi da je od 15. februara 1911. godine radio kao bibliotekar u Sečenji biblioteci Mađarskog nacionalnog muzeja u Budimpešti. Navodi i da pored mađarskog dobro vlada latinskim (usmeno i pismeno), nemačkim, ukrajinskim i slovačkim jezikom, čita i potpuno razume ruski, srpsko-hrvatski i slovenački jezik, dosta dobro razume i bugarski, poljski, češki i staroslovenski. Od zapadnoevropskih jezika čita i razume engleski, francuski i italijanski. Objavljivao je članke u novinama: *Budapesti hirlap*, *Budapesti Szemle*, *Magyar figyelő*, *Ethnographia* i u arheološkom časopisu *Archaeologiai Ertesítő*.³

Nažalost, u ovoj molbi, a ni u drugim izvorima do kojih smo došli, ne nalazimo preciznije podatke o tome kada i gde je završio srednju školu, gde je započeo studije, kada je završio studije teologije, kada je započeo i kada je završio studije na Univerzitetu u Budimpešti i gde i šta je radio do 1911. godine, kada je počeo da radi u Sečenji biblioteci.

Volodimir Hnatjuk navodi da je 1897. godine dobio jedan rukopisni zbornik rusinske duhovne poezije i proze od studenta bogoslovije Mihajla Munkačija. Taj zbornik je kasnije koristio i istaknuti ukrajinski pisac, publicista i naučnik Ivan Franko. (Гнатюк 1985: 122–124)

Od 1. januara 1916. sve do penzionisanja 1941. godine M. Munkači je radio kao bibliotekar u Biblioteci Mađarske akademije nauka. (Удвари 1986: 56) Za vreme Prvog svet-skog rata kao naučni saradnik bio je oslobođen vojne službe. Međutim, kako sam navodi, u to vreme imao je dosta materijalnih problema.

2 U monografiji Lasla Segija (Segi 2010: 278) navodi se da je Mihael Georg Munkači (22 g.) iz Bač-Kerestura 1897. godine bio student na teologiji i da je imao titulu von/Graf.

3 Molba M. Munkačija za posao bibliotekara u Biblioteci Mađarske akademije nauka, Budimpešta, 12. decembar, 1915. godine. Molba pisana rukom, 3 strane. Dokument iz Biblioteke Mađarske akademije nauka, Budimpešta.

Prema izveštaju glavnog bibliotekara Biblioteke Mađarske akademije nauka, M. Munkači je od početka posao obrade bibliotečkog fonda obavljao stručno. U cilju poboljšanja bibliotečkog rada podneo je više predloga-nacrta. Za višeg bibliotekarskog činovnika imenovan je 1923. godine. Zahvaljujući njegovom poznavanju slovenskih jezika, Biblioteka Mađarske akademije nauka imala je dobre veze sa sovjetskim bibliotekama. Biblioteka je 1923. godine imala saradnju sa 23, a 1938. godine sa 50 sovjetskih naučnih institucija. A kako primećuje Ištvan Udvari, sve to se odvijalo se u vreme kada Mađarska nije imala diplomatske odnose sa SSSR-om. (Удвари 1986: 56)

Po odlasku u penziju M. Munkači je molio da mu se uz nadoknadu od 100 pengo-forinti mesečno odobri rad na obradi fonda knjiga na slovenskim jezicima u Biblioteci Mađarske akademije nauka, koji nije bio katalogizovan. On navodi da Biblioteka ima veliki broj veoma dragocenih naučnih i književnih dela na slovenskim jezicima, i da tu ima bogatog i nepoznatog izvornog materijala koji se odnosi na Mađarsku. Munkači veoma temeljito obrazlaže potrebu da se taj fond knjiga na slovenskim jezicima obradi, jer je to od velikog interesa za nauku, a to će svakako biti i u interesu šire čitalačke publike. Zbog malog broja bibliotekara, pa i zbog malog broja onih koji vladaju slovenskim jezicima, godinama, kako se intenzivirala saradnja i razmena sa drugim naučnim bibliotečkim i naučnim institucijama u inostranstvu, taj fond se znatno povećavao. Navodi da, mada poznaje slovenske jezike, zbog velikog posla na obradi fondova knjiga na mađarskom i drugim evropskim jezicima, nije mogao da se posveti obradi fonda knjiga na slovenskim jezicima dok je bio u radnom odnosu. Taj posao mu je bio odobren. (Удвари 1986: 56–57)

Prevodilaštvo je druga značajna delatnost M. Munkačija. Uglavnom je prevodio na mađarski jezik klasike ruske književnosti: I. Turgenjeva, L. Tolstoja, A. Okukova, F. Dostojevskog. (Удвари 1986: 57)

Kao službenik biblioteke M. Munkači je predavao u nekoliko visokoškolskih/srednjoškolskih ustanova slovenske jezike: slovački, srpsko-hrvatski i ruski, i autor je nekoliko gramatika koje su se koristile na tim predavanjima: srpskog jezika (1921), hrvatskog jezika (1924), ruskog jezika (1920). (Удвари 1986: 57)

Za Rusine u Bačkoj i Sremu izuzetno je značajna njegova monografija *Tót nyelvvűrszónakok Bács és Szerem-megyében* (Munkacsí 1913), koja je u stvari samo skraćena verzija njegovog obimnijeg dela koje je ostalo u rukopisu. Na žalost, prvi pokušaji da se pronade rukopis do sada nisu urodili plodom.⁴

4 Koristim priliku da zahvalim gospodinu Zoltanu Badi iz Srpskog instituta u Budimpešti, koji je na moju molbu, uz dosta truda, pronašao i kopirao navedenu knjigu M. Munkačija, a i dalje traži obimnu monografiju u rukopisu.

U kratkoj analizi ove objavljene monografije M. Munkačija I. Udvari prenosi osnovne stavove autora o rusinskom jeziku. On smatra da je ovo delo M. Munkačija veoma značajno zbog toga što je rezultat njegovog samostalnog istraživačkog rada, za razliku od drugih autora, koji su se u ono vreme uključivali u polemiku oko porekla i pripadnosti rusinskog jezika, ali nisu obavili nikakva vlastita istraživanja. Smatramo da je značaj ovog rada tim veći što je autor, kao pripadnik rusinske zajednice, veoma dobro poznao jezik, svakodnevni život i socijalne, kulturne i crkveno-religijske prilike u kojima su oni tada živeli, što je imao solidno slavističko obrazovanje i dobro je poznao nekoliko slovenskih jezika.

Ištvan Udvari u svom prikazu monografije M. Munkačija iznosi i stavove koje je teško prihvatiti, na primer: da ova monografija pokazuje da avangardna mađarska inteligencija u to vreme nije bila nacionalistička, i da mađarizacija Rusina u Ugarskoj nije dostigla onaj stepen o kom je pisao V. Hnatjuk. (Удвари 1979: 77) Ipak, ko pročita ovo delo M. Munkačija, shvatiće da Munkači u njemu nije dokazao ni jednu od ovih Udvarijevih tvrdnji. Započinjati raspravu o mađarizaciji ili asimilaciji Rusina u Ugarskoj u drugoj polovini XIX i na početku XX veka ovde nema smisla, jer to je veoma složena i kompleksna tema. Dovoljna je samo konstatacija da je proces asimilacije/mađarizacije Rusina u Južnoj Ugarskoj prekinut 1918. godine, kada su stvoreni uslovi za njihov kulturno-prosvetni i nacionalni preporod u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. (Рамач 2013)

Volodimir Hnatjuk je tokom svoje ekspedicije u Bačku 1897. godine prvi otpočeo ozbiljna naučna istraživanja o Rusinima u tom delu Austrougarske monarhije. (Гнатюк 1985–1988) Mihajlo Munkači je prvi od Rusina u Bačkoj i Sremu započeo temeljno izučavanje njihovog jezika i pitanja njihovog porekla i nacionalne pripadnosti. Biće veoma zanimljivo uporediti rezultate do kojih je u svojim istraživanjima došao M. Munkači sa stavovima H. Kostelnika u gramatici rusinskog jezika objavljenoj deset godina kasnije (Костельник 1923) i u drugim njegovim delima, jer nisu imali međusobnih kontakata u vreme kada su pisali o mnogim pitanjima i problemima rusinskog jezika i nacionalnog identiteta Rusina.

Teško je shvatiti da je M. Munkači bio poreklom iz R. Krstura, da je studirao teologiju u vreme kada su teologiju studirali i njegovi vršnjaci iz sela: Dionizije Njaradi, kasniji episkop Križevačke eparhije, sveštenici Mihajlo Mudri i Djura Bindas, čelnici Rusinskog narodnog prosvetnog društva u periodu između dva svetska rata, koje je odigralo veoma značajnu ulogu u kulturnom i nacionalnom preporodu Rusina u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, a da nema ni tragova o kontaktima ove trojice, uključujući tu i nešto mlađeg H. Kostelnika, sa M. Munkačijem. Jednostavno, ne nalazimo odgovor na pitanje zašto su M.

Munkači i njegovo delo ostali celi jedan vek daleko od njegovih sunarodnika u Bačkoj i Sremu.

U uvodnom delu svoje monografije M. Munkači naglašava da je ona samo ekskizni rezime obimne monografije u rukopisu o jeziku, istoriji i nacionalnosti Rusina u Bačkoj i Sremu, i da ima nameru da je publikuje na jednom slovenskom jeziku. Cilj monografije je da odredi mesto jezika bačko-sremskih Rusina među slovenskim jezicima. Izdavanje kratke varijante na mađarskom jeziku smatrao je patriotskom dužnošću. (Удвари 1979: 77; Munkacsi 1913: 5) Tu autor daje pregled iz statistike i osnovne podatke iz etnografije, crkveno-religijskih i kulturnih prilika u kojima su Rusini tada živeli.

Munkači ukazuje na to da su rusinski intelektualci iz Bačke i Srema u to vreme uglavnom završavali hrvatske gimnazije, a samo poneki su odlazili u gimnazije u Estergom ili u Užgorod. Učitelji su uglavnom završavali učiteljske škole u preparandiji u Užgorodu.

Volodimir Hnatjuk je zapisao da su Rusini u Bačkoj u kulturnom i nacionalnom pogledu na mnogo nižem nivou od Rusina/Ukrajinaca u Galiciji (Гнатюк 1898a: 85–86), Munkači je smatrao da su Rusini u Bačkoj i Sremu u kulturnom pogledu iznad njihove braće po jeziku – istočnih Slovaka, i njihove braće po krvi, odnosno poreklu – Malorusa/Ukrajinaca. On naglašava da Rusini u Bačkoj i Sremu smatraju sebe Rusinima/Ukrajincima, mada je njihov jezik po lingvističkim kriterijumima bliži slovačkom jeziku. Smatra da je njihov jezik izvorno bio ukrajinski i navodi da su se Rusini u Bačku i Srem preselili sa teritorije slovačko-rusinske jezičke granice u severoistočnoj Ugarskoj, gde je pod uticajem raznih činilaca počeo proces slovakizacije rusinskog jezika. (Munkacsi 1913: 9) Ipak, pošto su se preselili u Bačku i Srem pre početka slovačkog nacionalnog preporoda, ovdašnji Rusini nisu prihvatili slovačku nacionalnu svest, a u novoj višejezičkoj sredini njihov jezik nije nastavio da poprima slovačke elemente. (Munkacsi 1913: 9) Isto to je isticao i V. Hnatjuk. (Гнатюк 1898b) Ove konstatacije M. Munkačija o jeziku, poreklu i nacionalnoj pripadnosti Rusina su veoma precizne i velika je šteta što je ovo njegovo delo ostalo nepoznato rusinskoj i široj slovenskoj naučnoj i kulturnoj javnosti.

Mihajlo Munkači smatra da deo ukrajinskih elemenata u rusinskom jeziku ima veze i sa obredom, odnosno religijom, i da su ovi elementi ulazili u rusinski jezik kroz bogoslužbeni jezik i konfesionalnu školu. Primerima refleksa vokala Munkači pokazuje da je u nekim situacijama rusinski jezik bliži slovačkom, a u drugim – da je bliži ukrajinskom jeziku.

Na kraju, u zaključku, M. Munkači ističe da se jezik Rusina u Bačkoj i Sremu ne sme smatrati slovačkim, bez obzira na lingvističke kriterijume, zbog činjenice da ovi Rusini sebe smatraju Rusinima/Ukrajincima. Njihova nacionalna svest je rusinska i ona im se ne sme oduzeti niti osporiti. I mada je sklon da prihvati stav nekih istraživača da je osnovni

razlog za takvu nacionalnu svest Rusina njihova pripadnost grkokatoličkoj veroispovesti, smatra da nema potrebe da se to menja.

Munkači smatra da Rusini više vole da čitaju razna izdanja na ukrajinskom nego na slovačkom jeziku i zbog same činjenice da imaju učitelje Ukrajinke koji narodu daju više literature na ukrajinskom jeziku. (Munkači 1913: 37) Ovde ipak treba precizirati: Rusini u Bačkoj i Sremu nisu imali učitelje Ukrajinke, već samo Rusine iz severoistočne Ugarske, koji nisu imali ukrajinsku nacionalnu svest, a literaturu na ukrajinskom jeziku, knjige, časopise i novine iz Galicije i Bukovine, uglavnom nisu nabavljali učitelji, nego sami seljaci i zanatlije. (Гнатюк 1988b: 144–155; Дуличенко 1972; Рамач 2009) Dalje Munkači navodi da Rusini rado čitaju knjige i na crkvenoslovenskom jeziku. To je tačno, jer je tradicija rukopisnih knjiga, odnosno zbornika duhovne poezije i proze pretežno na crkvenoslovenskom ili na mešavini crkvenoslovenskog, ukrajinskog i rusinskog jezika živela sve do početka XX veka. (Рамач 2010b) Takav je bio i već spomenuti rukopisni zbornik koji je V. Hnatjuk dobio od M. Munkačija 1897. godine.

Munkači navodi da je polovina sveštenika koji su službovali među Rusinima u Bačkoj i Sremu bili Hrvati, koji su znali crkvenoslovenski jezik, a rusinski i ukrajinski jezik im je bio bliži nego slovački, jer su živeli među Rusinima i naučili su rusinski, a neki od njih su studirali u Užgorodu, što je takođe uticalo da slovački jezik i literatura na tom jeziku budu malo prisutni među Rusinima u ovim krajevima. A pošto Rusini pišu ćirilicom, oni više čitaju na srpskom nego na slovačkom jeziku, zaključuje Munkači.

Munkači je ukazivao da je neophodno da se rusinski jezik normira, što je, nezavisno od njegovog mišljenja, istaknuto i na Osnivačkoj skupštini Rusinskog narodnog prosvetnog društva 1919. godine. Havrijil Kostelnik je iste godine završio rukopis gramatike rusinskog jezika. (Костельник 1923)

Veoma su interesantna etnografska zapažanja M. Munkačija o Rusinima. On ih vidi kao veoma vredne, uporne, strpljive, miroljubive. Njihovo nacionalno piće je rakija, koju najviše piju u žetvi. Dalje navodi da devojku za udaju najviše cene po imovinskom stanju njenih roditelja, po štedljivosti, po isticanju njene porodice u selu. Za Rusine su karakteristični rani brakovi. Udovaca i udovica ima malo, jer i muškarci i žene posle smrti bračnog druga obično ulaze u drugi brak. Tu on opisuje i običaj polivanja vodom na drugi i treći dan Uskrsa i druge narodne običaje.

Na kraju, jedno interesantno svedočanstvo iz života M. Munkačija. On je 1940. godine uputio pismo na latinskom jeziku parohu u R. Krsturu s molbom da mu pronađe i pošalje podatke iz matičnih knjiga rođenih i umrlih za njegove roditelje i za dedu i baku po ocu. Na tom originalnom pismu zabeleženi su traženi podaci. Verovatno da ih je kasnije paroh poslao M. Munkačiju. Ostaje enigma zašto je Munkači ovo pismo napisao na latinskom

jeziku. Da li možda zbog toga što nije znao da li je paroh u selu Rusin, Hrvat ili Ukrajinac, pa nije znao na kom jeziku da se obrati, a latinski je smatrao podesnim za komunikaciju sa sveštenstvom? Na kraju pisma se predstavlja kao „Humillimus confrater tuus in Domino” (Najponizniji tvoj brat u Gospodu). Ovom formulacijom obraća se sveštenik svešteniku, što nas navodi na misao da je M. Munkači ipak bio rukopoložen za sveštenika, mada o tome nismo našli nikakve podatke. Moguće je takođe, da je ovu formulaciju iskoristio kao klerik, odnosno kao diplomirani teolog. Na kraju pisma stoji čisto rusinski pozdrav: „Pozdrav prekrasni od šerca”.⁵

Literatura

- Гнатюк, Володимир (1985–1988). *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*, т. I–V Нови Сад: Руске слово.
- Гнатюк, Володимир (1985). *Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Угорський духовні вірші*. Т. I. Нови Сад: Руске слово.
- Гнатюк, Володимир (1988a). „Руски населеня у Бачки”, *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*. Т. V. Нови Сад: Руске слово. 79–126.
- Гнатюк, Володимир (1988b). „Словаци чи Русини?”, *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*, Т. V. Нови Сад: Руске слово. 127–202.
- Дуличенко, Александер (1972). „О єдним жридлеу вязи югославянских Руснакох у XVIII и XIX вику”. *Шветлосц*. 2. Нови Сад: Руске слово. 159–166.
- Костельник, Гавриїл (1923). *Грамматика бачвансько-рускей бешеди*. Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Костельник, Гавриїл (1998). *Liber memorabilium грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей* (Пририхтал за обявйованс, коментари и уводне слово Янко Рамач), Нови Сад: Союз Руснакох и Українцох Югославії.
- Munkácsy, Mihály (1913). *Tót nyelvű rusznákok Bács és Szerem-megyében*. Budapest.
- Рамач, Јанко (2009). „Прилог историографији о Русинима у Јужној Угарској од краја XVIII до почетка XX века: Русини у штампи и другим публикацијама о самима себи”. *Извори о историји и култури Војводине*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Одсек за историју. 403–425.
- Рамач, Јанко (2010a). „Почеци националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини 19. века”. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. Књ. XXXV-1. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад. 255–266.

5 Писмо Михајла Мункачија пароху у Руском Крстур, Будимпешта, 2. март 1940. године – Архив гркокатоличке парохје у Руском Крстур, без signature.

- Рамач, Јанко (2010b). „Русински рукописни апокригни зборници и текстови ’Мука Христових’ из друге половине XIX и почетка XX века”. *Susret kultura, zbornik radova*. Knj. II. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu. 1199–1207.
- Рамач, Јанко (2013). „Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва”. *Истраживања*. 23. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Одсек за историју. 399–413.
- Segi, Laslo (2010). *Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1338–1919*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine.
- Удвари, Иштван (1979). „Југославјански Русини спадају гу Восточним Славјаном”. Вуковар. *Нова думка*. 23: 77–79.
- Удвари, Иштван (1986). „Керестурец Михайло Мункачи”. Вуковар. *Нова думка*. 56: 56–58.

Janko Ramač

MIHAJLO MUNKACI – LIBRARIAN, PROFESSOR, TRANSLATOR, LINGUIST

Summary

Mihajlo Munkaci (1875–1952), a Ruthenian from Ruski Kerestur, worked as a librarian first at Secenji Library, and later at the Library of the Hungarian Academy of Scholarly Sciences. He taught Slavic languages (Slovak, Serbo-Croatian and Ruthenian) in secondary/high schools in Budapest and wrote grammars adapted to lectures of these languages. He translated the works of the Russian classics – L. Tolstoy, F. Dostoevsky, I. Turgenev and others. As a linguist, he left in manuscript a huge monograph on the Ruthenians in Backa and Srim and about their language and in 1913 he published a short excerpt from this monograph. The work however has up to these days remained completely unknown not only to the Ruthenians but also to a larger Slavic scholarly circles. As a scholar, M. Munkaci was of the opinion that the language of the Ruthenians living in Backa and Srim was the closest to the Eastern Slavic dialects and because of that maintained that the Ruthenians spoke the Slovak language, but that their background and religion belonged to the Ukrainian nation. He left very interesting and precise ethnographic descriptions of the Ruthenians in Backa and Srim and of their religious, cultural and social circumstances in which they had lived at the end of the XIXth and at the beginning of the XXth century.

KNJIŽEVNOKRITIČKA RECEPCIJA STVARALAŠTVA VIČAZOSLAVA HRONJECA¹

Apstrakt: Vičazoslav Hronjec spada u najznačajnije savremene slovačke vojvođanske književnike što se da zaključiti i na osnovu književnokritičke recepcije njegovog bogatog i raznovrsnog pesničkog, proznog i književnokritičkog stvaralaštva. Svojim književnim delom ovaj biliterarni stvaralac se uključuje u tri književna konteksta – slovački, slovački vojvođanski i srpski (ili vojvođanski) – i na taj način permanentno izaziva pažnju književne kritike, kako u Slovačkoj, tako i u Vojvodini odnosno Srbiji. Međutim, iako je o delu ovog autora napisan relativno velik broj književnokritičkih tekstova eminentnih slovačkih, srpskih, hrvatskih i mađarskih autora, stiče se utisak da ono još nije u potpunosti sagledano, pa ni rastumačeno i da još uvek ostaje otvoreno za nove poglede i interpretacije.

Ključne reči: književnost, Vičazoslav Hronjec, književna kritika, recepcija, slovački kontekst, srpski kontekst, interpretacija, vrednovanje.

Obimno i žanrovski raznoliko književno stvaralaštvo Vičazoslava Hronjeca, rođenog 1944. godine u Pivnicama, permanentno, već praktično pola veka, inspiriše, ali neretko i provocira književnu kritiku da protumači i vrednuje njegovu kompleksnu izražajnu, tematsku i značenjsku strukturu. Upravo zbog toga je i jedan od najvećih znalaca i poštavalaca Hronjecovog stvaralaštva, nedavno preminuli slovački književni kritičar i istoričar Vilijam Marčok, Hronjecovo delo, pre svega njegovo pesničko i prozno stvaralaštvo, uporedio sa mitološkom sfigom (Marčok 2010), izražavajući tako vlastite interpretativne nedoumice i aporije, ali ujedno i podvlačeći kompleksnost, a u nekim delovima čak i hermetičnost književnog stvaralaštva Vičazoslava Hronjeca, koje se opire svim jednostranim, jednodimenzionalnim i „zatvorenim” čitanjima, odnosno tumačenjima. To je upravo i jedan od glavnih razloga što Hronjecovo književno delo, u velikoj meri dovršeno, i dalje ostaje otvoreno za nova proučavanja, ali i značenjske, odnosno vrednosne revalorizacije.

1 svetlika@ptt.rs – Rad je nastao u okviru republičkog projekta broj 178017 *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*.

Celokupan Hronjecov književni opus se može podeliti u nekoliko celina. To je, pre svega, njegovo pesničko i prozno stvaralaštvo nastalo u drugoj polovini 20. veka, konkretnije od kraja pedesetih godina, kada je ovaj autor objavio svoje prve pesme, pa sve do kraja devedesetih godina, kada je publikovao svoja poslednja prozna ostvarenja. Za ove četiri decenije Hronjec je napisao šest zbirki pesama i tri prozne knjige. Pored toga, u ovu celinu se uslovno mogu uvrstiti i njegovih pet knjiga dnevničkih zapisa, potpisanih imenom književnog lika Vladimira Lutrova, koje svojom žanrovskom hibridnošću u velikoj meri osciliraju između beletrije i književne kritike, odnosno teorije.

Po svom obimu i značaju sledi Hronjecovo književnokritičko i književnoistorijsko stvaralaštvo, dakle sistematično, najčešće komparativno i revalorizujuće proučavanje slovačke, srpske (ranije jugoslovenske), ali i svetske književnosti, koje se od početne fenomenološke analize književnog teksta postepeno menjalo ka esejističkoj ili književnoistorijskoj sintezi, a u Hronjecovom poslednjem stvaralačkom razdoblju, dakle u prvoj deceniji 21. veka, i ka tipično postmodernoj autointerpretaciji vlastitog književnog dela. U ovaj kontekst se mogu uvrstiti i Hronjecove antologije, hrestomatije, izbori iz stvaralaštva drugih autora i bibliografije, gde u punoj meri dolazi do izražaja pre svega autorova bogata erudicija i suptilni osećaj za književnost i umetnost, ali i njegovo književnoistorijsko, pri tome u velikoj meri revalorizujuće nastojanje da definiše i po svojoj meri izgradi jednu književnu tradiciju, u koju bi se i sam svojim stvaralaštvom aktivno uključivao.

Paralelno sa književnim stvaralaštvom, Hronjec je već više od četiri decenije predano uključen u organizaciju svih formi književnog života vojvođanskih Slovača, pre svega kao dugogodišnji glavni urednik književnog časopisa *Novi život*, onda kao urednik u Izdavačkoj kući „Kultura”, sada Slovački izdavački centar u Bačkom Petrovcu, ali i kao glavni organizator svih značajnijih književnih manifestacija vojvođanskih Slovača.

Iako stvaralaštvo Vićazoslava Hronjeca ima od svih slovačkih vojvođanskih pisaca verovatno najveći književnokritički odjek, stiže se ipak utisak da ono još uvek nije u punoj meri kritički pročitano, a naročito da nije adekvatno vrednovano. To se ne odnosi u tolikoj meri na slovački vojvođanski književni kontekst, gde je o Hronjecovom delu svoj sud dao praktično svaki značajniji književni kritičar – od najstarijeg Jana Kmeća i njegovih kritika i žestokih polemika sa mladim Hronjecom, preko Mihala Harpanja, koji je svojim prvim prikazima Hronjecovih književnih tekstova verovatno najviše uticao na njihovu kasniju književnokritičku recepciju, pa sve do monografskih istraživanja Hronjecovog proznog i pesničkog stvaralaštva autora ovog teksta i mlade književne kritičarke Marine Šimak Spevakove. Ovaj utisak nedovoljne, a često i neadekvatne književnokritičke recepcije Hronjecovog stvaralaštva odnosi se, pre svega, na književnu kritiku u Slovačkoj, a tako-

de i na srpsku književnu kritiku, koje su, doduše uglavnom pozitivno, no pritom, ipak, najčešće kurtoazno i površno, a ponekad čak i potcenjivački, pisali o književnim ostvarenjima ovog autora. Razloge tome treba tražiti pre svega u specifičnoj poziciji enklavnog, u konkretnom slučaju i bilingvalnog, odnosno biliterarnog pisca, koji paralelno stvara na maternjem slovačkom jeziku i na dominantnom jeziku sredine, dakle srpskom jeziku, i koji na taj način pokušava da se svojim književnim stvaralaštvom paralelno uključi u dva, odnosno tri književna konteksta ili književne tradicije – slovačku, slovačku vojvođansku i srpsku – nailazeći pri tome često ne samo na nerazumevanje, već ponekad čak i na otpor i ignorisanje. Jednostavno rečeno, za slovačku književnu kritiku Hronjec je najčešće suviše regionalni, dakle, nedovoljno slovački, dok je na drugoj strani srpskoj kritici najčešće tuđ, odnosno nedovoljno srpski pisac... Ipak pored ovih, u svojoj suštini ipak objektivnih enklavnih uslova, na ovakvu recepciju Hronjecovog književnog dela je očigledno uticala i njegova dosledna inovativnost, ali i izuzetna usloženost, koja se ponekad graniči sa nečitljivošću.

Do sada je najviše pisano o Hronjecovoj poeziji, što se najbolje vidi u njegovoj *Personalnoj autobiografiji* (Hronjec 2005), u kojoj se nalazi preko 200 bibliografskih odrednica, koje se odnose na književnokritičku recepciju njegove poezije. Ovaj podatak u velikoj meri govori o značaju Hronjecovog pesničkog stvaralaštva u kontekstu njegovog celokupnog književnog opusa, ali i o njegovom relativno dobrom odjeku kod književne kritike. Prve kritičke tekstove o Hronjecovoj poeziji napisao je Jan Kmeć, glavni autoritet u književnosti vojvođanskih Slovaka u prve dve posleratne decenije. Kmeć je u prvi mah pozitivno reagovao na pesme mladog pesnika, no kasnije, uvidevši izraziti modernistički i antitradicionalistički naboj Hronjecovog književnog stvaralaštva, ovaj pozitivistički i tradicionalistički orijentisan kritičar je počeo sve više da kritikuje inovativne tendencije u Hronjecovoj poeziji, označavajući ih najčešće hermetizmima i književnim pomodarstvom. U Hronjecovu odbranu je najpre stao pesnik Mihal Babinka, koji je i sam pisao modernističku poeziju pod velikim uticajem nadrealizma, no kasnije, kao glavni „advokat” Hronjecove odbrane istupa tada mladi književni kritičar Mihal Harpanj, koji je u nekoliko tekstova, pre svega u studiji „Između dve vatre”, detaljno analizirao Hronjecovu poeziju, negirajući tako njenu nerazumljivost, odnosno hermetičnost. Iako ovom studijom Harpanj nije sasvim obeshrabrio tradicionalistički orijentisanu književnu kritiku, koja iz svoje perspektive i nije mogla da proдре u suštinu Hronjecove poetike, ova studija, a i nekoliko Harpanjovih strukturalističkih interpretacija Hronjecove poezije, su ipak bile u velikoj meri merodavne za većinu kasnijih kritičkih tumačenja ove poezije, pre svega

za mlađe slovačke vojvodanske književne kritičare Mihala Babiaka, Adama Svetlika i Marinu Šimak Spevakovu.

Sa druge strane, književna kritika u Slovačkoj je pesničko stvaralaštvo Vičazoslava Hronjeca sagledavala najčešće primarno kao enklavnu, odnosno regionalnu pojavu i na taj način je već u startu, doduše u većini slučajeva ne sa zlom namerom, zanemarivala, a često i devastirala njenu imanentnu književnu, odnosno estetsku vrednost. Pored toga jedan broj ovih književnokritičkih tekstova o Hronjecovoj poeziji kritičara iz Slovačke odlikuje se i interpretativnom površnošću i stereotipnošću, što je očigledno posledica pre svega nedovoljnog poznavanja šireg književnog konteksta u kojem je analizirano delo nastalo, ali i nespremnošću kritičara da se uhvate ukoštac sa njegovom izuzetno kompleksnom strukturom. Ipak, neki autori, pre svega Vilijam Marčok, Francišek Lipka i Peter Andruška su uložili veliki napor da prodru u samu suštinu Hronjecovog pesničkog dela i njihovi kritički tekstovi, objavljivani uglavnom u slovačkim književnim časopisima bar su delimično učinili vidljivijim i razumljivijim Hronjecovo pesničko stvaralaštvo i za čitaoce u Slovačkoj.

Paralelno sa pisanjem poezije na slovačkom jeziku i sa njenim sistematičnim prevodeњem na srpski jezik, ali i na jezike nacionalnih manjina (mađarski, rumunski, rusinski...), Hronjec je pisao i objavljivao u srpskim, odnosno jugoslovenskim časopisima i svoje pesme napisane na srpskom jeziku, što najbolje govori o njegovom programskom i sistematičnom nastojanju da se aktivno uključi i u srpski književni kontekst, odnosno srpsku književnu tradiciju. To znači da je srpskom čitaocu, odnosno kritičaru dostupno praktički celokupno Hronjecovo pesničko delo, izvorno ili u prevodu, no očigledno je da ono nije naišlo na neki značajniji ni čitateljski, a ni književnokritički odjek. Doduše, o Hronjecovim pesmama i zbirkama pisali su i neki srpski književni kritičari (Vojislav Sekelj, Mladen Šukalo, Dejan Tadić, Milan Nenadić, Zoran Mandić...), no najčešće je to bilo prigodno i površno, očigledno bez spremnosti da se Hronjec prihvati (i) kao srpski pisac.

Hronjecovo prozno stvaralaštvo, pre svega njegova, uslovno rečeno, trodelna saga o porodici Lutrov, koja je u svom većem delu postmodernistički koncipirana, izazvala je znatnu i pri tome pozitivnu književnokritičku reakciju naročito mlađih slovačkih vojvodanskih kritičara (Miroslav Dudok, Mihal Babiak, Adam Svetlik, Marina Šimak Spevakova...), dok je kod starijih generacija kritičara (Mihal Harpanj, Samuel Boldocky, Samuel Čeman...) ova proza primljena sa vidljivom rezervom, prouzrokovanom verovatno njenom ekstremnom inovativnošću, odnosno kritičarevim strahom od njene izrazite komplikovanosti i kompleksnosti.

Za razliku od poezije, Hronjecovu prozu je i književna kritika u Slovačkoj dočekala sa znatnim interesovanjem, što se može protumačiti pre svega njenom postmodernom poetikom, koja je u osamdesetim godinama 20. veka u totalitarnoj Slovačkoj bila veoma deficitarna književna pojava i u slovačku književnost je u velikoj meri prodirala upravo kroz Hronjecovo postmoderno književno stvaralaštvo i preko ondašnje postmoderne koncepcije časopisa *Novi život*, čiji je glavni urednik bio upravo Vičazoslav Hronjec. Verovatno zbog ove aktuelnosti i podsticajnosti mnogi značajni slovački književni kritičari su u 90-im godinama 20. veka pisali o Hronjecovoj proznom stvaralaštvu, najviše o njegovom romanu *Gospodar vazduha i kraljev sin*, trudeći se da maksimalno proniknu u njegovu intertekstualnu strukturu, odnosno tipičnu postmodernu poetiku. Odnosi se to pre svega na već spominjanog Vilijama Marčoka, koji je u okviru svog višegodišnjeg sistematskog proučavanja postmoderne književnosti veoma pronicljivo analizirao i Hronjecovo književno delo, a odnosi se to i na kritičare poput Vladimira Petrika, Ivana Sulika, Radoslava Mačejova, Jozefa Spačeka i druge, koji su detaljno, pri tome često i kritički, pisali o romanima Vičazoslava Hronjeca.

Što se tiče kritičke recepcije Hronjecovog proznog stvaralaštva u srpskoj književnosti, činjenice govore da o ovom delu, koje je takođe većim svojim delom prevedeno i na srpski jezik, nije napisan praktično nijedan temeljitiji kritički tekst. Ovo se može protumačiti i književnim kvalitetima Hronjecove proze, odnosno njegovom nemogućnošću da zainteresuje srpskog čitaoca, odnosno kritičara. Jedan od razloga može biti i svojevrsna zasićenost srpske književnosti postmodernom poetikom, kakva karakteriše i Hronjecovo prozno stvaralaštvo. Ipak, smatram, glavni razlog očigledne nezainteresovanosti srpske književne kritike za Hronjecovu prozu proizilazi od potcenjivačkog odnosa velikih, odnosno većinskih književnosti prema malim, regionalnim ili manjinskim književnostima.

Izuzetnog obima (više od dvadeset knjiga) književnokritička, književnoistorijska, priređivačka i bibliografska delatnost Vičazoslava Hronjeca je izazivala, i još izaziva pažnju, ali i polemičke reakcije slovačke vojvođanske književne kritike, što se može objasniti pre svega beskompromisnim Hronjecovim nastojanjem ne samo da revalorizira književnu tradiciju vojvođanskih Slovaka, nego da tu književnost i sam izgrađuje i da je prilagođava svojim književnim, odnosno vrednosnim načelima. Ovakav principijelan, no ponekad i izrazito agresivan stav naišao je na polemičku reakciju ne samo kod starijih generacija kritičara, ušančenih u tradicionalne književne vrednosti (Jan Kmeć, Mihal Babinka, Samuel Čeman, Samuel Boldocki...), nego i na delimično neslaganje kod nekih mlađih književnih kritičara i pisaca (Zoroslav Spevak, Adam Svetlik, Miroslav Kaňa...), koji su u književnosti nalazili i neke druge vrednosti od onih koje je Hronjec isticao. Ipak, većina

slovačkih vojskovođaških kritičara je afirmativno pisala o Hronjecovom književnokritičkom opusu, a naročito o književnoistorijskom značaju, kakav Hronjecove antologije i hrestomatije slovačke vojskovođaške poezije, sa obimnim književnoistorijskim studijama imaju za slovačku, odnosno slovačku vojskovođašku književnost.

I književna kritika u Slovačkoj je dosta pisala o ovom aspektu Hronjecovog stvaralaštva i pri tome je najčešće isticala njegov enklavni karakter i značaj, no neki autori, na primer Vilijam Marčok, Fedor Mačejov, Rudolf Chmel, Ladislav Čuzi, Vincent Šabik..., potrudili su se da u svojim prikazima ovog vida Hronjecovog stvaralaštva proniknu i u samu autorovu književnokritičku metodu, odnosno priređivačku strategiju, pri čemu su isticali pre svega Hronjecovu izuzetnu književnu kompetentnost, erudiciju, sistematičnost, doslednost, ali ponekad su i kritikovali neke njegove izrazito modernističke metode i stavove.

Za razliku od poetskih i proznih radova praktično u celini prevedenim na srpski jezik, Hronjecovi književnokritički i književnoistorijski tekstovi nisu prevedeni, tako da se o njima srpska kritika i nije mogla izjašnjavati. Na drugoj strani, o antologijama, u kojima je Hronjec pokušao srpskom čitaocu da predstavi slovačku književnost, pre svega poeziju (*Slovo po koži, Zajedničko oko, Sedam slovačkih nadrealista*), napisano je nekoliko, uglavnom prigodnih i informativnih prikaza (Pero Zubac, Rade Tomić...) Malo veću pažnju je izazvala Hronjecova antologija slovačke poezije prevedena na mađarski jezik, o kojoj je detaljno pisala mađarska književna kritika (Ferenc Feher, Gabor Vajda, Eržebet Čanji...)

Ovaj pregled kritičke recepcije književnog stvaralaštva Vićazoslava Hronjeca ukazuje pre svega na činjenicu da uprkos ispoljenom nastojanju slovačke, a delimično i srpske odnosno mađarske književne kritike da protumači bogato, raznovrsno i kompleksno Hronjecovo književno delo, ono, ipak, i dalje ostaje u velikoj meri „nepročitano” – otvoreno za nove interpretacije i vrednovanja.

Literatura

Hronjec, Vićazoslav (2005). *Personálna autorbibliografía (1956–2005)*. Bački Petrovac: SVC.

Marčok, Viliam (2010). *V poschodovom labyrinte*. Bratislava: LIC.

Adam Svetlik

LITERARY CRITICAL RECEPTION OF VIČAZOSLAV HRONJEC'S WORK

Summary

Vičazoslav Hronjec is one of the most significant contemporary Vojvodinian Slovak writers, which can be concluded on the basis of the literary critical reception of his rich and diverse poetic, prose and literary critical opus. The literary work of this bilateral writer includes him in three literary contexts – Slovak, Vojvodinian Slovak and Serbian (or Vojvodinian) – which permanently draws the attention of literary critics, both in Slovakia and in Vojvodina, i.e. Serbia. However, although Slovak, Serbian, Croatian and Hungarian authors wrote relatively many literary critical texts about this author, we have the impression that it has still not been viewed nor interpreted in its entirety, so it is still open for new views and interpretations.

ESTETIKA MULTIKULTURALIZMA¹

Apstrakt: Polazeći od romana *Tauben fliegen auf* Melinde Nadj Abonji, objavljenog na nemačkom jeziku, odnosno od njegovog prevoda na mađarski (*Galambok röppenek föl*) i srpski (*Golubije srce*) ova studija razmatra oblike i estetske karakteristike multikulturalizma. Spisateljica, poreklom iz mađarske zajednice u Vojvodini, u tom romanu, koji je postigao veliki uspeh, tematizuje život gastarbajtera. Studija analizira identitete koji se pojavljuju u tekstu, kao i načine na koje se iskustvo stranog izražava u prevodima. Dolazi se do zaključka da se estetika multikulturalizma, uz tradicionalne postupke pripovedanja, realizuje gomilanjem kulturnih realija koje se u prevodima javljaju na različite načine. Recepcija otkriva i kulturne korene iskustva suočavanja sa Stranim.

Ključne reči: estetika multikulturalizma, reprezentacija identiteta, iskustvo stranog, prevod, recepcija.

U mađarskoj književnosti pojam nacionalne književnosti nastao je sredinom 19. veka. Po njemu, mađarskoj književnosti pripada ono delo koje ima obeležja beletristike, može se smatrati originalnim delom, nastalo je na mađarskom jeziku i u Mađarskoj. To shvatanje počinje da se menja. Mihalj Segedi-Masak, kojeg s razlogom možemo smatrati najznačajnijim istoričarem književnosti našeg doba, ne smatra važnim samo to što je književnost „ugrađena” u kulturu, nego naglašava i da je u 21. veku već neodrživa koncepcija književnosti s ciljnim principom, ali ni poimanje kulture i književnosti s jednim jezikom i jednim identitetom. Savremena mađarska književnost sve više ističe u prvi plan problematiku poređenja i aplikacije. Pojam književnosti se ne može posmatrati nezavisno od istorije uticaja, od prihvatanja, recepcije. (Szegedy-Maszák 2004)

Mađarska književnost se suočava s kulturnim pojavama koje prate iskustvo migracije kao društvenog procesa i s njim u vezi promene jezika. Sama tematizacija migracije – na-

¹ evatoldi@eunet.rs – Studija je proširena i uređena verzija izlaganja na Sedmom međunarodnom interdisciplinarnom simpozijumu „Susret kultura”, održanom 30. 11. 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, i izrađena je u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. 178017, *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*.

ročito ako tu svrstamo i emigraciju – nije novina, mađarski pisac u emigraciji je, međutim, smatrao da je najvažnije da sačuva svoj jezik, da piše na maternjem jeziku, i nije se odrekao mađarskog nacionalnog identiteta.

Dvadeseti vek kao oblike identiteta donosi i dvojnost, hibriditet, fragmentarnost, a istorija književnosti više ne može da zaobiđe ni problem jezičke relativnosti.

Kada razmatramo pitanje jezika i identiteta, ne smemo zaboraviti da je mađarskog pisca Imrea Kertesa, koji je 2002. godine dobio Nobelovu nagradu za književnost, za to priznanje predložila Nemačka. Naime, Imre Kertes je u Nemačkoj mnogo popularniji nego u Mađarskoj i tamo se – razumljivo – njegove knjige i objavljuju i prodaju u mnogo većem tiražu. Među mnoge moguće razloge možemo navesti i:

„[...] razliku između nacionalne i međunarodne perspektive. [...] Kertesov roman je postao delo međunarodnog kanona književnosti holokausta koji se polako razvija. Kertes je pisac dvojnog identiteta; silom istorijskih prilika istovremeno pripada dvema zajednicama, a način čitanja njegovih dela evidentno odražava tu dvojnost.”² (Szegedy-Maszák 2004)

Kada govorimo o pripovetkama koje daju pečat kraju dvadesetog veka i o njihovoj poetici, i kada pretpostavimo da determinantan društveni događaj tog doba, migraciju, možemo shvatiti preko njihovih priča, pripovedanja kulturne i političke dijaspore u kojima se izražava iskustvo interpozicije, međuživota, vidimo da iskustva nacionalnog, kulturnog i jezičkog identiteta ne moraju da se preklapaju. Recepcija je manje-više saglasna s konstatacijom da je obrada životnog dela pisca, čiji je maternji jezik mađarski, a stvara i na drugom jeziku, zadatak mađarske nauke o književnosti – po nekima delimično po drugima potpuno – iako se ona prilično mačehinski ponašala prema autorima koji pišu na dva jezika. Obično se bavila samo onim njihovim delima koja su objavljena na mađarskom, ako se uopšte bavila. Još je lošija situacija kada je reč o piscima koji su menjali jezik – oni direktno dospevaju na *listu gubitnika*. (Bende 2005)

Ne mislim tu samo na Artura Kestlera koji je svetsku slavu stekao romanom *Darkness at Noon*, nego i na mlađe, Agotu Kristof koja je kao emigrant stvarala na francuskom jeziku ili Tereziju Mora koja je već svojevolsjno prihvatila zamenu jezika.

Iskustvo čitanja dela pisaca koji su menjali jezik uobličava pojam identiteta koji je večito u pokretu, pokazuje da zamena jezika ne povlači automatski i trenutno i zamenu identiteta. Stari, zamenjeni, još dugo funkcioniše u pozadini novog, određuje i pogled na svet i poetiku – često čak kao ne previše skriven pozadinski kontekst, ponekad u obliku

2 Prevod s mađarskog jezika – Eva Toldi.

kulturnog iskustva, a ponekad tematizovanjem jezičnosti ili primenom logike jezičkog izražavanja. Moje istraživanje ovog puta obuhvata roman Melinde Nađ Abonji *Tauben fliegen auf*, njegove prevode na mađarski (*Galambok röppennek föl*, prevod Eva Blaštik) i na srpski jezik (*Golubije srce*, prevod Dragoslav Dedović), i koncentriše se pre svega na njihovu jezičnost. Melinda Nađ Abonji je nemačka spisateljica s vojvođanskom interkulturalnom pozadinom, imala je pet godina kada je otišla s roditeljima u Švajcarsku, i uskoro joj je nemački postao prvi jezik – kao i naratoru njenog romana. Mada Melinda Nađ Abonji govori mađarski, njen „radni jezik” je nemački.

Roman je priča jedne mađarske gastarbajterske porodice iz Vojvodine, porodice Kočiš, tačnije, istorija razvoja naratora. Porodica, poreklom iz multikulturalne sredine, nadljudskim naporima pokušava da se uklopi u novu sredinu, u multikulturalnu Švajcarsku, u čiji život je dodatno šarenilo unela i migracija izazvana najnovijim jugoslovenskim ratom. Porodica je stalno na putu između starog i novog doma, i tako doživljava i proživljava razne situacije tuđinstva i odomaćenosti. To kulturno iskustvo opisuje Melinda Nađ Abonji na nemačkom.

„Višejezičnost je neodvojiva od međutekstualne suštine književnosti. U određenom smislu svaki tekst je dvojezičan, kao što se svaki tekst može čitati i kao prevod.” (Szegedy-Maszák 2000: 101)

Ako to mišljenje prihvatimo kao opšti postulat, u slučaju Melinde Nađ Abonji ono je višestruko tačno. U romanu jezik i ovladavanje jezikom dobijaju važnu ulogu i pojavljuju se kao sredstvo osciliranja između iskustva tuđinstva i odomaćenosti. Prilikom proučavanja proznog teksta retko tumač upoređuje delo od rečenice do rečenice, u ovom slučaju, međutim, tekst prosto provocira paralelno čitanje i istraživanje ekvivalencije koja je zasnovana na teoriji relevantnosti.

Posebno me je interesovalo pitanje eksplicitnosti i implicitnosti, i to pojava koja se naziva fakultativnom pragmatičnom eksplicitnošću. „Ona je dopuna teksta na ciljnom jeziku koja je potrebna zbog razlika u poznavanju pozadine između čitalaca izvornog i ciljnog jezika.” (Klaudy 2007: 170) Zasniva se na relevantnosti među jezicima, ali uvek ima razlog „van jezika”.

Ako eksplicitnost uzimamo u širem smislu, možemo reći da jednu njenu varijantu primenjuje i tekst na izvornom jeziku. Nemački tekst za prikazivanje alteriteta sadrži brojne mađarske reči. Ponekad ih kao tumačenje mađarskog izraza jednostavno prevodi na nemački – porodica, rat, vojvođanski Mađar – ponekad, međutim, opisuje. Takav primer je *pogácsa* (pogača) koja se u izvornom nemačkom tekstu pominje na mađarskom, s obašnjenjem: slano pecivo koje se priprema s kvascem i svinjskom mašću ili sirom. Ovo

je naravno samo moja interpretacija, mađarski prevod u tim prilikama izostaje, publici ciljnog jezika nije potrebno ekspliciranje. U srpskom prevodu se navodi na mađarskom, kao *pogácsa*, ali se takođe izostavlja prevod sastojaka.

Među lokalnim realijama su i nazivi jela koja se u tekstu na izvornom jeziku već navode na nemačkom. U mađarskom prevodu, međutim, pileći paprikaš, punjena paprika, goveđi perkelt nemaju takvu otuđujuću snagu kao u nemačkom, čak postaju neutralni elementi. U tom slučaju možemo konstatovati da i originalni tekst eksplicira time što spominje realije koje su za nemačkog čitaoca najverovatnije nepoznate.

Roman ima dve velike scene koje su prave riznice realija lokalnog karaktera, jedna je vojvođanska svadba, a druga proslava majčinog pedesetog rođendana u Švajcarskoj, kada se okupljaju poznanici i rođaci. Osim što imaju funkcije na nivou reči i u stvaranju atmosfere, eksplikature koje srećemo posređuju među kulturama. To je slučaj kada se izvorni tekst mađarske pesme bukvalno, od reči do reči, prevodi i piše kurzivom kako bi se označilo da je reč o prevedenom citatu. Ove u mađarskom tekstu ne treba prevoditi, treba „samo” pronaći mađarski ekvivalent.

Pesme na srpski naravno treba prevesti, a prevod se radi na osnovu izvornog nemačkog jezika koji u ovom slučaju postaje posrednički jezik. Srpski naslov romana i prevodilac uzima iz pesme *Galambszívet örököltém az édesanyámtól* (*Od majke imam golubije srce*). Naslov i njegov prevod zaslužili bi posebno poglavlje. Ovde, međutim, primećujemo samo da je mađarski prevod naslova bukvalan i u značenju je sačuvao metaforičnost originala. Golubov uzlet se može shvatiti kao izraz oslobađanja od briga, u kontekstu romana, međutim, stavljanje imenice na prvo mesto uključuje i predstave koje takođe stupaju u dijalog s tekstom: ne uzleću vojni avioni nego golubovi. Pažnju usmerava na metafore s golubovima koje u romanu u raznim slojevima imaju različita značenja.

Reč *auffliegen* ima i drugo značenje: *ispostavlja se, o nekom nešto izlazi na videlo*. Srpski prevodilac misli na ovo značenje, ali u ovom slučaju preteruje u ekspliciranju, iako njegovo objašnjenje ima smisla. U romanu se zaista mnogo toga otkriva, te i to otkud baš golubovi u naslovu: jedan od stričeva naratora je uzgajivač golubova koji dezertira u poslednjem jugoslovenskom ratu. Tekst se takođe gradi kao kriminalistički roman, na delu je narativna situacija istraživanja, na kraju se ispostavlja i pravi razlog zbog kojeg otac bira sudbinu gatarbajtera, odakle potiče njegov stalan osećaj tuđinstva. Uprkos tome *Golubije srce*, naslov romana uzet iz sladunjave mađarske narodne pesme, značajno utiče na pomeranje značenja teksta.

Mađarski prevodilac je ocenio da vraćanje mađarskih reči na mađarski ne obezbeđuje pravi ekvivalent aspekata tuđinstva kao u izvornom tekstu, vojvođanske mađarske reali-

je prevedene ponovo na mađarski ne izražavaju na pravi način iskustvo tuđinstva, nego neutralizuju efekat teksta. Prevodilac se zato odlučio za takvu varijantu eksplicitnosti koju bukvalno značenje ne opravdava, ali kulturna sredina to čini. Postupak bi se mogao nazvati odražavajućom ili povratnom eksplicitnošću: ne prevodi, nego na isti način kao u nemačkom, nekoliko realija tipičnih za gastarbajtere imenuje nemačkim rečima, čime postiže efekat otuđenja. Na primer, ne prevodi reči *Wäscherei*, *Glättere*, kao ni izraze imigracionog ureda: *Familiennachzug*, *Wartefrist* itd. Srpski prevodilac ne oseća potrebu da nemačke reči koristi na taj način, nego eksplicira tako da istovremeno prilagođava i za opisivanje pronalazi najbolji mogući srpski izraz.

Kod gastarbajterske porodice rade i izbeglice iz Jugoslavije, za čije pogrešne jezičke izraze je i mađarski i srpski prevodilac morao da izmisli originalna rešenja, dakle, izuzetno domišljate greške. Tako Dalibor, Srbin iz Hrvatske, postaje umesto *izbeglice* (*Flüchtling*) *menekülő*, tj. *bežanac* (*Flüchter*).

Impliciranje i ekspliciranje dobijaju na značaju kada se ispostavi da iskustvo tuđinstva određuje i recepciju, jer na kraju krajeva treba naći odgovor na pitanje: kakav efekat daju ovi prevodilački postupci, na kakav prijem nailaze kod čitalaca.

Roman je dobio dva značajna priznanja 2010. godine, nagradu za najbolji roman u Nemačkoj i Švajcarskoj. Na nemačkom jezičkom području oduševljeno je prihvaćen. Stručnjaci smatraju da su mu i stil i upotreba jezika perfektni. Nemačka kritika hvali izuzetnost jezičkog učinka romana: „Priča Abonjijeve je izuzetna, ali pravi doživljaj je jezik romana.” (Becker 2010) „Jezik je veoma lep, melodičan i neodoljiv.” (Diener) Nemački čitalac tuđinstvo shvata kao novinu i to veoma ceni.

Srpski prevod je veran originalu, dovoljno ga opterećuju mađarske i nemačke kulturne realije, a stranosti doprinosi i formiranje rečenica koje su veoma bliske mađarskom načinu govora. Zato, kad god je moguće, prevodilac primenjuje uglavnom postupak odomaćivanja da bi približio smisao dela čitalačkoj publici. Ali tekst i dalje održava veoma visok nivo stranoga. *Golubije srce* je pohvaljeno u rubrici „Kritike” jednog visokotiražnog kulturnog magazina (Pančić 2012), veći uspeh od toga se ni ne može očekivati.

Po mišljenju Mihalja Segedi-Masaka, „uspeh prevoda zavisi od toga da li će ga ciljna kultura prihvatiti, a da ne izgubi svoje tuđinstvo”. (Szegedy-Maszák 2013:196) Videli smo da je mađarski prevod urađen u tom duhu. Kritičari na mađarskom jeziku su ipak podeljeni. Plakatska upadljivost se spominje kao negativnost, a recepcija ne oseća onu estetiku multikulturalizma po kojoj te tekstove neizbežno karakteriše neka vrsta „konzervativizma tehnike pisanja” (Szigeti 2002: 415), što u našem slučaju ne označava

ocenu vrednosti već činjenicu da ima priču koja se lako prati i prikazuje jedan zatvoreni svet sa tipičnim reprezentacijama prostora.

U Vojvodini ima mnogo mađarskih pisaca čiji tekstovi tematizuju slične priče. Ako uzmemo u obzir samo gastarbajterske likove, možemo spomenuti dela Nandora Giona, Ota Tolnaja, Šandora Majoroša, Ferenc Kontre. Još su brojnija opisivanja ratnog iskustva i tekstovi o migracijama. Neki događaje prikazuju kroz istoriju njihovog dešavanja, u sadašnjosti, to poimanje se ugrađuje i u njihovu *ars poetiku*, ali je tok vremena omogućio da progovore i oni koji su ličnu istoriju želeli da posmatraju iz udaljene perspektive naknadnog znanja i „svarenog” doživljaja.

Zbog svega toga možemo reći da novinu romana *Tauben fliegen auf* određuje u prvom redu njegova ciljna publika. Ciljna publika je, naime, ona dominantna društvena sredina s kojom narator komunicira, čije znanje o regionu utiče na tehnike formiranja dela. Roman upravo zbog toga može da postavi najvažnija pitanja identiteta i da detaljno prikaže njegove momente – onako deciderano kako svoje tekstove pišu i drugi pisci nemačkog jezičkog područja, ne manje popularni. Smatram da je tako velika količina realija, tako intenzivna eksplikacija u originalu nezamisliva u delima mađarskih autora u Vojvodini. Ovdašnji autor, naime, računa s perfektnim funkcionisanjem implikacije unutar kulture, čak unutar bar dveju kultura, mađarske i srpske, element mehanizma efekata teksta je uvek aluzija koja navodi na prepoznavanje, čak se i estetski kvalitet teksta sastoji od komplikovanog sistema skrivenih natuknica i metafora. Eksplikaciju u tom slučaju možemo shvatiti kao specifičnost estetike multikulturalizma, jer svet romana narator posmatra i pokreće iz te spoljne perspektive veoma uspešno, preživljava i konstruiše ga preko konteksta treće kulture.

Literatura

- Bende, József (2005). „Valami idegen”. Magyar–francia írói kétnyelvűség és nyelvváltás 1945 után. Retrieved 10th May 2013, URL: <<http://www.forrasfolyoirat.hu/0502/bende.html>>.
- Becker, Tobias (2010). „Hier wachsen Ihnen Hörner beim Lesen!” *Spiegel On-line*. Retrieved 9th July 2012, URL: <<http://www.spiegel.de/kultur/literatur/0,1518,721656-9,00.html>>.
- Diener, Andrea (2010). „Ein Krieg ist ein Krieg, ein Arbeitslager ist ein Arbeitslager”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 09. 10. Retrieved 9th July 2012, URL: <<http://www.faz.net/artikel/C30347/melinda-nadj-abonji-tauben-fliegen-auf-ein-krieg-ist-ein-krieg-ein-arbeitslager-ist-ein-arbeitslager-30306615.html>>.
- Klaudy, Kinga (2007). *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta.
- Nadj Abonji, Melinda (2010). *Tauben fliegen auf*. Salzburg – Wien: Jung und Jung.
- Nadj Abonji, Melinda (2012). *Madarak röppenek föl*. Prevod Eva Blaschtk. Budapest: Magvető.
- Nadj Abonji, Melinda (2012). *Golubije srce*. Prevod Dragoslav Dedović. Beograd: Laguna.
- Pančić, Teofil (2012). „Bačko srce u procepu”. *Vreme*. 13. septembar. Retrieved 7th November 2013, URL: <<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1072218>>.
- Szegedy-Maszák, Mihály (2000). *Újraértelmezések*, Budapest: Kronika Nova.
- Szegedy-Maszák, Mihály (2004). „Nemzeti irodalom az egységesülő világban”. *Magyar Tudomány*, 8. Retrieved 5th October 2012, URL: <<http://www.matud.iif.hu/04aug/04.html>>.
- Szegedy-Maszák, Mihály (2013). *A mű átváltozásai*. Pozsony: Kalligram.
- Szigeti L., László (2002). „A multikulturalizmus esztétikája”. *Helikon*. 4: 395–421.

Éva Toldi

AESTHETICS OF MULTICULTURALISM

Summary

Basing it on the novel *Tauben fliegen auf* by Melinda Nadj Abonji written and published in German, and its Hungarian (*Galambok röppenek föl*) and Serbian (*Golubije srce*) translations, the paper studies the forms and aesthetic characteristics of multiculturalism. The highly successful novel of the writer who emigrated from a Hungarian community in Vojvodina thematizes the life of migrant workers. The study analyses modes of identity in the text, as well as how the experience of foreignness is realized in the translations. It comes to the conclusion that the aesthetics of multiculturalism is achieved, next to traditional narrative methods, through compilation of realia, and this is accomplished differently in the translations. The reception also reveals the cultural sources of the experience of facing the Foreign.

DEUTSCHSPRACHIGE SCHRIFTKULTUR IN NORDKROATIEN IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT¹

Abstrakt: Die politische Bindung der kroatischen Länder an die Habsburgische Krone führte im 18. und 19. Jahrhundert zu einem regen wirtschaftlichen, kulturellen und sprachlichen Kontakt. Die Wichtigkeit und der Einfluss des Deutschen auf die einheimische Schriftkultur und Bildungspolitik in Nordkroatien werden vor allem in den verschiedenen Herausgaben von Grammatiken und Wörterbüchern im besprochenen Zeitraum deutlich. Dieser Beitrag beschäftigt sich mit der Rekonstruktion der sprachpolitischen und sprachkulturellen Umstände anhand von zeitgenössischen Berichten. Dadurch wird versucht, nicht nur die Geschichte des Sprachkontakts zwischen dem Deutschen und dem Kroatischen im 18. und 19. Jahrhundert nachzuzeichnen, sondern auch die deutschsprachige Schriftkultur in Kroatien neu zu bewerten.

Schlüsselwörter: Sprachkontakt, Deutsch, Kroatisch, Grammatiken, Wörterbücher, Schriftkultur

1. Politische, kultur- und sprachhistorische Gegebenheiten

Für die Bewertung der deutschsprachigen Schriftkultur in Nordkroatien im 18. und 19. Jahrhundert sind vor allem das damalige politische Umfeld sowie die kultur- und sprachhistorische Entwicklung maßgebend. Aus diesem Zusammenhang entsteht auch der intensiv(er)e deutsch-kroatische Sprachkontakt und die als der Folge daraus auftretende Zwei- und Mehrsprachigkeit. Im politischen Sinne befinden sich die kroatischen Länder unter der Herrschaft der Habsburger Krone; genauer gesagt, seit dem 1. Januar 1527 erkennen die Kroaten Ferdinand I aus dem Hause Habsburg als ihren König an. Als Schutzmaßnahme gegen das weitere Vordringen der Osmanen errichtet das österreichische Kaiserreich die sogenannte Militärgrenze. Dort werden österreichische Soldaten stationiert, wodurch es auf regionaler Ebene nicht nur zu einem verstärkten Austausch von Kulturgütern, sondern auch zu einem intensiven Kontakt zwischen der einheimischen Bevölkerung und den deutschsprechenden österreichischen Soldaten kommt, der sich auch auf sprachlicher Ebene positiv auswirkt.² Etwa sieben Jahrzehnte nachdem die Kroaten

1 sturkovi@ffzg.hr

2 Der Sprachkontakt und seine Auswirkung auf den dialektalen Lehnwortschatz in der kroatischen

Ferdinand als ihren König anerkannt haben, erscheint das erste kroatische mehrsprachige Wörterbuch, verfasst vom Jesuiten Faust Vrančić. Heute wird es, auf das Anfangswort des Titels reduziert, schlichtweg als *Dictionarium* bezeichnet.³ Das Dictionarium enthält 5467 lateinische Lexeme mit entsprechender Übersetzung ins Italienische, Deutsche, Kroatische und Ungarische. Sprachhistorisch ist schon das unpaginierte Vorwort des Verfassers interessant. Diesem entnehmen wir nämlich, dass sich das Büchlein – es umfasst 128 Seiten – „*ad linguarum studiosos*“, also an die Studierenden der Sprachen richtet. Diese Angabe allein bedeutet nichts Besonderes, aber im weiteren Verlauf ist zu lesen:

Slavonicam tantum atq Vngaricam linguam, hoc meo libello comprahendere institueram, reliqua satis hactenus uulgata & exulta sunt, ideo acta agere, sie as adiungerem uidebar.

Aus diesem Satz geht hervor, dass Vrančić ursprünglich vorhatte, nur die kroatische und ungarische Sprache neben dem Lateinischen ins Wörterbuch aufzunehmen⁴. Die beiden anderen Sprachen – Italienisch und Deutsch – seien seiner Meinung nach zur Genüge bekannt gewesen, so dass ihm ihre Aufnahme ins Wörterbuch, wie er selbst sagt, als ein sinnloses Unterfangen erschien. Offensichtlich ist, dass die deutsche Sprache gegen Ende des 16. und am Anfang des 17. Jahrhunderts zumindest den höheren Bevölkerungsschichten ausreichend bekannt gewesen sein durfte.

Die allgemeine Sprachsituation in Nordkroatien schildert Graf Adam Oršić de Slavetić für das 18. Jahrhundert folgendermaßen: „*Nur gebildete Kroaten konnten Deutsch und allgemein wurde Kroatisch und Latein gesprochen.*“ (vgl. Glovacki Bernardi 1998: 104). Im 18. Jahrhundert, vor allem ab der zweiten Hälfte, wird die politische, aber auch die kulturelle Entwicklung Kroatiens durch den aufgeklärten Absolutismus und die Modernisierungspolitik von Maria Theresia und Joseph II. bestimmt (vgl. Häusler 1998: 24). Erwähnenswert ist die durch Maria Theresia erlassene „Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“ im Jahre 1777. Es handelt sich hierbei um eine Vorschrift, die wie die drei Jahre zuvor erschienene „Allgemeine Schulordnung“ das Schulwesen in den Provinzen gesetzlich näher behandelt. Die Wahl der Unterrichtssprache richtet sich zwar nach der dominanten Umgangssprache im jeweiligen Schuldistrikt, Latein und Deutsch nehmen aber eine besondere Stellung im Unterrichts-

Region Podravina, die ein Teil der Militärgrenze war, wurde ausführlich von Piškorec (2005) untersucht und beschrieben.

3 Der vollständige Titel wird mit den entsprechenden bibliographischen Angaben im Literaturverzeichnis angeführt.

4 Die kroatische Sprache nennt Vrančić (*lingua*) *Slavonica*.

plan ein. Während die Kinder im ersten Schuljahr abwechselnd in Kroatisch und Deutsch Lesen und Schreiben lernen, dürfen nur leistungsfähigere Kinder in der zweiten Klasse weiter Deutsch lernen (vgl. Glovacki Bernardi 1998: 103). Auch in den Gymnasien sollte „die mündliche und schriftliche Ausdrucksweise sowohl in der Muttersprache (*lingua nativa*) als auch in einer anderen Landessprache (*lingua patria*) gefordert/gefördert(?) werden“ (ibd.). Somit wird die Mehrsprachigkeit auch durch das Schulsystem unterstützt.⁵ Jedenfalls scheint der Appell Maria Theresias an die geistlichen und weltlichen Herren, sie mögen sich der Schulen annehmen, nicht umsonst gewesen sein, denn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts erscheinen in Kroatien mehrere deutschsprachige Werke, vor allem Grammatiken, von kroatischen Verfassern die diesem Aufruf Folge zu leisten scheinen. Die Bemühungen Maria Theresias und Joseph II. führen schließlich dazu, dass im 19. Jahrhundert die deutsche Sprache zum Statussymbol des gehobenen Bürgertums wird (vgl. 1998: 105). So wächst auch die Zahl der deutschsprechenden Bürger in Zagreb. Hierzu ein Bericht von Glovacki Bernardi (1998: 106):

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts steigt die Zahl der deutschsprachigen Bürger von Zagreb, vor allem die Zahl der deutschsprachigen Gastwirte, so dass die meisten Gastwirtschaften deutsche Namen haben: „Zum Mohren“, „Zur goldenen Krone“, „Zum weißen Ochsen“. In den dreißiger Jahren werden die Apotheken „Zum Salvator“ und „Zum ungarischen König Stephan“ erwähnt.

Alle Maßnahmen, die von Maria Theresia und Joseph II. sprachpolitisch durchgesetzt wurden, führten letztlich dazu, dass sich die deutsche Sprache als Kultur- und Kommunikationssprache im 19. Jahrhundert in den nördlichen Regionen Kroatiens behaupten konnte. Als Kommunikationssprache war sie vor allem bei den höheren Bevölkerungsschichten beliebt. Erwähnt sei hier ein Bericht des kroatischen Schriftstellers Velimir Deželić: *Iz njemačkog Zagreba, Prinos kulturnoj povijesti Hrvata*.⁶ Dieses Werk erschien kurz nach der Jahrhundertwende, 1901, und gibt eine anders gestimmte Meinung zur Rolle des Deutschen in Kroatien wieder. Die Germanisierungsbestrebungen Joseph II. stießen bei allen nicht deutschsprachigen Völkern der Monarchie auf Ablehnung. Diese ablehnende oder zumindest zurückhaltende Haltung der deutschen Sprache gegenüber lässt sich deutlich aus dem Bericht von Deželić herauslesen. Der Bericht beschränkt sich vor allem auf die sprachpolitische Situation in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts sowie auf die sprach-

5 Zagreb war im beobachteten Zeitraum nicht nur zwei- sondern sogar dreisprachig. Kroatisch sprachen die unteren Bevölkerungsschichten, Deutsch sprach das gehobene Bürgertum und Latein war die Sprache von Kirche und Wissenschaft, zeitweise auch die Sprache der Politik.

6 dt. Aus dem deutschen Zagreb: Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Kroaten.

kulturellen Gegebenheiten in Zagreb. Deželić berichtet, dass auf Anordnung Joseph II. alle Sitzungen des Magistrats der Stadt Zagreb in Zukunft in deutscher Sprache abzuhalten sind. Die Anordnung des Monarchen stammt aus dem Jahre 1785, wurde aber erst zehn Jahre später im Stadtrat verlesen und somit amtlich vollzogen. Bis dahin war im Stadtrat auf Latein ausgewichen worden, um der Germanisierung zu entgehen. Der Anordnung gemäß sollten alle zukünftigen politischen Verhandlungen in deutscher Sprache geführt werden. Der Magistrat bat sogar um die Erlaubnis, die politischen Geschäfte auch weiterhin in lateinischer Sprache abwickeln zu dürfen, diese Bitte wurde jedoch abgelehnt. (vgl. Deželić 1901: 4). Die Ratsprotokolle wurden von 1786 bis 1790 allerdings in deutscher Sprache geführt. Danach kam wieder das Lateinische in Gebrauch. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts setzte sich die deutsche Sprache immer stärker durch. Zeitgenössischen Berichten zufolge fanden die ersten Theateraufführungen in Zagreb in deutscher Sprache statt. Aus dem Jahre 1749 stammen die ersten Berichte, nach denen die Gemahlin des Grafen Ljudevit Erdödy die ersten deutschsprachigen Stücke zur Aufführung brachte (vgl. *ibid.*: 6). In Zagreb wurden laut Deželić ein ganzes Jahrhundert lang Theateraufführungen in deutscher Sprache gegeben „*weil ein ganz großer Teil des Bürgertums in dieser Zeit Deutsch tatsächlich verstehen konnte*“⁷ (*ibid.*: 7). In Zagreb fanden selbst die Predigten in deutscher Sprache statt. Als die deutsche Predigerstelle in der Katharinenkirche in der Oberstadt vakant wurde, hatte der Erzbischof Mühe, einen deutschen Priester zu finden, der für den geringen Lohn bereit gewesen wäre, die leere Predigerstelle zu übernehmen. Schließlich erklärte sich der kroatische Priester und Gymnasiallehrer dr. Antun Kržan bereit, die Predigten in deutscher Sprache zu halten. Der Zeit des Bachschen Absolutismus um die Mitte des 19. Jahrhunderts steht Deželić besonders kritisch gegenüber. In dieser Zeit, so berichtet er, blühten Germanismen aufs Neue auf. Deutschkenntnisse waren Voraussetzung für die Belegung selbst der niedrigsten Ämter und Deutsch wurde 1851 offiziell zur Unterrichtssprache erklärt (Deželić 1901: 58). Während Jambrešić seinem viersprachigen Wörterbuch *Lexicon Latinum* (1742), das auch eine deutsche Spalte enthält, noch Anleitungen zur Aussprache des Deutschen nachreicht, nämlich für jene Leser „*qui voces germanicas [...] rite enunciare, & expedite legere cupiunt*.“ (Jambrešić 1742: 1160),⁸ spricht Deželić über einehereinbrechende Flut von Germanismen, insbesondere zur Zeit Maria Theresias und Joseph II. sowie zur Zeit des Absolutismus im 19. Jahr-

7 Im kroatischen Originaltext lautet diese Stelle folgendermaßen: *jer je zacielo vrlo veliki dio zagrebačkoga gradjanstva u ono doba zaista razumio njemački.*

8 dt. ..., die die deutschen Laute richtig aussprechen und fließend lesen wollen.

hundert (vgl. Deželić 1901: 68). Am Ende des 19. Jahrhunderts werden laut Deželić in Zagreb immer noch drei größere Zeitungen herausgegeben,⁹ er hofft aber, dass die Zeit der deutschen Schriftsteller in Zagreb endgültig vorbei ist. Interessant ist dabei seine Bemerkung, dass Zagreb von deutschsprachigen Zeitschriften und Romanen, die sich größter Beliebtheit erfreuen, regelrecht überflutet ist (vgl. ibd.: 69). Es dürfte offensichtlich sein, dass die deutsche Sprache zwar im politischen Bereich, vor allem nach dem Bachschen Absolutismus auf Ablehnung stieß, ihre kulturelle Funktion aber von der breiten Bevölkerungsschicht durchaus akzeptiert wurde.

2. Deutschsprachige Schriften kroatischer Verfasser im 18. und 19. Jahrhundert

Der oben skizzierte politische und kulturhistorische Rahmen, vor allem aber die in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts angestrebte Bildungspolitik Maria Theresias führt dazu, dass in Nordkroatien überwiegend im 18. Jahrhundert mehrere Grammatiken und Lehrbücher des Deutschen erscheinen.¹⁰ Es seien hier die meisten in chronologischer Reihenfolge angeführt:

1. Blaž Tadijanović (1766): *Svaschta pomallo*,¹¹
2. Matija Antun Relković (1767): *Nova slavonska, i nimacska grammatika*,
3. Josip Ernest Matijević (1771): *Pomum granatum*,
4. Marijan Lanosović (1776): *Uvod u latinsko ricsih slaganje*,
5. Johann Ignaz Felbiger (1780): *Anleitung zur deutschen Sprachlehre*,
6. Josip Ernest Matijević (1806): *Grammatica germanica ex gottschedianis libris collecta*.

Diese Auswahl bestätigt die Rolle, die der deutschen Sprache im Schulwesen aber auch in der öffentlichen Kommunikation beigemessen wurde. Das Werk des Franziskaners Tadijanović *Svaschta pomallo*¹² ist keine Grammatik im engeren Sinne, sondern ein Lehrbüchlein der deutschen Sprache, welches der Verfasser für die gefangenen kroatischen Soldaten des Broder Infanterieregiments, die nach der Schlacht bei Breslau 1757 in Gefangenschaft geraten waren, als ihr Seelsorger verfasste. Im Gegensatz zur Ernsthafti-

9 Agramer Zeitung, Agramer Tagblatt, Agramer Lloyd

10 S. Žepić veröffentlichte 1998 eine ausführliche Monographie über die deutschen Grammatiken kroatischer Verfasser. Der vollständige Titel wird im Literaturverzeichnis angegeben.

11 Die Schreibweise wird dem Originaltitel treu wiedergegeben. Die zum Teil sehr langen Titel sind hier in abgekürzter, aber gebräuchlicher Form angegeben.

12 dt. Von allem etwas

gkeit, mit der Lehrbücher heute verfasst werden geht Tadijanović seine schriftstellerische Arbeit viel lässiger an. Im (nichtpaginierten) Vorwort äußert er sich zu seinem Vorhaben folgendermaßen:

*Akobiti Istinnu hotio Kazatti, Jasamse mloggo usudio, Kaddasamse ovvo Dillo nacsinniti poduatio, jeresamse usudio onno nacsinnitti, schto nisam nikad znao, i onno drugoga naucsitti, schto nisam nikad sahm ucsio.*¹³

Interessant ist jedoch seine Bemerkung über die Verwendung von Fremd- und Lehnwörtern in der kroatischen Muttersprache:

*Zato ucsise pravvo svojim Jezikom govoritti, a nemoj od drugoga Jezika ricsih Krasti; [...] Dakle Kadda govorisch S tvojim slavnim jeyikom, nemoj mischati tugiich ricsih, govo-rechi: Felchjer, Tischljar, Schmit, i ostalo.*¹⁴

Auch aus diesen Zeilen können wir schließen, dass das Deutsche in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Kroatien schon eine vertraute und oft gebrauchte Sprache war. Tadijanović versucht aber die unnötige Verwendung von Fremdwörtern sowie die unkritische Übernahme in Fällen, wo es in der heimischen Sprache ein ebenso gutes Äquivalent gibt, zu unterbinden.

Ein Jahr nach dem Lehrbüchlein von Tadijanović wird in Zagreb die Grammatik des bekanntesten kroatischen Schriftstellers der Aufklärungszeit, Matija Antun Relković, unter dem Titel *Nova slavonska, i nimacska grammatika. Neue Slavonisch- und Deutsche Grammatik* herausgegeben. Diese Grammatik wird dreimal verlegt (1767, 1774 und 1789), wobei die letzte Auflage in Wien erschien. Auch Relković ist in seinem zweisprachigen Vorwort darum bemüht, auf die Reinheit der Sprache aufmerksam zu machen.¹⁵ So folgt dem ersten Kapitel, welches er der Rechtschreibung widmet, eine Aufzählung von Fremdwörtern, die aus dem Türkischen übernommen wurden und zu vermeiden sind. Aus heutiger, grammatikographischer Sicht erweist sich das Werk von Relković in mancherlei Hinsicht als nachteilig. Der Titel weist auf eine zweisprachige Grammatik hin, die deutsche Sprache aber ist in vielerlei Hinsicht fehlerhaft bearbeitet worden. Das Hauptproblem

13 dt. Um dir die Wahrheit zu sagen, ich habe mich viel getraut, als ich mich entschlossen habe, dieses Werk zu verfassen. Denn ich habe mich getraut, das zu machen, was ich nie gewusst, und andere das zu lehren, was ich selbst nie gelernt habe.

14 dt. Daher lerne deine Sprache richtig zu gebrauchen und stiehlkeine Wörter aus einer anderen Sprache. Also, wenn du mit deiner rühmlichen Sprache sprichst, vermische sie nicht mit Fremdwörtern, indem du *Felchjer* (= *Feldscher*????), *Tischljar* (=Tischler), *Schmit* (=Schmied) und Ähnliches sagst.

15 An den geeigneten Leser – wie er sagt – wendet sich Relković zuerst in deutscher, dann in kroatischer Sprache.

liegt darin, dass der Verfasser in der Behandlung grammatischer Fragen des Deutschen oft vom Kroatischen oder aber auch vom Lateinischen ausgeht. Es wird beispielsweise die Einteilung von Substantiven in verschiedene Deklinationsklassen nach den Regeln, die für die kroatischen Substantive gelten, vollzogen. Und somit erscheint der deutsche Teil der Grammatik weitgehend als Übersetzung oder Anpassung an das Kroatische oder Lateinische und vermag nicht, die Struktur des Deutschen in korrekter Weise darzustellen.

Marijan Lanosović ist der Verfasser einer 1776 in Osijek herausgegebenen lateinischen Grammatik mit dem Titel *Uvod u latinsko ricsih slaganje s nikkima nimacskog jezika bilix-kama*.¹⁶ Es handelt sich hier in erster Linie um eine Schulgrammatik der lateinischen Sprache. Das Deutsche ist nur insoweit vorhanden, als es als Übersetzung zu den lateinischen Formen angegeben wird. Interessanterweise führt Lanosović aber zuerst die kroatischen Formen, gefolgt von den deutschen Formen im Paradigma an, während die lateinischen Formen erst an dritter bzw. letzter Stelle angeführt werden. Zu erwarten wäre, dass die deutschen Formen, die ja lediglich als Übersetzung oder Anmerkung – wie es der Buchtitel preisgibt – erscheinen, an letzter Stelle stehen würden. Nichtsdestoweniger werden aber die deutschen Formen grammatisch und morphologisch durchwegs in korrekter Form angegeben. Zu erwähnen ist auch Josip Ernest Matijević, der als Verfasser von zwei Grammatiken gilt. Im Jahre 1771 erscheint in Zagreb *Pomum granatum*.¹⁷ Obwohl es die erste der hier angeführten Grammatiken ist, die vom Deutschen ausgeht, weist sie die größten Fehler unter den Grammatiken kroatischer Verfasser auf. Am Anfang des 19. Jahrhunderts, im Jahre 1806, erscheint seine *Grammatica Germanica*, ebenfalls in Zagreb. Interessant ist, dass diese Grammatik das Deutsche vergleichsweise höchst korrekt darstellt. Die Metasprache ist nicht mehr Kroatisch, sondern Latein. Ob dies als Schutzmaßnahme gegen die Germanisierungstendenzen in der Bildung und im öffentlichen Sprachgebrauch zu sehen ist, sei dahingestellt.

Es lässt sich feststellen, dass die deutschsprachige Schriftkultur in Kroatien im beobachteten Zeitraum maßgeblich von den wirtschafts-, kultur- und bildungspolitischen Gegebenheiten mitbestimmt wurde. Die Wörterbücher und Grammatiken des Deutschen im 18. und frühen 19. Jahrhundert sind vor allem ein Ausdruck des hohen kulturellen Stellenwertes, den die deutsche Sprache im nordkroatischen Raum genossen hat. Die bildungspolitischen Maßnahmen des Habsburger Hofes haben zwar den Stellenwert

16 Einführung in die Zusammenfügung lateinischer Wörter mit einigen Anmerkungen zur deutschen Sprache.

17 dt. Der Granatapfel

der deutschen Sprache in der (nord)kroatischen Gesellschaft durch das 19. Jahrhundert hinweg verfestigt, letztendlich führten sie aber dazu, dass die deutsche Sprache durch die aufgedrängte Germanisierung ihre kulturelle Vorreiterrolle mit der Zeit verlor.

Literaturverzeichnis

- Jambrešić, Andrija (1742). *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples*, Zagreb. (Nachdruck 1992, Čakovec: Zavod za hrvatski jezik)
- Lanosović, Marijan (1776). *Uvod u latinsko ricsih slaganje s nikkima nimacskog jezika bilixkama* [...]. Osijek.
- Matijević, Josip Ernest (1771). *Pomum granatum*[...]. Zagreb.
- Matijević, Josip Ernest (1806). *Grammatica Germanica ex gottschedianis libris collecta*[...]. Zagreb.
- Relković, Matija Antun (1767). *Nova slavonska, i nimacska grammatika. Neue Slavonisch- und Deutsche Grammatik*[...]. Zagreb.
- Tadijanović, Blaž (1766). *Svaschta pomallo illiti kratko Sloxenjye immenah, i ricsih u illyrski, i nemacski jeyzik*. Troppava.
- Vrančić, Faust (1595). *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae*. Venedig: Apud Nicolaum Morettum. (Nachdruck 1992, Zagreb: Novi Liber)

Sekundärliteratur

- Deželić, Velimir (1901). *Iz njemačkog Zagreba: prilog kulturnoj povijesti Hrvata*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza.
- Glovacki Bernardi, Zrinjka (1998). *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Häusler, Maja (1998). *Zur Geschichte des Deutschunterrichts in Kroatien seit dem 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Piš Korec, Velimir (2005). *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*. Zagreb: FF press.

Sladon Turković

GERMAN WRITTEN CULTURE IN NORTHERN CROATIA IN THE 18TH AND
19TH CENTURY

Summary

The political bonds of Croatian countries to the Habsburg Empire in the 18th and 19th centuries led to lively economic, cultural and language contacts. The importance and the influence of German on the indigenous written culture and educational policy in Northern Croatia are visible primarily in various issues of grammar books and dictionaries in this period. This article discusses the reconstruction of circumstances that deal with politics and culture of language on the example of contemporary texts. It aims to illustrate the history of German-Croatian language contacts in the 18th and 19th century and, at the same time, to give a new insight into the German written culture in Croatia.

NESVAKIDAŠNJI PRIMER AUTOBIOGRAFIJE RANOG NOVOG VEKA: ZAPISI PALATINA GROFA PALA ESTERHAZIJA I (1635–1735) O SVOM DETINJSTVU¹

Apstrakt: Rad interpretira autobiografske zapise palatina grofa Pala I Esterhazija (Galánthai Esterházy Pál) koje se u izvesnom smislu mogu smatrati jedinstvenim među sličnim mađarskim delima ranog novog veka. Pisci autobiografija u ranom novom veku o svom detinjstvu, inače, govore veoma šturo. U ovom istorijskom razdoblju detinjstvo nije imalo vrednost samo po sebi. Zato je iznenađujuće što Pal I Esterhazi, prebogati aristokrata sa visokim društvenim položajem u administraciji Kraljevine Mađarske, svoje autobiografske zapise posvećuje isključivo svom detinjstvu i mladosti. Pal Esterhazi je rođen kao sedmo dete, glavom porodice je postao nakon pogibelji starijeg brata, Lasla Esterhazija. Verovao je da za svoj društveni položaj treba da zahvali Bogorodici. Prema mišljenju autorkе, palatin katoličke veroispovesti svoje detinjstvo opisuje na detaljan način da bi time dokazao da zaštita Blažene Device Marije nad njim nije počela pogibijom njegovog brata, već da je njena zaštita trajala od samog rođenja Pala Esterhazija. Njegova autobiografska skica se, na osnovu ove činjenice, može smatrati jednom vrstom apologije.

Ključne reči: autobiografija, istina u hermeneutičkom smislu, diskurzivni obrazac, barokna reprezentacija, detinjstvo, apologija.

1. DISKURSNI OBRASCI STARE EVROPSKE AUTOBIOGRAFIJE

U svom pregledu istorije autobiografije Martina Vagner–Egelhaf (Martina Wagner–Egelhaaf) polazi od toga da je opis sopstvenog života uvek podrazumevao upotrebu diskurzivnog okvira. (Wagner–Egelhaaf 2005: 108) U najopširnijem diskurzivnom obrascu antičke kulture, u sistemu retorike nije postojala vrsta govora ili žanra pod nazivom autobiografija. Autori koji su pisali o sebi služili su se različitim postojećim žanrovima i pri tom su se pokoravali njihovim zakonitostima.

Grčki, a kasnije i rimski autori uložili su najviše napora u to da njihovi tekstovi odgovaraju tekstualnim obrascima tradicije. Mnogo manje pažnje su posvetili usaglašavanju

1 csilla.utasi@gmail.com

sopstvenih životnih činjenica sa istinom u hermeneutističkom smislu. Isokrat (436–338 p. n. e.), govornik i politički pisac, u svojoj *Antidozi* sledi strukturu *Sokratovog govora posle izricanja presude*, iako Isokrat za vreme svog celokupnog života nijednom nije stajao pod prituzbom svoje zajednice. (Wagner – Egelhaaf 2005: 107)

Pošto su retoričke škole bile u isti mah i škole filozofije, na autobiografsko pisanje imali su uticaj i filozofski tekstovi. U latinskoj kulturi pojam *persone* je značio – u skladu sa etimologijom ovog pojma u latinskom jeziku – javnu ulogu. Autori su u srednjem veku sebe upoređivali sa antičkim herojima i sa hrišćanskim svecima, a bezličnost srednjovekovne autobiografije posledica je neokrnjenog autoriteta antičke i hrišćanske tradicije.

Petrarka u istoriji ovog žanra stoji na razmeđi. Autobiografija za vreme humanizma nastaje kao veoma smela adaptacija ili konglomerat postojećih retoričkih žanrova. Za svoj autobiografski govor Petrarka je izabrao učenu humanističku epistolu. Da bi razumeo imitacijske tehnike koje su korišćene u ovim pismima, čitalac je morao potpuno da promeni svoje navike. U svojoj monografiji A. Enenkel ističe da čitalac 14. veka nije bio iznenađen time što u svojoj epistoli Petrarka sebe upoređuje sa Odisejom i sa Kamilom, kćerkom kralja Metaba, heroinom iz Eneide, jer u poimanju savremenog čitaoca književnost je svoj autoritet crpela iz mita. Savremenici Petrarke, međutim, ovakav detaljan način prikazivanja detinjstva bio je znak neizmernog samoljublja i taštine. (Enenkel 2008: 6–7)

Na vulgarnim jezicima nije bilo moguće upotrebiti na ovakav način različite žanrove neolatinske književnosti, pošto su aluzivne mogućnosti dela pisanih na ovim jezicima bile neuporedivo manje, nego kod neolatinske književnosti. Najveći broj pisaca mađarskih autobiografija 17. i 18. veka koristi se diskursom istoriografije. U 17. veku svoju autobiografiju mahom piše visoko plemstvo protestantske veroispovesti u Kneževini Erdelju. Većina tih autobiografskih tekstova nastaje za vreme kriznih situacija pisaca, na primer u zatočeništvu. Ovi tekstovi, iako se ne objavljuju u štampi, imaju gotovo bez izuzetka apologetičku funkciju. Pored humanističke tradicije i verski tekstovi predstavljaju važan diskurzivni predložak. Pored subjektivnih opisa istorijskih događaja srećemo i meditacije po uzoru pseudo-augustinskih meditacija.

2. AUTOBIOGRAFIJA PALA I ESTERHAZIJA

Rast plemićke porodice Esterhazi, čiji su se posedi nalazili u Kraljevini Mađarskoj, počeo je u prvim decenijama 17. veka, u periodu naleta katoličke restauracije. Palatin Mikloš Esterhazi (Esterházy Miklós), otac Pavla Esterhazija (Esterházy Pál) rodio se u luteranskoj porodici. Pohađao je jezuitsku gimnaziju, a na kraju svog školovanja prešao je u katolič-

ku veru. Promenom veroispovesti toliko je razljutio oca da ga se ovaj odrekao. Mikloš Esterhazi takođe je svoju rodbinu, pa i prvu i drugu ženu, preobratio u katoličanstvo. U dvoru u Ajzenštatu (Eisenstadt, Kismarton) stvorio je jednu od prvih baroknih rezidencija u Kraljevini Mađarskoj.

Pal Esterhazi je rođen kao sedmo dete.² Majku je izgubio sa šest, a oca sa deset godina. Školovao se u jezuitskim gimnazijama u Gracu i Trnavi, jedno vreme čak se spremao da stupi i u Jezuitski red. Kao član Marijine kongragacije celog života izuzetno je štovao Bogorodicu, smatrao ju je svojom patronom. Svojoj zaštitnici je posvetio 11 štampanih dela. U čast Blažene Device dao je štampati i muzičko delo *Harmonia coelestis*.³

Njegov stariji brat Laslo 26. avgusta 1652. godine gine u bici protiv Turaka kod Vezekénja (Vezekény). Pal prekida školovanje i u svojoj 17. godini postaje glava porodice. Godine 1655. ženi se svojom bliskom rođakom, Oršoljom Esterhazi (Esterházy Orsolya).⁴ Oršolja, unuka palatina Mikloša Esterhazija i bratanica Pala Esterhazija, imala je samo 11 godina u trenutku veridbe. Posle dispencije dobijene od Papske kurije brak je sklopljen u tajnosti i nije konzumiran sve do njene 14. godine. Godine 1655. na saboru u Bratislavi Leopold I je izabran za mađarskog kralja i nakon krunisanja Palu Esterhaziju dodelio je Orden zlatnih mamuza.

U obimnoj zaostavštini Pala I Esterhazija nalazi se jedno relativno kratko autografnog delo u kojem Esterhazi opisuje porodične događaje koji su usledili nakon njegovog rođenja i za vreme njegovog detinjstva i mladosti. Putovanje povodom krunisanja poslednji je događaj koji je zabeležen u autobiografiji. Iako se pripovedanje na ovom mestu naglo prekida, u samom tekstu ništa nas ne upućuje na to da je autor prvobitno planirao stvaranje veće narativne strukture. Prema podacima koje Esterhazi navodi, moglo bi se zaključiti da je tekst nastao veoma rano. Protiv toga, međutim, govori činjenica da je razdoblje detinjstva u rano novom dobu smatrano prelaznim životnim periodom koji nije vredan sam po sebi. (Brunken 2008: 2) Esterhazi je možda delio ovo mišljenje, jer se u

2 Veoma temeljan pregled biografije Pala Esterhazija dat je u knjizi Eme Ivanji: Iványi, Emma (1991) *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 20–31. Moj sažetak biografije se isto bazira na knjizi Eme Ivanji.

3 Savremeni mađarski pisac, Petar Esterhazi, potomak ove istorijske porodice, 2000. godine objavio je roman pod naslovom *Harmonia coelestis*, aludirajući na delo svog pretka.

4 Oršoljin otac, Istvan Esterhazi (Esterházy István) bio je sin Mikloša Esterhazija iz njegovog prvog braka sa Oršoljom Deršfi (Dersffy Orsolya), a Oršoljina majka, Eržebet Turzo (Thurzó Erzsébet) kćerka druge žene Mikloša Esterhazija, Kristine Njari (Nyáry Krisztina) iz njenog prvog braka sa Imre Turzo (Thurzo Imre).

njegovoj autobiografiji ispoljava jedna takva samosvest koja se formirala u toku njegovog kasnijeg života.

Godine 1660. Osmansko carstvo je zauzelo Veliki Varadin (Nagyvárad, Oradea), a 1663. godine osmanlijska vojska je pod vođstvom Ahmeta Keprilija (Ahmet Köprülü) napala Kraljevinu Mađarsku. Međunarodna vojska je kod Sentgotharda (Szentgotthárd) pobedila i prisilila velikog vezira na predaju. U Vašvaru (Vasvár) je sklopljen mir na dvadeset godina pod izrazito nepovoljnim uslovima za Mađarsku.

Pal Esterhazi je 1670. godine imenovan za glavnog kapetana područja zapadno od Dunava. Njegova državna karijera dostigla je svoj vrhunac 1681. godine, kada je imenovan za palatina. *Officium palatinale* bila je najznačajnija staležna služba u Ugarskoj. Palatin je bio namesnik kralja, zadužen za koordinaciju svih svetskih unutrašnjih poslova države. Pal Esterhazi je ovu dužnost obavljao pune 32 godine. U drugoj polovini 17. veka Habzburška monarhija je prešla na apsolutizam i energično sprovedila centralizaciju na svojoj teritoriji. Austrijska uprava je stalno pokušavala suziti krug delovanja palatina dovodeći u pitanje opstanak ove službe.

Sultan je 1683. godine postavio za vladara gornje Ugarske Imrea Tekelija (Thököly Imre). Združena vojska (Tekelija i sultana) 1684. godine zauzela je gornju Ugarsku, sledeće godine zapadnu Mađarsku, a veliki vezir, Kara Mustafa, opkolio je Beč. Carski dvor je pobeo u Linc, i sam palatin se na neko vreme sklonio u Austriju. Esterhazi je 1684. godine učestvovao u oslobađanju Beča i u prvom pokušaju oslobađanja Budima. Iste godine je počeo rat koji će se posle 16 godina završiti austrijskom opsadom cele Mađarske.

Palatin je 1688. godine dobio zadatak da ubedi staleže da na državnom saboru prihvate večno kraljevstvo muške loze Habzburgovaca, da se odreknu svog prava na suprotstavljanje odlukama kralja koje je zagarantovano Zlatnom bulom kralja Andrije II u 13. veku, kao i da odobre krunisanje Josipa I, sina Leopolda I, za mađarskog kralja. U toku pregovora Esterhaziju je dodeljen Orden zlatnog runa. Posle izvršenog zadatka dobio je i titulu kneza Rimsko-nemačkog carstva.

3. BAROKNE (SAMO)REPREZENTACIJE PALA ESTERHAZIJA

Svest o sopstvenoj ulozi i veličini Esterhazi je izrazio u baroknim reprezentacijama. U samooblikovanju je koristio više medija. U mladosti je pisao pesme, crtao, svirao je na virginalu. Skupljao je raritete i dragocenosti, osnovao je jednu od prvih aristokratskih galerija slika u Mađarskoj. Obnavljajući i osnivajući crkve i druge verske objekte, izgradio je na svojim posedima baroknu svetu topografiju.

Andraš Siladi (Szilágyi András) primećuje da je u toku austrijskog oslobađanja zemlje, prilikom premeštanja borbenih akcije na teritoriju istočne Ugarske, Forhenštajn (Forchenstein, Fraknó), jedna od najznačajnijih tvrđava porodice Esterhazy, izgubila svoju nekadašnju odbrambenu ulogu i svoje posetioce sve više podsećala na prošlost. Stvaranje slike o porodičnoj prošlosti, ukrašavanje zidova freskama, reljefima, tablama sa natpisima, uređivanje unutrašnjih prostora tvrđave ostvareno je prema planovima Pala Esterhazija:

„Zamisao vodilja uređivanja zamka teško da je moglo biti nešto drugo, do suvereno, tendenciozno privatanje 'historizacije'. Demonstracija toga da prošlost koja je stvorena svoj smisao i jednu vrstu 'potvrđenja' dobija u 'sadašnjosti', dakle, u vremenu Pala Esterhazija – štaviše, u njegovoj delatnosti i u njegovoj ličnosti. Kako iz više njegovih subjektivnih iskaza saznajemo, nije mu bila strana svest o sopstvenoj izabranosti, jedna vrsta ubeđenja o sopstvenoj misiji – koja je bila udružena sa nekim čudnim unutrašnjim porivom 'potvrđivanja' i dokazivanja.” (Szilágyi 2005)⁵

U svom testamentu iz 1695. godine Pal Esterhazy je naredio da se na unutrašnju stranu poklopca njegovog sarkofaga, tačno naspram njegovog lica, naslika istinita slika⁶ Bogorodice sa malim Isusom (Esterházy 1695: 12). Esterhazy, naravno, nije verovao u to da će njegove mrtve oči moći da vide sliku Bogorodice. Naredba da se na unutrašnju stranu kovčega naslika Bogorodica izražava njegovo ubeđenje da se mrtvo telo čoveka nalazi na onoj istoj ontološkoj ravni kao prikaz Bogorodice. Gesta izražava nadu da će se on, kada ustane iz mrtvih, naći pred licem svoje zaštitnice.

4. TRAGOVI IZABRANOSTI U AUTOBIOGRAFIJI

Iako se na prvi pogled čini da uspomene u autobiografiji Pala Esterhazija slede u hronološkom redosledu, pozadina svakodnevnih događaja je transcendencija čija je uloga u tekstu da potvrdi izabranost samog autora. Njegova posebnost se već ispoljila u trenutku rođenju. Na svet je došao na vigiliju praznika Male Gospe. Rođen je sa zubima i sa znacima na svom telu za koje je samo – kako piše – njegov gospodin otac znao. Veliki pesnik i vojskovođa, Palov uzor, Nikola Zrinski (Zrínyi Miklós), od početka je prepoznao detetovu posebnost. Svoj brak sa Oršoljom Esterhazy pripovedač tumači kao božje providenje. (Esterházy 1989: 309) Beba od šest meseci – Oršička – jedino Palu dopušta da je drži u krilu, plače kad je Šandor Esterhazy (Esterházy Sándor) ili pak dadilja žele od njega preuzeti. Italijanski kaluđer koji porodicu posećuje u pratnji franjevca Patera Štraca,

5 Svi prevodi sa mađarskog jezika su moji, Č. U.

6 Tzv. vera effigie.

govori o braku Pala i Oršolje, iako u trenutku ovog predskazanja još niko ne može znati da će ovaj brak u budućnosti značiti spajanje dve loze i ogromnih poseda porodice Esterhazy. (Esterházy 1989: 3083–09). Duh Eržebet Turzo sa jednom jedinom nemom gestom posreduje želju onostranog:

„Beše to jednom u Lakompaku, dok je dadilja, držeći Oršičku u svom naručju, izašla na drveni koridor, između šest i sedam sati poslepodne, ja sam stajao pored nje, odjedanput vidim da od vrata unutrašnjeg dvorca, eto, ide prema meni moja jedna sestra, u onoj istoj haljini u kojoj je bila položena na odar, u ljubičastoj suknji od somota. Ugledavši je kažem dadilji na nemačkom, eno gospođe. Na ove reči dadilja, pogledavši na stranu, ugleda gospođu i od straha gotovo se onesvesti, ja se nje nisam toliko uplašio, pogledao sam je. Prišavši bliže ona je podigla jednu ruku deteta i položila meni u ruku, posle toga odjedanput je nestala.” (Esterházy 1989: 309)

U tekstu se smrt Lasla Esterhazija tumači kao svesno birano hrišćansko mučeništvo. Laslo odbija da svoje gospodsko odelo, plavo-zlatnu pancirsku košulju zameni čeličnim oklopom koji mu Istvan Kohari (Koháry István) nudi, pri tom izjavljuje:

„[...] ako je namera Boga da on pogine, neće umreti ni za koga drugoga, već za Boga, za svoga Gospodara, za domovinu svoju i rado predati svoj život, verujući da pravo hrišćanstvo dobija svoju nagradu i na onom svetu.” (Esterházy 1989: 317)

Esterhazy se u svojoj autobiografiji ne služi tekstualnim predloškom augustinske konfesije, iako je ona bila veoma rasprostranjena upravo među katoličkim autorima. Njegov život ne može se, naime, podeliti na period „pre” i na period „posle” spoznaje Boga. Opisi predskazanja u njegovom tekstu imaju upravo zadatak da potvrde da njegova društvena pozicija nije rezultat slučajne pogibije njegovog starijeg brata, već je ona određena u večnosti.

5. DISKURZIVNI PREDLOŠCI TEKSTA

U slučaju baroknog katolicizma važnu ulogu igra optičko posredovanje. (Széphelyi 2003: 217) Propagandna i religiozna literatura katoličke restauracije pouku čitaocu najčešće prenosi pomoću slika. Emocionalna vrednost teksta se povećava ilustracijama-bakrozima ili opisima postojećih verskih objekata. Pal Esterhazy, a i njegovi savremenici bili su svesni toga da je u delima katoličke restauracije sama istina predstavljena u obliku reprezentacija, i da se svaki opis sopstvenog Ja upoređuje sa ovim reprezentacijama.

Religiozno držanje aristokrata oponašalo je geste carske pobožnosti. Ana Koret (Anna Coreth) u svojoj monografiji o pobožnosti austrijskih careva iznosi podatak da se za vreme najveće opasnosti Ferdinand II srušio pred raspećem i tako izgovarao svoju molitvu. Car je posle svom ispovedniku, Bartolomeusu Vileru (Bartholomäus Viller) tvrdio da on teži

jedino ka poštovanju i slavi Boga, ako je to božja volja da ga sa ovom opasnošću pred neprijateljima umanji, da pred ljudima osramoti i unizi, on se neće protiviti, neka bude volja Njegova. Vilhelm Lamormaini (Wilhelm Lamormaini), koji izveštava o ovom događaju, dodaje da su mnogi tajno i javno naslućivali da se Hrist na raspeću obratio Ferdinandu, da ga je ohrabrio i da je ulio nadu u njega. (Coreth 1982: 41) Uprkos velu diskrecije u koji je ceo događaj umotan, tekst nas u potpunosti upućuje u detalje ovog događaja, što je u skladu sa suštinom carske reprezentacije koja je, naime, uvek formirana kao hvalospev, kao laudacija. (Goloubeva 2000: 1)

Na jednom mestu svoje autobiografije Esterhazi saopštava da je nakon smrti njegovog oca, dok je pohađao školu u Gracu, teško oboleo:

„Toliko mi je bilo teško da sam, već na samrtničkoj postelji, pao u duboki san, za vreme ovog sna su mi se prikazale velike stvari od Boga, tako da sam ukratko nakon toga, za nekoliko dana, ozdravio.” (Esterházy 1989: 311)

Esterhazijev zapis svedoči jedino o božjoj milosti, opis događaja nije dat na detaljan način. Ovo ćutanje možda znači da su slike viđene u snu u svemu odgovarale katoličkom učenju. Ali, Pal Esterhazi i u svojim drugim delima pri opisu sopstvene pobožnosti ili religioznosti članova porodice skicira jedino spoljašnje okolnosti, ne otkrivajući pri tom povod i tačnu sadržinu čudesnih događaja. Esterhazi u svom izdanju *Atlasa Marianusa*⁷ na jednom mestu teksta saopštava da je njegova majka, Kristina Njari, svoje molitve obavljala ispred gotičke skulpture Bogorodice iz Frauenkirhena (Frauenkirchen, Boldogasszony), koju je dala preneti u tvrđavu Forhenštajn kada se na prvobitnom mestu izgrađivala nova crkva:

„Moja jadna blažena Mati donevši u svoju kuću spomenutu skulpturu, ne mogu da kažem koliko se često sa naročitom revnošću, sa čestim prolivanjem suza i sa uzdasima molila ispred ove Svete Slike,⁸ to se dešavalo više puta čak i pred mojim očima, ali najčešće bi se ona zatvorila u neku komoricu, nije dopuštala da drugi budu prisutni, pošto sam u trenutku kada sam sve ovo video, u godini hiljadu šesto četrdesetoj, bio još u veoma

7 Esterhazi je 1690. godine izdao knjigu pod naslovom *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti*. Zbirka sadrži 117 bakroreza koje predstavljaju čudotvorne slike i skulpture Blažene Device Marije iz celog sveta i komentare vezane za svaku od njih. Glavni izvor mađarske zbirke je *Atlas Marianus* Vilhelma Gumpenberga (Wilhelm Gumpenberg), jezuita iz Minhena. Njegova zbirka je prvobitno izdata 1655. godine, 1657. i 1672. godine su usledila nova, proširena izdanja.

8 U starom mađarskom jeziku reč *kegykép* (votivna slika) označavala je i slike i skulpture. U značenju skulpture koristila se još i reč: statua.

detinjem uzrastu, o svim ovim stvarima nisam mogao da sudim, ali sam i posle čuo da je ta Sveta Slika mojoj blaženoj jednoj Majci čak i progovorila, da su se dešavala čuda i razna viđenja ispred ove Slike koje je moja pomenuta jedna Mati, međutim, toliko držala u tajnosti da ona u potpunosti nisu mogla da izađu na svetlo dana.” (Esterházy 1994: 67)

Sudeći prema ovom zapisu, njegova majka je ova čudesna dešavanja prihvatala sa osećanjem da ih nije vredna. Esterházy opis sopstvene pobožnosti ili opis religioznosti svojih bližnjih nije mogao da oformi kao laudativnu anegdotu, u svojim autobiografskim zapisima bio je prinuđen da uradi izmene na tekstualnim obrazcima koje su mu stajale na raspolaganju. Ukoliko bi neizmenjenim tekstualnim obrascima opisivao sebe, time bi povredio postojeću strukturu vrednosti koju je duboko poštovao.

Literatura

Izvori

- Esterházy Pál (1695). *Latinski testament Pala Esterhazija iz godine 1695*. Mađarski državni arhiv (Magyar Országos Levéltár), P. 108. Rep. 4. Fasc.G. Nr. 70.
- Esterházy, Pál (1989). „Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára” (1635–1653) in Esterházy, Pál. *Mars Hungaricus*, prired. Iványi, Emma, ured. Hausner, Gábor. Budimpešta: Zrínyi Kiadó. 305–320.
- Esterházy, Pál (1994). *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti* (Nagyszombat, 1690), (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30). Faksimil, studij: Tüskés, Tibor – Knapp, Éva – Galavics, Géza. Budimpešta: Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézet.

Stručna literatura

- Brunken, Otto (2008). „Mittelalter und frühe Neuzeit” in *Geschichte der deutschen Kinder-und Jugendliteratur*. Ed. Brunken, Stuttgart: Otto J. B. Metzler.
- Coreth, Anna (1982). *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Enenkel, Karl A. E. (2008). *Die Erfindung des Menschen. Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Goloubeva, Maria (2000). *The Glorification of Emperor Leopold I in Image, Spectacle and Text*. Mainz: (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte

Mainz, Abteilung für Universalgeschichte, Band 184). Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Széphelyi F., György (2003). „Barokk” in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, glavni ured. Kőszeghy, Péter, I.: *középkor és kora újkor, Aachen – Bylica*, ured.. Tamás, Zsuzsanna, Budimpešta: Balassi Kiadó.

Szilágyi, András, Fraknó vára és az Esterházyak múkincsei. *Korunk*, 2005, decembar. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2005&honap=12&cikk=8041>, skinuto 28. januara 2014.

Wagner-Egelhaaf, Martina (2005). *Autobiographie*. Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler.

Csilla Utasi

THE ANOMALOUS EXAMPLE OF THE EARLY MODERN AUTOBIOGRAPHY: PAUL I, COUNT ESTERHÁZY PALATINE'S (1635–1735) CHILDHOOD RECORDS

Summary

The paper interprets Paul I, Count Esterházy Palatine's autobiographical record being in a certain sense exceptional in the early modern Hungarian literature. The authors of the old European autobiography hardly strove to fit their life facts to the hermeneutical truth. The authenticity of their text –to organize their texts by antique discursive samples– was more essential for them than the truth. Most of the old Hungarian autobiographical writers created their works by the rules of the story. The genre depicting the person in big historical contexts did not make the detailed drawing of the childhood possible. The authors were tight-lipped about their earliest experiences because in this period childhood had no self-esteem. It is more surprising that in the autobiographical records of Paul I, Count Esterházy, the immensely rich aristocrat bearing the highest dignity of the Kingdom of Hungary, but covers his childhood and youth. The Palatine came into the world as the seventh child of the family. Upon the death of his older brother, László Esterházy, he became the head of the family. He attributed the successes of his public career to the Blessed Virgin Mary's relief. According to the author of the paper, the Catholic palatine reports in detail on his youth to be able to originate the Blessed Virgin Mary's patronage upon him from his birth: for this reason his autobiographical sketch can be viewed as the exceptional variety of apology.

THE ALCHEMY OF VOICE AND NOISE (VIBRATING AND SWAYING IMAGE FIELDS IN THE ART OF OTTÓ FENYVESI)¹

Abstract: The works of Ottó Fenyvesi are examples of the integration of iconographic stability and iconoclastic attitude. In the art of Ottó Fenyvesi the question of identity is firmly tied to the problem of nativity, travelling and migration, as well as to the position of the guerilla, and to the position of the artist as a hooligan and a rocker. His cultural-regional identity is constructed by several equally important and essential items. It has always favored a kind of affinity which can be characterized as a complex artistic attitude. And this attitude can be interpreted as a poetic dialogue, as a predisposition to local, marginal and specific phenomena, or as a sensibility towards marginal ways of speaking, seeing and being.

Key words: Ottó Fenyvesi, art, subculture, counterculture, consumerism, SFR Yugoslavia, marginality, postindustrial mythology

Since the end of the 70s, the collages, applied graphical methods, reprophotographic pieces, mail-art works and video installations of Ottó Fenyvesi have been based on a non-restricted version of materiality, the unfathomable nature of language and culture, the scaffolding and variations of contemplation, biological fate, protection and penitence, fear and agony glimmering through art, literature, music, sexuality, religion and politics. Being works of a poet, a translator, a diarist and an artist, Ottó Fenyvesi's simultaneous oeuvres realize and interpret the infinite potential and unfinishability of textual, pictorial and musical acts. As if we were witnessing the graffiti come to life - the watchwords written on walls and surfaces on the map of the world of *Jubilee* (a cult movie and punk apology of Derek Jarman finalized in February 1978) materialize in Ottó Fenyvesi's pictures: *Post Modern*, *Right To Work*, *Negative World Status*, *No Reason For Existence*, *Obsolete*.

His is the poetics enriched with objects represented in the colportage-like pictures of his self-illustrated books of poetry such as *Kollapszus* (1988), *A káosz anyala* (1993), his collection of collages representing the works of a decade, *Buzz Off!* (1994), and his

¹ viragz@hung.u-szeged.hu

last selection of works of almost thirty years of experimentation, *Soul Inferno* (2010). It reaffirms any damaged, broken form, the torso, the hybrid, the fragmentary and the incomplete in order to draw attention to the practices of power, to the aestheticization, the culturally different legitimizations and discourses of violence. His works of art also function as probes of rigid reality and traumatic experiences – may they be institutionalized or self-organized (covered with the thin layer of intellectualism); sophisticated, pragmatic-utilitarian versions of force, or, , the mythical-utopian, sexually committed type of violence soaked with individual perversions (or codes of group domination) and infected by supremacy.

The political dynamics of the disintegration of the socialist federal Yugoslavia, the monotony of must-know curricula, the effusive rapture of commonwealth co-existence and the pathological exaltation of ideological stereotypes all take shape as visual penetrations and aberrations in the works of art of Ottó Fenyvesi. The puns, title fragments and fit-in sentences serve as archeological handholds in his collages, systematically resembling poems made at the beginning of the 80s (e.g.: *Teljes gözzel folyik...*, *Early Works*, *Az epizódok nem kerülnek be*). These collages serve as a not-yet-unfolded resource material of a past era, while proving that Yugoslavia had long fallen apart before its official disintegration. As if we were reading the lines of the posthumous novel of Erzsébet Juhász entitled *Határregény*:

„The country, she was born into, had already started falling apart and it would all end in massacres. She then realised that she had never had a country in the real sense of the word. History had only been taught to her in vain. She had never been able to memorize anything from it. She felt it all strange and indifferent. Perhaps because schoolbooks always referred to the country as „our country”. She felt a kind of repulsion, even as a small child, when hearing this word. In third grade she had a book entitled Natural Science. It had an unusually nicely designed layout, compared to the books of the fifties. She skimmed it through with rare joy, she examined the pictures, she only discovered the cover when she closed the book. On the cover she could see the map of Yugoslavia, and under it the words: OUR COUNTRY. This primordial, suppressed sense of strangeness and inner distancing suddenly became clear to her when Southern Slavs started to unleash atrocity campaigns against each other.” (Juhász 2001: 14)

Author’s overwhelming experience reflected in his works, demands of him to fill in the empty space of the nation in the symbolic structure of communal existence with the unsettling notion of motherland, former residence and country. It is only mise-en-scene, a vision of fantasies, soaked in the syrup of sycophantic choir songs and lost in the tooting

of nationwide round trips, which made it possible for a multiethnic society to dream about itself as a homogeneous entity. The emancipatory generosity of the state spreads to immaculate control. Normalizing has always meant the growing intensity of ideological control, while the only good intellectual is the one who works for the party. „Together with the workers” (“Együtt a dolgozókkal”), „Future is built with singing, dancing and working” (“Dallal, tánccal, munkával építik a jövőt”), „Serious matters are shadowed” (“Árnyékban a komoly témák”), „Moscow is worried” (“Moszkva aggódik”), so, for the youth, the best thing to do is not to hang around, not to fantasize about the fulfillment of their unlimited desire for freedom, but rather to act as it is laid in the instructions of the network and order of the power rioting in symbols, so future community hopes and futuristic, planned-economy based energies could fully evolve with the obedient cooperation of youth. The semantic structure of the pictures generates similar revelations both from an individual and an intellectual point of view, since it is clear from the works’ outstanding visual configurations and network of references that the elements of national identity (heroes, myths and customs) can easily be swapped, while self-determination (the feeling of belonging to one or more nations and cultures) is far steadier.

The concept of art and the definition of youth of Ottó Fenyvesi, namely the idea of „Love of art makes you younger” (“A műkedvelés fiatalít”), the reliance on „Waiting for a genius” (“Zsenire várva”), the willingness to „Declare war against kitsch” (“Hadüzenet a giccsnek”) and the aporia of „Lack is not lacking” (“Hiányban nincs hiány”) all serve to unveil and to disrupt the unsteady universe of etatism and regionalism. It represents getting away from the empire of feudal-pathetic, patriarchal convenience, from its Balkanic facade, while it is the consummation of existence as profession (Géza Ottlik), which is hardly available for a party intellectual. Collages made of the partisan’s veteran-romanticism, the quibbling of the activist, sentimental leading-article phrases, the frothy verbiage of tabloids and bombastic magazine-cuts reach the antiauthoritarian reframing of a transnational union of states by interpreting a social mixture leveled with national identity.

Using different systems of symbols, metaphors and mythological rhetoric, the illusion of brotherhood-unity, ethnic-linguistic chaos, or the latest version of exploiting them are all special versions and/or regional manifestations of filling a much wider sphere of phenomena (politics, party-functionary folklore, nation, space, time, neighboring ethnic groups’ mapping etc.) with religious and secular content. The hidden but fundamental question of the works of Ottó Fenyvesi is if communists are internationalists who reject nationalism, while nationalists are, usually, anticommunists. It then becomes almost impossible to decide whether different views, communities, slogans and emblems were used by the

representatives of various nationalist trends, or vice versa; communists used nationalist euphoria and politics to reach their own goals. (See Velikonja 2001: 9-10)

The works of Fenyvesi gain strength from the natural and essential eclecticism and hybridity of culture, from the fact that all living and dynamic cultures do not cease to borrow, monopolize and reorganize. It is an endless process of mixing, overruling, assimilating, keeping things in store, extracting useful cultural items and rinsing them with the help of newer and newer cultural accessories. These processes create his works of art, form their basic material, while arguing for or against their compatibility which results in the positive articulation of the method of arranging, reinterpreting and disseminating based on the temporariness of the substitute player, based on rejection and negation.

The typo-graphical arrangement of word-groups, the title-giving as a kind of imitation of poem-writing (e.g.: *Kábel-Bábel*, *Újvidéki lidércnyomás*, *Rímtelen margináliák*, *Das bunte Elend*, *Kopfschmerz*, *Messalina*, *Wrap It*, *Manufactured Romance*, *Are You Experienced?*, *Vive Le Rock!*, *Kommandó tánc*, *Szétesett Kalevala*, *Félszáraz pornográfia*), the manifesto-like nature and the intermedial informativity of his pictures get revitalized and gain momentum from anti-artistic, countercultural actions and reactions. It is exactly so, because they want to target any kind of seemingly provocative artistic operation, visual abstraction and erosion, commercial utterance which only wants to raise the level of consumption even higher.

As Bálint Szombathy precisely put it during the opening ceremony of an exhibition in the gallery of Impala Ház (Szeged, 2003):

„[...] the technical stunt of dadaist poetics, namely destruction, turns into the pounding sledgehammer of rock’n’roll, and into the anarchist sickle and hammer of punk culture in the extravagant workshop of Fenyvesi. In a peculiar corner of subculture linguistic fragments, textual and pictorial debris bubble as lava and almost recreate each other at the same time. It is a strange paradox that these extreme conditions are definitely attractive and enjoyable as a spectacle.” (Szombathy 2003: 30)

He also pointed it out that it is

„[...] as if the artist was searching for the gems of modern civilisation in the torrent of pictures and words; he is looking for some meaning, he raises atypical correspondences out of the chaotic, pulsing messages of everyday reality.” (Szombathy 2003: 30)

Commercial watchwords, key expressions of propaganda, comic strips, the periphrastic imagery of video games, concert-placard motifs, visual inserts and inlays from rock magazines and fanzines amplify the rhythmical rampage of the picture area. Topical and musical similarities, the oscillation of mono- and polychrome psychedelia, the rousing

field of colors (often lacking perspective and shadow) reflect on the subversive potential of subcultures and on the syrupy show-business falling into discredit while parodying and demystifying the timelessness of international teenagerism and the uncertainty factors of industrialization. Making an assemblage, a collage, sorting-out and fixing are ways of stepping out of the magic circle of technical advancement and the intoxication of materials as well. Relocating the perspective means the posing and underlining of the constructive role of being on the periphery and on the margin and the scarification and fragmentation (See H. Nagy 1997: 12) of the logic of being-in-the-centre. The sensitive notes, poetic mood-sketches and stylized impressions made of different linguistic-grammatical chunks (e.g.: *Új világ, új akció, Sztalker oda-vissza, Crayzee!, Honky Tonic, Sűrű, ritka tempó, Bubblin' Hot, Visszás hangok, Meatballs, Rupture, József Attila 100*) emphasize the aspect of extemporaneousness. In addition, celebrating the seemingly unspectacular, the ordinary calls for the examination of the deformed profile of ad hoc peculiarity, the tragicomic scheme and bizarre coincidence of phenomena, events and happenings. The restraint of the dictatorship of show-business happens with the help of intellectual surfing among different adventurous activities and the subsidiary enterprise of revolting, disruption and individual fate-scanning, namely with the prolongation and reactivation of teenage fantasy. The harsh rebuffing of tawdriness, a tougher version of marginalization and hurting taboos, more irresponsibility, dereliction and transgression, a more stubborn version of confrontation with the bleakness of being old-fashioned, rigid and thick-headed, reckoning with false ideals and unacceptable expectations – all these could serve as a kind of summary of the challenge of the postmillennial era. (See Lipovetsky 1994: 252)

The ironically stressed lack of painted reality emphasizes the memorability of fore-runners and standard artists, the self-representation of trend-following youth, the undisputed merits of rock-music frontmen and the sex appeal of maddening fe-male types, namely it points at their inseparable nature, to be more precise, concerning representative personal, intellectual, bodily and sensual features and the arousal and fulfillment of desires. The theatrical articulation, catastrophe ballet and antiyoga of stylish, charming, mannered poses and gestures are about reeffecting and defetishizing the sphere of the media. Destroying borders and barriers, publicizing instinctive behavior, transforming everyday language into public poetry, into the common practice, into the universe of the community and the audience are about defining the new territory of social interaction. (See Marcus 1989: 437)

Showing and denominating the post-punk icon of the alternative music scene, the dark-rock diva of independent culture and her band (Siouxsie Sioux, Siouxsie and the Banshees) or other emblematic persons and groups (Laurie Anderson, John Lydon, David

Byrne, Stephen Patrick Morrissey, Nick Cave, Ramones, Sex Pistols, The Clash, Anti-Nowhere League, UK Subs, Joy Division, Bauhaus, Clockdva, Killing Joke, Laibach, Borghesia, New Model Army, The Jesus and Mary Chain, My Bloody Valentine etc.) can be considered to be a subtle technique of releasing stress caused by the refusal of an aversion to alternative genres, music and artistic fields. The portrait of Attila József used as a school-tableau photograph almost demands the juxtaposition of the picture and Fenyvesi's expressionist announcement: „Isn't that art? Then I spit on art; I want more, I want what I need.”

As a result of the effervescence of vibrating text fragments distracted by loose informality of re-contextualized pictorial architecture (modified by photographs and visual signs and manipulated by either humorous or deeply philosophical syntagms and sentences), the processes and phases of application, adhering and sticking-on become homogeneous. It is a condensation of a multi-layered structure which secures the prevalence of multiplicity and impregnation as a saturated version of void. The collages of Ottó Fenyvesi are actually *dé-collages* of the history of humankind, art, cultural institutions, mentality, rock and fashion. They summarize the operations of corralling, juxtaposing, coiling, sound-amplifying and creating optical illusions, they evoke the gestures of gluing, undoing, stripping, sound absorption and mangling. His work is collecting and reproducing in the Wolf Vostellian sense: mounting, inserting, folding, tagging and backing motifs, magazine pictures, newspaper and placard rags, flyers and posters in order to revise and keep under control the synchronization and slivering of details and the rearrangement and fading of colors.

Instead of the differentiation of cultural ready-made products Ottó Fenyvesi reveals the possible magical correspondences among various materials, stresses the poetical nature of tropes, spotlights semantic parabases and ontological modalities while he also draws the attention to the absurdity of their contradictions. In his applied graphical series, tableau-like compositions, montage-technique-generated materiality, he does not distinguish the etymological-lexical status of words, but their sonic factor, strength and charge. Their actional-dictional correspondences, by their appearance, however, are basically defined by their geometrical, typographical measures and markings. The reading of textual gaps, leaps, letter-sections, scissorings, full sentences and line-make-ups and the genuine juxtaposition of visual slivers, ideograms, commercial sketches and video spots are warranted by the poetic logic of intuition and association. Furthermore, the decorativeness of the textual models of the divided flat field, the crevices, grooves and spaces formed by word-piles, word-list rippings, the scars carved by letters and of the fore-and-aft gaps, slits gouged

by sentences (pl.: *Blues Overkill*, *Soul Inferno*, *Verschlossen*, *Jahre Knast*, *Spiritualized*, *Crack-Rés /Into Zone/*, *Crack-Rés /Kommt der Müllmann/*, *Crack-Rés /Csúcsra járatva/*) thrillingly caricatures the delirious „calligraphy” and hastiness of blackmailing letters, ransom demands, furious outbursts, anarchist and terrorist threats.

We can detect the erasure, in a Marcel Duchampian sense, of the difference between selection and creation, we can talk, to be more precise, about the high-level equalization of the two activities which has been enriched with the unique de-editing of the hierarchy of supposed meanings, with the sarcastic deconstruction of any kind of logic and completeness. The widening of the horizon and space in the world of phenomena and meanings can be followed here which has always been stressed in the literary and artistic oeuvre of Ottó Fenyvesi, namely the interrelatedness and importance of the sharp contrasts of marginality and the obscurity of the central position.

The works of Ottó Fenyvesi are the examples of the integration of iconographic stability and iconoclastic attitude. This volume is a postindustrial, mythological collection of urban nomads, guerillas and street fighters accompanied by untamed rhythms, vivid pictures and fluorescent colors. Mapping the paths of stalkers, watching the routes of decampers, using the tools of street-art and graffiti painters are just some aspects of demonstrating the insupportability of artistic hierarchies and cultural separation. These rock scores stitched together with chains and safety pins, these powerful installations, verbal-vocal-visual symphonies concentrate on the poles and extremes of strangeness and foreignism. The constant swap, the global ballet of the familiar, the common and the ex-territorial cannot be stopped, because only unrestrained permutation offers the opportunity to distinguish and to occupy these positions being open to all (See Groys 2008: 182), these gaping gas-hes and ducts.

Maybe the end-of-century cultural talismans, occult flowcharts, millennium-ending abraxasgemmas of Ottó Fenyvesi cannot only be seen as gloomy imprints and visions, as dim fragments and copies of dreams about human flesh, about the joy machine, about the puppet of consumerism, the walking booby-trap and the biological time bomb.

Bibliography

- Marcus, Greil (1989). *Lipstick Traces (A Secret History of the Twentieth Century)*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Groys, Boris (2008). *Art Power*. Cambridge – Massachusetts: The MIT Press.
- H. Nagy, Péter (1997). *Kalligráfia és szignifikáció*. Veszprém: Művészetek Háza (Vár Ucca Tizenhét Könyvek 19).

- Juhász, Erzsébet (2001). *Határregény*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Lipovetsky, Gilles (1994). *The Empire of Fashion (Dressing Modern Democracy)*. trans. Porter, Catherine, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Szombathy, Bálint (2003). „Fenyvesi Ottó kollázsaihoz”. *Magyar Szó*, április 12–13: 30.
- Velikonja, Mitja (2001). „In Hoc Signo Vincas: Religious Symbolism in the Balkan Wars 1991-1995”. *Religion in Eastern Europe* (Volume XXI, Number 5), October: 9–10.

Zoltán Virág

THE ALCHEMY OF VOICE AND NOISE
(VIBRATING AND SWAYING IMAGE FIELDS IN THE ART OF OTTÓ FENYVESI)

Summary

Instead of the differentiation of cultural finished products Ottó Fenyvesi reveals the possible magical correspondences among various materials, stresses the poetical nature of tropes, spotlights semantic parabases and ontological modalities, while he also draws attention to the absurdity of their contradictions. The collages of the author are actually dé-collages of the history of humankind, art, cultural institutions, mentality, rock and fashion. They summarize the operations of corralling, juxtaposing, coiling, sound-amplifying and creating optical illusions, they evoke the gestures of gluing, undoing, stripping, sound absorption and mangling. This volume is a postindustrial, mythological collection of urban nomads, guerillas and street fighters accompanied by untamed rhythms, vivid pictures and fluorescent colors. Mapping the paths of stalkers, watching the routes of decampers, using the tools of street-art and graffiti painters are just some aspects of demonstrating the insupportability of artistic hierarchies and cultural separation.

SADRŽAJ

Миливој Алановић ОГЛАСИ – СЛИКЕ ЖИВОТА У МАЛОМ ФОРМАТУ	9
Andrić Edit A FEJ VEZÉRSZAVÚ FRAZEOLÓGIAI EGYSÉGEK A MAGYARBAN ÉS SZERB EKVIVALENSEIK.	19
Владимир Баровић УРЕДНИЧКИ РАД ЈОВАНА ХРАНИЛОВИЋА У НОВОСАДСКОМ ЛИСТУ <i>ЈЕДИНСТВО</i>	31
Rosanna Benacchio SLOVENSKE JEZIČKE MANJINE U ITALIJI: SLOVENAČKI U FRIULIJU I HRVATSKI U POKRAJINI MOLIZE	41
Annamária Bene NESTANDARDNI OBLIK KOMPARATIVNE FRAZE U VOJVOĐANSKOM REGIONALNOM VARIJETETU МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА	51
Жарко Бошњаковић ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ДВА СРПСКА ИДИОЛЕКТА ИЗ ЧЕНЕЈА (КОД ТЕМИШВАРА) И ПЛОЧИЦЕ (КОД КОВИНА)	59
Katarina Dalmatin E. BETTIZA, <i>EGZIL</i> : MODALITETI FORMIRANJA VIŠENACIONALNOG I MULTIKULTURALNOG IDENTITETA AUTOBIOGRAFSKOG SUBJEKTA	71

Carmen Dărbuș MINA CA SPAȚIU LITERAR THANATIC	81
Dejan Donev THE CONCEPT OF UNIVERSAL ETHICS AS A NEW GENERAL MORAL REALITY AND BASIS OF THE PEOPLE'S CULTURE	89
Dragana Drobnjak, Ksenija Šulović KONCEPTUALIZACIJA LJUTNJE U SRPSKOM, FRANCUSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU	99
Miroslav Dudok KULTURNA DIVERZIFIKACIJA NA PRIMERU SLOVAČKOG JEZIKA	109
Zorica Đergović-Joksimović BLISKI SUSRETI DVA PESNIČKA SVEMIRA: VASKO POPA I TED HJUŽ	119
Радослав Ераковић ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ УРЕДНИЧКЕ САМОЋЕ (<i>ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ ПОД УРЕДНИШТВОМ ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА</i>)	127
Kornelija Farago NOVE KULTURNE STRATEGIJE KNJIŽEVNOSTI	137
Михайло Фейса АДАПТАЦИЈА АНГЛИЈСКИХ ЕЛЕМЕНТОХ У ЄДИНИМ РУСКИМ ЧАСОПИСУ ЗА МЛАДИХ	145
Florentina Fredet LA COMPÉTENCE INTERCULTURELLE EN CLASSE DE LANGUE ÉTRANGÈRE	155
Vladislava Gordić Petković ŽENSKI LIK I URBANE REALNOSTI	167

Jarmila Hodolič

ŽENSKÝ ŠTVORLÍSTOK V LITERATÚRE PRE DETI

VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV 175

Aleksandra Izgarjan, Diana Prodanović-Stankić

THROUGH THE STORM WE REACH THE SHORE:

A SMALL SCALE STUDY IN COGNITIVE POETICS 183

Бранка Јакшић Провчи

ТИПОВИ СУСРЕТАЊА У ПРИПОВЕДНОЈ ПРОЗИ

АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ 195

Бојан Јовић

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ДИНАМИКЕ „ПРВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ”

СРПСКЕ АВАНГАРДЕ 207

Tomasz Kwoka

RUSINSKA KULTURA SUSRETA. ULOGA STRANIH UTICAJA

U KULTURI I JEZIKU RUSINA U POLJSKOJ I VOJVODINI 217

Iren Lanc

ODGOVORI NA POHVALE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU. . . . 227

Anna Makišová

JAZYKOVÁ KULTÚRA V TELEVÍZNYCH A ROZHLASOVÝCH

MÉDIÁCH PO SLOVENSKY 237

Весна Манојловић-Николић

ФЕЛИКС КАНИЦ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У СРБИЈИ. 243

Ljiljana Matić

GAETAN BRILOT I VEŠTINA DA SE O ZABRANJENIM TEMAMA

GOVORI NA SALONSKI PRIHVATLJIV NAČIN 253

Nikica Mihaljević DALL'IDENTITÀ PERSONALE ALL'IDENTITÀ CULTURALE: LO SPAZIO URBANO COME ESPERIENZA INDIVIDUALE E COLLETTIVA IN UN TESTO LETTERARIO	263
Laslo Molnar Čikoš ENGLESKE REČI U SRPSKOM I U MAĐARSKOM JEZIKU	273
Sanja Ninković SEMANTIK UND SYMBOLIK DES ZAHLWORTES <i>FÜNF/PET</i> IN PHRASEOLOGISMEN – EIN INTERLINGUALER UND INTERKULTURELLER VERGLEICH	285
Predrag Novakov UPOTREBA MODALA I MODALNIH IZRAZA U ENGLISKOM I SRPSKOM NOVINARSKOM STILU	299
Љиљана Е. Петровачки, Милица М. Савић ПОДСТИЦАЈНИ МЕТОДИЧКИ ПОСТУПЦИ ЗА РАЗВИЈАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ УЧЕНИКА	307
Diana Popović SUSRET RAZLIČITIH SVETOVA U ROMANU <i>A SADA TI</i> KIM TUI I PASKALA JANOVJAKA.	319
Virginia Popović, Marina Puja Badesku BILINGVISMUL CREATOR SÂRBO-ROMÂN	329
Dejan Pralica JEZIK MRŽNJE U SRPSKIM I HRVATSKIM DNEVNIM NOVINAMA I NJIHOVIM <i>FEJSBUK</i> IZDANJIMA	335
Biljana Radić-Bojanić, Sabina Halupka-Rešetar VIŠEZNAČNOST LEKSEMA <i>DOOR</i> I <i>WINDOW</i> U ENGLISKOM I <i>VRATA</i> I <i>PROZOR</i> U SRPSKOM JEZIKU	347

Mirna Radin-Sabadoš	
IDEOLOGIJA/KULTURA/POLITIKA – KANALI MEDIJACIJE	
IDENTITETA; ROMAN <i>MAO II</i> DONA DELILA	359
Janko Ramač	
MIHAJLO MUNKAČI – BIBLIOTEKAR, PROFESOR, PREVODILAC,	
LINGVISTA.	369
Adam Svetlik	
KNJIŽEVNOKRITIČKA RECEPCIJA	
STVARALAŠTVA VIČAZOSLAVA HRONJECA	377
Eva Toldi	
ESTETIKA MULTIKULTURALIZMA	385
Sladjan Turković	
DEUTSCHSPRACHIGE SCHRIFTKULTUR IN NORDKROATIEN	
IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT	393
Čila Utaši	
NESVAKIDAŠNJI PRIMER AUTOBIOGRAFIJE RANOG	
NOVOG VEKA: ZAPISI PALATINA GROFA	
PALA ESTERHAZIJA I (1635–1735) O SVOM DETINJSTVU	403
Zoltán Virág	
THE ALCHEMY OF VOICE AND NOISE	
(VIBRATING AND SWAYING IMAGE FIELDS IN THE ART	
OF OTTÓ FENYVESI).	413

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad
Tel: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Lektura i korektura
Silvija Čamber

Tehničko uređenja rukopisa
Milan Drča
Ljiljana Crveni

Redizajn korica
Igor Lekić

21000 Novi Sad, Momčila Tapavice 2
Tel./fax: +381 21 499-461

Tiraž
150

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.74:81/82(082)

**МЕЂУНАРОДНИ интердисциплинарни симпозијум „Сусрет
култура” (7 ; 2014 ; Нови Сад)**

Zbornik radova / Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum
„Susret kultura”, Novi Sad, 2014 ; [organizator] Filozofski fakultet, Novi
Sad ; [urednici Ivana Živančević-Sekeruš, Nebojša Majstorović]. - Novi Sad
: Filozofski fakultet, 2014 (Novi Sad : Sajnos). - 428 str. ; 24 cm

Radovi na više jezika. - Tiraž 150. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezimei na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-6065-269-2

a) Мултикултуралност - Интердисциплинарни приступ - Зборници
b) Културни плурализам - Интердисциплинарни приступ - Зборници
COBISS.SR-ID 290930695

